



MAGYAR LÁSZLÓ
TOVATŰNŐ ÉVSZÁZADOK

EGY LEVÉLTÁROS ÍRÁSAIBÓL

Életjel

2001



A költő irásai
MAGYAR LÁSZLÓ
válogatva

MAGYAR LÁSZLÓ

TOVATÓBBI ÉVSZÁZADOK

HELYTÖRTÉNET (1942)



MAGYAR LÁSZLÓ

Megjelent a Képzőművészeti Kiadó gondozásában
Képzőművészeti Kiadó támogatásával

ÉLETJEL KÖNYVEK 89.



A kötet írásait
MAGYAR KLÁRA
válogatta



**NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA**

Megjelent a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Nemzeti
és Etnikai Ügyek Főosztályának támogatásával

MÉLYRE NYÚLÓ GYÖKEREINK

Budapesti Magyarországi Munkások Társasága
(1990-1995)

MAGYAR LÁSZLÓ

TOVATŰNŐ ÉVSZÁZADOK

HELYTÖRTÉNETI ÍRÁSOK (1891-1942)
(IRATVALLATÓ II.)

Életjel

2001

MÉLYRE NYÚLÓ GYÖKEREINK...

*Barangolás magyarországi művelődési intézményekben
(1990–1995)*

Köztudott dolog, hogy a levéltári források leghitelesebben vallanak egy város történetéről, ám még a leggazdagabb vajdasági levéltárak is kiegészítésre szorulnak, hiszen a külföldi archívumok nagy mennyiségű és igen értékes, sokszor nélkülözhetetlen, vidékünkre vonatkozó irománnyal rendelkeznek. A tartomány bármely városmonográfiájának alaposabb megírása sokévi kitartó külföldi kutatást igényel. Emellett elkerülhetetlen az idevágó szakirodalom kísérése is, mert sokszor éppen ez teszi lehetővé, hogy valamely levéltár állagában és gyűjteményében, sőt egyes könyvtárakban és múzeumokban olyan adatokat bányásszunk ki, amelyek nagymértékben gazdagítják addigi ismereteinket. Tehát a bécsi, budapesti, pozsonyi, kecskeméti, kalocsai, szegedi stb. levéltárak mellett rendkívül fontos és hasznos kutatásokat végezhetünk az említett és más városok könyvtáraiban, múzeumaiban is.

A Szabadkai Történelmi Levéltár szakemberei – a jól megőrzött városi archívum anyagának ellenére – külföldön évtizedek óta rendszeresen kutatják fel a becses írott emlékeket. A hosszadalmas és gyötrelmes bűvárkodás már eddig is olyan elégtétellel járt, hogy Iványi István híres városmonográfiája nagyon sok tekintetben kiegészítésre szorul.

Az alábbiakban a budapesti és szegedi levéltárakban, könyvtárakban és múzeumokban az 1990 és 1995 között Szabadkával és környékével kapcsolatos kutatásainkról számolunk be nagy vonásokban. Kutakodásunk főképpen a középkor, a török hódoltság és a határőrvidék korszakára irányult, de a későbbi időszakokból is rábukkantunk olyan forrásokra, amelyek vidékünk tágabb térségének helytörténeti ismereteit gazdagítják. (Közreadásuk folyamatban van.)

A Magyar Országos Levéltár középkori oklevélgyűjteménye valamennyi vajdasági község kincsesbányája. Sajnos a néhány százezer dokumentum levéltári feldolgozása csak lassan haladhat, így a kutató főképpen az ún. számrendi regeszták egyenkénti (névmutatók hiányában) átnézésére szorul, amely igazán sok időt vesz igénybe. Arról értesültünk azonban, hogy már folyik a számítógépes rendezés is, ami lényegesen megkönnyíti majd múltunk legkorábbi emlékeinek alaposabb egybegyűjtését. Annál is inkább fontos ez számunkra, mert a Vajdaságban már nagyon régóta nem folyik a középkori oklevelek rendszeres felkutatása. Pedig a lelőhelyek kitapogatása, az oklevelek fellelése mélyre nyúló gyökereinkről, azaz sok évszázados múltunkról adnának újabb, kivételes

fontosságú hírt... E sorok írója immár húsz éve igyekszik minél több Szabadkára és környékére vonatkozó középkori oklevél nyomára jutni. Talán nem is kevés sikerrel, ha tudjuk, hogy Iványi István múlt században kiadott és ismert városmonográfiájának okmánytára csupán kilenc középkori oklevelet tartalmaz, de száma már hatvannál is több! Összeállt tehát egy kötetre való, az észak-bácskai várost és településeit birtokló Hunyadi rokonság, János a kormányzó, Szilágyi Mihály, Mátyás király, Szilágyi Erzsébet, a dengelegi Pongráczok, Corvin János herceg, valamint az enyingi Török család és rokonai dokumentumaiból. Értesülhetünk többek között a határjárásokról, pusztákról, falvokról, mezővárosokról: Szabadkáról, Madarasról, Tavankútról, Bajmokról, Csantavérről, Györgyénről, Sebestyénházáról, Ludasegyházi-ról, Budakútról, Veresegeyházról, Nagyfénnyről, Palicsról, Pacsérről stb. (A földrajzi neveket nem betűhíven közöltük!) Különösen érdekesítőek a kunok jelenlétét és a jobbágyneveket tartalmazó oklevelek. A családnév bőséges áradatával találkozhatunk a kolozsvári Állami Levéltár egyik, 1525. évi dokumentumában (Gyulay-Kuun család levéltára), amely Török Miklós és Bálint, valamint más földesurak 26 Bács megyei helységének csaknem 1500 jobbágy nevét tartalmazza. A szabadkai várat három napig fegyveresen ostromló jobbágyok az alábbi bácskai településeken laktak: Thelek, Kamaras, Pachyr, Baymok, Gergeye, Bwdakwtha, Napffen, Chonthaffeyer, Wywaros, Hymeseghaz, Okoor, Kerekegghaz, Bela, Adwar, Rekezhw, Fwthog, Iregd, Bether, Themery, Mortalos, Zenthandras, Kysbach, Orbaaz, Wassaroskwrth, Zenthpethewr, Zenthivan. A közelmúltban fellelt oklevél másolata a Magyar Országos Levéltárban is hozzáférhető (DF 252642). Névtudományi szempontból szintén jelentős dokumentumként tarthatjuk számon, hiszen kitűnően egészíti ki a Szabó István által több évtizeddel ezelőtt közreadott névanyagot. (Szabó István: *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből*. Bp. 1954.) Így aztán még néhány korábbi oklevél névanyagával együtt lehetőség nyílt a középkori Bács megyei családnevek történeti vizsgálatára, alaposabb mérlegelésére. Természetesen a történeti helynevek összegezése szintén várat magára. Előbb azonban nem ártana megkísérelni pl. a romániai levéltárakban való kutatást, mert Szabadka esetében is látható, hogy sokáig éppen erdélyi családok birtokolták a várost és településeit.

A sok ezer számrendi regeszta átnézése után megállapítható, hogy a tartományra vonatkozó legtöbb középkori oklevél a Duna menti településekkel kapcsolatban maradt fenn. De nem kevés a Tisza folyó környékével kapcsolatos sem, ami szintén nem meglepő. A már említett 1525. évi dokumentum mellett viszonylag sok névanyagot tartalmaz az 1478. december 4-i, zombori vonatkozású oklevél, amelyben a jobbágyok fegyveresen rátörtek a Bodrog vármegyei Choborzentmyhal birtokán levő erődítményre (MOL, DL 18118). Időközben feljegyezhetünk több oklevelet, amelyek Adorjánt, Martonost, Vastorokot, valamint az 1490-es években a bajnai Both család által birtokolt Nagy Bajcsot (Bajcsát) és Fiu Bajcsot (Topolyát) tüntetik fel. Az utóbbi két helységre és néhány jobbágyának nevére a Gyulay-Kuun családi levéltár egy másik, 1525. évi írásos emlékében is rábukkantunk. (MOL, 8015. számú doboz.)

A török hódoltság korából kitüntetett hely illeti a szabadkai nahije 1570. és 1578. évi összeírásait, amelyeket Vass Előd, a Magyar Országos Levéltár

ismert történész turkológusa fordított le magyarra 1991-ben. Az 1540-es években megszervezett szegedi szandzsák hat kisebb területi egységből, ún. nahijéből állt, majd később II. Szelim szultán még két új nahije: a szabadkai és bajai létesítését rendelte el. Szabadka lakatlan környékének betelepítése valószínűleg 1552 óta folyhatott. Az említett összeírás már a szabadkai nahijét önálló területegységként jegyzi, miután a szultán Szabadkát időközben járási központtá, székhellyé tette meg. Ezáltal II. Szelim a várost mintegy újra megalapította, s a polgári lakosság rendezetlenül való telepítésével „kaszabá”-t hozott létre. Tehát a város piaccal rendelkező, illetve városi jogot nyerő helységgé vált. Szabadka város 1578. évi adóösszeírásával az utóbbi években, évtizedekben több szerző is foglalkozott, de a nahije falvainak, pusztáinak és lakosságának névanyaga és egyéb adata – az 1570. évi összeírással együtt – először csak a fordítás után vált igazán hozzáférhetővé. A Szabadkai Történelmi Levéltárban levő kéziratban többek között a következő településekről olvashatunk: Szobotka (Szabadka), Esztör, Madaras, Kunbaja, Himosity, Kis Bajsa, Nagy Bajsa, Roglaticsa, Ómarócs Aranyad, Szekity, Kis Hegyös, Nagy Hegyös, Pap Fén (Nagy Fény), Obornyacsa, Vastorok, Tornos, Mélykut, Ludas, Pálegyház, Verősegyház, Csontaver, Pacsér, Tavankut, Budi Bajmoka, Sebesegyház, Gyurgyin, Feketity... Vass Előd hetven gépelt oldalas kéziratának 1570. évi adóösszeírása kb. hetven, az 1578. évi pedig ötvennél több földrajzi nevet (helynevet) tartalmaz. Különös értéket az kölcsönöz neki, hogy a már felkutatott dokumentumokkal együtt immár sokkal teljesebb képet kapunk Szabadka 16. századbeli társadalmi-gazdasági viszonyairól, a több száz és csaknem tiszta pravoszláv adófizető család nevének történeti elemzéséről. Feltűnő, hogy az adóösszeírás földrajzi neveinek nagy hányada középkori (vagy arra emlékeztető) változatban fordul elő.

Kivételes jelentőségű a Besztercebányán őrzött Koháry család levéltára, amelynek Bácskára vonatkozó iratai az 1650–1680 közötti időszakot ölelik fel. Ezekből egy csokorra valót Hegedűs Antal történész levéltáros adott közre évekkel ezelőtt. (*Létünk*, 1981. január–február, 1. szám. 158–169.) Hozzáteszük, hogy az Országos Levéltár Filmtárában is kutathatók e család becses dokumentumai. – Koháry István Fülel várának volt a kapitánya és a Habsburgok iránti hűségéről tett tanúbizonyságot. Az is tény, hogy a Szabadka környéki jobbágyság hozzá intézett leveleiből értékes következtetések vonhatók le a vidék hódoltság kori viszonyairól. A Császári és Királyi Magyar Kamara tanácsosai egyik, 1679. évi leiratában pedig arra kéri Koháry Istvánt, hogy szigorúan büntesse meg a néhány várbeli katonát, aki vakmerően rátámadt Ludasra „(...) tőlük 400 marhát és 80 lovat hajtott el és csak a megígért 2000 tallér és megfelelő hiteles ígéret alapján adta vissza; de ennek ellenére nem riadtak vissza attól, hogy közülük egyet kegyetlenül és zsarnoki módon legyilkoljanak, és a 20 végvári között a füleki végvár katonái is ott voltak, nevezetesen Szegedi Ambrus, aki bizonyíthatóan ott volt néhány társával együtt.” (Fordította dr. Hegedűs Antal). Érdemes hangsúlyozni, hogy a csantavéri, ludasi, kelebiai, roglaticai, madarasi, mélykúti, zentai stb. rác jobbágyság panaszleveleinek jelentős része magyar nyelven íródott, amely nyelvtörténeti tekintetben is figye-

lemre méltó. Úgy érezzük, hogy a Koháry család további kiaknázása újabb meglepetéssel szolgálna...

Közben tapasztalhattuk, hogy a régi irományok figyelmetlen fordítása bonyodalmak elé állíthatja a kutatót. Egy apró fordítási hiba teljesen megváltoztathatja a tartalmat. Továbbra is valljuk, hogy időszerű lenne a sok évtizeddel ezelőtt lefordított fontosabb dokumentumokat újra átültetni. Nagy örömünkre rendelkezésünkre áll immár Evlija Cselebi utazó Szabadka 1665. évi török nyelvű leírásának három fordítási változata, ami újabb részletekkel gazdagítja eddigi ismereteinket. (Lásd: *Üzenet*, 1991. november–december, 11–12. szám).

Milyen török kori iratokat említhetnénk még?

Mindenekelőtt az 1543. évi dézsmalajstromot, amely voltaképpen a száz évvel későbbi, vagyis az 1643. évi dézsmalajstrom! (Tudtunkkal ezt bizonyította be Szakály Ferenc egyik írása.) Ezenkívül vidékünkre fontos adatok találhatóak gróf Wesselényi Ferenc 1652. évi bácskai birtokairól készített úrbeli lajstromában. (A birtokok a füleki uradalomhoz tartoztak, miután a gróf Fülek várparancsnoka volt. Magyar Országos Levéltár, Filmtár 2251. számú doboz). De említhetnénk az Országos Széchényi Könyvtárban található 1641. évi adatot is, amely Gombkötő János Szinta falu megtámadásáról, a szabadkai törökökkel való megütközéséről ad hírt. (*Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai*. Írta Jedlicska Pál. Bp. 1910. 322–323). A budapesti Ferences Levéltárban és a szegedi Csongrád megyei Levéltárban pedig a vidékünkön szorgosan tevékenykedő ferencesekről gyűjthettünk értékes adatokat. Már az eddig elmondottakhoz hozzáfűzhetjük, hogy az egykorú térképek megkerülhetetlen dokumentumok minden történeti korzakhoz.

Köztudott, hogy a török hódoltságot követő határőrvidék és más időszakok gazdag tárházát képezi – a bécsi levéltárak mellett – a Magyar Országos Levéltár anyaga. Még felsorolni is hosszú lenne hányféle állagát, gyűjteményét, filmtári értékeit stb. igyekeztünk minél alaposabban áttekinteni. Ám csak egy város adatainak összegyűjtésére – még ha olyan jól megőrzött levéltárral rendelkezik is, mint a szabadkai – egy emberélet nem elegendő! Jórészt a közigazgatás sok évszázados központosításának jóvoltából kutathatók fel olyan történelmi ritkaságok (térképek, tervrajzok, pecsétek, címerek, nyomtatványok stb.), amelyek különben nem valószínű, hogy átéltek volna a történelem viharait. A levéltárak és könyvtárak mellett azonban hangsúlyozni szükséges a különféle múzeumok tárgyainak és nem utolsósorban adattárainak fontosságát. Ugyanis itt olyan dokumentumokra és egyebekre lelhetünk, amelyekkel a többi művelődési intézmény nem rendelkezik. Példaként említhető a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött Lám Sándor-féle album, amely különböző városok gyönyörű vízfestményeit tartalmazza, így három 1863-ban Szabadkáról készült alkotást is. Az Országos Széchényi Könyvtárban pedig nemrég előkerült *A Palics fürdő szobán és képekben* (Szabadka, 1885) című album, amelyben a fürdőhely történeti adatain kívül a helység eddig ismert legrégebbi fényképfelvételei találhatóak. Érthető tehát, miért látogattuk olyan előszeretettel a Mezőgazdasági, Néprajzi, Közlekedési, Magyar Nemzeti, Iparművészeti stb.

Múzeumot is. Ezáltal Szabadkára és környékére nézve olyan értékes történeti fénymásolat-gyűjtemény született, amelynek feldolgozása valószínűleg évtizedeket vesz igénybe.

A vajdasági települések ősi gyökereinek kitapogatása, alapos feltérképezése hosszadalmas folyamat, ám mindenképpen gyümölcsöző cselekedet: nemzedékeknek hosszú távon növelheti biztonságérzetét. És ez nem kevés.

(Magyar Szó, 1995. november 11.)

VIDÉKÜNK TÖRTÉNETÉNEK MOZAIKKOCKÁI

Jugoszláv vonatkozású források Szegeden és Kalocsán

A Szabadkai Történelmi Levéltár és a Csongrád Megyei Levéltár együttműködése kapcsán, valamint a Karlócán székelő Vajdasági Levéltár megbízásából több mint két hetet töltöttünk Szegeden és Kalocsán olyan céllal, hogy levéltári forrásokra leljünk vidékünk gazdag történelmére vonatkozólag. Bennünket elsősorban a XVII. és XVIII. század érdekelt, ám feljegyeztünk néhány fontos jelzetet a korábbi évekből is. Tudjuk jól, hogy vidékünkre legtöbb adat Budapesten és Bécsben található, de egyes időszakokra sok segítséget nyújthatnak a kisebb levéltárak is. A szegedi és kalocsai intézményeken kívül főleg a szentesi és kecskeméti vehetjük még számba. Nagyon valószínű azonban, hogy az alapos kutatásokat siker koronázná pl. Esztergomban is, ám nem feledkezhetünk meg néhány csehszlovákiai és romániai város (Pozsony, Besztercebánya, Temesvár) levéltáráról sem.

A levéltári kutatásokkal párhuzamosan a legnagyobb figyelemmel kell kísérnünk mások kutatási eredményeit is, hiszen új állagok és fondok tanulmányozására keltheti fel érdeklődésünket, vagy netán megváltoztatja eddigi ismereteinket a feltárt történelmi adat. A Vajdasági Levéltár mikrofilmgyűjteménye híven tükrözi a külföldi levéltárakban eddig felfedezett források sokrétűségét, de vidékünk történetének nélkülözhetetlen adaléka pl. a Magyar Országos Levéltár külföldi másolatainak bizonyos része, amelynek alapos betekintésére csak a jövőben kerülhet sor.

Szegeden, a Fogadalmi templom szomszédságában létesített impozáns épületben helyezték el a Somogyi Könyvtárat és a Csongrád Megyei Levéltárat, ahol kivételesen jó kutatási feltételeket biztosítanak az érdeklődők számára. A levéltárban Szeged tanácsi jegyzőkönyveinek mutatóiból csakhamar kiderült, hogy a Vajdaság sok településével kapcsolatban találhatók sokszor szerényebb, de megbízható gazdasági, tanügyi, orvosi stb. vonatkozású adatok. Míg a szeged-alsóvárosi ferences rend iratai sokkal nagyobb történelmi időszakot ölelnek fel, a középkortól kezdve egészen a felszabadulást követő időkgig. Itt számos vajdasági, sőt országunk más vidékére vonatkozó hírekkel is megismerkedhetünk. Tudniillik az említett rend élénk figyelemmel kísérte az iloki, futaki stb., később pedig a szabadkai, valamint főleg a szlavóniai ferencesek életét, tevékenységét. A szeged-alsóvárosi ferences rend iratainak terjedelme 5,24 folyóméter. E kolduló rendet Assisi Szent Ferenc alapította a XIII. század elején,

s szerzeteseinek már 1316-ban volt temploma és kolostora Szegeden. A kolostor nagy tekintélynek örvendett már a XIV. és XV. században, hiszen a rend itt tartotta tartományi jellegű gyűléseit. A szalvatoriánus ferencesek a XV. és a XVI. század fordulóján Alsóvároson templomot és kolostort építenek, de azt a törökök 1526-ban kirabolják. Fontos itt megjegyezni, hogy a törökök nem ellenezték a barátok „ostoba szokásait”, sőt később néhány szultáni parancs szólt ténykedésük érdekében. Ebből kifolyólag a hódoltság időszakában Szegeden és a környező településeken végezhatték a lelkészi teendőket. Természetesen Szabadkát és környékét is felkeresték még a hódoltságot követő évtizedekben is. A ferences rend iratai zömmel eredeti dokumentumok, amelyek helytörténeti szempontból igen jelentősek a jugoszláv kutató számára. Találhatók itt még Beskerekekkel, Kanizsával, Zomborral, Eszékkel, Martonossal, Horgossal, Ludassal, Zentával, Topolyával, de még Belgráddal kapcsolatos adatok is! Az okiratok latin, kisebb részben német és magyar nyelven íródtak. A szegedi rendházat érintő iratok között rábukkantunk egy 1689. évi, magyar nyelven írott levélre, amelyben a martonosi katolikus lakosság panaszáról olvashatunk. Felkeltette érdeklődésünket azután Zrínyi Ilonának egy átmásolt (talán ismeretlen) levele, amely 1679. évi keltezésű és a klastromok építésével kapcsolatos. Vagy említhetnénk Makai Ferenc váradi keltezésű levelét (1756), aki a szegedi gárdiántól élénken érdeklődik a szabadkai bunyevácok szőnyegkészítményei iránt.

Ezután a boszorkányperek iratait tekintettük át és kijegyeztük az észak-bácskai vonatkozású adatokat. Ez még mindig izgalmas terület, különösen akkor, ha tudjuk, hogy a levéltári rendezés alkalmával újabb idevágó dokumentumok kerülhetnek napvilágra. Majd a Somogyi Könyvtár és a levéltár térkép-gyűjteményének átvizsgálására került sor. Itt találtunk rá Szabadka katonai térképére (1910), a Bács-Bodrog vármegyét (1825), Palics és környékét (1887), illetve néhány, Törökkanizsát és Szabadka környékét ábrázoló térképre.

Ma már egy külföldi levéltári kutatás alapos előkészületet, szakmai felkészültséget igényel, hiszen nemcsak nálunk, hanem a szomszédos országokban is reneszánszát éli a helytörténeti kutatás, és a szakirodalom követése nélkülözhetetlen, főleg az összefüggések, a történeti folyamatosságok megtartása szempontjából. Ezért külön üdvözölhetjük pl. a több száz éves és kivételes helytörténeti értékű kéziratok lefordítására tett erőfeszítéseket. Főként akkor, ha az vidékünk történetének fontos mozaikkockája, mint pl. Bél Máttyás *Csongrád és Csanád megye leírása* című munkája (*A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1980–81/2. Szeged, 1984), amely az 1720-as állapotokat tükrözi. Itt Martonos váráról vagy sáncáról az alábbi olvasható: „A zentaival csaknem azonos erőd van a Tisza ugyanazon oldalán, három mérfölddel följebb. Ezt ugyanis éppen olyan árkok, töltések és karók veszik körül, és nem gyéren, inkább nagy tömegben lakják a bosnyákok. Ezért azonos a lakosok életrendje, azonos szorgalommal művelik a földet, a föld mégis kövérebb és termékenyebb, de nyílt, nincsenek erdők. Százados áll élükön, aki a szegedi várparancsnok alárendeltje.” Kanizsáról így ír Bél Máttyás: „Kis-Kanisa vára. Ugyanazon oldalon, fél mérfölddel lejjebb van, Martonosnál kisebb helység, de ugyanúgy sánc övezi. Görög

vallású, bosnyák a lakossága, földje éppen olyan, a gyakori árvizeknek azonban kiszolgáltatott”.

A Kalocsai Érseki Levéltárban és a Főszékesegyházi Könyvtárban végzett kutatásunk már sokkal bonyolultabb volt, mint Szegeden. Tudniillik a levéltárnak úgymond nincs segédlete, amely nagyban megnehezíti a munkát; csak a levéltárosi ösztön és előtudás mentheti meg a kutatót. De inkább Hamvas József levéltáros szaktudását, készségét és bizalmát dicsérhetjük, aki mindent megtett azért, hogy a rendeltetésünkre álló néhány kutatási napot minél eredményesebben zárjuk.

A Szabadkai Történelmi Levéltár iratai folyamatosan megmaradtak az 1743. évtől kezdve. Örömmre szolgált, hogy most sikerült néhány dokumentumot a korábbi évekből is fellelni, egyet-mást az egykori várról megtudni és a ferencesek működését több éven át végigkísérni. A Kalocsai Érseki Levéltár két részre oszlik: az egyházi és a gazdasági levéltárra. Az egyházi levéltár magában foglalja többek között az érseki hivatal (XVIII–XIX. század), az érsekegyházi fő-tanfelügyelőség (XVIII–XX. század) iratait. Míg a gazdasági levéltárban található az érseki ügyész (1800–1900) stb. iratai, valamint a gazdasági jegyzőkönyvek (1750–1850). Miután az érsekségnek a történelem folyamán nem volt uradalma Szabadkán és környékén, ezért mi ezúttal az egyházi levéltárban kutattunk. Csaknem száz xeroxmásolatot készítettünk, amelyek között – a már említettek mellett – néhány érdekesebb nyomtatvány, nyomdatörténeti stb. vonatkozású adat is helyet kapott. Érdekességként kell megemlítenünk az 1869. évi kalocsai keltezésű (és ott nyomtatott?) *A káromkodás elleni társulat szabályai Szabadkán* című nyomtatványt. Itt a II. részben az alábbi olvasható: „A tagok a beírás s illetőleg beíratás ténye által becsületszavukra fogadják: miszerint körülményeikhez képest, szép szó, intés, barátságos dorgálás s különösen jó példaadás által, otthon úgy mint nyilvánosan, rajtalesznek a szörnyű halálos véteknek, műveletlen vad lelkületet tanúsító istentelen káromkodásnak gátlásán, kiirtásán.”

Az Érseki Levéltár gazdag térképgyűjteményében egyebek között megcsodálhattuk Bács 1754. évi állapotait tükröző, igen részletes és gyönyörű látképpel ellátott kéziratos térképét.

Az Európa-hírű Főszékesegyházi Könyvtárat is az Érseki Palotában helyezték el. S a százhuszezer kötetes könyvtár, a több mint ötszáz ösnyomtatvány mellett számos könyvritkasággal büszkélkedhet (Luther saját kezű aláírásával ellátott bibliája, Beck Konrád híres „Szakáll-kódexe”, pálmalevélre írott szingaléz nyelvű biblia, több nagyméretű graduále...). A bécsi Werner könyvkötő familia remekművű, aranygerinces kötetei mellett e kincsestár kézirattára szintén figyelmet érdemel. Különösen jelentős számunkra Bán János Bodrog megyei tizedszedő pénztárnaplója, amely az 1520-as és 1522-es évek számos helységet sorolja fel (névösszeírással).

Kalocsán – az elmondottakon kívül – különös hatást gyakorolt ránk a Viski Károly Múzeum és a Nicholas Schöffner Emlékház. A Párizsban alkotó művész szülőházában elhelyezett gyűjtemény tér- és fénydinamikán alapuló művészete megdöbbentő erejű...

(Magyar Szó, 1986. március 1.)

SZABADKAI CÉHPRIVILÉGIUMOK, TÉRKÉPEK...

Látogatás a budapesti levéltárakban és könyvtárakban

Budán a Bécsi kapu téren épült fel 1913 és 1917 között a Magyar Országos Levéltár monumentális épülete, amelynek több tízezer folyóméter iratanyaga sok vajdasági kutató tudásszomját elégíti ki, főként az 1960-as évektől. A levéltár kutatótermében jelenleg néhány folyóméter segédlet áll az érdeklődő rendelkezésére, amelynek hiánya érezhetően megnehezítené a történeti kutatást. Ugyanis e kiadványok szakszerűen ismertetik a levéltár állagait, fondjait és gyűjteményeit, s áttanulmányozásuk nélkül szinte lehetetlen egy-egy terület mélyreható felkutatása. Természetesen a munka eredményességét más tényezők is befolyásolhatják. Sokszor előfordulhat, hogy egy kisebb levéltárban kutatva fontos adat felterjesztéséről értesülünk: pl. valamely egyesület alapszabályainak vagy egészségügyi stb. jelentéseknek minisztériumi megküldéséről. Ha tehát az ügyirat keletkezési helyén nem található, lehetőség van a kormányhatósági iratok között tovább kutatni. Az Országos Levéltár ilyen tekintetben valóságos kincsesbánya helytörténeti kutatóink számára.

Szabadka szabad királyi várossá nyilvánításának kezdeti időszakában jelentős eseményként könyvelhetjük el Gottfried J. Liebetaut főorvos palicsi „szódagyár”-át, amelyről azonban a szabadkai levéltárban kevés adatot őriznek. Iványi István is a múlt században szűkszavúan tesz említést róla. Majd ismert monográfiájának második kötetében (143. oldal) az alábbiakat írja: „Meddig állott még fenn a gyár? Adatok hiányában nem tudom. Múlt években néhány téglarom mutatta még helyét, ma pedig már nyoma sincsen.” Az ország első szódagyára 1782-től a Palicsi-tó keleti partján évente kb. nyolcvan mázsa szikósót termelt. E jelentős létesítmény további felkutatását, illetve iratainak megjelését Kosáry Domokos kiváló történésznek köszönhetjük, aki nemcsak jeles munkájában (*Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába* I. 1. Általános rész I–II. Budapest, 1970. 713.), hanem a magánbeszélgetés alkalmával is értékes tanácsokkal látott el bennünket a palicsi szódagyár forrásanyagával kapcsolatban. A lényeg az, hogy számunkra e fontos üzem (mert mai szemmel mégsem beszélhetünk gyárról) ipartörténeti vonatkozásait és egész múltját eddig még nem dolgozták fel. Az Orczy család levéltárát érintő dokumentumok csaknem ezer oldalt tesznek ki, s ezúttal csak mintegy 240 oldalról készítettünk fénymásolatot.

Az Országos Levéltár roppant gazdag térképgyűjteménye – mint az a helytartótanácsi és a kamarai térképek katalógusából kitűnik – számos vajdasági vonatkozású adatot ölel fel. Figyelmünk elsősorban a Szabadka környékekre irányult. Miután a levéltár többnyire az ügyiratokból emeli ki térképeit, sok kutató figyelmét elkerülheti a szerves részt képező iratok áttanulmányozása. Ez pedig mulasztásnak is felróható, mert az ügyiratok magyarázó sorai által teljesebb képet kaphatunk a helyszínről (pl. az újabb helynevek megnevezése révén). Így külön felkeltette érdeklődésünket az 1790-ben készített, s a tompai legelőt aprólékosan ábrázoló, nagyméretű „földabrosz” (jelzet: S. 12. Div. XI. No. 57.), melynek díszes címkeretén (parergon) kívül érdekes égtájjelzője van. Gabriel Wlassich mérnök kör alakú rajza környezetbe illő tájképet varázsol elénk három tanyaházzal. Ugyancsak mond valamit a néprajzosoknak is az 1800. évi keltezésű „Szabadka városi Vasity Todor Suplákban lévő szállásának rajzolatya” feliratú vázlatrajz (jelzet: S. 11. No. 1291.), amely szintén csak ügyiratával egészül ki.

A nyomtatványok után kutatók legtöbbször a könyvtárakat és múzeumokat keresik fel, holott a levéltárak is segíthetnek. Több fond vagy állag ügyiratainak mellékleteként értékes újságok vagy ritka aprónyomtatványok, fényképek lapulnak meg. Az Országos Levéltárban és a Hadtörténeti Intézet levéltárában az anyag olyan rendezési fokon áll, hogy bármely történeti korszak tanulmányozása – a nyomtatványok tekintetében is – eredménnyel járhat a vajdasági kutató számára. A Szabadkai Történelmi Levéltár és a Szabadkai Városi Könyvtár ily módon számos értékes forrással gazdagította állományát.

Az Országos Széchényi Könyvtárat azzal a céllal kerestük fel, hogy nyomára bukkanjunk néhány olyan egykori lapnak, amelyek Szabadkáról és környékéről (illetve Bácskáról) adnak hírt. Megtudtuk, hogy valaha vidéki beszámolókat olvashattak többek között az alábbi pesti lapokban: *Regelő*, *Athenaeum*, *Társalkodó*, *Tudományos Gyűjtemény*, *Honderő*, *Életképek*, *Pesti Divatlap*. A *Társalkodó* 1843-ban „Szabadka királyi város rajza”-ról tudósít. A *Regelő* 1837-ben *Bács vármegyei lakosok. Bács vármegyei parasztok képével* címmel kelti fel érdeklődésünket. Vagy pl. a *Pesti Hírlap* 1841. évi 22. száma *Bács megye anyagi és szellemi állapota* című cikke érdemel figyelmet. Külön értéket hordoz magában az *Ungarisches Magazin* 1781. évben közölt *Von dem Palitscher See in der Batscher Gespanschaft* (A Bács megyei Palicsi-tóról) és a fenti lap 1788. évben megjelentetett *Topographische Beschreibung der Batscher Gespanschaft* (Bács megye topográfiai leírása) című írása.

Utolsó állomáshelyünkön, az Eötvös Loránd Tudományegyetem könyvtárában ért bennünket a legnagyobb meglepetés. Ugyanis miután a Széchényi Könyvtárban nem találhattuk meg Luigi Ferdinando Marsiglinek *Danubius Pannonica-Mysicus* című művét, itt az első pillanatban szerencsésnek éreztük magunkat: az intézmény nyilvántartja a könyvet. Minden erőfeszítés ellenére azonban tudomásul kellett venni, hogy az szórén-szálán eltűnt. Miért olyan fontos e könyv számunkra? Több okból, de ezúttal Palics nevének közlése miatt. Tudniillik Iványi István (hivatkozva a könyv első kötetére), hol Paligo palusként, hol (ritkábban) Piligo palusként közli a Palicsi-tó legrégebbi nevét. A kérdést szeretnénk volna tisztázni. Sajtóhibáról, vagy valami másról van szó?

Közben arról értesültünk, Marsigli könyve megtalálható az Országos Statisztikai Intézetben (ennek könyvtára azonban szeptember elején nem fogadta az olvasót), sőt az újvidéki Matica srpskában is. Bevallhatjuk: utóbbit kellett volna legelőször felkeresni!

Az Egyetemi Könyvtár kéziratára bizonyára egy ideig még izgalomban tartja az érdeklődőt! Arról van szó, hogy Budapesten 1975-ben két kötetben megjelent *A magyarországi céhes kézművesipar forrásanyagának katasztere* (szerkesztő: Éri István, Nagy Lajos, Nagybakay Péter) című értékes kiadvány, s számos vajdasági vonatkozású céhprivilegium hollétére és jelzetére derít fényt. Felette felcsigázta érdeklődésünket az 1689.(?) évi Szent Mária-i (szabadkai?) keltezésű bogvár, kovács, lakatos céhprivilegium (jelzete: XXVI. 14.). Annál is inkább, mert – mint tudjuk – Szabadkát Szent Máriának csak 1743-tól (szabadalmazott kamarai mezővárosi korszakától) hívják. A másik meglepetés pedig abból adódik, hogy a pergament annyira belepte a penész, hogy a magyar és latin nyelven írt okirat kb. 50%-a immár szabad szemmel olvashatatlan! Talán az úgynevezett UV olvasási módszer segíthetne még valamelyest e kritikus állapoton.

Sajnos a privilegium restaurálására sem kerülhet a közeljövőben sor, mert a kéziratár több fontos középkori okiratára sürgősebb orvoslás vár. – Összegezve észrevételeinket, nézetünk szerint az említett forráskiadvány téves adatközléséről van szó! Nem az észak-bácskai város privilegiumát ismerhettük meg.

Gyanakodhatunk az 1689-es keltezési évre, mely immár olvashatatlan, s a kéziratár múlt század végi katalógusa tünteti ekként fel. Tegyük fel, hogy sajtóhibáról van szó. Ámde az 1789. év sem jöhet számításba, mert Szabadka hivatalos neve ekkortájt: Maria Theresiopolis. Gyanút kelt továbbá a többnyire magyar nyelvű szöveg is (hiszen a határőrvidéki korszakot jegyezzük!) és az, hogy a privilegium zsinórjáról hiányzik a pecsét. Természetesen még a penészfoltok is megvizsgálásra várnak és több egyéb körülmény, hogy végleges ítéletet hozzanak a szakemberek e valóban érdekes kérdésben. Még csak annyit fűzünk a fentiekhez, hogy a céhprivilegium hátirata a 282/1689-es jelzetet viseli, vagyis nagyon valószínű, hogy okiratunk egykor ügyirat mellékleteként szerepelhetett. Az Országos Levéltárban azonban egyelőre nem leltük meg azt a fondot vagy állagot, ahol az említett jelzet előfordul.

Hadd tegyük hozzá az elmondottakhoz, hogy régen a céhprivilegiumot maga a király erősítette meg. Eddigi ismereteink szerint Szabadkán a szabók és szűrszabók 1763-ban, a szíjgyártók, gombkötők és kötelesek 1777-ben, a kőművesek, ácsok, lakatosok, asztalosok és üvegesek 1779-ben kaptak közös céhprivilegiumot. Ezután már egyre szaporodott a céhek száma. A Szabadkai Történelmi Levéltárban a céhekkel kapcsolatban sok adatforrásra lelhetünk, ami természetesen nem zárja ki annak lehetőségét, hogy más levéltárak, könyvtárak, magánszemélyek stb. nem tartogatnak újabb meglepetéseket.

A Magyar Szó 1986. november 1-i számában a cikk *Hamisítvány-e a szabadkai céhprivilegium?* címmel jelent meg. Ezúttal a szövegben apróbb javításokat eszközöltünk. (A szerző megjegyzése.)

BÉCSI LEVÉLTÁRAKBAN

Újabb adatok a Tisza-vidék történetéhez

Két hetet töltöttünk a kanizsai monográfiai bizottság megbízásából az osztrák fővárosban. Szántsándékkal választottuk a júliusi hónapot, mivel korábban azt tapasztaltuk, hogy általában e hónapban kevesebb a kutató és több időt szakíthatnak az intézmény levéltárosai is az érdeklődők felvilágosítására. Tartózkodásunk során meglepően kevesen látogatták a Kriegsarchiv (Hadilevéltár) nagy hírű térképgyűjteményét, viszont mi elsősorban azzal a céllal érkeztünk, hogy Kanizsát és környékét, helyneveit stb. több évszázadon át minél tüzetesebben végigkísérjük. Annál is inkább, mert a Tisza menti helység a régi forrásokban (csakúgy, mint sok vajdasági település) többféle elnevezéssel szerepel. Kanizsa történetének megírásánál is rendkívül fontos, hogy pontosan tudjuk egy-egy történelmi időszakban milyen formában fordulhat elő a helység, mert ez lényegesen megkönnyítheti a további kutatást, pl. a levéltári segédletek (indexek, iktatók stb.) átnézésékor.

A Kriegsarchivban először dr. Rudolf Schmit Jugoszláviára vonatkozó és Eperjesy Kálmán vaskos térképkatalógusait böngésztük át, majd dr. Erich Hillbrand – a gyűjtemény vezetője – rendelkezésünkre bocsátotta a levéltár többi katalógusát is. A haditanács irataiból emelték ki a gyűjteménybe néhány évvel ezelőtt Lambion haditudósításával együtt azt a rajzot, amely a Tisza mentét (Zenta és Szeged között) igen szokatlan nézőpontból ábrázolja 1695-ben. Itt többek közt van egy Martonosról és Zentáról készült rajz és rövid leírás. „Martinás a Tisza mellett síkságon fekszik, ott egy öreg vár (kastély) van palánkkal körülvéve és egy kisebb víz nélküli csatornával (árokka), amelyet a szerb hadsereg és parasztok szálltak meg” – olvasható a német nyelvű tudósításban. A 17. század kéziratos térképei, látképei közül különösen jelentősek számunkra a Savoyai Jenő törökverő hadvezér táborozásairól készültek. A négy mappában gyönyörködhattunk számos vajdasági település szöveggel ellátott színes látképében, részletes vázlatában. A zentai ütközet hősének ókanizsai táborozásán kívül fénymásolatot készítettünk a Szabadka mellettiről is, illetve annak 1697. évi vázlatáról. Ezt azért találtuk fontosnak, mert a vázlat néhány részletében nem egyezik a színes látképpel, amely különösen a vár és környékének, a Palicsi-tó kialakulására deríthet újabb fényt. Különben e mappában található több vajdasági helység első látképe, illetve bővebb leírása, a helytörténeti kutatások nélkülözhetetlen forrásai. Savoyai Jenő magyarkanizsai tábo-

rozásáról és környékéről készített nagyméretű rajz régészeti szempontból is sokat mond, mert részben bebizonyítható a vitatott földvár kérdése (a helység helyén szépen kivehetők a földvár körvonalai).

Mely „földabroszok”-ról tehetünk még említést?

Az 1698. évi útitérkép és az első magyar postatérkép (Leopold F. v. Rosenfelt munkája) a császári hadsereg táborhelyeit is feltünteti. Ó- vagy Magyararkanizsát itt nem találjuk, de kissé eltávolva felismerhető Martonos, Szent Péter, Kis- vagy Törökkanizsa és Zenta. Elgondolkodtató, hogy a Palicsi-tó közelében, a zentai út mellett „bali” (balj?) jelöléssel látható a település. A középkori „Páli”-t (illetve Pálegyházát) véljük itt felismerni. Stephan Wallner 1699. évi térképe a Tisza mentén elhelyezkedő erődöket, falvakat, városokat, táborhelyeket, utakat stb. ábrázolja. Ókanizsa és Martonos környékén csak mocsarat jelöl (és megjegyzi, hogy időnként a Tisza kiönt), délebbre katonai tábort és lerombolt falvakat, míg a túloldalon Kiskanizsát és egy táborhelyet figyelhetünk meg. Különösen jelentős az 1739-es nagyméretű térkép, mert igen részletesen ábrázolja a Tisza mentét. Felnagyítja a falvak, városok épületeit, kirajzolja a telkeket, réteket stb. Bő magyarázatot fűz a látottakhoz; főleg a folyó viselkedésével, az elárasztott területekkel, a mocsaras vidékekkel, hidakkal, utakkal stb. foglalkozik. Magyararkanizsát és Martonost katonai sáncként tünteti fel. Előbbit (Martonos irányában) szőlőskertek és szántóföldek övezik. Úgy érezzük, több érdekességet rejteget még a kutatók számára a másik változatban fennmaradt nagyméretű térkép is. Külön felhívjuk a figyelmet az 1750 márciusában Durchlasser mérnök által Horgos és Szent Péter pusztákról készített első kéziratos térképre, ahol számos földrajzi névvel (Bilabara, Plisanica, Buzgán-, Laguncsia-halom...), határkiigazítással találkozhatunk. Eltűnődhetünk a Ludasi-tó keleti partján (Ördög lika felett), közvetlenül a Tisza mellett feltüntetett „Földvár”-on. Különben a rajz a Szeged–Szabadka–Ostorak–Magyararkanizsa–Martonos közötti területet foglalja magában. Ugyancsak sok fontos adatot, bő jelmagyarázatot tartalmaz Durchlassernek az említett pusztákról rajzolt (1750) másik munkája is.

F. N. de Sparr 1751. évi mappájában a Duna és Tisza folyását, vidékét, városainak, falvainak kicsinyített mását kísérhetjük végig. Élvezhetjük emellett Pétervárad néhány nagyméretű rajzát. Városrendészeti, a városiasodás fejlődésének szempontjából is rendkívül jelentősek számunkra a Kriegsarchivban fellelt egyéb, 18. századbeli térképek. Alapvető munkának tekinthető Wagenmann és Kinsky 1783-ban Csongrád és Bács megyéről készített térképe. Sok vajdasági település fejlődésének láncszeme, hézagpótlója, hiszen a több nagyméretű szelvény igen részletesen tükrözi vidékünk domborzatát, vízrajzát. F. Mihanovich egy 1740-ből származó térkép alapján 1786-ban megrajzolja a Tisza mentét, amelyen a mocsaras területeken, szőlőskerteken stb. kívül szép kép tárul elénk többek között Martonosról, Ókanizsáról, Adárról, Zentáról...

A Kriegsarchivban rábukkantunk számos Bács megyét ábrázoló, kisebb méretű, nem annyira részletező 18. és 19. századi térképekre is, amelyek szintén nélkülözhetetlenek vidékünk múltjának alaposabb feltáráshoz.

A Hadilevéltárban szűkebb pátriánkat érintő néhány irományra is rátalálunk. A Hofkriegsrat (Udvari haditanács) 17. század végi protokollumaiban szó

esik a Tisza-vidék helységeiről: Martonos, Zenta, sőt Szabadka és Zombor szerb lakosságáról, egyes hadseregparancsnokok részletesebb tudósításairól, sajnos azonban elég röviden, mert az iratok csaknem teljesen megsemmisültek. De pl. a Türkenkrieg (Török háború) állagban sokkal bővebb adatokra lelhetünk: a zentai csatával kapcsolatos alapos tudósításokra, a vidékünkön történt gyakori katonai menetelésekre, Becse megszállására, Zombor és Erdőd közötti kvártélyozásra, hadvezérek naplóira... Közben a térképosztályon felfigyeltünk egy csehszlovák kutatóra, aki számos, hazájára vonatkozó, illetve a fasiszta megszállók Csehszlovákiában készített fényképeit tanulmányozta. Vajon mi milyen mértékben kutattuk fel az ellenség hátrahagyott dokumentációit a hadilevéltárban, vagy másutt? Majd a könyvtárba pillantottunk be, amely gazdag állományával nagyszerűen egészíti ki a levéltár forrásanyagát.

A Hofkammerarchivban (Kamarai levéltár) kevesebbet időztünk ezúttal, értékes anyagra bukkantunk, ám térképmásolatokat egyelőre nem készítettünk, mert időközben nagyon megrágtak a szolgáltatás: térképekről csak fényképek készíthetők, de egy felvétel kb. 120 schillingbe kerül! Hasonló újságolható a Nationalbibliothek (Nemzeti Könyvtár) megszigorításairól is. Minél előbb kell tehát olyan irányba cselekednünk, hogy ott kutatásainkat felgyorsítsuk. De visszatérve a Hofkammerarchiv messze földön ismert dokumentumaira, térképtárára, elmondható, hogy az a vajdasági táj történeti múltjának feltárásakor kincsesbányaként szolgál a jövőben is, sőt még inkább, mert a hazai kutatás horizontja egyre bővül. A fentiekről győződhetünk meg ezúttal is, amikor a térképekről készített jegyzeteink mellett fénymásolatot hoztunk egy 1749. évi terjedelmes, majdnem tiszta magyar nyelven írt okmányról, ahol öreg lakosokat fognak vallatóra (a határterületek véglegesítése ügyében), és akik – a horgosi és martonosi fontos történeti vonatkozások részeként – garmadával sorakoztatják fel e táj régi földrajzi neveit. Kellemes meglepetésben részesültünk több 18. századi, Martonos és Horgos környéki térkép s az ezeket kiegészítő iratok láttán.

A Staatsarchivban (Állami Levéltár), úgy érezzük, kissé bonyolultabb a kutatás feltétele, míg a Nationalbibliothek többek között azzal nehezíti a helyzetet, hogy sok fontos dokumentumról nem engedélyezi fénymásolat készítését. Ennek ellenére mégis betekintést nyerhettünk pl. a katonai térképgyűjteménybe, a különböző katalógusokba, egyes állagokba, sőt még a levéltár depójába is!

Reméljük, hogy a magunkkal hozott, száznál is több fénymásolat tudományos feldolgozása fényt derít majd Kanizsa és környéke történetének néhány lényeges, eddig kiderítetlen mozzanatára.

(Magyar Szó, 1984. október 13.)

BÁCSKAI TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI ADALÉKOK*

Bach-korszakbeli levéltári források nyomán

A levéltári kutatás során gyakran megesik, hogy egy-egy ügyirat több vonatkozásban tartalmazhat érdekes adatokat. Előfordul, hogy pl. közlekedéstörténeti források felkutatása közben fontos gazdaság-, nyelv-, jog-, művelődéstörténeti adatokra bukkanunk, amelyek másutt aligha, vagy csak szívós utánajárással lelhetők fel.

Így történt, hogy a szabadkai vasút történeti adatainak gyűjtése közben – egy jelentős kapcsán – vidékünk településtörténetére találtunk kiváló forrásokat.

A szeged–szabadkai vasútvonalat 1869. szeptember 11-én adták át a forgalomnak, de az előkészületi munkálatok vagy másfél évtizedre vezethetők vissza. A Bach-korszak minden kegyetlensége mellett több szempontból előremutató rendelkezéseket hozott (pl. a szabadkai színház létesítése; kutak és utak stb. építése). Már az 1850-es évek elején komoly kezdeményezések történnek az alföldi vasút létrehozására, és Szabadka tevékenyen kiveszi részét az ügyben.

Zomborcvits Ferenc bizottmányi elnök és társai 1855. június 7-én jelentést adnak a szeged–szabadka–bajai vasútvonal létesítésének fontosságáról és meggyőző bizonyítékokkal támasztják alá érvelésüket (Szabadkai Történelmi Levéltár, 1/F. a. 1857). Községtanácsi megbízásból gyűjtötték össze azokat a statisztikai adatokat, amelyek igazolják a vasút létjogosultságát, ami pedig szavatolná Szabadka és a környező települések gazdasági fellendülését.

Szabadka gabonatermelése – áll a tudósításban – mennyiség tekintetében talán legnagyobb a Monarchiában, minőségre nézve a bánáti mellett áll a világpiacon. Baromtenyésztésének és gyapjútermelésének híre – a hiányos közlekedési viszonyok ellenére – eljut külföldre is. Ám a vasút létrehozásával pl. néhány ezer vidéki rendszeresen látogathatná városunk négy országos vásárát. A Szabadkáról való vasúti személyszállítás rendkívül megkönnyítené Sándor, Csantavér, Topolya, Bajsa, Ómoravica, Roglatica, Pacsér, Bajmok, Almás, Kunbaja, Mélykút... helységek lakosainak sorsát, nagymértékben növelné a kereskedelem lebonyolítását. A 2000 lelket számláló Ludaspuszta lakosai „... a legszorgalmasabbjai a vidéknek a földművelés mellett, főleg kertészséggel foglalkoznak, s a szabadkai piacot kivált heti vásárokon, s vasárnapokon zöldséggel,

* A levéltári iratokban és az újságcikkekben cz-vel írt szavakat z betű nélkül közöljük.

baromfival, tojással s a t. nagyobbbrészt ők látják el” – áll a bizottmányi elnök és társainak jelentésében. Hozzáfűzik, hogy a nagy vállalkozás megvalósulásával a kanizsai és martonosi szállások lakói is terményeiket a szabadkai piacra szállítanák.

A palicsi fürdőintézet az 1850-es évek elején létesült, s néhány év múlva már országos hírnévre tett szert. A Palicsi-tó gyógyhatása mind több fürdővendéget csábít, de a vendéglővel, a 40 vendégszobával, hideg és meleg fürdővel és egy terjedelmes parkkal rendelkező intézet igazán csakis akkor indulna virágzásnak – állapítja meg a bizottmány –, ha itt vasútállomást létesítenének. Abban az esetben, a négy „fürdőhónapban” akár 24 000 vendég is érkezhetne. E körülmény pedig már most arra készíti a kormányhatóságot, hogy a fürdőhely befogadóképességét, forgalmát megoldja.

A továbbiakban több bácskai helység főként gazdaság- és népességtörténeti adatairól esik szó.

Az ötvenezer lelket számláló Szabadka művelés alatt álló földterülete 113 903 katasztrális hold. Ennek jó részét búza, árpa, zab és kukorica teszi ki. Évenként terem búzából 455 612 (holdanként 12), árpából 123 396 (holdanként 13), zabból 455 610 (holdanként 16) és kukoricából 341 712 (holdanként 18) pozsonyi mérő. Az évi termésből tisztán marad kivitelre búzából 220 185, árpából 27 039, zabból 295 183 és kukoricából 236 966 pozsonyi mérő. E terménymennyiséget részint Szegedre, részint Bajára, onnan pedig felfelé szállítják. Ezzel kapcsolatban a jelentés hozzát teszi: „...ez alföldön a nagy földbirtokhoz aránylag kevés munkaerő miatt a gabona olly későn nyomattatik el, hogy az legnagyobb részben csak télen lesz elszállítható, mikor a vizek már hajóközhatatlanok, pedig a természetők legnagyobb része nem várhat tavaszig termése készpénzbeli értékeig”.

A Szabadka melletti Sándor helység szántóföldje 2335 hold. Ebből búza 778, árpa 194, zab 583, kukorica 390 hold (az ugarföld szintén 390 hold). Holdankénti hozam: búzából 14 $\frac{1}{2}$, árpából 14 $\frac{1}{2}$, zabból 19, kukoricából 20 pozsonyi mérő. Az 1310 főnyi lakosság terményfeleslege: búzából 5701, árpából 367, zabból 7298, kukoricából 5093 pozsonyi mérő. E mennyiséget Szegedre és Bajára „tengelyen” szállítják.

Csantavér helység 3 mérőföldnyire fekszik Szabadkától a Pétervárad-i postaút mentén. Lakosainak száma 4265, míg szántóföldje 11 320 holdat tesz ki. Ebből ugar 1886, búza 3773, árpa 944, zab 2832, kukorica 1886 hold. Holdanként terem: búzából 12, árpa 12, zab 16, kukorica 18 pozsonyi mérő. Kivitelre marad: búzából 25 992, árpából 2781, zabból 30 370, kukoricából 24 947 pozsonyi mérő. A gabonafelesleget a Tiszára és a Ferenc-csatornára szállítják.

Topolya mezőváros lakossága 7092 fő; szántóföldje 14 215 hold, amelyből ugar 2370, búza 4737, árpa 1184, zab 3554, kukorica 2370 holdat tesz ki. Évente terem búzából 52 118, árpából 13 024, zabból 49 756, kukoricából 40 290 pozsonyi mérő. Kivitelre marad: búzából 20 182, zabból 28 156, kukoricából 25 506 pozsonyi mérő, mely mennyiséget a Ferenc-csatornán szállítják tovább.

A 3184 lelket számláló Bajsa helység szántóföldje 4466 holdat tesz ki, melyből ugar 744, búza 1489, árpa 372, zab 1117, kukorica 744 hold. Búzából terem 20 832, árpából 5394, zabból 22 340, kukoricából 14 880 pozsonyi mérő.

Kivitelre jut búzából 7930, zabból 14 213, kukoricából 8329 pozsonyi mérő, mely mennyiséget szintén a Ferenc-csatornára szállítják.

Ómoravica helység lakosainak száma 5181, szántóföldje 11 163 hold. Ebből ugar 1860, búza 3722, árpa 930, zab 2791 és kukorica 1860 holdat tesz ki. A lakosság terményfeleslege: búzából 20 737, árpából 1292, zabból 28 513, kukoricából 21 724 pozsonyi mérő. E felesleget a Ferenc-csatornára és a Dunára szállítják.

Roglatica puszta $4 \frac{1}{4}$ mérföldnyire fekszik Szabadkától, s az adóközség kiterjedése 13 188 hold. Ebből búza 4396, árpa 1099, zab 3297, kukorica 2198, ugar 2198 hold. A 283 főnyi lakosság terményfeleslege: búzából 5080, árpából 12 580, zabból 52 900, kukoricából 42 328 pozsonyi mérőt tesz ki. A roglaticai földek legnagyobb részét a szomszéd községek művelik.

A 4504 főnyi lakosságú Pacsér helység szántóföldje 10 748 holdat tesz ki, amelyből ugar 1791, búza 3582, árpa 896, zab 2686, kukorica 1791 hold. Kivitelre jut: búzából 26 786, árpából 3376, zabból 35 133 és kukoricából 24 577 pozsonyi mérő.

Bajmok helység lakosságának száma 6067, szántóföldje – az uradalmi plágával együtt – 17 687 hold. Ebből ugar 2948, búza 5896, árpa 1474, zab 4422, kukorica 2948 hold. Kivitelre marad: búzából 48 129, árpából 7516, zabból 59 541, kukoricából 43 208 pozsonyi mérő.

A fentiekből látható, hogy a vasútvonal létesítése elkerülhetetlen immár, hiszen számítások szerint a horgos-szabadkai vasúton 1 019 328 mázsa gabonát szállítanak. Zomborcsevits Ferenc és társai azonban a gabona mellett más-nemű teherszállítást is szóba hoznak: gyapjú, dohány, só, épület-, szerszám- és tűzifa, szeszes ital, gyáripari és kézműipari áruk, gyarmati cikkek, nyersbőr, szén, mész, vas stb. behozatalát és kivitelét mérlegelik tudósításukban. Szabadka évenként kb. 150 000 birkát tart, s az évi gyapjútermelés 6750 mázsa. Évi dohánytermése: 10 000 mázsa. A só t kizárólag Szegedről szállítják: a sókereskedők és a lakosság összesen kb. 20 000 mázsát hoz be e nélkülözhetetlen árucikkből. Az épület-, szerszám- és tűzifát legnagyobb részben a Tiszáról szállítják, évente mintegy 40 000 mázsa mennyiségben. A bort és más szeszes italt Bajáról, illetve Aradról szerzi be a város összesen kb. 3000 akó mennyiségben. Tekintettel a város kiterjedt baromtenyésztésére, évente kb. 1200 mázsa nyersbőr kerül kivitelre. Viszont ezenkívül 4100 mázsa vas, 500 mázsa készített bőr, 8000 mázsa kőszén, 20 000 mázsa mész behozatalára szorul Szabadka.

Úgy véljük, gazdaságtörténeti vonatkozásban is érdemes megvizsgálni a jelentést, összehasonlítást végezni a jelenkori adatokkal. Gondoljunk csak a gabona 130 évvel ezelőtti és mai holdankénti hozamára, az egykori szegényes gyümölcsstermelésre és az ipari növények „népszerűtlenségé”-re... Meg arra, hogy nem máról holnapra fektették le a létfontosságú vasútvonalat, hanem e vidék lakosainak sokévi kitaró utánajárására.

(Magyar Szó, 1988. augusztus 6.)

KÚT A SZÍNPAD ALATT!

A fenti szokatlan tényről értesítette minap a Szabadkai Történelmi Levéltár a városi színházat, amiről először egy 1865-ben keletkezett okmány számolt be. A színház igazgatóságán aztán megtudtuk, hogy a „felfedezés” legjobbkor jött, mert a vízművek szakemberei már többször átvizsgálták a színpad alatti térséget, de eddig nem adtak érdemleges választ az ott folyton felgyülemelő vízmennyiség okára. A színháznak különösen az utóbbi évtizedben tornyosodtak nehézségei a kút víztömegével, mert a lebetonozott felület ellenére is minden időszakban kb. 20–30 cm mélységű vízben úszik a színpad alja. E sorok írója is meggyőződhetett a fenti áldatlan állapotról. Egyébként a kút nyílását még a múlt század végén lefedték, így most a szakemberek nem is feltételezheték, hogy mi rejlik a színpad alatti mélységben.

Nézzük, mikor épült a szivattyús kút és milyen céllal?

Mindjárt előljáróban elmondhatjuk, hogy a nyomra Scultety János építésfelügyelőnek, színházunk tervezőjének 1865. április 4-i tudósítása vezetett:¹ „Szabadkai színház (Miniaturban) a Münheni Színház mintája után tervezett – úgy mint a Müncheniben – úgy ebben is a színpad alá az alapfalak építése alkalmával egy 4 lábnyi átméretű kút tsináltattott. Múlt 1863-i évben a midőn a nagy szárazság végett a kutakból a vizek kiapadtak, a színházi kútban mégis 8 láb mélységű víz volt”. A színpad kútja tűzoltó gépezetével alapvető és nélkülözhetetlen tűzbiztonsági célt szolgált, ugyanis gyakran megesett, hogy télen a városháza udvarán veszteglő tűzoltó eszközökben befagyott a víz.

A szabadkai színház Scultety János építész tervei alapján 1854-ben nyitotta meg kapuit. De mint építésfelügyelő egészen nyugdíjaztatásáig (1871) gondját viselhetette alkotásának. Jelentéseiben főleg a színház tűzbiztonsági körülményein igyekszik javítani. Indítványozza² 1866-ban a színházigazgatókkal kötött szerződések módosítását, hiszen ők a tizenkét év alatt „vakmerő” gondatlansággal kezelték díszleteiket, díszítményeiket stb. és a csodával határos, hogy a tűz eddig elkerülte színházunkat. Scultety a színház figyelmébe ajánlja továbbá „ (...) a színpad alatti kútba alkalmazott igen jó tűzifetskendő kezelésére, és előadások alkalmával történhető kigyúlasok meggátlására – Keiser Ferenc gépész... minek következtében a részeges kéményseprősre nem is lesz szükség.”

Egy 1870-ből származó színházi leltár³ fényt derít a kút tűzoltó szerkezetére is: „Sárga réz zillinder, vasbul vízhozó (dugattyú – M. L.), sárga réz alsó zillinder, sárga réz felső zillinder, vízhozógépezet egészen vasbul, két daru huzó rúddal (csak fábul vannak), szövött kelméből készült cső, amelyen a víz kilövi, ezen cső végén van egy kis sárga réz cső (Jutli)...” A kút öreg szerkezetét 1876-ban Simony János gépész újítja fel.

Megjegyezzük, hogy a nagy óvintézkedések ellenére színházunk már a múlt században néhányszor lángba borult. A kút vizét felhasználják, amikor 1885 áprilisában⁴ és 1887 novemberében kigyullad a színház tetőszerkezete.

A színház vízvezeték-hálózatának és légszessel való világításának megoldásával azonban lassan háttérbe szorul a színpad kútja. Végül Scossa Zoltán tűzoltóparancsnok 1891. jan. 30-án a következőkről tudósítja⁵ a városi tanácsot: „Van szerencsém tisztelettel jelenteni, hogy a színházban elhelyezve volt szivattyús kút, – a légszesz világítás bevezetése folytán, – onnan eltávolított, s szerkezete, megörzés végett, a városi tűzoltóság laktanyájába szállított.”

Új korszak kezdődik tehát a színház tűzrendészetének megszervezése terén, amely csak fokozódik a villanyvilágítás bevezetésével (1897). Az épületen (története során) számos kisebb-nagyobb átalakításokat eszközölnek, de talán legjelentősebb 1904. évi gyökeres felújítása. Ámde a színház kútjáról nem esik többé szó! Annál nagyobb örömmel fogadják Köhler István budapesti tűzoltószergyáros sajátos rendszerű színpadi záporkészülékét,⁶ amelyet a fővárosi színházaknál is sikerrel alkalmaznak. A vállalkozó Szabadkán személyesen mutatta be önműködő készülékét, amelyhez a szükséges vizet a tetőszerkezeten kívül elhelyezett magas víztartályok és a díszletraktárban felállított kazánok szolgáltatták. Így sem tudták azonban megakadályozni 1915-ben a színházukon esett óriási tűzkárt.

Mint láttuk, csaknem négy évtizedig szolgált a színház kútja tűzbiztonsági célokat, ám a technika fejlődésével megszűnt további rendeltetése. Csak az utóbbi időben ad mind gyakrabban életjelt magáról, ugyanakkor mind több gondot okoz színházunk vezetőségének is.

Jegyzetek

¹ Szabadkai Történelmi Levéltár (A továbbiakban: Levéltár), Városi tanács, 1695/polg. 1865

² Levéltár, Városi tanács, 4129/polg. 1866

³ Levéltár, Városi tanács, 284/polg. 1870

⁴ Levéltár, Városi tanács, II. 1885/215

⁵ Levéltár, 1287/tan. 1891

⁶ Levéltár, Városi tanács III. 318/1902

(Magyar Szó, 1978. december 20.)

MÉG EGYSZER A SZÍNHÁZ KÚTJÁRÓL!

Amint az előző írásunkból megtudható, a szabadkai színház építése alkalomával a színpad alá – tűzbiztonsági céllal – négy lábnyi átmérőjű kutat ástak. A kút 1891-ben „eltávolított”, ennek ellenére jelenleg is víztömegben úszik a színpad alja, ezzel mind több fejfájást okozva a színház vezetőségének.

A szabadkai levéltárban újabb adatok is fellelhetők a kúttal kapcsolatban, előbb azonban el kell mondanunk, hogy városunk nagy vendégfogadójának és színházának megépítése bizony nem haladt zökkenés nélkül. A város 1847 októberében szerződést köt a kalocsai Tenz Ferenc kőművessel (11 030 pengő forint összegben), Csarsch Ferenc zombori lakatossal és Hoffmann Mihály zombori „márvány kőmetsző”-vel¹ (később más mesterekkel is), miután – hosszú várakozás után – megérkezett felsőbb helyről az építkezés jóváhagyása. Megkezdődhetnek az előmunkálatok, de a munka lassan halad, mert a telektulajdonosok akadályt gördítenek a nagy vállalkozás elé. Majd a forradalom és a politikai rendszerváltozás lassítja az építési munkálatokat. Mindamellet a városi hatóság buzgón kitart elgondolása mellett és a legapróbb részletekig szívén viseli e nemes ügy megvalósítását. Látható ez a színház kútjának esetében is.

Különösen Scultety János építésfelügyelő szorgoskodik a tűzbiztonsági feltételek megjavításán. Színházunk tervezője 1848. ápr. 19-én jelenti² a tanácsnak, hogy a kút elkészítése legcélszerűbb lenne még a komolyabb kőművesmunkák beindítása előtt. Elkerülhető így az esetleges falrepedés. Másrészt a mészoltáshoz is nagy mennyiségű vízre lesz szükség, amelyet az udvari kút nem tudna szolgáltatni. Végül Scultety indítványozza, hogy a színpad alatti kút elkészítését bízzák Vojnits Párgál Máté kútásóra.

Röviddel később az építésfelügyelő eredményes egyezségről tudósítja³ a tanácsot: Vojnits Párgál hajlandó a kutat ölenként pengő tíz forintért kiásni.

A kút 1848 júniusában elkészül. Az eredményről Scultety építésfelügyelő és Hoffmann Ferenc tanácsnok többek között így számol be:⁴ „Jelentjük hogy mi az új kúttal próbát tettünk, s tapasztaltuk, hogy abból a vizet igen hamar kimerni lehetett – elemben ugyan annyi mennyiségű víz csak hat napok eltelte után gyűlt össze – s ennek világos oka ott rejlik, mint hogy a kút nem ásatott egészen az forrásig, hanem csak az úgy nevezett kobarlo vizig.

Hogy ez tökéletesen el nem készült nem a föld ingatagsága mint jelentett, hanem a Válgalkozó hanyag munkájának, illetőleg ezen munka nem eléggé jártas fiára bizatássának tulajdonítható...”

És a hatóság megparancsolja⁵ a hiba kijavítását, amelyről Scultety végül 1848. nov. 2-án ezt jelenti: a kút „(...) Vojnits Párgál Máté által fúróval mélyebbre kifúratott és cél szerűleg kiástatott (...)”.

Vojnits Párgál városunk jelesebb kútásóihoz tartozott, aki még később is – a Bach korszakban – Szabadkán és környéken sikerrel működött.

Jegyzetek

¹ Szabadkai Történelmi Levéltár (A továbbiakban: Levéltár), 16. A. 48./Gazd. 1848. I.

² Levéltár, 16. A. 67/Gazd. 1848. I.

³ Levéltár, 16. a. 72/Gazd. 1848. I.

⁴ Levéltár, 16. a. 30/Gazd. 1848. II.

⁵ Levéltár, Gazd. 1848. évi jkv. 244 sz.

(Magyar Szó, 1979. január 10.)

FENYŐMAGFÜST ÉS ECETGŐZ

Vidékünk egészségügyi intézkedései a múltban

A kései magyar feudalizmus megannyi ellentmondásának egyik kézzelfogható következménye az ország ósdi egészségügyi szervezete. A Bácskában ez különösen szembeszökő a 19. század első felétől. Vármegyénk képtelen megátolni a sokféle járvány terjedését, de igen érdekesek azok az intézkedések, orvosi utasítások és jelentések, amelyek egy-egy betegségről és egyéb egészségügyi jelenségről tájékoztatnak.

Rudics Dániel főszolgabíró 1830. dec. 12-i rendelvénye rámutat több égető kérdésre.¹ A tavaszi vízáradások, a száraz és terméketlen nyár szűk termés, drágaságot, egyszersmind nagy éhséget eredményezett. Nem engedheti meg vármegyénk a jövőben azt, hogy egyes külföldi személyek gyümölcsért, vödörért, fazékért és más konyhaeszközökért a lakosságtól alattomos módon gabonát csereberéljen. A munkanélkülieket, a dologkerülőket, de a koldusokat is munkára kell szorítani. Mert az ínség gyakran a községi előjárók gondatlanágának és hanyag intézkedéseinek a következménye.

A főszolgabíró felhívását követőleg Bulla Károly főorvos utasítása is feltehető a szabadkai levéltárban Bács vármegye körleveleinek könyveiben.² Minthogy az általános nyomor igen súlyos egészségügyi nehézségekkel párosulhat, a főorvos rendszeres jelentései számos fontos körülményre hívják fel Bács megye lakosainak figyelmét a múlt század első felétől. Óva intik a lakosságot a nedves, ködös időjárástól „(...) mellyben a levegő minden féle idegen kigőzölgésekkel és ki párálásokkal, a mellyek az emberi testben be szivatattván, mint ellenséges részek könnyen betegségeket okozhatnak (...) Az ilyen egészségtelen időben igen hasznos a szobákat napjában többször fenyő maggal vagy etzet gőzel kifüstölni, mert ezek a gőzök igen tisztítják a levegőt, és az egészségnek ártalmas részeit el rontják... Erendő betegségek okai között egyik a legnevezetesebbekből a szükséges eledelek (...)” A főorvos kéri a községek előjáróit és orvosait, nagy figyelemmel kísérjék környékük egészségügyi fejleményeit, a különféle betegségek járványszerű terjedését, és azokról rendszeresen tudósítsanak.

Az éhínség (és a járvány) azonban a főorvos intése ellenére még inkább fokozódik a földhözragadt, koldusszegény bácskai lakosság körében. És a vármegye most gabona- és pénzkölcsönt ígér... Rudics főszolgabíró 1831 elején megszabja a kölcsön végbemenetelét.³ A különböző visszaélések elkerülése

végzett részletes utasítással látja el a községek előljáróit. Ám a munkakerülő, tétlen életet folytató egyénekek szemben ezentúl még szigorúbb eljárás esz- közlendő (és munkára kényszerítendő), hogy ezzel is könnyítsenek az általános ínségen. A hosszú és kemény telek következtében különösen a Szabadka környéki tavakban pusztultak a halak és békák, melyek később rettenetes büzt árasztottak. Tizenkét pálcára ítélték mindazokat, kik a tavakból döglött halat szedtek és a lakosoknak eladták. Ennél azonban jóval nagyobb nehézséget okozott a marhavész gyors terjedése vármegyénkben. Minthogy a „marhanya- valya” Béregen, Monostorszegen, Sztapáron 1835 közepén már óriási mérete- ket ölt, Bulla Károly megyei főorvos egyebek közt a következőkről értesíti valamennyi községünket:⁴ a betegség okát az elmúlt száraz és forró esz- tendőben, a vízhiányban és a kevés téli takarmányban kereshetjük. Éppen ezért most óvakodni kell a bő és buja legelőtől; soványabb helyekre, lehetőleg tarlóra kell terelni a marhát. A gyakori itatás mellett az állatokkal sőt kell nyalatni; sós, ecetes és salétromos korpamoslékkal napjában legalább egyszer megitatni őket. A betegségben szenvedő állat nyakán eret kell vágni, száját és orrát friss vízzel tisztán tartani, az egészségesektől elkülöníteni. A „marhadög” orvoslása – a főorvos megállapítása alapján – elvégezhető még az összetört fenyőmag, konyhasó, korpa és víz, valamint a keserűs, salétrom, büdöskővirág és borecet megfelelő összetételével.

Közben Bulla Károly főorvosnak már a skorbut terjedése felé terelődik a figyelme. E vitaminhiány okozta, ínysorvadással és vérzéssel járó súlyos be- tegség Bácska-szerte igen nagy gondot okozott a kolera-, vörheny- és himlőjár- ványok mellett. A főorvos így jellemzi a betegség tüneteit:⁵ „Ezen betegség lassan kezdi magát az Emberben mutatni, és kifejlődni, kezdődik lankatsággal, bágyatsággal, az Embert el hadja az, és nagy erőt vesz rajta az álomosság, az ínjai és a szája kezd fájni, és az után lábain mutatják magokat vörös fótocskák és pecsétek (...) a szája és a száj üregje megdagad, a bőr róla le vedlik, könnyen vérzik (...) sőt rothadni is valóban kezd, akkor már az Ember nehezen vagy éppen nem is ehet, az emésztés előre nem megyen, has menés következik (...) majd csak nem minden részei a testnek meg dagadnak, puffadnak, a bőrt nagy kék, sőt fekete fókák bé lepik, a mellyek mindig jobban és jobban elterjednek, az ember napról napra gyengébb, az ágyát el nem hadhatja, hozzá járul a betegséghez egy lappangó láz, hideglelés, és így az Ember, a kin a betegség elején könnyen lehetett volna segíteni elkerülhetetlenül el hal.” Főorvosunk véleménye szerint e betegség leghatásosabb gyógyszere a tisztaság és a „savanyúkkal való élés”. A szobákat gyakran kell szellőztetni, ecettel és fenyőmaggal füstölni. A beteg öblítse sokszor a száját ecettel és vízzel, de borban főzött zsálya- és fagyallevéllel is (amelybe esetleg még timsó vegyítendő). A dagadt és foltos tagokat gyakran kell kámforos pálinkával, valamint ecetes borban főtt fokhagymával és fenyőmaggal bedörzsölni és mosni. Végül Bulla főorvos ajánl- ja a sok százas tapasztalatok alapján bevált „orvosságok” használatát is: az ecetes káposztát és tormát, a korpás ciberét, egy-két pohárka fenyőmagos pálinkát napjában, a salátát, a retket, a kalánfüvet ecettel, a tormás sört, a fenyőmagos bort... Egyszóval minden savanyú és csípős eledel kitűnő gyógyszer a beteg szervezetre.

Vidékünk egészségvédelmének gyorsabb fejlődését a múlt században számos tényező befolyásolta. Egyik döntő tényezőként mindenképpen a társadalmi-gazdasági hátteret említhetjük, a kései feudalizmus telis-tele ellentmondásait.

Jegyzetek

- ¹ Szabadkai Történelmi Levéltár (A továbbiakban: Levéltár), Bács vármegye körlevelei, 1827–1831. évi könyv, folio 131
- ² Levéltár. Uo., folio 132
- ³ Levéltár, Uo., folio 136
- ⁴ Levéltár, Bács vármegye körlevelei, 1833–1843. évi könyv, folio 80.
- ⁵ Levéltár. Uo., folio 68.

(7 Nap, 1980. július 11.)

AZ „EPEKÓRSÁG NYAVALYA” GYÓGYÍTÁSA

Szabadka egészségügyi intézkedései a múltban

A feudális rendszer bomlását nem kis mértékben segíti elő az egészségügy szervezatlensége, korszerűtlen felépítése, a kormányhatóság tehetetlensége. A földesúr-jobbágy ellentét egyik legjelentősebb mozzanata az 1831. évi felvidéki parasztlázadás, amelynek kirobbanásánál nagymértékben közrejátszik az Indiából terjedő első nagy kolerajárvány, vagy ahogyan az egykorú okmányokban olykor előfordul: „ragadványos epemirigy”, epekórság nyavalya”. E kolerafelkeles alkalmával 45 ezer jobbágyparaszt lázadt fel Magyarországon a földesurak és a hatóság ellen, mert a járványvédelmi intézkedések többek között beszüntették a közlekedést, s így meggátolták a nagyszámú nincstelen zsellér leutazását az Alföldre, hogy aratáskor egész évre való gabonájukat megkeressék.¹

Vármegyénk a kedvezőtlen időjárási viszonyok, az ínséges évek, a nagy drágaság tömegeket dönt nyomorba, ám súlyosbítja az amúgy is kilátástalan helyzetet még egyéb sorscsapás: az egyre sokasodó járványok.

Nos, milyen óvintézkedéseket tesz Rudics Dániel főszolgabíró Szabadkán és környékén másfél századdal ezelőtt az „epékórság nyavalya” megjelenése kapcsán?

Igen érdekesnek találjuk azt az okmányt, melyet Sándor helység előljáróságához intéz 1831 augusztus közepén.² Itt egyebek között a szolgabíró szomorúan veszi tudomásul, hogy a járvány már Sándorban is szedi első áldozatait, de vajmi csekély remény van arra, hogy a veszélyes fertőző betegség terjedésének megakadályozására orvost biztosítson. Ugyanis a hatáskörébe tartozó tizenöt helység közül csupán Ómoravicán, Cservenkán, Kulán és Topolyán található állandó orvos, a többiek vármegyei utasításra a tiszai járásban teljesítik szolgálatukat. Az egyedüli kiút az lenne, ha az előljáróság földesúrához folyamodna segítségért – válaszol a főszolgabíró. Majd utasítja a sándori hatóságot, sőt, külön a helybeli plébánost, hogy az „epékórság nyavalya” gyógyításánál a beteg az alábbiakhoz tartsa magát: a fertőzés tünetének észlelésekor (”fej szédülés, kéz, a vagy láb ellankadás, gyomor émelgés, vagy has menés”) azonnal fekdjön meleg ágyba. A fertőzöttet dunyhákkal, vagy bundákkal be kell takargatni, hogy „(...) leg kisebb mértékben se jusson hozzá külső levegő – csupán az orra marad takartalan – a fejére is ruhát kell tétetni – a mint a beteg lefekszik kötést a testére készíttetni kell (...)” a következőkből: fodormentából, istenfából, zsályából, úton termő mályvából, borsikából. Mindezt összevagdálva előbb felforrall-

juk vízzel, majd ruhadarabra helyezük a gyógyfüveket, s forralt borral meglocsoljuk, végül a beteg gyomrára kötjük. Azonnal meleg italt is készítünk fodormentából, vagy bodza-, illetve szegfűvirágból. Ha szomjazik, meleg árpalével megitatjuk, ha éhezik, meleg levessel etetjük. Amikor „(...) a nyavalyát elkergető forróságon keresztül esik, ámbár forrósághban marad (...)” izzadás közben száraz meleg és tiszta ruhát adunk rá. Még jobbuláskor is fel kell újítani a kötést, két lepedővel egész nyakig betakarni a fertőzöttet.

Viszont az olyan betegnél, akit a nyavalya súlyosabban elkap és aki nehezen izzad, jó módszer a pároltatás alkalmazása. Ez abból áll, hogy a páciens egy lúgzóba helyezett kis székre ültetjük. Két-három tüzes téglát teszünk a lúgzóba, melyeket vegyített ecettel és pálinkával meglocsolunk, miközben a beteget nyakig dunyhákkal és bundákkal betakarjuk, majd az izzadást letörölve meleg tiszta ruhába öltöztetjük. S csak azután helyezük a feljebb leírt kötést a gyomorra. Görcsök esetén a beteg végtagjait, sőt egész testét vegyített kámforos ecettel és palinkával dörzsöljük be. A súlyosabb betegekkel is meleg fodormentateát itatunk mindaddig, míg a hányinger vagy a hasmenés el nem áll. A lábadozó beteg öltözzék téli ruhába, s levessel ápolgassa magát. Az elhaltak háza strázsálásra, füstölésre, szellőztetésre szorul. A temetés minden pompa nélkül történjék és a halottak ruháit másvalaki semmi szín alatt sem hordhatja!

Rudics főszolgabíró végül megparancsolja, hogy a szabadkai gyógyszerárban beszerezhető járványvédelmi orvosságok helyes alkalmazására több személy betanítandó és minden felgyógyult beteg köteles a helység pénztárába egy forintot leadni.

Meglehetősen bő levéltári forrással rendelkezünk arra nézve, hogy vidékünk miként igyekezett a későbbiek során is elejét venni a ragályos betegségek tovaterjedésének. Ám Rudics Dániel főszolgabíró óvintézkedési parancsa egyike azoknak a jelentősebbeknek, melyek (még ha felsőbbbségi útmutatások is) kézzelfogható és részletes utasítással látják el a lakosságot az első kolerajárvány megjelenésekor.

Jegyzetek

¹ Unger Mátyás–Szabolcs Ottó: *Magyarország története*. Gondolat, Bp., 1976. 161.

² Szabadkai Történelmi Levéltár, Sándor község, rendezetlen iratok.

(Magyar Szó, 1981. február 11.)

A SZABADKAI SZEGÉNYEK GYÓGYKEZELÉSE

A dualista államrendszer létrejötte (1867) az egészségügy gyors fejlődését eredményezte. Megnövekszik az orvosok és gyógyszerészek száma, kiépül a hatósági, a körorvosi hálózat stb., de mégis messze elmarad a fejlett országok egészségügyi felépítésétől. A közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi törvénycikk foglalkozik a magánorvoslás díjazásával is, de a szegények ingyenes gyógykezelése körüli bonyodalmak ugyancsak elmérgesednek Szabadkán az 1880-as években!

Mi is történik voltaképpen?

Az 1876. évi miniszteri körrendelet tervezetében kimerítőbben részletezi az orvosi díjszabás feltételeit.¹ Tekintettel azonban az egyes városok és községek különböző viszonyaira, kikéri valamennyi törvényhatóság véleményét e kérdésben. Szabadka válaszában – a lakosság jelentékenyebb részének nehéz anyagi körülményeire hivatkozva – a gyógyítás díjszabásának leszállítását javasolja. Persze a tőkés rendszer izmosodásával, s felgyülemelő ellentmondásai következtében a szabadkai hatóság bizonyos téren engedelményekre kényszerül, vagy legalábbis azt a látszatot kelti.

Az orvosi díjszabás körüli nézeteltérések a prostituáltak vizsgálati díjának leszállításakor robban ki. Tudniillik 1886 elején több szabadkai kerületi orvos kevesli az ötven krajcár szolgáltatást annál inkább, mivel a kéjnök vizsgálata még a legedzettebb orvosoknál is nagyfokú undort vált ki. Ám a tanács elveti a kérelmet, s helybenhagyja Varga Károly bizottsági tag indítványát a szabadkai szegények díjtalan gyógykezelésének és a hatósági orvosok látogatási díjának szabályzatára. Nagy huzavonával azután el is készül a tervezet.

A fenti intézkedéssel a hatóság csak olajat öntött a tüzre! A szabadkai orvosi kar közvetlenül a szabályzat elfogadása előtt éles hangú beadványában górcső alá veszi a történeteket.² Állítják, hogy a szegények ingyenes gyógykezelését az ország valamennyi városában az orvosok „humánus érzelmére” bízzák, s nem az állami adó magasságához mérik. Az orvos félreérthetetlenül felismeri, kit részesíthet ingyenes gyógykezelésben, hiszen hanyagságból „(...) még egy szegény beteg sem halt meg (...)” Szerintük a már két év óta alkalmazott ingyenes gyógykezelés semmilyen eredménnyel sem járt. Ellenkezőleg: az egész orvosi kar károsodik azáltal, hogy a „járólagos gyógygyakorlat” megszűnt, s tagjai most megélhetési gondokkal küszködnek. Majd így folytatják: „Azok akik más-

kor felkeresték az orvost, és megerőltetésük nélkül fizették a csekély rendelési díjat, azok jelenleg a kórorvosok által nemcsak ingyen gyógykezeltetnek, de még a gyógyszereket is ingyen kapják; de nemcsak ezek, hanem olyanok is, akik magukhoz hívhatták az orvost és díjazhatták: ma azok is a város nagylelkű jótéteményét veszik igénybe, s mint ilyenek bizonyára jogtalanul.” Mint látható, a szabadkai orvosi kar mélységesen elítéli a hatóság haladó kezdeményezését, miután nem találja meg számadását. De kicsendül a sorok mögül a megvesztegetési lehetőség csökkenését fájlaló hang is. Nem a közösségi szellem, hanem az egyéni érdek alantas kinyilatkoztatása érződik felterjesztésükből! S a szabadkai törvényhatósági közgyűlés mindamellet helybenhagyja 1886 végén a szabadkai szegények díjtalan gyógykezeléséről és a hatósági orvosok látogatási díjáról készített szabályzatot.

Pontjait böngészve több hiányosságot fedezhetünk fel, ellenben ami lényeges: a Monarchia hatósága kénytelen immár a nincstelenek érdekeit is szemmel tartani. „Ingyenes orvosi gyógykezelésben, és a városi közpénztár terhére díjtalan gyógyszer kiszolgáltatásban csakis helyben lakó szegény s 5 frtot meg nem haladó állami adóval terhelt egyének, azok kiskorú és keresetképtelen gyermekei, nem különben szorosán vett, és háztartásukban együtt élő hozzátartozók részesítettnek (...)” – állapítja meg többek közt a szabályzat első pontja. De ingyenes gyógykezelésben és gyógyszerellátásban részesülnek az olyan családapák és hozzátartozók is, akik háromnál több keresetképtelen gyermekkel rendelkeznek, s tíz és fél forintnál nagyobb évi állami adót nem fizetnek. Hasonló kedvezmény illeti a cselédkönyvvel ellátott cselédeket is. Mindegyik kerületi orvos csak a saját kerületében lakó szegényeknek állíthat ki a város költségére ingyenes vényt, s ettől csak életveszélyes esetekben történhet kivétel. Hatósági alkalmazásban levő és igénybe vett kezelőorvos nappali látogatásért ötven krajcárt, éjjeliért egy forint gyógykezelési díjat követelhet. A nappali orvosi látogatás időtartama télen és nyáron egyaránt reggel hat órától este kilencig tart. Az éjjeli vizit este kilenctől reggel hatig. A szemcsés köthártyalobban (trachoma) szenvedő szegény sorsúak gyógykezelését a kerületi, vagy más hatósági orvosok díjtalanul tartoznak végezni... stb.

A szabályzat elkészítésével azonban még korántsem zárult le a kérdés. Menten szólásra emelkedik ismét a szabadkai orvosi kar!⁴ Tagjai fellebbezésükben ezúttal inkább a szabályzat azon pontját kifogásolják, amely az orvosok látogatási díját állapítja meg. Véleményük szerint a hatósági orvos nem szedhet ilyen alacsony díjat betegeitől, s kéri a belügyminisztert, utasítsa vissza a szabályzatot. Illetve hasson oda, hogy a nappali beteglátogatás díja legyen egy, az éjjelié két forint, mert különben kénytelenek elhagyni a hetvenezer lelket számláló várost! De az orvosi karon kívül főként dr. Schäffer Mór szabadkai ügyvéd száll szembe még a szabályzat azon intézkedése ellen, amely a cselédkönyvvel ellátott cselédek ingyenes gyógykezelését rögzíti. Annál inkább, mivel az 1876. évi cselédtörvény már kimondja, hogy a szolgálatban álló s megbetegedett cselédeket köteles a munkaadó saját költségén gyógyíttatni. Az újabb intézkedés a pénzügyi zavarokkal küszködő városra elviselhetetlen terhet ró. Következésképp Szabadka nem vállalhatja magára a négyezer cseléd és ugyanennyi munkás ingyenes gyógykezelését – állítja dr. Schäffer.

Szentiványi Joó Károly bizottsági tag és gyógyszeráros véleménye szerint a szabadkai szegények díjtalan gyógykezelésének és a hatósági orvosok látogatási díjának szabályzata a legnagyobb visszaélésekre adhat alkalmat, mivel a hatósági ellenőrzés igen laza. Erre mutat rá Varga Károly bizottsági tag 1887 októberében, amikor is fellebbezésében egyebek között megjegyzi: „(...) elképzelhetetlen, hogy a városi négy körorvos által kiadott mintegy 25 000–30 000 orvosi vény (recept) csupán szegények részére szolgáltatott volna ki, tehát okvetlen szükséges annak megvizsgálata; hogy azok, kik illetéktelenül részesítettek az ingyenes gyógykezelésben a város által fedezett gyógy és gyógyszerkért esedékes összeget visszatérítsék.” S csak most következik a nagy fordulat! A Belügyminisztérium kijelenti: az utólagos felülvizsgálás szükségtelen, mert a szegények részére a vényeket szabályos körülmények között szolgáltatták ki.⁵ És ami hideg zuhanyként hat: leiratában tudomásul adja, hogy a szegények díjtalan gyógykezelésére alkotott szabályzatot nem hagyja jóvá!⁶

Láthattuk, milyen vihart váltott ki egy úttörőnek tekinthető szabadkai kezdeményezés. Hibáztatható mindenekelőtt a szabadkai hatóság, hogy a különböző érvelések, ellenvélemények közepette inkább tehetetlenül szemlélte a történetet, mintsem erélyes fellépésével a szegény sorsúak érdekeit tartotta volna szem előtt. E tekintetben magától értetődő a kormányhatósági döntés!

Jegyzetek

¹ Szabadkai Történelmi Levéltár (A továbbiakban: Levéltár), Városi tanács, 12968/polg. 1886

² Levéltár, Uo.

³ Levéltár, Uo.

⁴ Levéltár, Uo.

⁵ Levéltár, Városi tanács, 16715/polg. 1887

⁶ Levéltár, Városi tanács, 12968/polg. 1886

(Magyar Szó, 1981. január 31.)

EGY GYÓGYSZERÉSZ ÜZELMEI

*Joó Károly tusakodása a szabadkai hatósággal és a
Belügyminisztériummal*

Jóllehet a dualista Monarchia az előző korszakokhoz viszonyítva nagyban hozzájárul az egészségügy fejlesztéséhez, válságának idején igencsak meglazul a hatósági ellenőrzés, elburjánzik a társadalmi fonákság. Szabadkán ez hatványozott mértékben észlelhető, hiszen egyéb munkaterületen is évtizedekig folyik egy-egy visszásság, szabálytalanság kiküszöbölése.

Maradjunk ezúttal a gyógyszerészet berkeiben, a levéltári források alapján fellelt rendellenességek bemutatásánál. De egyáltalán fonákságról, visszaélésekről beszélhetünk-e minden esetben, ha Joó Károly neve kerül szóba?

Szabadkán a gyógyszerészet immár kétszáz éves múltra tekint vissza, és egyik legérdekesebb alakja mindenképpen Szentiványi Joó Károly, akinek sokévi viaskodását sűrítjük össze az alábbiakban.

Gyógyszerészünk oklevelét 1867-ben, huszonkét évesen mutatja be,¹ s atyja (Joó Ignác patikus) betegsége folytán 1869-ben hivatalosan is átveszi a Védanyához címzett gyógyszertár vezetését.² Két évvel később azonban összetűzésre kerül sor közte és a hatóság között: a Joó Károly által orvosi rendelvény nélkül kiadott labdacok a vegyelemzés bizonyítékeként veszélyes hatásúak. A jódkáli mellett nagyobb mennyiségű morfiomot és nadragulyakivonatot tartalmaznak! Még a belügyminiszter is megrökönyödve veszi ezt tudomásul, amikor kimerítőbb „vegykémlés” alá veszi a megküldött labdacokat. Természetesen a jövőben alaposabb megfigyelés tárgyát képezi a Védanyához címzett gyógyszertár, s amikor Joó Károlyt újabb törvénybe ütköző cselekedet vétségével gyanítják, egyebek között kétszáz forintot pénzbírságra ítélik. (Mellesleg jegyezzük meg, hogy ennyi összegért a napszámosnak csaknem egy évig kellett robotolnia!) Ámde gyógyszerészünk többszöri fellebbezésében a kormányhatóságnál váltig bizonygatja, hogy az Újhelyi József páciens részére kiszolgáltatott gyógyszerzet időközben valaki megmástitotta, szántszándékkal felcserélte, s a perdöntő bizonyítékként kikiáltott két gramm kinin nem azonos sajátjával. Erre levelezések kezdődnek a szabadkai városi tanács, a kapitányi hivatal, valamint a belügyminiszter között az ügy kiderítése érdekében. A főkapitány kereken kijelenti: „ (...) eddig még Joó Károly személyére nézve nem lett folytonos rendőri felügyelet alá helyezve, őrt állítani gyógytára elé annyi volna, mint őt moraliter megölni (...) de azt nem is teheti a polgári szabadság legsúlyosabb megsértése nélkül, nem anélkül hogy a köznépet még jobban elidegenítse a

gyógyszerek használatától a közegészség-ügy kárára (...)” Ehhez még hozzáteszi: Szentiványi Joó Károlyt külön hibáztatja, amiért a szabályellenes orvosi rendelvénnyel ellenére pénzt fogadott el páciensétől. Hosszas huzavona után végül a belügyminiszter 1878 közepén végére jár az ügynek, s általános meglepetésre felmenti a gyógyszerészt a vád alól!³ Döntését azzal indokolja meg, hogy a gyógyszerkönyv XVIII. tábláján az életveszélyes gyógyszerek sorában nem szerepel a kinin. Különben is az orvosság felcserélése fennforoghat, mert közben annak „(...) tartalva megnyitott, és melynek egyrésze a beteg által fel is használtatott...”

Nem hagyhatjuk itt szó nélkül a miniszteri leiratot. A levéltári gyakorlatból tapasztalhattuk, hogy a kormányhatósági döntések nagy hányada – még ha központosított irányításról van is szó – az alárendelt hatóságok egybehangzó véleményén, kölcsönös tiszteletben tartásán stb. alapszik. Voltaképp ez annyit jelent, hogy a belügyminiszter legtöbbször kisebb kiigazításokkal, megjegyzésekkel bírálja felül a felterjesztett ügyet. S csak ritkán fordul elő, hogy a hatósággal ellenszegülő, magára maradt ügyfelét – ez esetben Joó Károlyt – pártfogolja! Alkalmasint lényében valami nem mindennapit sejt; különös varázserőt, akinek viaskodása szilárd állásfoglalásával párosul.

A gyógyszerész ténykedése ezután felgyorsul. A városi tanács haragra gerjed, amikor ellenőrzi a szegényház gyógyszereinek vényeit és számláit, valamint a palicsi kóbor kutyák kiirtására kiszolgáltatott nagy mennyiségű sztrichnint (erősen mérgező alkaloid). Miután a belügyminiszter különösebben nem lép közbe, Joó Károly felbátorodik, s általa előállított gyógyszer, illetve készítmény tartására és eladására kér engedélyt.

Érdeemesnek tartjuk a szabadkai gyógyszerész néhány mixtúráját, csodaszernek kikiáltott elegyét felsorolni⁴ (az alkotórészek neveinek akkori írásmódja szerint):

1. „Töményített villansavas magnesiaoldat”. Alkotórészei: 1000 g kénsavas keserény; 500 g kénsavas szikeny; 2000 g folyóvíz. Mindezt felolvasztjuk, majd hozzáadunk 50 g megszárt villansavat. E vegyület tüdővérbőség, alhasi vérpangás, gyomor- és bélhurutos bántalmaknál, májbetegségnél, aranyérnél, „zsírkórnál” és a női ivarszervek betegségeinél, de haszhajtóként is használható. Legcélszerűbb este, lefekvés előtt belőle két evőkanálnyit bevenni.

2. „Szabadkai lázellenes labdacok”. Alkotórészei: 30 centigramm kénsavas chinidin; 30 centigramm kénsavas cinchonin; 30 centigramm kénsavas chinin; 2 g rebarbara gyökérpor; Tarnicskivonattal labdagyurmát készítünk és harminc labdacra osztjuk fel. Mocsárláz esetén óránként két pirulát beveszünk.

3. Az „Életbalzsam” összetétele: 50 g fehér ürömfű; 20 g narancshéj; 10 g tarnicsgyökér; 15 g ezerjófű; 15 g közönséges székfűvirág; 15 g vidraelecke; 10 g osztrák sáfrány; 30 g világos aloépor; 500 g töményített borszesz; 500 g fehérbor. A fenti gyógyszer sikeresen alkalmazható emésztési zavarok, étvágytalanság, gyomorgörcsök és székszorulás esetén.

Megemlíthetjük ezenkívül Joó Károly bizottsági tag következő orvosságait: Mellpor – mely köhögés, hörghurut, rekedtség és nyálkásodás ellen használ. – Az Aloëxylon és a Martis fecskendővíz kitűnő szer a húgycsőtakár, hüvely- és méhurut gyógyítására, az alvissavas mészsav labdacok viszont tüdőgümőkör,

sápkór és általános testgyengeség ellen használhatók sikeresen. Az összetett és megerősített szarszaparilla szörp kikúrál mindennemű fertőző betegséget, görvélyt, köszvényt, vérkeringési zavarokat s idült bujasenyvet...

A szabadkai gyógyszerész felterjesztése végén engedélyt kér a dr. Göllis-féle étpor és a dr. Kiesow-féle augsburgi életeszencia árusítására is.

A belügyminiszter alaposan szemügyre veszi az orvosságokat, de a döntést későbbre halasztja. Azaz felszólítja a városi tanácsot, puhatolja ki, milyen alapon óhajtja azokat a gyógyszerész áruba bocsátani. Most a városi főkapitány és dr. Hidegh Béla főorvos hivatott arra, hogy részletes magyarázatot adjon a felmerült kérdésre. A tárgyalási jegyzőkönyv tanúsága szerint a Joó Károly által készített gyógyszerek a kuruzslás előmozdítását segitenék elő „(...) melly úgy az orvosi kar mint a többi szabadkai gyógyszerészek jogos érdekeit mélyen fogná sérteni, miért is véleményével oda járul, miszerint folyamodó Joó Károly gyógytárkezelő kérelmével elutasítandó s annál inkább (...), mert az ide becsatolt kis orvosi tanácsadó füzet terjesztésével a nagy közönséget tévútra vezeti és az abban érintett gyógyszerek elárúsítása által zsarolásokat is visz véghez, ami a nagyközönséget a gyógyszerek rendszeres használatától elriasztja, – tapasztalván azt, miszerint az ajánlott gyógyszer hatás nélküli s felesleges kiadásokat idézett elő.”⁵ Dr. Hideghnek nincs kifogása az étpor és az életeszencia árusítása ellen, s Joó Károly megbízhatatlanságára hivatkozva kéri annak eltiltását a gyógyszerészszakmától.

A belügyminiszter elérkezettnek látja a pillanatot, hogy végre véget vessen a mindinkább bonyolódó ügynek. Jobbnak látja, ha elfogadja a tárgyalási jegyzőkönyv fő érveit, annál inkább, mert a gyógyszerészünk által készített orvosságok „nem olyanok”, amelyekre az 1876. évi törvénycikk alkalmazható lenne.⁶ Sőt a dr. Göllis- és Kiesow-féle gyógyszerek árusítását sem engedélyezi, ámde nem tiltja el Joó Károlyt szakmájától. A belügyminiszter döntésében kétségkívül közrejátszott a gyógyszerészvizsgálatáról tett jelentés, amikor is Joó Károly ígérete ellenére sok gyógyszert kormányiszéki engedély hiányában árusított.

Még ha – az eddigiektől eltérően – ezután szigorúbb ellenőrzés alá helyezik is a Védanyához címzett gyógyszerészvizsgálatot, Joó Károlyt nem kedvetlenül látják a történetek. Furcsállja ugyan, hogy a kormányhatóság ezúttal ilyen egyoldalúan ítélkezik, de csakhamar ráébred dr. Hidegh fondorkodó viselkedésére. Majd kölcsönös szemrehányásra kerül sor. Joó Károly felrója, hogy a főorvos a városunkban ezerszámra szétosztott külföldi brosúrák további terjesztése ellen nem gördít akadályt, és így a helybeli gyógyszerészek szabadon árusíthatják tiltott szereiket. De szemet huny a fűszerkereskedők egészségügyi visszaélései fölött is.

Joó Károly nem menti magát. Csak arról igyekszik meggyőzni a kormányhatóságot, hogy a városban elkövetett egészségügyi vétségek nem csupán az ő nevéhez fűződnek. A belügyminiszter most már hajthatatlan! Anélkül, hogy alaposabban kivizsgálná a városi hatóság egészségügyi személyzetének munkakörét, számon kérné eddigi tevékenységét, 1884-ben ridegen elutasítja Joó Károly külbizottsági tag interpellációját.⁷

Fordulópontot jelentett ez a gyógyszerész életében. Elkieseredésében még annyira sem tartja vissza magát a különböző egészségügyi mesterkedésektől, mint előbb, minek következtében egyebek között többévi nézetkülönbsége támad Gálfy György helybeli gyógyszerésszel.

Ami szembeötlő: Joó Károly kimerítő válaszában megmagyarázza visszaéléseinek okát, hibáztatva egyben a társadalmi hátteret, a hatósági közeget is az előállt helyzetért. Azt sem tagadja ezután, hogy sokszor ellenjegyzés nélküli vényt is elfogadott a várostól távollevő, könyörgő tanyasiaktól, mert az ellenjegyzési hivatal déltől már nem fogadott. Itt hozzáfűzi: „... mi azon szegény népet megszánya szolgáltatuk ki a gyógyszer részükre s meghagytuk hogy másnap jöjjenek a vényt aláíratni...” Ez szabálytalan, de Joó Károly bizottsági tagnak természetes! Hiszen emberi életről van szó... Majd így összegezi gondolatát: „Védekezésem folyamán meggyőződhetett a városi tek. tanács, hogy ha követtem is el szabálytalanságot annak oka egyrészt a rendes mértéken túl vitt humanitás és az volt hogy városi statutum híján azt tettem a mit tenni jónak láttam... És ha a betérjesztett és főorvos úr által eddig hivatalból felülvizsgált vények rendelése, kiszolgálása és felülbírálásánál szabálytalanság követtetett is el úgy a körül nem csak én hanem velem együtt a rendelő orvos és a városi ellenőrzési hivatal valamint a felülvizsgáló ministerium részéről is követtetett el elnézés és hiba...”⁸ A szabadkai egészségügyi személyzet következképp nem foganasítja a 1872. évi miniszteri rendeletet. Ebből adódik azután, hogy Joó Károly végelemzésben ártatlannak érzi magát és rosszallja, hogy a hatóság gyűjtőpontjába érthetetlenül csupán ő kerül.

De nem marad adósa Gálfy gyógyszerésznek sem! A városi tanácsnak 1889 végén most ő teregeti ki a legaprólékosabban ellenfele visszaéléseit.⁹ Az átvizsgált gyógyszerzámlákból többek között az alábbiak tükröződnek: Gálfy a szegényház részére öt üveg drága Zacherlint (dalmáciai rovarpor) adott ki, s árát majdnem kétszeresen számítja fel. Ugyanígy jár el a budai víz, vagy a kötszerek esetében. Ám a hatóság és a főorvos szemet huny a kórház részére rendelt spirítusz, lenmagliszt és -pogácsa árának magas felszámolása felett is.

Ezzel szemben a szabadkai polgármester értesíti a főispánt, hogy a Joó Károly által a városi szegények részére kiszolgáltattott félezernél több vény átvizsgálása még mindig folyik. Tudniillik már több éve az a gyanú merült fel, hogy a recepteken előforduló nevek segítségével jómódú polgárok is gyógyszerhez jutnak.¹⁰ A szabadkai hatóság mellett immár a belügyminiszter is belefárad a sokévi huzavonába s a szabadkai polgármester-helyettes 1894 júliusában arról tájékoztat, hogy Gálfy György és Joó Károly gyógyszerészek fellebbezési okmányait a kormányhatóság nem küldte vissza, valószínűleg levéltárában ad acta helyezte el.¹¹

Más szóval: gyógyszerészünk végre csatát nyert!

A Monarchia válságának korszakában tehát a kormányhatóság már csak azért sem képes hatékonyan intézkedni, mert az alattvaló hatósági szervek korrupt magatartása más területeken is elhatalmasodik. Joó bizottsági tag sérelmezése kézzelfoghatóan tükrözi az egészségügyi állapotokat Szabadkán.

Főhősünk jelentősége – minden hibáján túl – állhatatosságában, makacs kitartásában rejlik, aki kertelés nélkül vágja még a kormányhatóság szemébe is a valóságot, a társadalmi igazságtalanságot. Vérmérsékletében mintha kissé híres-neves vérrokonát, Martinovics Ignác jakobinust idézné!

Jegyzetek

- ¹ Szabadkai Történelmi Levéltár (A továbbiakban: Levéltár), Városi tanács, 4147/polg. 1867
- ² Levéltár, Városi tanács, 5795/polg. 1869
- ³ Levéltár, Városi tanács, 5755/polg. 1878
- ⁴ Levéltár, Városi tanács, 5527/polg. 1882
- ⁵ Levéltár, Városi tanács, 11088/polg. 1882
- ⁶ Levéltár, uo.
- ⁷ Levéltár, Városi tanács, 9177/polg. 1884
- ⁸ Levéltár, Városi tanács 9111/polg. 1889
- ⁹ Levéltár, Városi tanács 11116/polg. 1889
- ¹⁰ Levéltár, 533/el. 1891
- ¹¹ Levéltár, 1140/el. 1894

(Magyar Szó, 1981. február 28.)

VIDÉKÜNK EGYKORI HALOTTKÉMEI

Sokunk emlékezetében élénken él még egy-egy hajdani – jobbára falusi – élemedett korú lakos hátborzongató története élve eltemetett személyekről, kiknek kétségbeesett segélykiáltásától tompán visszahangzott a temető... Vagy a ravatalon feltápászkodó tetszhalottokról, kiknek láttán fejvesztetten menekült a gyásznép... Alkalmasint a hasonló históriák némi valóságon alapszanak, hiszen az egykori halottkémek gyakran felelőtlenül végezték kötelességüket. S talán a fentiek is közrejátszanak abban, hogy a kormányhatóság szigorúbb egészségügyi intézkedéseket eszközöl a 19. század elejétől.

A Szabadkai Történelmi Levéltár tulajdonát képezi a Budán 1828-ban kiadott *Utasítás a magyar országi szabad királyi városokban rendelt halottkémek számokra* című füzet, amelyt érdemes az alábbiakban alaposabban szemügyre venni, mert szigorú, ám felette érdekes tanácsokkal látja el vidékünk halottkémeit is.

E rendszabályok előírják, hogy a halottkémek minden feltétel mellett tartoznak kötelességüket teljesíteni, hogy „(...) ne talán valaki tetszhalálban lévén, vagy holtak képét viselvén iszonyúképp elevenen temettessék el”. De még egyéb tekintetben is nagy fontosságú a működésük: konstatálják az erőszakos halálmeket, a kontárkodók és kuruzslók avatatlanságát, a gyakrabban fellépő és járványos betegségeket stb., hogy valamennyi város felmérhesse és összegezhesse egészségügyi megnyilvánulásait.

A halottkém mindenekelőtt arra összpontosít, hogy a halál beálltát tévedhetetlenül állapítsa meg. Hiszen a tetszhalált nagyszámú betegség, vagy „nyavalyás tünetények” válthatják ki: mindennemű vérvesztés, méhgörcs, epilepszia, gutaütés, ütőértágulás, asztma, „a tüdőknék életműves hibái”, a különféle gyomor- és bélbajok, daganatok, köszvények, az alkohol és a sokféle kábítószerek. De a tetszhalál beállhat még lelki megrázkódtatások, nagy hőmérséklet-ingadozások stb. következtében is.

Az *Utasítás* a továbbiakban kimerítő megoldást talál a tetszhalottak életre keltésére. A tiszta levegőről és ágyneműről való gondoskodás mellett többek között a következőképp kell a normális légzést helyreállítani: „A légutak szivacs (spongia) által való kitakarítása, melly minekutána veszszőre kötött volna, az a torokba dugatik, de vigyázva... A göbbe szorult testeknek kiemelése... Az orrüregnek és toroknak hűgyaggal, vagy olvasztott kozmolajos

szén savas huyaggal (spiritus salis ammoniaci) megnedvesített toll által való csiklándozása, és az orrnak ecettel, tormával, veres hagymával, trüszentető porral, tobákkal vagy is dohánylángal (...) való izgatása.” A levegőnek a tüdőbe való befúvását egészséges ember is megteheti ugyan, de az e célra készített „fúvó”-val sikeresebben végezhetjük. A test minden részét fel kell melegíteni, gyakrabban hamuval és sóval borogatni. A vérkeringés felgerjesztését elérhetjük a szív, a gerincoszlop és a végtagok meleg dörzsölésével, a tenyerek és talpak puha kefével való súrolásával. Jót tesz a „csepphullajtás” (embrocatio), vagyis a hidegvizes zuhanyozó és borogatás, valamint a nyelvnek sóba és ecetbe mártott ruhával való dörzsölése. A tetszhalott szemének „felindítása” gyertyafénnyel történik, míg a felébresztés „(...) a fülbe tett nagy kiáltás, robaj által (...) Hatalmasabban felindíthatnak az idegek csípős repcetészttáival (sinapismus) vagy éppen forró víz, olvasztott szurok, spanyolviasznak a bőre való lecsepegtetése által; az izzó vasnak a végtagokra, a gerincoszlopra tett alkalmaztatása által, vagy végre a kéz, vagy láb-ujjak körmei alá tüvel tett szurkálások által.”

A füzet különös figyelmet szentel a ragályos betegségben elhunytaknak. A halottkém ilyen esetben megtiltja a holttest látogatását és elrendeli, hogy a temetés minden szertartás nélkül történjék. Háziesszközeit alaposan meg kell tisztítani: csípős lúggal megmosni, majd megfüstölni. Ellenben a legrosszabb indulatú betegségekben, a döggkóros lázban (febres pestilentialis), a víziszonyban (hydrophobia) és a keleti döggkórban (pestitis orientális) elhunytak ruháit, ágyneműit és ágját el kell égetni. A hullát – a gyásznép jelenléte nélkül – mézporral kell behinteni és mélyen eltemetni. Szobáját újra kell meszelni, a bútorzatot és padlózatot erős lúggal többször ledörzsölni.

A halottkém a holttest megvizsgálásáról „bizonyáglevelét” állít ki és gondos jegyzőkönyvet vezet. Minden megvizsgált halottért az illető felekezettől tizenkét krajcárt kap kézhez, de a szegényeknél díjtalanul végzi kötelességét. A rendszabályok lelkiismeretes munkára ösztönzik a 19. század halottkémeit annál inkább, hiszen az *Utasítás* végéhez csatolt esküszöveg is erre kötelez, amelyben többek között ez áll: „(...) esküszöm (...), hogy minden tetszhalálban lévő, vagy életveszedelemben forgó embereknek, légyenek azok szegények, vagy gazdagok, egyenlő szeretettel és készséggel nyújtanom segedelmemet (...); hogy a járványos, ragadványos és rossz indulatú betegségek elterjedését, a mint csak erőm megfogja engedni, elnyomni törekedendem; hogy a nékem felfedezett titkokat senkinek fel nem fedezendem, a törvényes Tanácsot kivéven (...); hogy végre Előljáráim eránt az óhajtott alázatossággal, hivatalom eránt pedig kész engedelmséggel viseltetendek.”

A halottkémlést alaposabban csak az 1876. évi közegészségügyi törvény szabályozza, amely később – a megváltozott egészségügyi viszonyok következtében – kiegészítésre szorul.

Jegyzet

¹ Szabadkai Történelmi Levéltár, 3. A. 36/polg. 1828

(Magyar szó, 1981. május 9.)

KÖZTISZTASÁGI VISSZATEKINTŐ (1861–1918)

A közterületek tisztán tartása Szabadkának több százados gondja. Kiváltképp majd a tőkés társadalmi viszonyok izmosodásával fokozódnak a köztisztasági intézkedések. A polgárosodás felgyorsulása olykor pazar építkezést eredményez, amelyhez mintegy velejáróként kötődik a köztisztaság fogalma. Hogy mennyire járt eredménnyel, s milyen gátló körülmények játszottak közre, nagyszerűen tanúskodik a gazdag levéltári forrásanyag. Írásunk célja felidézni Szabadka köztisztasági erőfeszítéseit a múlt század hatvanas éveitől a Monarchia bukásáig, annál is inkább, mivel mindmáig időszerű kérdéssel állunk szemben.

A város közrendészeti szabályzata (1861) kitér a köztisztaságra is, amelynek felügyelésével a kapitányi hivatalt bízzák meg.¹ S a rendőrfőkapitány intézkedik! Többek között felelősségre vonja Kovacsics Ágoston ügyvédet, amiért házának udvarából az utcára vezető csatornán szennyvizet bocsát ki. Az ügyvéd azonban nem hajlandó csatornáját eltávolítani, mert a tanácsai határozat erre nem kötelez senkit. Az esővíz elvezetése elkerülhetetlen, mert különben sok épület romba dőlne. Viszont a szennyvíz kieresztésének betiltását célravezetőnek véli már csak azért is, mivel városunk köztisztasága érezhetően hanyatlott az utóbbi időben. Olyannyira, hogy a belváros szinte valamennyi utcája botránkozást és undort vált ki, sőt maga a városháza körös-körül „be van undokítva”.² Mi több: a Szent Teréz-templom padlásán huzamosabb ideig naplopókból álló barlangtanya létezett, ahol leleplezésük pillanatában több kocsi emberi ürülékre bukkant a községtanácsi küldöttség! – A 3. körtanácsnokság 1864 októberében panaszt tesz a tanácsnál, mert „(...) a városi utcák mindenféle tisztátalansággal u. m. gazzal, szeméttel, ganéval, döglött kutya-macska s baromfival és egyéb csunyasággal el vannak lepve”.³ A rendőrfőkapitány válaszában felruházza a körtanácsnokságokat, pénzbüntetéssel sújthatják mindazokat, akik a közrendészeti szabályzat ellen vétenek, valamint utasítja a gyepmestereket, hogy az utcákat járják be rendszeresen és azonnal jelentsék a rendelkezéseket. A rabok kötelesek a korábbi rendelkezés értelmében a kijelölt utcákat tisztán tartani, persze a városi árnyékszékek hiányában erre mind nehezebb gondot fordítani. A nyilvános botránkoztatással járó „ürftkezések” elkerülése céljából betiltandók a klozet nélküli kocsmák. A raboknak a városi utcák tisztítása alóli felmentését kéri 1867-ben a fogda, mert ez idő tájt csak tizenhét fegyencsel rendelkezik. Hidegh Árpád főkapitány egy évvel később a

gazdasági székhez intézett levelében előadja, hogy hetivásár után a főtér és a belvárosi mellékutcák rendben tartása nehézségbe ütközik. A közzétett hirdetésre nem jelentkezett senki, így a seprést a fegyencekkel eszközölte a város, akik azonban általában véve hanyag munkát végeztek. Árlejtéssel igyekeznek a hatóság a jövőben biztosítani vállalkozóit. Az 1870-es évek végén a belváros nagyszabású kövezése kezdődik meg, amely majd új lehetőséget nyújt a köztisztaság hatékonyabb fenntartására. Egyelőre a költséges locsolókocsik helyett locsolókészülékek beszerzését javasolják, s a főtéren levő kút rendbe hozását tervezik. Hönsch Dezső építész a következő utak fenntartására véleményes javaslatot terjeszt elő. Megadja a tisztítandó területet m^2 -ben és a napszám költségeit. Véleménye szerint, ha az összes műutat ($14\,951\,040\,m^2$) hetenként legalább kétszer minden sártól, szeméttől megtisztítják, és ha a napszám átlagosan nyolcvan krajcárt tesz ki, akkor az évi száznegy tisztítás ($3800\,m^2$ terület elkészítése napi tízórás munkával) a városnak háromezer-száznegyvenhét forintjába és húsz krajcárjába kerülne. Hönsch építész felveti a szemét gazdasági célokra való felhasználásának kérdését is.⁴

Szabadka 1882. évi építkezési rendszabályai néhány köztisztasággal kapcsolatos paragrafust tartalmaznak. E szerint minden ház udvarában szemét- és trágyagödörök, s az I. és II. kerület valamennyi házában árnyékszék építendő. Pöce- vagy trágyagödörök folyadékát, moslékot stb. az utcai, vagy nyitott folyókába beengedni nem szabad. A város köztisztaságában azonban csak lassan következik be javulás. „Az egészség mindannyiunk legdrágább kincse, s ezt veszélyezteti városunk központján uralkodó bűz” – jelenti Joó Károly gyógyszerész, a város egyik legserényebb bizottsági tagja. Sürgeti dr. Hidegh Béla tisztifőorvost, intézkedjen, hogy a városháza és a gimnázium épülete közti „közürítőhely” eltávolíttassék és helyébe zártabb helyen pissoirok (vizeldék) állítsanak fel, valamint a közelben levő nyitott csatornát fertőtlenítsék és fedjék le. A főorvos azonban feleslegesnek tartja újabb vizeldék létesítését, melyek a piac térségében csak növelnék a bűzt. Ellenben a nyitott csatorna ügyében a legszigorúbb intézkedést foganatosították. Joó Károly most a bérkocsikra tesz megjegyzést. A városháza melletti térségről elhelyezték ugyan a fiákerosokat, de veszteglőhelyeiket nem fertőtlenítik, s rettenetes bűzt árasztanak. A szabadkai városi tanács a tarthatatlan állapot enyhítésére a hamburgi Rudenburg cégtől 1885 elején beszerez egy kézi és lovas kotrógépet, valamint seprőgépeket. Ezzel szemben dr. Antunovits József főorvos a következő évben mégis azt jelenti,⁵ hogy az utcák roppant mértékben piszkosak: szalma- és állathulladékkal teltek. Indíttványozza nyolc utcaseprő felfogadását, annál inkább, mert ekortájt kolerajárvány fenyegeti városunkat. A hordók csekély száma következtében a kövezet locsolását rendszertelenül végzik, s dr. Antunovits haladéktalanul még négy öntözőlajt beszerzését is javasolja. Erre a városi tanács dühösen válaszol: „(...) Szabadka utcái még soha ily tiszták nem voltak mint jelenleg (...)” Ám a város ezerkilencven katasztrális holdnyi területének felloccolásához a roppant nagy kiadás mellett bőséges vízmennyiségre is szükség lenne! Ezalatt a kapitányi hivatal mást gondol. Miután a lakosság a szemétkihordási kötelezettségének nem tehet eleget, szemétkihordó helyül kijelöli a vágóhídon túli homokbányát, valamint a halasi, zombori és sándori kapuknál levő gödrök

helyeket.⁶ Dr. Antunovits főorvos nem tágít! Újabb jelentésében (1887) a Belügyminisztérium kolera elleni óvintézkedésének foganatosítására hívja fel a tanács figyelmét.⁷ A közkutak kitisztítandók, az utcákat és közttereket, piacokat és hetivásár-területeket gyakran kell fertőtleníteni és felsepzeni. A lakosság köteles udvarából és környezetéből hetente háromszor a szemetet és hulladékot eltávolítani, valamint az árnyékszékeket és csatornákat naponta fertőtleníteni. A sertésstelepek irtózatossága immár tűrhetetlen. A rendőri tilalom ellenére a sertésstrágyát fuvarozók a kövezett főutcákat keresztül-kasul járnak, miközben szörnyű bűzt terjesztenek. A koplaló fuvarosokat haladéktalanul át kell helyezni jelenlegi helyükről a vasúti főtöltés melletti területre, mert a sétány közvetlen közelében veszteglő harminc-negyven kocsi felette szennyezi a kövezetet, tulajdonosaik pedig „(...) a sétány területét elfoglalják, végig fekszik és ocsmány kőpésekkel árasztják el, ezen állapotokat nem szabad tűrni, ezt a jó rendőrök nem látják, vagy nem akarják látni.” Dr. Antunovits jelentésében néhányszor hibáztatja a rendfenntartó közegeket Szabadka köztisztasági állapotáért és sürgős intézkedést vár. Az illetékesek fontolóra veszik a főorvos észrevételeit és a mérnöki hivatalra bízák a további teendőket.

De megjegyezhetjük: Bács-Bodrog vármegye valamennyi községe hasonló nehézségekkel küszködik. Nos, a vármegye közgyűlése 1886 végén jóváhagyja köztisztasági szabályrendeletét, amely Szabadka további fejlődésének egyik útmutatója.

A múlt század nyolcvanas éveiben életbe léptetett, s Bács-Bodrog vármegye községeinek belterületére alkalmazott köztisztasági szabályrendelet néhány érdekesebb paragrafust tartalmaz: tilos szelelőrostákkal az utcára szemetet kibocsátani, az utcán gabonatisztítást végezni, úgyszintén oda bármi tárgyat kirakni. Minden udvarban az állati hulladék, szemet és pörnye tartására egy legalább 150 cm mélységű és megfelelő szélességű emésztőgödör tartandó. A pócegödörök csak éjjel tisztíthatók... stb. Függetlenül a vármegyei szabályrendeletől, Szabadka 1890-ben meghozza saját köztisztasági szabályrendeletét is, amely még kézzelfoghatóbban körvonalazza a tényállást. Többek közt ekként: A ház belső és külső részeinek, valamint a háztelek egész utcai vonalán a gyalogjárdának tisztán tartása a ház- és telektulajdonost terheli. Tilos bármily szemetet, söpredéket, cserepet, hulladékot az utcára kihányani, a köztérre lerakni, vagy a csatornába dobni, továbbá takarítás alkalmával a port az utcára kihullatni, a portörölt az utcai ablakon, ajtón vagy erkélyen kirázni, valamint piszkos, mocskos vizet, vagy bármily folyadékot, konyhamoslékot vagy ezzel szilárd részeket (zöldség, hulladék, belek) az utcára kiönteni. Az utcán és köztéren a kis és a nagy szükség csakis az erre kijelölt helyen végezhető el. A csontgyűjtők bűzös portékájukat fedett járművön szállíthatják. Lovakat és igásmarhákat, vagy egyéb jószágot az utcán etetni tilos. A heti- vagy országos vásárra érkező állatok etetése csakis az arra kijelölt vásártereken történhet... stb.

Frankl István városi főmérnök 1893 végén dr. Vojnits István főispán felhívására jelentést ad az utcák és terek tisztán tartásáról: városunk rendelkezésére tizenhat útkaparó áll, akik eredményesebben végzik munkájukat, mint több vidéki nagyvárosban. Szabadkán a kövezet tisztább pl. a szegedinél, ahol

lényegesen több útkaparó szorgoskodik.⁸ Az utcai locsoláshoz közben növelik a lajtos kocsik számát. A századfordulótól pedig a kövezett utcák és terek tisztán tartását szigorúbb feltételek mellett adja haszonbérbe a város. Ám egyes részvénytársaságok és gyárosok egyebek között utcaseprő gépek árusítását hirdetik, amelyekről Frankl István főmérnök igen kedvezően vélekedik.⁹ Szerinte a seprőgépek gyakorlati szempontból még a vidéki városok részére is igen előnyösek. Két ilyen seprőgéppel – napi ötórai munkával – felseperhető az egész belváros, kétszer hetente pedig a külvárosi kövezet. Ezzel évente négyezer-ötszáz koronát takaríthatna meg Szabadka. Frankl elővigyázatból előbb a budapesti köztisztasági hivatal véleményét kéri ki, s 1904 közepén igen lesújtó válasz érkezik a fővárosi seprőgépekről. Mind a drezdai, mind pedig a víztartállyal ellátott hazai gyártmányú gépek rendkívül nagy port kavarnak, fenntartásuk igen költséges és a közegészségre ártalmasak. A főmérnök indokolatlan magyarázatként fogadja a fővárosi köztisztasági főnökhelyettes válaszát, s két db Köhler-féle (hazai gyártmányú) utcaseprő gép megvételét javasolja. Előbb azonban Scossa Zoltán tűzoltóparancsnok a helyszínen szándékozik meggyőződni: a fővárosba utazik az utcák locsolásának és seprésének tanulmányozására. Nos, előterjesztésére a városi tanács többek között az alábbiakat rendeli el: a város belterületén a már felseprett kövezetten „ambulans” utcaseprőket kell alkalmazni, akik a napközben elhullott szemetet és trágyát összegyűjtik; a szemetet kétkerekű fedeles taligába kell rakni; a szemetesládákban összegyűlemlt szemetet és trágyát a szegényház melletti telekre, a halasi kapun túli gödrökbe és a majsai sorompón túl, a városi disznóhizlalda telepére kell kihordani; nélkülözhetetlen a hatvan vaslapát és az erős kötésű seprű beszerzése; a piacbiztostól megkövetelik, hogy az elárúsítók maguk után a szemetet rakásba rakják.

Custodis Alphons budapesti cégje szemétegető berendezések gyártásával foglalkozik, s a szabadkai városi tanácshoz megküldött reklámfüzetében ismerteti a szemét eltávolításának és értékesítésének lényegét. A házi és utcai szemét elszállítása mind nagyobb gondot okoz immár a vidéki nagyobb városoknak is, s míg hatóságunk töpreng, számos ajánlat érkezik az ország több részéből. A váci Östtreicher Jónás hajlandó az utcai söpredék mellett a városi pöcegödrök tartalmát is eltávolítani, azt „szabadalmazott önműködő tőzegszóró klozet”-tal fertőtleníteni és szagtalanítani, valamint fekáliává alakítani. A városi tanács mégis azonban a helybeli Raczkó Mihály gyepmester javaslatát teszi magáévá. A gyepmester 1907 októberében kifejti álláspontját a város köztisztasági állapotáról, a szemét értékesítésének módjáról stb., egyben a munkálatok felügyelőjévé óhajtja magát kineveztetni. Elképzelésének folyamatát tíz pontban rögzíti. Többek között követeli a tűzoltóparancsnok felmentését a köztisztasági ügykör alól: ezentúl csak az utcák és terek locsolását végezze! A trágyatelepen működő személy nagyobb díjazásban részesítendő a többi napszámosnál stb. És a tanács dönt: a városi szemét összegyűjtésének és elszállításának felügyeletével, valamint a trágyatermelés (a pöcegödrök ürülékének a szeméttel való keverése) munkálatáival háromévi időtartamra, nyolcszáz korona évi díjjal megbízza az ügybuzgó gyepmestert.¹⁰ Azonnal hozzá is

tehetjük: jól választott a hatóság, mert ezentúl erélyesebb intézkedések történnek a köztisztaság kérdésében!

Raczkó Mihály alapos tervet készít és már az 1908. év első negyedében 1350 fuvar szemetet szállít el. Később pedig – tekintettel a tél közeledtére – munkásainak számát óhajtja gyarapítani és több szemetgyűjtő ládát elhelyezni a város különböző részein. Az illetékeseknél egyelőre azonban kevés megértésre talál! Raczkó egy pillanatra megretten és menten követeli (és a szerződési megállapodás értelmében meg is kapja) az 1908-as évben eladott trágya árának felét (758 korona 90 fillér). Majd a gazdasági felügyelő az újonnan kikövezett utcák nagyfokú piszkosságát kifogásolja, s a tanács most a szegényházi lakókat állítja munkába.¹¹ A Zombori út végén lakók, az ún. honkófalvi lakosok 1909-ben panaszt tesznek, hogy az ottani szemételep bűzét és porát alig képesek elviselni. Az országút mellett, a lakóházak közvetlen közelében elhelyezett szemétkerakó hely fedetlenül fekszik. A sok fertőző anyag a vízmosás következtében beszívódik a talaj mélyebb rétegeibe és megfertőzi az ivóvizet. „Sehol sincs annyi tifuszban szenvedő beteg, mint Honkófaluban...” – állapítja meg Trebics Lipót és társai egyszersmind a telep eltüntetését követelik. A hatóság eleget tesz a kérelemnek, de most a Halasi út mentén, a Pulman-teleptől északra levő gödrös területet jelöli ki új szemételeppé.

Lassan a város ráébred, hogy megfelelő mennyiségű és minőségű szemetgyűjtő készülékek hiányában alapos munka nem végezhető. Ezért a budapesti „Nemzetközi találmányokat értékesítő vállalat”-tól 1909 folyamán tizenkét tartályt, öt szemeteskocsit, tartályos taligát stb. vásárol, melyek segítségével higiénikus körülmények között folyhat immár a szemet elfuvarozása. Ugyanis a már összegyűjtött szemet a fedéllel ellátott tartályokba kerülhet, ahonnan platókocsin szállítják el a szemételepre. Elkerülhető így a szemet átöntése, vagy átlapátolása a város utcáin. Később Raczkó Mihály megelégedését fejezi ki a szemetgyűjtő készülékek teljesítőképességéről, de nem hallgatja el egyéb észrevételét sem. Újabb köztisztasági eszközök szükségesek: az eddigiék helyett célszerű lenne a paddal és hirdetemnyre alkalmas felülettel ellátott szemetgyűjtő ládák és aknák készítése. Az utcaseprők részére elkelne még huszonkét kézikocsi, s a szemet elfuvarozására több fogat. A trágyatelepek bekerítendőek, mert a lakosság által gyakran éjjel kihordott üveg- és cserépfélék kárt tehetnek. A tanács helybenhagyja a köztisztasági munkafelügyelő javaslatait, és több kérdésben komolyan intézkedik.¹²

S mert Raczkó Mihály oly állhatatos munkát végez, később sokszor találkozhatunk még nevével. A századfordulótól érezhetően megváltoznak a köztisztasági állapotok Szabadkán, de a hiányosságokat legtöbbször azonnal szóvá teszik. A rendőrfőkapitány 1911 szeptemberében erélyesen felkéri a tanácsot, hogy e kolera vészes időben sürgősen intézkedjen egyes utcák összeseprett szemétrakásainak eltávolításáról, amelyek sokszor hetekig ott díszlegnek, de inkább a szél hordja szét őket. A kórház igazgató főorvosa viszont azon kesereg, hogy a lakosság a közkórház környéki gödröket szemétkerakó helyként használja, s förtelmes bűz terjeng. Talán még súlyosbítja a helyzetet, hogy a kórháztól kb. százötven méterre trágyaérlelő telep létesült és a híg ürülékkel öntözött trágya oly rettenetes bűzt áraszt, hogy a betegek egyszerűen nem

tartózkodhatnak az udvaron. A tanácsi határozat tilalmi tábla felállítását rendeli el a közkórház déli oldalán létesített szemétkerakó helyen, míg a másik szeméthelyre és a trágyatelepre tett javaslatot meglehetősen furcsa módon elutasítja „... mert ezen hely a korháztól elég távol délkeleti irányban van, ahonnan levegő áramlatok legritkábban fordulnak elő és alkalmasabb hely a város körül nem található.”¹³ Sőt utasítja a mérnöki hivatalt, hogy a trágyatelephez vezető utat hozassa rendbe.

A rendőrfőkapitány kérelmét közben nemhiába teljesíti a tanács, mert már a belügyminisztériumi körlevél is figyelmeztet a kolerajárványra, a köztisztaság szigorúbb fenntartására. Meg kell vizsgálni ezentúl az utcákat, utakat, tereket, kiránduló- és üdülőhelyeket, az összes középületeket, iskolákat stb. az egészségügyi rendszabályok foganatosításának ellenőrzése végett. Vizsgálatot kell tartani a köz- és magánépületek udvaraiban, de intézkedni is, hogy az árnyékszékeket, a szemét- és trágyagödröket oly módon gondozzák, hogy tartalmuk sem a talajt, sem a levegőt ne szennyezze. Különösen nagy jelentőségű az ivóvizet szolgáltató források, kutak és berendezések mindennemű szennyeződéstől való megóvása. A törvényhatóság tisztí főorvosára hárul a feladat, hogy még egyéb esetekben is a vizsgálatok végrehajtását a helyszínen ellenőriztesse. Elsősorban a kolerajárvány körüli intézkedések vesznek több évet igénybe, s elérkezik a háború vihara. Kieleződnek a szociális és gazdasági kérdések, növekszik a munkanélküliség, az ínség... Raczkó Mihály felügyelő a történetektől nem retten vissza, hanem még inkább figyelemmel kíséri Szabadka köztisztasági helyzetét. Javaslataira még tizenöt kézi szemétküjtő kocsit vásárol a város és újabb lovakat kap a felszaporodott teendők sikeres elvégzéséhez.

Ekkor már Pertics István utcaseprő és társai elérkezettnek látják az időt arra, hogy a városi hatóság elé tárják a valóságot.¹⁴ A város legrosszabbul fizetett napszámosainak tüzes hangú jelszava: „Mindannyian egyért és egy mindannyiért.” És esedezve kérik a tanácsot: „... tekintsen le hozzájuk, lássa meg azt a tarthatatlan állapotokat azt a végtelen ínséget és nyomort, a melybe bennünket szegény legnagyobb részben nagy családdal megáldott városi szolgákat a háború forgataga sodort.” Folyamodványukban továbbá kiemelik, hogy a háború kitörése óta (azaz már húsz hónapja) nélkülöznek, gyermekeik éheznek, de ilyen nagy drágaságban nyomorukon nem enyhíthet a kétkoronás napszám (más napszámosok öt-hat koronát keresnek, sőt ételmet is kapnak). Csúpnán a liszt kilogrammja csaknem egy korona! S a polgármester mintegy „átérezve” az állapotot, éppen hogy segít: húsz fillérrel emeli a napidíjat!

Raczkó felügyelő immár felismeri a társadalmi igazságtalanságot, s 1916 közepén maga is követeli az utcák és körterek tisztán tartására alkalmazott ötven személy napibérének újabb felemelését.¹⁵ Előterjesztését a hatóság sző nélkül hagyja jóvá!

Röviddel később Sznopcsek István a szabadkai utcaseprők nevében fordul kétségbeesetten a tanácshoz drágasági pótlékkért, hiszen ilyen árak mellett (a csekély fizetésből) valóban lehetetlen megélni. Raczkó Mihály felügyelő ekkor – még a határozathozatal előtt – figyelmeztetőleg jegyzi meg: „Ezen munka bérek felemelését Sznopcsek István és társai 11966/917 sz. alatt felemelni kérték, s miután attól kell tartanom, hogy az általános munka bérek minden

vonalon magasak – személyzetem illetve a napszámosok a munkát abban hagyják. Fizetésük felemelése ügyében már többször jártak nálam és hosszabb tárgyalások után velük jóváhagyás reményében (...) sikerült megállapodnom.”¹⁶ Végül is a polgármester magáévá teszi Raczkó előterjesztését az utcaseprők napszámberének felemelésére: négy korona a vasár- és ünnepnapokon végzett munkáért, három és fél korona a hétköznapiért. A kocsisok napibére négy és fél, a szeméttelapi munkásoké három és fél korona.

Érdemes megemlíteni, a város folyton felújítja Raczkó Mihály szerződését, annak ellenére, hogy a felügyelő immár határozottan a napszámosok, az elszegényedett néposztály szószólója. Mondanunk sem kell, a fokozatosan összeomló Monarchia orra alá mind több borsot törnek az összefogás kézzelfogható megnyilvánulásai, a „mindannyian egyért és egy mindannyiért” jelszó mind tömegesebb hordozói. S a város utcáiról, tereiről, a lakások környékéről továbbra sem tűnnek el teljesen a „rondaságok”. Mind gyakrabban fordulnak Raczkó felügyelőhöz, megjegyzéseket tesznek, mások felháborodásukat juttatják kifejezésre.

A szabadkai katonai főorvos 1917 közepén közli, hogy a laktanya körletében levő árnyékszékek teljesen megteltek, s az egész környék bűzlik. Várható a ragályos betegségek elterjedése, amelyekért a főorvos nem vállalhatja a felelősséget. Raczkó Mihály segítségét kéri, aki azonban kijelenti: „Számptalan jelentésem és előterjesztésem mindig és mindenhol csak akta szerűleg van elintézve. A legújabb és mindig jobban terjedő veszettségi esetek is napirenden vannak, azonban a kellő intézkedés folyton késik, munka erő ezen felette fontos művelethez nincs, ellenben annál több az átírat, a sürgős megkeresés, és minden fórumtól a felelősségről való lemondás”. Ilyen okokból kifolyólag természetesen Raczkó sem felelhet a következményekért.¹⁷ Indítványára a katonai állomásparancsnokság a városi hatósággal karöltve kieszközli az illetékes minisztériumnál, hogy a segédszolgálatra minősített szakmunkás katonák munkaerőként alkalmaztassanak városunk köztisztasági vállalatánál. Mert a felügyelő is kénytelen beismerni: városunk talán még sohasem volt ennyire szennyezett. Ám a hatóságot hibáztatja, mert a rendelkezésére bocsátott négy fogatot mindenre alkalmazzák, csak éppen a szeméthordásra nem! Hiszen „(...) az állapotok oly rosszak, hogy a középületek összes szemét gödreire telve vannak, s az úttesteken pedig a szemét kupacoktól már alig lehet mozogni” – jelenti vészjóslóan.¹⁸ Raczkó többszöri kérelmének, sőt Biró Károly polgármester felhívásának sincs fogantatja! Míg végre a rendőrfőkapitány kijelenti: halaszthatatlan állategészségügyi teendők ellátása végett a kapitányi hivatal számos esetben kénytelen volt igénybe venni a kérdéses fogatokat.

Mint látható, e nagy társadalmi összevisszaságban, a háború tomboló viharában mindinkább kiütözik Szabadka hatósági szerveinek egymás közti ellentéte, a nyugtalan légkör fokozódása, amely állapot rányomja bélyegét a köztisztasági viszonyokra is. És Gottlieb L. Pál vegyész ilyen körülmények között tett javaslata igen bizarrul hatott immár... Az összeomló Osztrák–Magyar Monarchia nem tehetett már eleget az egészségügyi és köztisztasági követelményeknek Szabadkán sem. Ilyen szempontból különösen érdekesnek tekinthető Gottlieb L. Pál vegyésznek városunk tanácsához megküldött dolgozata („Sza-

badka város levegőjének baktériummentesítése és a fekáliáknak mezőgazdaságilag való értékesítése tárgyában”), amelyben igen kimerítően taglalja a hiányosságokat, a megoldás lehetőségeit.¹⁹

A városi lakosságnek a betegségek szembeni ellenálló képessége – írja Gottlieb – sokkal kisebb a falusiénál, s ez igazolható a város halálozási és egészségügyi statisztikájával is. Szerinte Szabadka sok fertőzött kútjának és tisztátalan levegőjének előidézője a város központjától csak mintegy két km-re kihordott ürülék és szemet. E trágyagyűjtő telep az ún. Csutkafalu (munkásnegyed) közvetlen közelében, a járványkórház mellett fekszik, s e régi bacilusfészek mindenféle járváynak okozója. A lóversenyteri nagy legelőről az eső és talajvíz a trágyatelepi tócsákba folyik, s a fertőzött víz több helyen nyitott árkokban végigfolyik a városon. De a lakosság higiénája sem felel meg az alapvető követelményeknek, s Gottlieb vegyész néhány igen figyelemre méltó indítvánnyal rukkol elő. Követeli, hogy a pöcegödrök tartalmán kívül szállítsák el a háztartási szemetet is. Mégpedig naponta, lecsukható fedővel ellátott gyűjtőkocsikkal! Az ürüléket szállító kocsikat vákuumszekerekkel cseréljék fel. Nos, Szabadkán a jelenleg használatban levő hordók inkább nyitottak, rongdarabbal fedettek, s mire a gyűjtőállomásra érnek, tartalmuk harminc százalékát az út hosszában (rendesen a főúton) elfolyatják. Azt már nem is kell hangsúlyozni, milyen hatást gyakorol ez esztétikai és egészségügyi szempontból.

Gottlieb L. Pál vegyész dolgozata további részében a szemet és ürülék mezőgazdaságilag való feldolgozásának hasznosságát domborítja ki. Hiszen különösen a mostani zürzavaros idők kívánják meg, hogy minden értékesíthető anyag újra közvagyonná váljon. Minden nagyobb város tudatára ébredt e ténynek, s nagyszerűen hasznosítja a befektetett költségeket. Az értéktelen hulladék, a szemet jól felhasználható a pöcegödrök tartalmának megkötésére. Ez annál inkább célszerű, mert az istállótrágya már békeidőben is kevés volt és főleg a föld humusz- és nitrogéntartalmát pótolja. Az állatállomány csökkenése azonban érezteti hatását a terméshozamnál. Súlyosbító körülmény még, hogy a műtrágyagyárak nagy része nyersanyag hiányában – tekintettel a háborús eseményekre – beszüntette üzemét. Ellenben az élőlények között az ember táplálkozik legváltozatosabban, „tehát az emberi ürülék a legértékesebb trágya”. Számításba véve azt a körülményt, hogy az összes trágyafélék megdrágultak, sőt nem kaphatók, az emberi ürülék hasznosítása ezentúl „nemzetgazdasági érdek.”

Hadd nézzük most, hogyan képzelte el Gottlieb vegyész az ürülék konserválását és szállításképessé tételét Szabadkán.

Feldolgozó üzemként elhasználható a Raczkó-féle telek is. Ide a város utat vágatott, s mivel szőlőültetvény és lombos fák veszik körül, a bomlási produktumok a minimumra redukálódnak, tehát nem árasztják el a várost. Különben a feldolgozóhely alapja egy földbe épített 30x20 m-es, valamint egy méter mély betonmedence, amelynek valamennyi oldala kocsival megközelíthető. Azaz az ürülék a fekálszekerekből közvetlenül engedhető a medencébe. Az ürülékkel egyidejűleg szemetet és mészpórt is adagoltak. A massa tökéletesebb összevegyítése végett megfelelő keverőkkel látták el a medencét. A trágyát innen transzportáló készülék segítségével emelték ki és szállították to-

vább a tetővel ellátott raktárba. Vegyészünk szerint leghelyesebb lenne az üzemet akkorára tervezni, hogy a városi lakosság napi ürülmennyiségét feldolgozná. Még ha a számítás alapjául csak ötvenezer embert veszünk és egy ember évi „produktumát” három métermázsában állapítjuk meg, akkor is ezerötyszáz vagon trágyáról, azaz négyszáz-ötvenezer koronáról van szó!

Az ily módon előállított trágyával kitűnő eredmények érhetők el a gyenge, homokos földeken (pl. a kelebiai földek esetében), s megjavításukkal emelik azok értékét. Azokon a földeken, hol nem ún. belterjes gazdálkodás folyik, e fekáliának különös fontossága van, mert megakadályozza a föld teljes elértéktelenedését. E szerves trágya ugyanis – a készítés módjából kifolyólag – nem túl gyorsan érik, vagyis eredeti szénmennyiségéből többet tartalmaz, és ennél fogva a humuszban szegényebb (homokos) földeken sokkal előnyösebb. A fekália tehát nem csak tápanyagpótlóként szerepel, hanem a rothadásakor fejlődő szén-sav a talaj nyers tápanyagait is részben feltárja, tehát közvetve a föld minőségét javítja.

Gottlieb vegyész végezetül kiemeli, hogy a főntebb vázoltak egyrészt intenzív termelést biztosítanának, másrészt kitűnő üzletet is Szabadkának!

A városi tanács mindent egybevetve nem tanulmányozhatta már mélyebben e tervezetet, mert a politikai viszonyok alakulása mind kilátástalanabb jövő elé állítja a hatóságot. A vegyész előterjesztése kétségkívül több figyelemre méltó elemet tartalmaz. A dolgozat szerzője olyan egyénre vall, ki jól ismeri Szabadka egészségügyi és köztisztasági körülményeit, s elképzeléseit még a legsúlyosabb gazdasági viszonyok közepette is valóra váltani igyekszik.

Hadd jegyezzük meg, közvetlenül a Monarchia összeomlása előtt hallat még magáról a városi köztisztasági vállalat. Immár Bíró Károly polgármester óhajtja az ügyet előbbre vinni a belügyminiszter támogatásával.²⁰ Elmondja, hogy a vállalat munkaerő hiányában képtelen elvégezni a város területén levő kb. nyolcezer pöcegödör tisztán tartását: ez idő szerint a katonai kórházak céljaira lefoglalt iskolák pöcegödreire kívül még mintegy kétszázötven helyen a gödrök tartalma az udvarra szivárog. A polgármester továbbá elpanaszolja, hogy e tűrhetetlen állapotban a szabadkai állomás parancsnokságához fordult őt önként jelentkező segédszolgálatos katonáért, majd a budapesti cs. és kir. katonai parancsnoksághoz, de segítség nem érkezett! Viszont a szabadkai gazdasági munkabizottság őt orosz foglyot rendelt ki a köztisztasági hivatalhoz, de a hadifoglyok effajta munkától vonakodtak és használhatatlannak bizonyultak. Minthogy a kutyafogásra és az elhullott állatok nyúzására, boncolására, valamint a pöcegödörök tisztítására munkásokat felfogadni mind nehezebb, Bíró polgármester a folyamodványa végén kéri a belügyminisztert, engedélyezze az általa megnevezett néhány katona alkalmazását a köztisztasági vállalatnál. S a kormányhatóság, ha nehezen is, enged a kérésnek.

Közben Raczkó Mihály végképp rádöbben reménytelen élethivatására, s megtörtén közli: „(...) mert havi 100 kor. díjazás a mai időkben egy embernek még kenyérre sem elég – állásomat felmondani vagyok kénytelen (...)”²¹

A Monarchia romba döntésének háttere egyrészt belső erkölcsi ziláltságában, az új eszmék és erők összetartásában, fékezhetetlen térhódításában, gyakran a hatósági közegek érdektelenségében nyilvánul meg, de szembeötlő a köztisztasági eljárás módjában, egészségügyi hozzáállásában is.

Jegyzetek

- ¹ Szabadkai Történelmi Levéltár (A továbbiakban: Levéltár), 24. A. 16/ Scultety 1821.
- ² Levéltár, 2321/polg. 1863
- ³ Levéltár, 5113/polg. 1864
- ⁴ Levéltár, 55/métn. 1882
- ⁵ Levéltár, 12415/polg. 1886
- ⁶ Levéltár, 153/métn. 1886
- ⁷ Levéltár, 328/métn. 1887
- ⁸ Levéltár, 695/főisp. 1895
- ⁹ Levéltár, Városi tanács XV. 304/1904
- ¹⁰ Levéltár, Városi tanács XXI. 1/1906; 2292
- ¹¹ Levéltár, Városi tanács, XVI. 110/1909
- ¹² Levéltár, Városi tanács XVI. 73/1911; 25025
- ¹³ Levéltár, Városi tanács XV. 71/1912; 5764
- ¹⁴ Levéltár, 919/el. 1916
- ¹⁵ Levéltár, 1164/el. 1916
- ¹⁶ Levéltár, 1415/el. 1917
- ¹⁷ Levéltár, 1760/el. 1917
- ¹⁸ Levéltár, 2636/el. 1917
- ¹⁹ Szabadkai Történelmi Levéltár, 42/métn. 1917
- ²⁰ Levéltár, 1579/el. 1918
- ²¹ Levéltár, Városi tanács, XXI. 1/1906; 9510

(Egészség, 1987. 5–6., 7–8., 9–10., 11–12., 1988. 1–2., 3–4., szám)

EGY KOLERAJÁRVÁNY ÁLDOZATAI

A főispán és a polgármester egészségügyi vizálya

Mindenkor izgalmat rejtenek magukban azok a levéltári okmányok, amelyek a tisztségviselők vizálykodásáról, éles párharcáról számolnak be. A lélektani vonatkozásokon, légkörön túl olyan társadalmi mozzanatok is felismerhetünk ilyenkor, amelyek kiderítésére esetleg iratkötegek kellenének.

Lénárd Máté főispán 1872 novemberében arra figyelmezteti Mukits János szabadkai polgármestert, hogy a kolerajárvány immár Zomborban és Újvidéken, sőt más bácskai helységekben is terjed.¹ A felsőbb utasításokat, az óvintézkedéseket a legnagyobb következetességgel kell keresztülvinni; vasgálicról kell kellő mennyiségben előre gondoskodni. Utasítja a polgármestert, hogy küldje rendszeresen egészségügyi jelentéseit.

Egy hónappal később a főispán felháborodva adja tudtára a polgármesternek, hogy sajnós magánúton értesült a szabadkai kilenc kolerabetegről. Elmaradnak az időszaki tudósítások, érthetetlen a járvány és a felettesek iránti közöny. Megparancsolja, hogy másnap tíz óráig Mukits polgármester köteles a járványról, a teendőkről alapos jelentést adni és igazolni a mulasztást; tizenegykor pedig haladéktalanul tárgyalni óhajt a város egészségügyi bizottmányával. A főispán egy másik átiratában ugyancsak dühbe gurul: „... tekintetes polgármester azon mulasztásával, hogy ismételve tett felhívásaim ellenére, nekem a felmerült hírről a maga idejében jelentést nem tett, semmiképp ki nem békülhetek, mert utólagos szóbeli olyan kijelentését, hogy a városban tartózkodásom felől tudomása nem volt, elfogadhatónak annál kevésbé találom...” – állítja határozottan, majd a kolerabetegeknek a „putrikocsmába” való elhelyezése miatt elégedetlenkedik. „Uraim! korcsmát és kórházat egy fedél alá egy udvarba helyezni... eltérni nem lehet!” – kiált fel a főispán, és utasítja a polgármestert, hogy a kolerakórház megfelelőbb helyre kerüljön. Röviddel később a polgármester válaszol a történetekre. Nem ért egyet több szempontból a főispán megállapításaival; úgy érzi, nagy mulasztás nem történt, hiszen a város lehetőségeihez képest mindent megtett a veszély elhárítása érdekében. Különben is: „rendeleteket és meghagyásokat csakis a magas kormány, esetleg pedig a városi közgyűlés van hivatva és jogosítva hivatalomhoz intézni” – fűzi hozzá indulatosan. A polgármester ezentúl inkább a belügyminiszterrel vitatja meg a felmerült nehézségeket, részletesebb tudósításokat küld a szabadkai kolerajárványról. Azalatt a főispán arról értesül, hogy a helybeli katonaság között is terjed a járvány, nő a halottak száma. „Nincs gondoskodva arról hogy a betegségbe eső

szegényebb osztályú köznép is lehető közelségben a szükséges orvos és orvos-sághoz jó idején hozzá juthasson, mert... a középületek időszakonkénti fertőtlenítésén kívül, a közutcák, csatornák s magán udvarok tisztántartása, a bűzös posványosságok eltávolíttatására kevés figyelmet fordítanak...” – írja Lénárd főispán keserűen. Úgy érzi, észrevételei, tanácsai süket fülekre találnak. A főispán és a polgármester közötti viszály régebbi keletű, és most, a járvány súlyos pillanataiban e nézetkülönbség következményeit a betegek sínylik meg.

Mukits polgármester 1873. július 22-én erőt vesz magán és válaszol a főispánnak. Hangja higgadt, meggyőzően hangzik. Nem látja tragikusnak a helyzetet; lelkiismerete nyugodt, mert „... a hatóság részről a legjobb törekvés mellett megtéetett minden mit körülményekhez képest megtenni lehetett”. Szól a lovardában létesített katonai és a lövöldei polgári kórházról, a vágóhíd tisztasága érdekében tett lépésekről stb. De az intézkedésekről (általában a történekekről) értesíti a szabadkai polgármester a Belügyminisztériumot is. „Az idézett főispáni átirat, mely úgy látszik mint ellenem támasztott vádaskodási okmány terjesztetett fel...” – panaszolja, majd az átirat minden pontjához véleményt fűz; világos képet igyekszik festeni a főispán valamennyi észrevételéről, az állítólagos koholmányokról. Ezután Lénárd főispán ad jelentést a szabadkai piac „gyalázatos kinézésű” áruiról, az „ijesztő módon pusztító” kolerajárványról, majd az egészségügyi bizottság munkáját támadja élesen az egyik későbbi értekezleten. A főispán fellépését, viszonyulását elítéli a szabadkai hatóság; a közgyűlés önkényeskedésnek könyveli el viselkedését. Többek között ilyen szavakkal illeti: „Az itt felemlítetttekből világos hogy a főispán a jelentő egészségügyi bizottságot szándékosan megtámadta, s közvetve, a hatóság autonómiáját megsértette... Az egészségügyi bizottság ismeri polgári kötelességeit, s azokat mindenkor kitartással sőt ha szükség áldozattal is teljesíteni kész, de a főispán jogtalan megtámadásait megtérni nem köteles...” A közgyűlési jegyzőkönyvben azonban még az is benne foglaltatik, hogy „... a magas belügyminisztérium közgyűlésileg megkérendő lenne az iránt hogy a városi főispánt ezen törvénytelen beavatkozási eljárása miatt kormány székileg meginteni és őt a törvényhatóság autonómiai jogainak tiszteletben tartására utasítani méltóztassék...”² A Belügyminisztérium 1873. november 24-én válaszol a közgyűlési jegyzőkönyv döntésére. Több mindenben nem ért egyet a szabadkai hatósággal, és a főispán fellépését, viselkedését minden tekintetben helyesli. Érdeemes idézni a leirat befejező részét: „Mindezeknél fogva a városi főispánnak e részbeni buzgó, s helyes eljárása a város közönsége által fennidézett felterjesztésében említett jogtalan beavatkozásnak tekinthető nem lévén: a város közönsége által kért azon intézkedésnek, hogy a főispán a törvényhatóság autonóm jogainak sértetlen fentartására kormánysszékileg figyelmeztetessék, szüksége nem forog fenn”.³

Szakadék támadt tehát a főispán és a szabadkai hatóság között, miközben az egészségügyi viszonyok súlyosbodnak. Az egymás közti viszonyok elmergesedése azt eredményezte, hogy városunkban nem szervezhatték meg elég hatékonyan a járvány elleni intézkedéseket, minek következtében a kolera könnyebben tizedelhetette meg a lakosságot.

Jegyzetek

- ¹ Szabadkai Történelmi Levéltár (A továbbiakban: Levéltár), 3919/polg. 1873
- ² Levéltár, 4651/polg. 1873
- ³ Levéltár, uo.

(Magyar Szó, 1984. augusztus 18.)

KIRURGUS BORBÉLYOK

Borbélyokkal találkozunk már a régi Kínában, majd Egyiptomban, Görögországban, a rómaiaknál... A népvándorlás korában többnyire szakállt és hosszú haját viselnek a népek, ám a reneszánszban immár mind több borbélyra van szükség. S a francia forradalom megszünteti az ízléstelenségig fajult hajviseletet és egyben a fodrászipar hanyatlását idézi elő. A borbélyok már a legrégebbi időkben érvágással, foghúzással, köpölyözéssel, tyúkszemvágással stb. foglalkozó alkalmi sebészek, azaz „kirurgusok” is egyben. Természetesen vonatkozatható ez vidékünkre is.

Az 1784. évi szabadkai adóösszeírás összesen huszonkilenc iparost sorol fel, kik között Szauer Tamás és Lénárd István „kirurgus borbélyok”. Iványi István említi, hogy e két borbély-orvosok hiányában – még sokáig gyógyította Szabadka betegeit. 1776-ban városunkban három kirurgus borbélyt és külön négy közönséges borbélyt említenek a dokumentumok. Az 1884. évi ipartörvény a borbély- és fodrászipart a képezített mesterségekhez sorolja, s a szabadkai ipartestület egyik 1890. évi összeírása már 32 borbélyt tüntet fel. A törvény tehát elválasztotta a borbélyt a kirurgiától, de az alkalmi sebészek (felcsepek) még sokáig üzték tiltott foglalkozásukat.

Néhány levéltári adatra bukkantunk, melyek a fent említettekkel kapcsolatban érdekes mozzanatot villantanak fel.

Stuhl Sándor és Vadász József szegedi seborvosok, a sebészorvosi egyesület ideiglenes tagjai 1845. december 17-én „Bizonyság”-ot állítanak ki az alábbi szöveggel:¹ „Kernyaiszky Ignácz... Szabadka városi születésű Borbély, alól írt napon Sebészi egyesületünkhöz folyamodván azon kéréssel hogy egyesületünkbe őt mint Fiók tagnak bévennénk: tekéntvén a Folyamodónak általunk ösmert erkölcsös magaviseletét, úgy a fent tisztelt... város jó ajánló levelét, általunk köz akarattal Fiók társnak bévevődött mind azon által olly kivétellel hogy Sebészi egyesületünknél az inasi szabadításon kívül magának semmi jogot nem tulajdoníthat...” Világosan látható tehát, hogy borbélyunkat bizonyos kikötéssel a sebészegyesület tagjai sorába felveszi, ami arra enged következtetni, hogy ügyes és a szakmában jártas személyről van szó. Kernyaiszky Ignác egyébként a Bachkorszakban már Almáson bukkan fel, s 1857 decemberében a főszolgabírói hivatal engedélyét kéri a szegedi sebészek bizonyítványában foglaltakkal kapcsolatban.

A borbélyfelcserek nagyon gyakran falvakban és kisvárosokban tűnnek fel. 1858 végén a zombori kerületi hatóságot arról értesíti a körorvos, hogy az ómoravcai Tokody borbély felcserege következtében elhunyt Homor János, szintén ómoravcai lakos. Erre a borbély ellen bűnvádi eljárást indítanak...²

A kormányhatóság éberén kíséri a történeteket, ám mégsem tudja megakadályozni az alkalmi sebészek működését. A különféle intézkedések között felfigyeltünk a belügyminiszter 1871. augusztus 1-jei köriratára.³ A törvényhatóságokhoz intézett felszólítása a „foggyógyászati gyakorlat”-tal kapcsolatos. Az országos közegészségi tanács meghallgatása után a földművelési, ipari és kereskedelmi minisztérium a következőképpen határozott: 1. A fogászati gyakorlatra csak azok jogosultak, akik orvos- vagy sebésztudori, sebészmeisteri, vagy polgári sebészi oklevéllel rendelkeznek. 2. Az úgynevezett fogművészek (fogtechnikusok), kik mesterséges fogak vagy fogsorok készítésével foglalkoznak, fogorvosoknak nem tekinthetők és így semmiféle műtétet a szájüregben nem végezhetnek. 3. Mindazok, kik az említett oklevelekkel nem rendelkeznek – a fogászati gyakorlattól eltiltandók és kuruzslókként büntetendők...

A szabadkai borbélyok – a kormányhatósági intézkedések ellenére – továbbra is végeznek különféle orvosi beavatkozásokat. Ezt egyik 1891. évi nyilatkozatukban nyomatékosan kihangsúlyozzák, s csökönnyösen ragaszkodnak mesterségük velejárájához... Hadd nézzük előbb az előzményeket!

Dr. Kertész Sándor tisztii főorvos 1891. február 12-i folyamodványában elkeseredett hangon szól a szabadkai borbélyokról, akik – véleménye szerint és a szabadkai orvosok jelentéseiből ítélve – a foghúzások alkalmával súlyos hibákat követnek el, s így nemegyszer életveszélybe kerülnek pácienseik.⁴ Majd ekként folytatja a főorvos: „A foghúzás illetve a fogaknak kezelése az orvosi műtéttanhoz tartozik és így ennek gyakorlását egyedül az arra hivatott orvos szakértő eszközölheti. Jelenleg Szabadkán négy (4) oly egyetemes orvostudor van, kik egyszersmind fogorvosok is, kik az összes fogászati műtéteket szakszerűen űzik. Tudjuk miszerint a szegényebb néposztályból sokan a náluk eszközöndő fogászati műtétekre csak azért keresik fel a borbélyokat, mivel itt esetleg olcsóbban jutnak hozzá, mint az arra hivatott orvosnál; ezen körülményt elhárítandó a Szabadkán lévő négy (4) fogorvos oda nyilatkozott, hogy minden szabadkai szegénynél az összes fogászati műtéteket hajlandók teljesen díjtalanul eszközölni.” Végül Kertész főorvos kéri a közigazgatási bizottságot, hogy szigorú büntetést rójon ki azokra a szabadkai borbélyokra, akik foghúzással foglalkoznak. E ténykedésüket meg kell tiltani, illetve fogászati műszereiket el kell kobozni. Erre a közigazgatási bizottság utasítja a szabadkai főorvost, hogy azonnal jelentse, amennyiben „egészségre káros foghúzásról” értesül.

Kertész főorvos azonban másképpen adja elő a hatósági utasítást! A szabadkai iparhatósághoz intézett folyamodványában arra hívja fel a figyelmet, hogy a közigazgatási bizottság megtiltotta valamennyi szabadkai borbélynak a foghúzást, és ha továbbra is folytatják e tevékenységet, azonnal jelentést tesz a hatóságnál. Mondanunk sem kell, hogy ez olaj volt a tűzre! Erélyes tiltakozását juttatja kifejezésre a város tizenkét borbélymestere. Név szerint: Balogh Imre, Hanák József, Tumbász Máté, Tumbász Marian, Neorcsits Szaniszló, Antunovits János, Czigler Béla, Székeli Lukács, Szudárovits János, Müller Károly,

Kádár Mátyás és Dobó Ferenc fordulnak egyenest a Belügyminisztériumhoz felháborodásuk jeléül. És így érvelnek: „Miótán több évek óta, mi kik törvényesen tanultuk borbélymesterségünket, s e mesterséghez járulnak három műtétet ú. m. foghúzás, köpülőzés és orvosi rendelet alkalmával az érvágás, amely műtétekben gyakorolt és szakértőknek érezzük magunkat; és mi is üzlettel bíró borbély iparosok épp úgy fizetjük mesterségünk után az állami adót, mint más ipart űző iparosok is, ezért terjesszük fel a ... belügyminiszter Ur kegyelmes Urunk elé kérelmünket.

Hogy a fentebb említett sorokban Szabadka ... város tek. közigazgatási bizottságának úgy a nevezett város városi tisztii főorvosnak e jogtalan határozatát meghíúsítani kegyeskedjék.”

A Belügyminisztérium bővebb magyarázatot kér az ügyben a szabadkai hatóságtól. Most a városi törvényhatóság kimerítő válaszában lehetünk szemtanúi. Bizonyításként mellékeli a közigazgatási bizottság 76/kb. 1891 számú határozatát is, amely azt támasztja alá, hogy dr. Kertész Sándor „hihetőleg félreértésből” intézte felhívását a szabadkai iparhatósághoz. Nem arról van tehát szó, hogy az összes borbélymestertől megvonják a foghúzás jogát, hanem csakis az „egészségre káros” foghúzást végzők ellen indítanak eljárást. A főorvos kötelességszerűleg teljesíti a közigazgatási bizottság utasítását és jelenti, ha a borbélyok „közegészségügyi kihágást” követnének el.

A Belügyminisztérium ezután megparancsolja, hogy az említett szabadkai borbélymestereket a hatóság alaposan ismertesse meg és világosítsa fel a tényállásról. Városunk hatóságát igen kellemetlenül érintették a történetek, s újabb feliratában arról ad hírt, hogy a városi tanácsnak nem volt tudomása a főorvos intézkedéséről, de ami most lényeges: a panaszt tevő borbélymesterek is megismerkedhettek időközben a közigazgatási bizottság azon határozatával, melyből e kínos félreértés származott. Sőt – megnyugtatójukra – ha e határozatot is sérelmesnek találnák, tizenöt napon belül észrevételt tehetnek ellene.

A fentiekből következik, hogy a kormányhatósági intézkedések a múlt század végén olykor formális jellegűek. Hiszen a borbélyaságot különválasztották a sebészettől, ennek ellenére még sokáig foglalkozhattak a borbélymesterek foghúzással és egyéb sebészi beavatkozásokkal, mert egyszerűen nem akadályozhatta meg azonnal semmilyen rendelkezés az ősi mesterséget. Mi több: vidékünkön még a múlt század második felében is felbukkant néha egy-egy borbély kirurgus!

Jegyzetek

¹ Szabadkai Történelmi Levéltár (A továbbiakban: Levéltár), 6686/Bezirksamt 1857

² Levéltár, 6091/Bezirksamt 1858

³ Levéltár, 5799/polg. 1871

⁴ Levéltár, 76/kb. 1891

(Magyar Szó, 1986. június 28.)

SZABADKA KOLDUSAI

Szegényügyi pillanatképek a múlt századból

A tőkés társadalmi viszonyok lassú kibontakozása megannyi nehézség elé állítja városunkat. A gazdasági körülmények alakulásával párhuzamosan szociális jellegű kérdések is kiéleződnek. Jótékony célú intézeteink még az 1860-as években is kezdetleges állapotban tengődnek.¹ A városi közkórház mindössze két helyiséggel, huszonkét ágygal és egy orvossal rendelkezik. Nem beszélve a szegényházzal, amelyben hosszú időn át a legegészségtelenebb viszonyok uralkodtak. És a koldusoknak se szeri, se száma!

A Belügyminisztérium 1867 októberében éppen a koldulás országos méretű elterjedésére hívja fel a figyelmet.² Gyakran kéregetnek más községek munkakerülői is, ezért a kormányhatóság sürgősen elrendeli valamennyi munkaképes nincstelen alkalmaztatását. Alamizsnagyűjtés csakis szabályszerű engedéllyel történhet! Ám a levéltári források fényt derítenek arra is, hogy a belügyminiszteri leiratot megelőzőleg dr. Körtvélesi Tamás városi főorvos a koldulást illetőleg már rámutatott néhány visszaélésre,³ amely Szabadkán mind nagyobb méretet ölt. És az alamizsnások sokasodásának ellensúlyozására szegénykonyhák létesítését indítványozza.

A szabadkai szegényügyi bizottság 1868 májusában tüzetesen felméri a helyzetet.⁴ A főorvos indítványa kapcsán a bizottmány mindenekelőtt megállapítja a város valódi koldusainak számát. Azaz „... mind orvosilag, mind pedig tanúk által constatírozta az illetők valódi munkaképtelenségét és szegénységét, s őket egyelőre oly koldusjeggyel látta el, melyet sem kicserélni, sem másra ruházni nem lehet. Ugyanis eme jegyek a lelencféle nyakpecsétből állanak, melyek sem nem vehetők le, sem nem utánozhatók egykönnyen, s így azt eszközlik, hogy míg azelőtt a kolduspecsétekkel kereskedés is üzetett, jelenben attól birtokosa csak úgy válhat meg, ha egyszersmind koldulási engedélyétől is meg akar válni.” A fenti elbírálás alapján a bizottmány mindössze kilencvenegy koldust vett jegyzékbe, holott ezelőtt számuk elérte az ötszázat is. Miután a szegényháznak jelenleg százhuszonhárom ápolója van, a szegénykonyhák létesítésére nem kerülhet sor, mert a városra így is súlyos teher nehezedik. Viszont előnyösebb lenne egy dologház felépítése, ahol az ápolottakat étellel és munkával látná el a város. Addig is a koldulás megengedhető – véli a bizottmány. Ezt a közgyűlés olyképpen módosítja, hogy a hét két (a már régi idők

óta honos szerdai és szombati) napján egyszerre csak az egyik városrészben engedélyezi a koldulást.⁵

A nyakpecséttel ellátottak összetétele főleg idősebb férfiakból áll, akiknek többnyire egészségügyi okokból kifolyólag (vakság, bénaság, sérv, „kézszáradás”, szürke hályog, szélhűdés, elmeháborodottság stb.) engedélyezett az alimizna gyűjtése.

Városunknak a koldulás azonnali megszüntetése érdekében tett lépései eredménytelenül végződtek. Sőt, 1871 májusában Antunovits József szegényügyi előadó az elmúlt évek tapasztalata alapján arról értesít,⁶ hogy a megszigorított koldulás már csak azért sem jár eredménnyel, mivel a lakosság nem tesz különbséget a pecséttel ellátott és az e nélküli kéregetők között. Ezért szaporodott fel újra a koldusok száma. Nem marad tehát más hátra, mint a koldulás egyszer s mindenkorra való megszüntetése. A szegényügyi előadó ennek érdekében néhány indítvánnyal rukkolt ki, amely jelentősen meggyorsítja a további intézkedéseket. Javasolja egyebek között a szegény- és koldusadó bevezetését, a szegényház és szemkóroda ápoltságainak, valamint a koldusoknak és munkakerülőknél egy épületben (a halasi kapu közelében levő „putrikocsmában”) tervezett elhelyezését. Az adakozások, alapítványok továbbra is a szegényalap növelését képezzék mindaddig, míg ennek kamatai nem fedezik a szegényügy költségeit.

Amde a szegényügyi bizottmány, élén Antunovits Józseffel, még ugyanaz év decemberében részben módosítja előbbi indítványát. A szegény- és koldusadó kivétel helyett a szegényügy rendezése történéjé inkább a város közköltéségén! A putrikocsmá régi helyiségeinek, istállóinak átalakítása helyett pedig egy kétszázötven személy befogadására alkalmas, szilárd anyagból készülő földszinti épület tervrajzát (a halasi kapu környékén) készítette el a bizottmány. A felállítandó épület költségvetése hatvanezer forintra rúg, de a kiadások fedezése megtérülne a város környékén elterülő mintegy kétszáz lánchasznavethetetlen homokbucka eladásából.

A múlt század hetvenes éveinek elején országszerte elterjedt az alimizna gyűjtése. A Belügyminisztérium 1872 júliusában felhívja⁷ valamennyi törvényhatóság figyelmét a török tartományokból érkező különféle vallású és nemzetiségű egyénekre, akik bebarangolják az egész országot és könyöradományt szednek. Szabadka földrajzi fekvése igen kedvezett a keletről beáramló idegéneknek, de városatyáink már korábban is különös gondot fordítottak a veszély elhárítására.

Milyen további intézkedés történik városunk szegényügyének orvoslása terén? A közgyűlés 1872 elején megtartott ülésén a szegény- és dologház intézése közben előtérbe kerül a városi kórház most már igazán tűrhetetlen állapota is.⁸ Elhatározzák, hogy azt egy szülőszobával és az elmebetegnek elhelyezésére szükséges néhány helyiséggel kibővítik. Ezért „a szegényügy rendezése ez idő szerint elhalasztatik s annak gyökeres rendezése a jövő hatóságnak hagyatik fenn”.

A szegényügyi bizottmány azonban 1874. szeptember 29-i ülésén összegezi a szabadkai szegényügy átszervezése terén végzett eddigi munkáját. Városunk törvényhatósága a történelekről időközben tudósítja a kormányhatóságot is, amely csak elvben támogatja Szabadka fáradozását.

Mint már az idők folyamán annyiszor, ezúttal is eredménytelenül végződött a koldulás megszüntetése. Tudjuk, hogy a város már az 1760-as években koldulási engedélyt adott ki, de 1831-ben, majd 1836-ban tiltja meg újra a kéregetést. A városatyák előtt mind világosabbá válik, hogy a szegény-, dolog- és kórház rendezésével többnyire megoldódna a koldusok sorsa is. Ámde Iványi István még a múlt század végén is azt mondja, hogy „... a szegényügy ma is még a kezdetleges rendezetlenség szomorú stádiumában van”. Erdemes megemlíteni, hogy Iványi ismert monográfiájában részletesebb képet nemigen rajzol városunk szegényügyéről. De elég dr. Kertész Sándor tisztii főorvos 1893. május 30-i szegényházi jelentéséből idéznünk⁹ és rádöbbenünk, hogy a szomorú állapotok egészen 1821-től változatlan képet tükröznek: „Városi szegényházunk egy régi, alacsony épületből áll, melynek szobái kicsinyek, szellőztetés nélküliek... Ezen épületben alig 40–50 ember lenne elhelyezhető, s mégis látjuk hogy télen 100–120 ember helyeztetik el benne, ilyenkor az emberek itt annyira összeszorulnak hogy a lócán ember ember mellett hever, de sőt a szoba közepén lévő kis üres helyet is kénytelenek fekhelyül használni, s a téli zord időjárás miatt az ablakok kinyitása által sem lehet a szobákat szellőztetni, a miért is ott kiállhatatlan bűz keletkezik, az emberek a legnagyobb piszokban hevernek, megféggesednek (megtetvesednek)... a hely szűke miatt a gyenge elméjük az ép eszűektől el nem különíthetők és ezen gyenge elméjük az őket olykor meglepett örülni rohamukban, az önmagukkal is tehetetlen környezetüket véresre verik... és ennek tulajdonítható, hogy a melegebb, a kedvezőbb évszak beálltával tömegesen hagyják el e szerencsétlenek a szegények házát s koldulással ellepik a várost.”

A fentiekhez csak annyit fűzünk hozzá, hogy 1897-ben a belgrádi út végén (az új kórházzal szemben) végre átadták rendeltetésének az újonnan felépült korszerű szegényházat, amely azonban csak részben enyhített Szabadka szociális körülményein.

Jegyzetek

¹ Szabadkai Történelmi Levéltár (A továbbiakban: Levéltár), Városi tanács, 192/polg. 1861

² Levéltár, Városi tanács 2284/polg. 1868

³ Uo.

⁴ Uo.

⁵ Uo.

⁶ Levéltár, Városi tanács 3914/polg. 1871

⁷ Levéltár, Városi tanács 4441/polg. 1872

⁸ Levéltár, Városi tanács 6579/polg. 1874; 9084

⁹ Levéltár, Városi tanács X. 10/1897; 8972

(Magyar Szó, 1978. október 25.)

A SZABADKAI SZEGÉNYEK KENYERE

Száz év előtti történet a szegényházból

A kiegyezést követő korszakot általában a kapitalizmus fellendülése jellemzi, ám a hetvenes évek kereskedelmi és ipari válsága Szabadkán is érezteti hatását. Ezt az állapotot súlyosbítja még a sorozatosan alacsony mezőgazdasági terméshozam és a kolerajárvány is. Ebből kifolyólag a városnak igen sok egyéb nehézsége adódik, de – a levéltári okmányok alapján – ezúttal csupán egy száz évvel ezelőttil említünk meg, azt, amely a szegényházhhoz fűződik.

Bizony lesújtó látvány lehetett akkor a százhatvan ágrólszakadttal telegyömösölt szabadkai szegényház. Főleg egészségügyi és ételmezési szempontból történt mulasztás, mivel hosszú évek során ugyanaz volt a heti étrend.¹ „Vasárnap: húsleves s főzelékül savanyú káposzta, nyáron pedig besavanyított tökkáposzta. Hétfő: gombóc. Kedd: tarhonya. Szerda: édesbab. Csütörtök: húsleves, főzelékül köleskása. Péntek: krumpli, ép, egészséges, nem pedig vizes, vagy csírázó állapotban. Szombat: savanyú bab.” Úgy gondoljuk, a fenti étrend kalóriaértékéhez nem szükséges bővebb magyarázat.

Nos, a fenti állapotok megszüntetése érdekében emeli fel szavát 1876-ban dr. Kiss György „városi szemkórodai orvos.” Persze a szemorvos által megszövegezett vádiratot a korabeli sajtónak nem volt bátorsága közölni, ezért az orvos Bittermann József nyomdászhoz fordult, és most már röpirat formában is terjedhetett városszerte a szegényházak kenyeréről alkotott elszomorító kép.

Fontosnak tartjuk az eredetileg újságnak szánt írást társadalmi mondani-alójánál fogva is az alábbiakban közölni.

„A szegények kenyerere

Az új bérlő az önmagát péktársain dicsekedve túlemelő Breuer pékmes-ter, a szegények részére, a négy első szállításon kívül egészségtelen, s nem tápláló kenyeret szolgáltat, melynek színe a piac feneketlen sarához teljesen hasonló, rágás alkalmával ropogós, lenyeléskor úgy kapar mint a kéményseprő sepreje, oly keserű mint az epe, s oly émelygős mint a gyógytári hánytató. E kenyérral táplál az új bérlő folytonosan 160 embert, kik mind munkaképtelen aggok, beteges s nyomorult egyének és fejlődő gyermekekből állanak. Miután a szerződés értelmében a kenyérnek kétszeres búzalisztból kellene készíttetnie: vádolom a közönség előtt a hatóság egyes tagjait vétkes mulasztás és hanyag-sággal, mint akik dacára a kétszeres főorvosi jelentésnek, mindeddig orvoslást

nem nyújtottak; a bérlőt is, mint a ki a szerződést önhatalmúlag megszegve, 160 szegény ember élete, egészsége, s éhségével mit sem törődve, emberetlen nyereszkedésül az a nélkül is rossz köszttal táplált azon szegények gyomrát szemelte ki, kiknek jóformán a kenyér képezi egyedüli táplálékát. A hatóság a mulasztásért csak is úgy tehet eleget, ha az emberi érzetet ily szemtelenül arcul verő bérlővel a szerződést azonnal felbontja, s elküldi őt a vadak közé, kik tán a szemétből csinált valamit kenyérnek befogadják. A kenyér mintái nálam mindenki által megszemlélhetők.

Kelt Szabadkán, 1876. december 23-án

Dr Kiss György”

Másnap a Szabadkai Közlöny hetilap kiadóhivatala pár sorban értesíti a lakosságot, hogy valóban meggyőződhetett a „kenyérnek nevezett feketeszínű, ízetlen gyuradék”-ról, és a hatóság mielőbbi intézkedését várja.

És Mukits János polgármester elrendeli az ügy szigorú kivizsgálását.² A december 27-én készült rendőrkapitányi vizsgálati jegyzőkönyvből³ arról értesülünk, hogy a pékmester egy ízben beismeri mulasztását, de állítása szerint a múltban általában élvezhető kenyeret szállított a szegényházba. Az előbbiekért főleg dr. Hidegh tisztí főorvosra hárítja a felelősséget, amiért megengedte a kenyér foyasztását.

A főorvos előadja, miszerint ő valóban meggyőződhetett a december 9-én leszállított kenyér rossz minőségéről és azonnal értesítette a hatóságot. Arról azonban nincs értesülése, milyen mértékben történt az intézkedés. Végül elítéli a szemorvos valótlan állítását, amely szerint majdnem minden alkalommal élvezhetetlen kenyérral táplálják a szegényház ápoltságait.

Malachovszky László gazdasági tanácsnok is valótlan rágalomnak tekinti dr. Kiss szemorvos vádiratát, hiszen a süttött kenyér vizsgálati naplójával és a főorvos hitelesítésével bizonyítható az eddig leszállított kenyér minősége. Egy esetben kétségkívül mulasztás történt, de a főorvos jóvoltából a hatóság azonnal intézkedett. Elítélendő, hogy a szemorvos két hét leforgása után lép elő alaptalan vádjával.

Ugyanakkor Lucsits Félix szegényházi gondnok beismeri a kapitányi hivatal előtt, hogy a nevezett pékmester december elején több alkalommal „keserű és barna” kenyeret szállított.

Végül Pertich Mihály főkapitány 1877. február 10-én részletesen tudósítja a tanácsot a vizsgálat eredményéről.⁴ Mélyen elítéli a szemorvost, amiért „(...) tisztí orvos létére az állítólagos visszaélésről tudomással bírván, azt hosszabb időn – majdnem három hónapon – át elhallgatta, holott azt kötelessége lett volna a tanács elnökségének tudomására hozni (...)”, nem pedig röpiratban nyilvánosság elé vinni. De dr. Kiss szemorvos eljárását – ettől eltekintve – súlyosbítja még az a körülmény is, hogy májusában Bacslia Antal négygyermekes helybeli szegény munkástól gyógyítás fejében felvett 40 Ft-ot.

Miután a tanács 1877. február 21-én megtárgyalja⁵ a főkapitányi jelentést, felháborodásában azonnal elrendeli az említett gyógykezelés ügyének alapos kivizsgálását, annál is inkább, mivel dr. Kiss György „(...) mint városi tisztí orvos a szegényeket ingyen köteles gyógykezelní...” A kenyérellátással kapcsolatban pedig okvetlenül meg kell gátolni a jövőben előfordulható visszaéléseket.

Amíg a főkapitány Bacslia Antal gyógykezeltetése ügyében nyomoz, a városi tanács március 12-én újból ülészik⁶ és visszautasítja dr. Kiss Györgynek „(...) a törvényhatóság egyes közegei ellen emelt és röpirat útján is nyilvánosságra bocsátott vádaskodásai”-t és indokolatlan rágalmazásnak könyveli el a szemorvos eljárását. És hogy még inkább kidomborítsa dr. Kiss vétkét, a tanács ismét hangsúlyozza, hogy a szegény munkás gyógykezelésekor „(...) szintén nagyobb mérvű hivatalos visszaélést és zsarolást követett el (...)” Tehát az eddigiek alapján leszögezhetjük, hogy a városi tanács úgymond beismeri a szegényházban történt mulasztást, ám súlyosabb hibának tartja annak a nyilvánosság elé vitelét, másrészt pedig dr. Kiss eljárását a nevezett munkás gyógykezelése tekintetében. Csupán érdekes tényként jegyezhetjük meg: a hatóság már korábban tudott⁷ a szemorvos „visszaéléséről és zsarolásáról,” de csak később, a kenyérrügi kirobbanásakor fordult ellene.

Időközben Pertich főkapitány március 13-án benyújtotta vizsgálati jegyzőkönyvét dr. Kiss és Bacslia Antal ügyében. Az orvos azzal érvel, hogy ő csak biztosítésként vette fel a 40 Ft-ot – ha eredményt tud felmutatni. És különben sem gondolhatta, hogy nevezett éppen annyira szegény. A jegyzőkönyv alapján Bacslia a pénzüsszeget valóban biztosítékként adta.

Úgy látszik, dr. Kiss megelégette a sok hercehurcát és két nappal később, 1877. március 15-én röviden bejelenti⁸ a tanácsnak: „Szegedre történendő átköltözésem miatt a városi szemorvosi állásról ezennel lemondok!”

Talán szegény Bacslia Antal húzta az egészségből a legtöbb hasznot: dr. Hidegh főorvos elintézte⁹ neki, hogy még 1877 folyamán a tanács költségén gyógykezelésre a budapesti szemészeti kórházba kerüljön.

Visszont a már szegedi lakos dr. Kiss Györgyöt a szabadkai tanács még 1879-ben is üldözi adóhátraléka miatt...¹⁰

Jegyzetek

¹ Szabadkai Történelmi Levéltár (A továbbiakban: Levéltár), Városi tanács 5496/polg. 1876

² Levéltár, Városi tanács 2029/polg. 1877.

³ Uo.

⁴ Uo.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Levéltár, Városi tanács 2376/polg. 1877

⁹ Levéltár, Városi tanács 4682/polg. 1877

¹⁰ Levéltár, Városi tanács 927/polg. 1879

(Magyar Szó, 1978. január 8.)

SZEGÉNYHÁZI GONOSZSÁGOK

Az 1850-es évek sanyargató történelmi időszaka még sokáig rányomja bélyegét Szabadka közéletére, és csak lassan szabadult kínzó béklyóitól a fejlődést sürgető türelmetlen polgárság. Az új társadalmi rendszer számtalan súlyos szociális kérdést örökölt, mely – éppen a belső ellentmondásos jelenségek sokasodása, kiéleződése folytán – többnyire később sem oldódik meg. Példának vehetjük a szegényügyet, a városunk szegényházában sínylődő sorsüldözötteket, akik elkeseredésükben olykor elénk tárják az igazságtalan bánásmódot, az embertelen viszonyulást. Azaz néhány ránk maradt hiteles dokumentum segítségével felvillantunk egypár múlt századbeli jelenséget, melyek – úgy érezzük – még szemléletesebbé teszik e korszak terhes gondjait, szociális állapotát, egyúttal tehetetlenségét is.

Négy szegényházi lakó és ugyanennyi városi lakos 1861 közepén elszomorító esetekről tudósítja a tanácsot: Hevér Mihály szegényházi gondnok kegyetlenkedéseiről.¹ Elpanaszolják többek közt, hogy Vojnits asszony 1860-ban a városi szegények számára alamizsnát (30 font húst, egy zsák lisztet és két zsák krumplit) adott és egy koporsót, hogy közülük valakit tisztességesen temessenek el. A gondnok azonban csaknem az egész alamizsnát eltulajdonította, a koporsót pedig a disznóólhoz használta el. Ezenkívül Hevér gazda kereskedik a szegények személyes tárgyaival: a visszafogott ingeket, alsónadrágokat, ágylepedőket stb. a hetivásáron értékesíti. De megdézsmálja élelmüket is, a prófuntot (barna kenyér), amely többször oly rossz ízű, hogy bele lehet betegedni... A szegényházi lakók és városi lakosok készek tanúkkal is bizonyítani állításuk helyességét! A tanács Sztipics Kristóf tanácsnokot küldi ki az ügy kivizsgálására, aki kihallgatja az említett folyamodókat és sínylődő társaikat. Jaramazov Báshó 67 éves özvegy vallja, hogy már sok éve szegényházi lakó, de itt még ily éhséget nem tapasztalt, és részletezi a gondnok visszaéléseit. Sérelmüket eddig hatóságilag nem orvosolták, sajnálatos módon még a kórházi orvost is hidegen hagyják a történetek. Gondnokunk természetesen visszautasítja az ellene felhozott vádakot, de a tanácsnok Hevér Mihályt mégis „elmozdítás”-ra, vagy „erős megdorgálás”-ra javasolja.²

A hatósági beavatkozásnak a fenti ügyben nincs különösebb foganatja, mire a következő év szeptemberében újabb panasz hallatszik a szegényházból.³ Hevér gondnok és neje hallatlan grombaságával keseríti a nyomorult lakók

sorsát; az óhitűeket lenézik és kutyahitűeknek hívják, a munkaképes szegényeket a város élelmén szőlőjükbe, illetve kukoricaföldjükre viszik kapálni. Hiába a fenyegetőzés, gondnokunk indulatosan kijelenti, hogy míg pénze van, ő a gazda a szegényházban! Most Matits Ábrahám tanácsnok szeretne meggyőződni az igazságról, de Hevér ismét valótlanoságnak minősíti a panaszlevelek tartalmát. Erre a szegények – igazuk bizonyítására – tanúkat állítanak elő.

Száriits Fábrián 62 éves tanú Hevér Mihály előtt volt ott szegényházi gondnok, aki azt mondja el, hogy a nevezett milyen alattomos módon fosztotta őt meg állásától.

Piukovics Borbála 60 éves helybeli lakos a gondnoknő viselkedése ellen vall. Ugyanis barátnője halála után annak minden ruha- és ágyneműjét Hevérné magának tartotta meg. Hasonló esetről számol be Fodor Roza 43 éves helybeli is. Miután édesapja elhunyt a szegényházban, Hevérné eltulajdonította holmijának nagy részét. Állítja ezenkívül, hogy a gondnokok a meghalt szegények ingóságait árulgatták a piacon. Tumbász Teza 91 éves koldus pedig a szegényházi étel rossz minőségéről szól. S a tanácsi döntés igazi meglepetés erejével hat: „Miután Hevér szegények házi gondnoka ellen az ez érdemben keresztül vitt vizsgálatból semmi őt valóban terhelő cselekvény ki nem derült, jelen ügy darab csak tudomásul vétetvén, irattárba leteendő.”⁴

De a szegényházi lakók most sem békélnek meg helyzetükkel, gondnokaik gonosztetteivel, minek következtében Sztipics Kristóf tanácsnok kész újra segíteni a szerencsétleneken.⁵ Eddig sem rajta múltott, hogy a dolog idáig fajult. Hevér élelmészeti visszaélései továbbra is napirenden szerepelnek, aki viszont Lichtneckert János vállalkozóra hárítja a gyanút. A vállatóra fogott betegek ezúttal súlyosabb vádakkal nem is illetik a gondnokot, a tanácsnok mégis elbocsátását javasolja annál is inkább, mert Hevért már 1861-ben hasonló kihágásokért jegyzőkönyvileg szigorúan megrótták.⁶ Úgy látszik, a tanács is megelégedte a sok huzavonát és végre meneszti a gondnokot 1863 augusztusában.

A szegényházi „gazdák” ezután még néhányszor napirenden szerepelnek. Példaként említhetjük a megválasztásuk körüli bonyodalmak tisztázását 1887-ben, amikor is visszamenőleg ellenőrzik az elmúlt huszonöt év tanácsi és polgármesteri határozatainak hitelességét.⁷ Mi mást tehettek immár a hatósági közegek: csöndben siklottak el a hibák fölött!

Jegyzetek

¹ Szabadkai Történelmi Levéltár (A továbbiakban: Levéltár), 1820/polg. 1861

² Levéltár, uo.

³ Levéltár, 4620/polg. 1862

⁴ Levéltár, uo.

⁵ Levéltár, 3992/polg. 1863

⁶ Levéltár, uo.

⁷ Levéltár, 12082/polg. 1887

(Dolgozók, 1983. május 19.)

A SZABADKAI „KOLDUSGYÁR” BORZALMAI

Egy múlt századbeli újságcikk felidézése

Vidékünk kapitalista társadalmának kibontakozása, a gazdasági ellentétek erősödése számos területen megnyilvánul már az 1860-as évektől. A kórház, a szegényház és általában a szegényügy olyan tényezők, amelyek mindvégig egyik központi kérdésként jelentkeznek, ám végleges megoldásukra (ilyen körülmények közepette) nem kerülhetett sor.

A koldulás egykor rendkívüli méreteket öltött Szabadkán és környékén. Az alamizsnagyűjtés engedélyezésével kapcsolatban gyakran visszaéléseket jegeznek fel. A sok száz koldustól függően a Belügyminisztérium az 1870-es években ezenfelül óva int a török tartományokból érkező könyöradomány-szedőktől is. Eredménytelenül végződnek a koldulás megszüntetésére fogantatott intézkedések.

A szabadkai *Szabadság* 1893. január 20-i számában *Koldusgyár Szabadkán* címmel terjedelmes cikkben megdöbbentő módon idézi fel, tárja elénk leplezetlenül az iszonyú eseményeket. Így kezdi: „Aki emlékszik vissza 3 évtizeddel előtti időkre, annak jutni fog eszébe az is: hogy a mai világban soha és sehol annyi és oly undok nyomorult koldust nem látott mint abban az időben. Vakok, kicsavart lábak és kezek, eltekert nyak, különféle hátgörbülések... készítették könyörületre az emberi szívet, mikor különösen vásárok és búcsúk alkalmával a féregként porban fetrengő, minden emberi formából kivetkőzött szörnyeteget látta csúszni-mászni és vigyorgó arccal alamizsnáért esdekelni. Az egyiket talicskában tolták és a legrémségesebb testrészeket mutogatták... a másik négykézláb mászott állatmódjára, túrva a földet...

A kép dermesztő. És ezek a szörnyeteg emberek nem így születtek... hanem alakították őket akasztani való vén gazember koldusok, és amikor egy ilyen monstrum mint gyermek kikerült a koldusgyárból akkor licitáltak rá a többi gazemberek, mint bármilyen más portékára, mert tudták, hogy aki az ily szerencsétlen nyomorékot megvásárolhatja, az egy tőkepenzt szerez meg magának mely dúsán fog kamatozni és a mely mellett aztán heremódon és még is jól megélhetnek...

Vásárokon és búcsúkon egy pillanat műve volt, hogy tömkelegben 5–6 éves gyermekek eltűntek vagy elvesztek örökre, – talán megtalálták az irtózatos koldusmútét alatt, – vagy messze vidékeken használták fel őket a koldus famí-

liák megélhetésök forrásaként” – írja bevezetőjében a lap, és néhány példával támasztja alá a mondottakat.

Pár évtizeddel azelőtt megesett egy szabadkai asszonnyal, hogy elnyomórtított koldusgyermeké évek múlva ráismert. A koldusok Mariagyúdon lopták el édesanyjától és hat év után a fiú ugyanott nyomorék lábakkal vakon ült talicskájában a koldustömegben. Az ájtatoskodó búcsúsok alamiznaadásáa közben ismerte fel a megvakított 12 éves kislány édesanyja hangját. Nyomban nagy csoportosulás támadt, ám a fiút őrző koldus megszökött a nagy zűrzavarban.

A múlt századi újság ezután Böröcz András leánygyermekének esetén keresztül igyekszik bebizonyítani, hogy a koldusipar Szabadkán továbbra is működik. A Palics környéki szegény, sokgyermekes napszámos – miután családját képtelen volt fenntartani – másokkal iparkodott gyermekeit felneveltetni. Így történt azután, hogy tizenkét esztendő lány a egy vak koldusasszonyhoz került koldusvezetőnek. Néhány év után egy napon azonban arra lett figyelmes, hogy körülötte – a koldus lakásán – gyanús készülődések, sejtelmes mozdulatok történnek. Majd a vaktság szépségére terelődött a szó, nem sokkal később pedig már minden készen állt arra, hogy a kislány szemét kisütöggessék! Egy szerencsés pillanatban azonban Böröcz András gyermekének sikerült kiszakítania magát „... a merénylő koldusok körmei közül...”, s lélekszakadva hazarohant édesapjához, Palicsra.

Az újság felteszi a kérdést: vajon a szabadkai rendőrség betekintett-e valaha a kolduscsaládok otthonába? Hiszen, aki az alamizsnát kéri, többször jobb módban él, mint az adakozó. A rendőrség azonban mégis más véleményen van! – kiált fel keserűen az újságíró. De reményét fejezi ki, hogy a rendőrkapitányság a koldusügy rendezését kezébe veszi végre és szigorú vizsgálatot indít a fenti ügyben, s „...megfogja mutatni az ilyen ingyenélő hadseregnek azt, hogy a tisztas társadalomban bűnös üzelmekre alapított külön társadalmat alkotni nem szabad soha!” – fejeződik be az újságcikk.

A levéltári dokumentumok azonban arról győznek meg bennünket, hogy a szegényügyet, a kolduskérdést Szabadkán a múlt század végén csak részben oldották meg a belgrádi út végén létesített korszerűbb szegényház létrehozásával. Addig – mint dr. Kertész Sándor főorvos egyik tudósítása ékesen bizonyítja – városunk szegényháza és reményvesztett lakói sok évtizeden át megrázó képet rajzolnak elénk a tőkés társadalom ellentmondásairól.

(Magyar Szó, 1984. szeptember 22.)

LEVÉLTÁRI ADALÉK A SZABADKAI VÖRÖSKERESZT TÖRTÉNETÉHEZ (1881–1918)

A szabadkai Történelmi Levéltár néhány fondjában olyan adatokra bukkantunk, amelyek véleményünk szerint fontos adaléku szolgálnak a vöröskereszt történetéhez.

Károlyi Gyula gróf, A Magyar Szent Korona Országai Vöröskereszt Egyletének elnöke átiratában (1881 végén) felhívja a szabadkai hatóságot, hogy a vöröskereszt jótékonyági egyesület alapító tagjai sorába lépjen be (20 forint évdíj mellett). A városi közgyűlés 1882. január 25-i ülésén (10499/21. számú határozat) úgy dönt, hogy Szabadka is az egyesület alapító tagjai közé lép száz forint befizetéssel ("... mivel a kérdéses egyesületnek a célját a háborúban megsebesült harcosok ápolása s az ott elesettek árvái s özvegyeinek segélyezése s általában a szenvedő emberiség nyomorának lehető enyhítése képezi..."). Ezenkívül elhatározza, hogy 1882. január 1-től hat éven át évenként húsz forintot fog az egyesületnek juttatni. Majd megbízzák Mukits János polgármestert, hogy 24 tagú bizottsággal „egy vörös kereszt fiók egyesület szervezését létrehozni kellő buzgalommal iparkodjék”. Gróf Károlyi Gyula köszönettel nyugtázza Szabadka belépését az egyesület tagjainak sorába és örömmel fogadja a szabadkai fiók egyesület megalakítására létesített szervezőbizottságot. (3170/polgári 1882). A szabadkai polgármester 1883 közepén jelenti, hogy városunkban a legnagyobb igyekezet mellett sem alakulhatott meg a vöröskereszt fiók egyesülete. (12599/polg. 1882).

A Magyar Szent Korona Országainak Vöröskereszt Egylete 1886. márciusi leiratában megállapítja, hogy érthetetlen, miért nincs fiók egyesület a majdnem 62 000 lakost számláló Szabadkán. „A szükséges akció megindítása végett megkeresést intéztünk Szabadka város főispánjához Méltóságos Jankovich Aurél úrhoz, ki kérelmünk szíves támogatását készséggel megígérte” – folytatja a leirat azzal, hogy a szabadkai polgármester segítségére is számít a fiók egyesület megalakításában. (3905/polg. 1886) – A szabadkai városi tanács az átiratot azzal a javaslattal terjeszti a közgyűlés elé „... miszerint a törvényhatósági bizottság részéről határozatilag kimondandó lenne, hogy e város közönsége Szabadkán vöröskereszt fiók egyesület alakítását melegen öhajlja, ezen egyesületbe 100 Ft-ot összeggel alapító tagul belép s az egyesület tagjainak gyűjtése végett egy öt tagból álló bizottságot küld ki... Minthogy e város törvényhatósága az egyesület tagjai közé már... belépett s évenként 20 Ft-ot fizet az egyesület pénztárába,

ennélfogva a tanácsnak az egyletbe lépésre vonatkozó javaslata a fenti indokoknál fogva mellőztetik, hanem Szabadkán egy fiók egyletnek alakítása egyhangúlag elfogadtatik s a fiók egylet részére a tagok gyűjtésével a tanács megbíztatik...” – fejeződik be a közgyűlési jegyzőkönyv az 1886. márc. 31-én tartott ülésről. – A szabadkai fiókegylet tagjainak gyűjtésére a tanács 1886. május 22-én Szigethy József gazdasági tanácsnokot és Kuluncsich József főjegyzőt kéri fel.

Szigethy József 1889. március 28-án, az országos vöröskereszt egylet helyi választmánya nevében arról érdeklődik, hogy háború esetén a tanács hány ágyat bocsátana a szabadkai választmány rendelkezésére, illetve milyen segélyre számíthat vész idején a fiókegylet. (3225/polg. 1889). Annál is inkább fontos ez, mert az országos vöröskereszt 1886. október 24-én Szabadkán tartott vegyes bizottsági ülésen (ahol a vármegye és a város vezető tisztviselői is részt vettek), fiókegyletünknek segítséget ígért veszély esetén a hatóság. A szabadkai városi tanács úgy határoz, hogy háború esetén 40 felszerelt ágy, valamint helyiség áll a vöröskereszt rendelkezésére.

A belügyminiszter leiratában (1890. április 17) többek között hangsúlyozza, hogy minden nagyobb városban és járásban fiókegyletet kell létesíteni, ahova lehetőleg annyi tag iratkozzon be, hogy minden tíz hadkötelesre legalább egy tag essék. Továbbá felkéri a főispánt tagok gyűjtésére és fiókegyletek szervezésére. A lakosságot tájékoztatni kell a vöröskereszt nemes céljáról, mert a vállalkozás csak így lehet eredményes (76/főisp. 1890).

Csekonicz Endre gróf, A Magyar Szent Korona Országainak Vöröskereszt Egylete Központi Irodájának titkos tanácsosa 1894 júniusában megküldte az 1893. évi működéséről szóló jelentést, melyben a 76. oldalon a 280. sorszám alatt található a „Szabadka városi választmány”. Eszerint az egylet 1886-ban keletkezett. Az alapító tagok száma: 24. 10 Ft-os tagok: 98. Rendes tagok: 390. Az összes tagok száma: 512. Bevétel összesen: 1522,46 forint. (471/főisp. 1894).

Szigethy József egyleti megbízott 1897. június 17-én jelentést ad az országos vöröskereszt egylet Szabadka városi választmányának alakulásáról, működéséről, tagjairól, választmányáról és vagyoni állapotáról (283/főisp. 1897). Eszerint az egylet 1886. április 11-én alakult meg, amikor is az 57 lelkes gyűjtő összesen 506 tagot szerzett. Alapító tagok: Szabadka városa 200 Ft, özv. bajsai Vojnits Jakabné 60 Ft, özv. Pápits Katalin 50 Ft, szabadkai hölgyek 50 Ft, Szabadkai Takarékpénztár 40 Ft, Frigyes Vilmos huszárezred tisztikara 20 Ft, Gabry Lászlóné 20 Ft, dr. Hideg Béla 20 Ft, dr. Milassin Miklósné 20 Ft, dr. Milkó Izidor 20 Ft, Magyar Imre 20 Ft, Radnich Emília 20 Ft, dr. Reizner Lajosné 20 Ft, dr. Schäffer Mór 20 Ft, Izraelita Hitközség 20 Ft, özv. Szucsich Lajosné 20 Ft, Taussig Vilmosné 20 Ft, Vojnich Etelka 20 Ft, Vojnich Márk 20 Ft, id. Vojnich Lukács 20 Ft, Zomborcsevich Ferenc 20 Ft, Mukich János 20 Ft, Szabadkai Kereskedelmi és Iparbank 20 Ft. Az alakulás évében Jankovich Aurél főispán elnöklete alatt havonként tartottak választmányi ülést, melyeken a helyi és a központból érkezett ügyeket tárgyalták. 1886. október 24-én a Pest Szálloda kistermében tartott ülésen úgy döntöttek, hogy Szabadkán egy 210 ágyas betegszállót létesítsenek. A betegszálló helyéül a városi főgimnázium és a Pest Szálló nagytermét jelölték ki. 1887 kezdetén az egyesület a Szabadkai Első Nőegylettel egy hangversennyel egybekötött táncestélyt adott,

amely 400 forint hasznot hozott. Jankovich Aurél főispán azonban 1887-ben hivataláról lemondott és az egyesület ülései megszakadnak, tagdíjat nem szednek. Jankovich a vöröskereszt tisztségéről is lemondott és helyébe id. bajsai Vojnich Lukácsot választják meg. Amikor 1888 szeptemberében Károly Lajos főherceg és neje, a vöröskereszt védnökhelyettese Szabadkára látogat, Szigethy József egyesületi megbízott jelenti, hogy a szervezet 518 tagot számlál. Háború esetén a betegszálló állomás felszerelése, élelmezése és gyógykezelése immár biztosítva van. A felszerelést Szabadkán és Budapesten őrzik. Szükség esetén a város nyolc tisztiorvosa ingyen ajánlja fel szolgálatait.

1889-ben néhány egyesületi megbízott a budapesti közgyűlésen vesz részt. Az egyesület ügyeinek intézése rendes kerékvágásban haladt 1892 szeptemberéig, ezután alig adott magáról életjelt. Időközben az új elnök (Piukovich József) lemondott. Szigethy József 1897-ben új gyógyszerterápiát nyit és engedélyt kapott, hogy azt a Vöröskereszthez címeztesse és a jelvényt nyomtatványain is használhassa. Szigethy viszonzásul hajlandó a betegszálló állomás sebesültjei részére ingyen gyógyszereseket kibocsátani.

Az országos vöröskereszt egyesület minden évben Szabadkának is megküldi évi jelentéseit. Az 1908. évi jelentésben adatokat találunk a vöröskereszt egyesület „Szabadka városi választmányá”-ról: keletkezésének éve 1886, az alapító tagok száma 20, 1908-ban viszont már 513 tagról beszélhetünk. A bevétel (az 1907. évről maradt és 1908-ban befolyt) összesen 5652 korona és 83 fillér. (Városi tanács, I. 303/1909.)

A kereskedelemügyi miniszter 1913. júniusi körirata egyebek között hivatkozik a vöröskereszt jelképre, a vöröskereszt vagy genfi kereszt elnevezés használatával kapcsolatos törvényekre, rendeletekre (Városi tanács, XIX. 48/1913). Ugyanis az 1906. július 6-án kötött egyezmény értelmében a fehér alapon nyugvó vöröskereszt jelképe és a vöröskereszt vagy genfi kereszt szavak sem béke, sem háború idején nem használhatók másra, mint arra, hogy védelmezzék és megjelöljék azokat az egészségügyi alakzatokat és intézeteket, továbbá azt a személyzetet és azokat az „anyagszereket”, amelyek az egyezmény védelme alá tartoznak. A körrendelet elsősorban az elsőfokú iparhatóság figyelmébe ajánlható.

A belügyminisztériumi körrendelet 1914 elején közli az országos vöröskereszt egyesület által szervezendő önkéntes betegápolónői intézménnyel kapcsolatos híreket. Ugyanis az országos igazgatóság elhatározta, hogy háború esetére sebesült és háborúban megbetegedett katonák ápolására önkéntes betegápolói intézményt létesít, és azt országos szinten szervezi. A belügyminiszter felkéri a polgármestert, hogy a város területén lévő kórházak vezetőit tanfolyamok megtartására buzdítsa. (267/eln. 1914). Szabadkán 1914. szeptember 15-én a gimnázium tartalék kórházának (kiszegítő kórház) betegállománya 202 fő, ebből meggyógyult 27 személy. Ugyanakkor a képezde helyiségeinek betegállománya 253 személy, közülük 19 fő gyógyult meg. A Vörös Ökör iskola helyiségeiben elhelyezett betegállomány 193 személy. A gyógyult betegek száma: 23. (1543/eln. 1914.)

A szabadkai görögkeleti szerb egyházközösség nevében Dimitrijević Svetozar elnök engedélyt kér a szabadkai rendőrkapitányságtól, hogy a vöröske-

reszt egyes részére adományokat gyűjtsenek. A polgármester engedélyezi a gyűjtést. (1300/eln. 1914.)

A Magyar Szent Korona Országainak Vöröskereszt Egylete 1915 áprilisában értesíti a szabadkai polgármestert, hogy megalakította a Rokkant Katonákat Gyámolító és Elhelyező Hivatalt. Azzal a céllal, hogy a háborúban megrokkant katonákat kenyérkeresethez juttassák, hogy csökkentse a munkanélküliséget. Ezért fel kell kutatni a rokkant katonák számát. Intézkedik a vöröskereszt egyesület, hogy lehetőleg minden városban rokkantbizottságok alakuljanak. A szabadkai tanács támogatja az indítványt. (Városi tanács, I. 106/1915.)

Az országos egyesület szabadkai fiókjá 1915 decemberében kérelemmel fordul a tanácshoz, hogy az egyesület betegnyugvó kórháza és a súlyos betegek állomása részére havi 50–60 mázsa fát utaljon ki. A vöröskereszt a sebesült harcosok érdekében nagy erőfeszítéseket fejt ki. A városi tanács eleget tesz a kérelemnek. (Városi tanács, XV. 336/1915.)

A szabadkai polgármester a városi tanáccsal és a vöröskereszt egyesület szabadkai fiókjával a továbbiakban fokozott gyűjtéseket szervez a harctéren küzdő katonaság részére. A szabadkai törvényhatóság ezenkívül évente több ezer koronát szavaz meg e célra. (Városi tanács, II. 98/1916; II. 116/1917.) A Monarchia összeomlásának évében (1918) is főleg gyűjtéssel foglalkozik a szabadkai szervezet. (956/eln. 1918; Városi tanács, XII. 423/1918.)

(Crveni kerst u Subotici 1886–1986. A szabadkai Vöröskereszt. Subotica, 1986. 11–18.)

LAKODALMI TIVORNYÁZÁS, DÁRIDÓZÁS...

A civilizáció terjedése sok tekintetben ma már háttérbe szorította az ősi lakodalmi szokásokat vidékünkön, és talán már nagyszüleink emlékezetében is homályosabban élnek a szertartásos lakomák mondókái, tréfái, köszöntői... Levéltári okiratokban, egykorú újságokban stb. olykor rábukkanhatunk régmúlt idők lakmározásaira, az önfeledt multságok következményeire, hatósági intézkedésekre...

A szabadkai levéltár egyik vaskos, bőrkötésű jegyzőkönyvéből kitűnik, hogy az 1830-as években napirendre került a lakodalmi szokás is.

Mácskovics József tanácsnok azt kifogásolja, hogy az októberi és novemberi lakodalmak alkalmával a szabadkai utcákon eszeveszett lovaglások, kocsizások észlelhetők, melyeknek minél előbb elejét kell venni, mert „...több ember együtt lovagolva, legkivált midőn bortul egy kevéssé meg hevül, többször az utzákon gyalog jároknak reménytelen veszedelmet okozhat...” A tanácsnok továbbá azt javasolja, hogy a menyegzőre hívogató lovasok számát korlátozzák egyre, mert az eddig szokásos több lovas vendég-hívogatás „... hijában való költség, és idő veszítés...” De érdekes még Mácskovics József alábbi fejtegetése is: „... a midőn pedig a menyaszöny szülői házatul a már megtörtént esküvés után vőlegény lakására számos kisiret mellet vitetik, hamar a kotsik használatát eltiltani nem lehet, legalább akkor, a mikor piarcon, és a piarchoz közel levő utcákban – a mellyekben egyszerre több féle lakodalmások öszve tódulnak, tsak lassú lépésekkel járni kényszerítessenek ezek mellett pedig egy lovas sem engedessen meg, mert ezek kotsik mellett fel, s ala szaladni szokván leginkább veszélyeztetik a gyalog jároknak éltüket – hogy pedig ezen Rendelés annál bizonyosabban megtartasson azt a templomokban Prédikáló székekből Egyházi szónokok által, mind az Város háza előtt Dob szó mellett, legkivált 8^{ber} utolján és 9^{ber} elején minden esztendőben többször meghírdetni kellene, hogy mindegyik aki ezen rendelést áthágni merészkedne egy egy lovastul bizonyos sommában a melyet 6. a vagy 12. pengő for. határozni lehetne kapitányi hivatal, a vagy ezen Tanács által marasztaltatni és ezen somma városi pénztár részére beszedendő légyen.” A városi tanács elfogadja a javaslatot azzal, hogy a hívogató lovasok számát kettőre emeli és a büntetést 6 forintban szabja meg. Ez azonban távolról sem jelentette azt, hogy ezután minden lakodalmi ünnepély a hatóság szája íze szerint folyik le. Hamarosan nagy történelmi változásokra

(Bach-korszak, kiegyezés) kerül sor, de Bácskában továbbra is élénken élnek a népszokások. És a lakodalmi tivornyázások sem maradhatnak el. Erről a *Bácska* 1883. január 23-i számában *Hogy mulatnak Sztanisicson lakodalomkor* címmel érdekes tudósítást olvashatunk. A cikkíró bevezetőjében megállapítja, hogy a legszebb lakodalmi szokást eddig Veprovác községben látta, ahol régen te a vendégek önmaguk között bíróságot választottak, hogy felügyeljen a rendre. Ha a rendreutasítás nem használt, akkor tapintatos módon távolították el a magáról megfélemedezett vendéget. Ma már erre itt nincs szükség – írja a lap –, mert a lakosság választott bíróság nélkül is tud az illendőség határai közt mulatni és rendelkezésére tisztességes evőeszköz, fehér tányér, tiszta szalvéta stb. áll.

Úgy hallik, homlokegyenest más a helyzet Sztanisicson – emeli ki a cikkíró –, hiszen itt a „helytelen népszokás” szemtanúi lehetünk egy-egy menyegzőn. Széltében-hosszában beszélnek e bácskai falu bizarr lagzijairól. „Minél több tányér, tál és üveg összetörik: annál fényesebbnek tartatik a lakodalom. Borzasztó látni, hogy repülnek a tányérok és tálak a szobákban. Néha még étellel telt tálakat is dobnak a fal- vagy pedig az ajtóhoz. Ugyanezt teszik a borral telt üvegekkel. Rendesen 50–100 flaskót (poharakról még nincsen szó Sztanisicson) átvesszenek a kereskedőtől... Sokszor alig marad a sokból egy kettő... A tányér-, tál- és üvegtörés után következik a tánc! És hogy táncolnak akkor!” – írja a lap, majd arról kesereg, hogy még az iskolás gyermekeket is leitatják a lakodalomban. Ugyanis a faluban az a szokás járja, hogy a lakodalmas házhoz invitálják a tanulókat, ahol dézsákból mérik a bort. Minthogy pohár nincs, előveszik az e célra elkészített „náddarabokat”, melyek segítségével minden diák korlátlan mennyiségben szívhát. Itt van azután a lövöldözés. Sztanisicson állítólag még a lakodalmas szobákban is lövöldöznek – fejezi be a cikkíró.

Visszatérve az alkoholfogyasztásra, elmondjuk, hogy a zombori *Bácska* 1883. március 20-i számában *Pálinka-ivás ellen* címmel Czifrus Ferenc tanfelügyelő Bács-Bodrog megye valamennyi néptanítójához szól. „Nincs köztünk, ki ne tudná azt, hogy nem csak az oskolás gyermekeket, hanem ... a népet is kell oktatni, mert ez által annak erkölcsiségét, munkaképességét, anyagi és szellemi jóllétét mozdítjuk elő... A pálinka-ivás... megyénkben is megdőbbséget mértékben van elterjedve. Pedig e termékeny földön hajdanában a pálinkás boltokat csak elzüllött életű egyének, kiéhezett drótos-tótok és iszákos koldusok keresték fel, ma azonban az alsó néposztályból is igen sokan... A tanító a mindennapi és az ismétlődő iskolában, sőt alkalmilag a néppel való érintkezésekben reá mutathat ezen szenvedélyre... Világosítsák fel a nép azon osztályát, melynek a felvilágosításra minden lépten nyomon szüksége van. Tartsanak felolvasásokat... A munka nehéz, mert megrögzött szokásokkal kell küzdeni...” – zárja felhívását a tanfelügyelő. Ám itt még hozzá kell fűznünk, hogy ez idő tájt nem csak az alsó néposztálynál mutatkozik a káros szenvedély! Hiszen messze földön híresek a bácskai birtokososztály gyakori dőzsölései, családi tivornyai.

(7 Nap, 1984. november 16.)

HÁZIIPARUNK MÚLTJÁBÓL

A hír hallatán, hogy Hajdújárásón néprajzi tábort szerveznek a népművészet iránt érdeklődő fiatalok számára, akaratlanul is felvetődött bennünk a kérdés: vajon vidékünkön a múltban volt-e, megvalósult-e hasonló kezdeményezés?

Tudtunkkal nem, ám a levéltári kutatások eredményei azt tükrözik, hogy némi rokon, szakmabeli vonatkozásról mégiscsak beszélhetünk, amikor a század elején „felélesztett” háziipar, az Aczél Henrik és Liuba Kornél által megindított képző- és iparművészeti szaktanfolyam, valamint a létrehozott felsőipari szakiskola és a háziipari munkástelep megsárgult iratait tanulmányozzuk. A század eleji általános politikai bizonytalanság, a társadalmi válság fokozott ütemben segíti elő a munkásosztály eszméinek terjedését. Felélénkülnek a bérharcok, s az agrárproletariátus tömegmozgalmából Szabadka és környéke munkásosztálya is alaposan kiveszi részét. Mind nagyobb méreteket ölt a munkanélküliség, s ez szolgáltat alkalmat arra, hogy a kormányhatóság egyrészt a háziipar fellendítésével, illetve az osztálytársadalom alján álló rétegek téli foglalkoztatásával igyekszik kiutat találni a kenyérgondok leküzdésében. Másrészt ezáltal a „szocialista agitátorok befolyásától” óhajtják megóvni a sok ezer Szabadka környéki mezei munkást.

Ismét hangsúlyozzuk: a rokonítást nagy óvatossággal tesszük, mert a most megszervezett néprajzi tábor egészen más társadalmi-gazdasági viszonyok között, más céllal és rendeltetéssel jött létre.

De lássuk, miről beszélnek a megsárgult irományok?

A földművelésügyi miniszter 1906 júniusában többek között az alábbiakról tudósítja városunkat: „A munkáskérdés helyes mederben tartásának egyik legfontosabb eszköze az, ha biztosítani tudjuk, hogy a gazdasági munkásoknak a szorosan vett gazdasági munkákon felül is legyen jövedelmező munkája és keresete. Ilyenül kínálkoznak a népies háziipar különböző ágai... pl. seprőkötés, gyékényfonás... fafaragás...” Az ezer korona állami segéllyel létrehozott szabadkai munkástelepen (Zabik László óverbácsi népiskolai igazgató és „háziipari munkás” felügyeletével) kormányhatósági jóváhagyással már 1904 végétől kezdetét veszi a munka. A munkástelepet a régi honvédlaktanya helyiségeiben helyezték el és még 1916-ban is adatunk van működéséről.

Mit készítettek a telep szorgos munkáskezzei?

1907. január folyamán pl. az alábbiakat: gyümölcszállító, szalmahordó, komlószárító, kézi utazó-, kar-, papír-, kenyér-, ruhás-, hátikosarakat... Korábbi években már kocsioldalvédeket is. Naponként húsz ember száz kosarat font.

– Már az induláskor úgy döntött a hatóság, hogy a munkástelepek több száz munkást foglalkoztatnak és a következő nyersanyagot dolgozzák fel: fűzfavessző, káka, sás, nád, cirok. És olyan cikkeket készítenek, melyek „az itteni iparosok által egyáltalán nem szoktak forgalomba hozatni”.

Az 1909-ben megindított képző- és iparművészeti szaktanfolyam felölelte a „fa- és bőrégetést, a fa-, bőr- és fémszobrászatot...” A röviddel ezután megalakított Szabadkai Felső Nőiipar és Iparművészeti Szakiskola többek között magában foglalta a textilipari osztályt (hímzés, csipkekészítés, női fehér- és felsőruhavarrás, kézi- és gépi szőnyegszövés), a plasztikai osztályt (agyagipar, fafaragás, bőrszobrászat...). Itt jegyezzük meg, hogy a közgyűlés 1884 májusában már jóváhagyta a szabadkai szövő ipariskola létesítését, mert e vidéken „oly szép lendületnek indult a szövő-ipar...” Az iskola csak rövid ideig működött, melyben tanították „len és kenderből a vászon, asztalkendő, asztalterítő, usznovka, gyapjúból ágyterítő, asztalkendő és kötény (pregacsa) készítés”-ét.

Miután a néprajzi tábor szakosztálya keretén belül gyermekjátékok készítésére is sor kerül, elmondhatjuk, hogy a múlt századbeli iratokban ezekre is találtunk adatokat. Pl. a csantavéri úriszék anyagában Kiss Mihály, Gömcsik Ferenc és társaik 1818-ban ezt vallják: „Szabó Mihály háza előtt össze gyülekezvén mulattunk volna ördög lovat amint neveztetik, az játék tsináltunk és azal mulatoztunk...”

Befejezésül megemlíthető, hogy Hajdújárás, Ludaspusztán, Alsó Luda-son, Noszán stb. 1942-ben és 1943-ban Ókrös Mária oktató irányításával háziipari tanfolyamot (csuhé- és vesszőfeldolgozás) szerveztek. S most, csaknem fél évszázad elmúltával, itt a tárgyi és szellemi néprajz több műfajának sokkal tartalmasabb újjáélesztésére kerül sor.

(7 Nap, 1989. július 7.)

”... HA A KÜLFÖLDET NEM IS FELÜLMÚLNI, DE AZT
LEHETŐLEG MEGKÖZELÍTENI IPARKODJUNK...”

*Adalék a párizsi kommün évében alakult
szabadkai munkásszervezet történetének kutatásához*

Helytörténeti kutatóink általában a leglényegesebb momentumok megragadására összpontosítanak. Ezeknek felismerése igen gyakran a különböző összehasonlításokon és összefüggéseken alapszik, amikor is a kutató az általa feldolgozott témakört korunk szellemébe illeszti.

Előfordulhatnak azonban gátló körülmények is (pl. egyes könyvtárak és levéltárak rendezetlen állapota), amelyek sokszor lényegesen befolyásolhatják a munka eredményességét. Nos, ebből a tényből kifolyólag már rá is térhetünk mondanivalónk lényegére.

Az utóbbi években mind gyakoribb a vajdasági munkásmozgalom régmúltjának felelevenítése. De éppen a fenti gátló viszonyok következtetésekre – hogy ne mondjam, találgatásokra – készíthetik a kutatót. Példának említhetjük az iparos- és kereskedősegédek a párizsi kommün évében (1871) megalakult önképző és segélyegyletét, amely Szabadka első osztályjellegű munkásszervezete. E politikai szervezet megalakulásának körülményeiről eddig – éppen a levéltári adatok hiányában – jobbadán következtetések születhettek. Így alapszabályainak hollétével és hivatalos megalakulásának lehetőségeivel kapcsolatban is többnyire feltevéseink voltak. Egyéb forrásmunkák (sajtó stb.) segítségével azonban mégis megközelítő pontosságú következtetéseket vonhatunk le az egylet létrehozásáról és rendeltetéséről.

Talán a szabadkai levéltár nyári átrendezésének tulajdonítható, hogy előkerült az ideiglenesen megalakult egylet elnökének, Vida Kálmánnak folyamodványa a gimnázium tanterméért és ami a leglényegesebb: az egylet alapszabálya három példányban, megalakulásának indoklásával és a Belügyminisztérium válaszával. Ezenkívül rendelkezésünkre áll még a városi tanács 5688/1871-es jelzetű iktatókönyve, valamint a 2089-es és 5688/1871-es jelzetű jegyzőkönyv, ahol szintén fontos bejegyzések találhatóak a tárggyal kapcsolatban.

De mielőtt rátérnénk a részletesebb elemzésre, meg kell erősítenünk Petkovics Kálmán állítását,¹ hogy eddig az egylettel kapcsolatban ellentmondásos megállapítások láttak napvilágot. Számomra kissé érthetetlen Iványi István megállapítása,² miszerint 1871. április 2-ra datálja az egylet megalakulásának időpontját. Az egylet feladatának megfogalmazásakor pedig hivatkozik a *Bácska* 1872. évfolyamának ötödik és tizenegyedik számára. Nyílt kérdés ezek után, hogy a jeles kutató, aki általában hiteles okmányokra alapozta véleményét,

egyáltalán betekintést nyerhetett-e az egylettel kapcsolatos dokumentációba (alapszabály, jegyzőkönyvek, iktatókönyvek stb.). Valószínűbb azonban, hogy különösebb jelentőséget nem is tulajdonított működésének.

Dr. Mirnics József munkájában³ felismeri az egylet kivételes munkásmozgalmi jelentőségét, habár csak hiányos levéltári anyagra támaszkodhat.⁴ A szerző később is tüzetesen, de mégis sikertelenül kutat a közelmúltban előkerült alapszabály után, amely választ adhatna néhány lényeges kérdésre. Így disszertációjában⁵ még elmélyültebben foglalkozik az ekkortájt Bácskában egyedülálló és a párizsi kommünnel csaknem egy időben alakult segélyegylettel. De jórészt megismétli eddigi kutatásának eredményét⁶ és összegezésül arra a megállapításra jut, hogy az egylet hivatalosan meg sem alakulhatott.

Dr. Danilo Kecić munkájában⁷ a következőket írja: „1871-en Szabadkán megalakult az Első Munkásegylet...” Ehhez azt fűzhetnénk, hogy ilyen elnevezéssel 1871-ben Szabadkán munkásegylet nem alakult.

Petkovics Kálmán *A kérdőjeles ember* (Dokumentumriport a szabadkai munkásmozgalomról – Rigó János) című idézett könyvében ugyancsak behatóbban foglalkozik az első szabadkai munkásszervezettel és annak eddigi elmentmondásos adataival, majd egyebek közt a következőket mondja: „Két héttel a párizsi kommün bukása után, 1871. június 13-án, Szabadka szabad királyi város tanácsa elküldi Budapestre a Belügyminisztériumba az iparos- és kereskedősegédek önképző és segélyegyletének alapszabályait jóváhagyás végett.

Jóváhagyásnak vagy elutasításnak nincs írásos nyoma.

Nem is lehetett.

Az okmány postázása előtt két nappal, 1871. június 11-én az Általános Munkásegylet Budapesten nemzetközi szolidaritási gyűlést szervez a párizsi kommün mellett...”⁸

Igaz, Petkovics a továbbiakban igen meggyőzően érvel, ettől eltekintve azonban a válasz 1871. augusztus 3-án mégis megérkezik Szabadkára az egylet alapszabályaival.

Amint látjuk, az utóbbi években már néhány munka (nem számítva a többi) foglalkozott az iparos- és kereskedősegédek önképző és segélyegyletének működésével. A néhány észrevételén túl a nagy teljesítményt abban látom, hogy kutatóink, ha hiányos levéltári adatokkal is, általában avatottan tolmácsolják az egylet működésének lényegét és jelentőségét. Az előkerült okmányok soron következő bemutatása pedig útmutatásul szolgálhat eddigi eredmények felmérésére.

Érdemes lenne előbb röviden egy másik alakulni kívánkozó és az iparos- és kereskedősegédek önképző és segélyegyletével talán kapcsolatban álló iparos legényegylettel foglalkozni. Tudniillik Ernyési József (később kocsmáros a 4. körben) több iparoslegény (azaz iparossegéd) megbízásából már 1871. január 19-én előterjeszti „miszerint a helybeli iparos legények ön művelődésök s erkölcsi ügy szellemi képeztetésük céljából egyletet szándékoznak alakítani s ezen egylet tervezete és alapszabályainak megállapítására egy értekező gyűlést kívánnak tartani.”⁹ A hatóság részéről január 22-én Antunovits tanácsnok részt is vett az értekezleten.¹⁰

De a levéltári nyomok csakhamar az Iparos- és Kereskedősegédek Önképző és Segélyegyletére terelik a figyelmet, amikor is Vida Kálmán, az ideiglenesen megalakult egylet elnöke 1871. febr. 17-én a gimnázium tantermének átengedése ügyében kérelemmel fordul a polgármesterhez.¹¹ Bevezetőjéből megtudhatjuk, hogy az egylet ideiglenesen február 12-én megalakult s megválasztotta tisztviselőit és igazgató választmányát is, amelyek az alapszabály-tervezet elkészítésére hivatottak. A tervezet végleges elfogadása céljából március 5-én „... közgyűlés tartassék s az abban megállapított szabályok Tekintetes Polgármester úr útján a magas Minisztériumhoz felterjesztessenek...”¹² Addig is folytatni kell az előkészületeket. A tagok összejövetele ideje a gimnázium épületében hétköznapokon du. 6 órától 9-ig, vasár- és ünnepnapokon reggel 9 órától este 9-ig lenne. az ideiglenes elnök folyamodványában szavatolja a helyiség zavartalan használatát, ahol „semminemű visszaélés” nem fordulna elő. Az egylet zökkenőmentes munkáját biztosítaná Vida Kálmán elnökön kívül Antunovits József tanácsnok, Merl Ferenc, Radics György, Héjja Endre igazgató és Balás Imre tanárok, valamint a felolvasásokra ajánlkozott tagok, az értelmiség, az iparos- és kereskedősegédek, egyszóval az egylet valamennyi pártolója.

Végül február 19-én Antunovits tanácsnok bejelenti,¹³ hogy az „iskolabizottmány” rendelkezésre bocsátja a gimnázium tantermét, amelynek hiteleségét a városi tanács iktatókönyve is megerősíti.¹⁴

Megfigyelhető az értelmiség jelenléte is az egylet ideiglenes megalakulásakor. Ez még elkerülhetetlen az első szabadkai munkásszervezet rövid életében, hiszen az elindulás nagy pillanata alapos szervezést és felkészültséget igényel. Az értelmiség irányító szerepe észlelhető az egylet szabályzatának lefektetésében is.

Gyorsan elérkezett tehát 1871. március 5-e, az első szabadkai munkásszervezet végleges megalakulásának napja, amelyet a három példányban elkészített és a 11 pontból, valamint a 35 szakaszból álló alapszabály koronázott.¹⁵ Az egylet alapszabályának kidolgozásakor figyelembe vette a szegedi hasonló egylet alapszabályát is, de azt a helyi körülményekhez módosította.

Nos, lássuk részletesebben, milyen gondolatot rejteget e fontos okmány!

Már az elején leszögezi, hogy az iparos- és kereskedősegédek kötelesek a munkaképtelen és önhibájukon kívül munkanélküli társaiknak segílyt, illetőleg alkalmazást eszközölni. Ismereteinek bővebb gyarapítása érdekében pedig elkerülhetetlen a megfelelő gyülekezéshely biztosítása.

Szellemi és anyagi eszközök szükségesek céljaik megvalósítására. A könyvtár és a különböző folyóiratok rendszeres kísérése mellett fontos szerep hárul a felolvasásokra és értekezésekre. az anyagi eszközök pedig megtérülhetnek a tagok által fizetendő illetményekből, adományokból és egyéb jövedelmekből.

Ezután az alapszabály hosszabb pontban meghatározza az egylet rendes és pártoló tagjait. Rendes tagoknak tekinthetők olyan feddhetetlen magaviseletű segédek, akik az alakulásig hasonló minőségben tevékenykedtek. A választmányi ülésen a felvételekről titkos szavazás útján a választmány dönt. Az idegen helyről jött segédek is helyet kaphatnak az egyletben.

„Pártoló tagok azok, kik az egylet irányításában kilátásba helyezett pártfogás mellett lépnek be az alakuláskor...” (IV. pont; 5. szakasz). Az egylet tiszteletbeli tagjai pedig olyan egyének lehetnek, akik anyagi és szellemi támogatást nyújtanak.

Minden tag köteles belépéskor 1 Ft beíratási díjat fizetni, majd az alapszabály részletesebb magyarázatot fűz a pártoló tagok díjának fizetéséhez. A tagok jogához tartozik a kiállítások díjtalan látogatása, a könyvtárak és egyéb eszközök élvezése.

„Minden munkaképtelen és alkalmazás nélküli, de nem dologkerülő rendes tag a választmány határozata szerint bizonyos összeggel segélyeztetik; úgy szintén az átutazó segédek is az egylet támogatásában részesülnek...” (VI. pont; II. szakasz).

A VII. pont az egylet legterjedelmesebb határozata. Évente négyszer tartandó közgyűlés. Az egyletet igazgató választmány vezérli, amely egy elnökből, alelnökből, jegyzőből és pénztárnokból, két könyvvezető könyvtárosból és húsz választmányi tagból áll. Itt megemlítendő, hogy a munkásszervezet osztályjellegét tükrözi többek közt az a határozat, amely az elnök iparososztályból való származását rögzíti. De az igazgató választmány összes többi tagjának kötelességét is részletesen feltünteti az alapszabály.

A választmány az egyleti rendes tagok részére évenként kétszer kiállítást rendez. Itt a tagok képzőművészeti és iparmű alkotásaikkal bizonyíthatják képességüket.

Szabadka életében történelmi pillanatot jelent az Iparos- és Kereskedősegédek Önképző és Segélyegyletének megalakulása. Az egylet osztályjellegéről tanúskodik az alapszabály, amely csaknem kétszáz segéd összetartásának a gyümölcse. Valamennyi segéd felkarolását tűzik ki célul, beleértve a más vidékről idevándoroltakét is. Közös cél vezérli őket, de szellemi és anyagi eszközök hiányában a lelkesültség nem elegendő. Ezért hangsúlyozzák a könyvtárak, különböző folyóiratok és felolvasások fontosságát. Tiszteletbeli tagok bevételezésével pedig anyagi támogatásban is részesülnének.

Mindent összevetve az első szabadkai munkásszervezet lényege abban kereshető, hogy egy társadalmi osztály ráeszmélt közös sorsára és önállóan, az ipartársulatoktól függetlenül igyekezett segíteni saját sorsán.

Természetesen itt más körülmény is közrejátszott...

A hatvanas években a munkásmozgalom Európa-szerte gyorsan terjed. 1864-ben megalakult a Nemzetközi Munkásszövetség, az I. Internacionálé, a proletárok első nemzetközi szervezete. Magyarországon a hatvanas évek végén kezdődik meg a szocialista eszmék térhódítása. Az első magyarországi szocialista szervezet, az Általános Munkásegylet 1868. február 9-én alakul meg és meggyorsul a munkásosztály szervezése. Az Általános Munkásegyletnek 1871 tavaszán már 20-nál több vidéki városban – köztük Sopronban, Kaposváron, Nagykanizsán, Pécsen, Pozsonyban, Temesváron, Aradon, Resicán – működnek fiókegyletei. A Testvériség és a német nyelvű Brüderlichkeit című lapjain keresztül pedig eszméit és a párizsi kommunéseményeit terjeszti.

1871. június 11-én a párizsi kommuné esett mártírjainak emlékére tüntet a pesti munkásság. Június 12-én letartóztatták a fővárosi munkásszervezetek vezetőit, majd pert indítottak ellenük.

Az Általános Munkásegylet lerakta a szocialista munkásmozgalom alapjait Magyarországon. Általa értesülhetett Szabadka is leginkább a nemzetközi munkásmozgalom alakulásáról.

Nos, ilyen körülmények között alakult meg Szabadkán az Iparos- és Kereskedősegédek Önképző és Segélyegylete. Ezért talán a legrosszabbkor történt az egylet alapszabályainak belügyminisztériumi felterjesztése is. Hiszen a felterjesztés szövege már március 19-én elkészült, ennek ellenére Antunovits tanácsnok június 1-jén vizsgálja át és felterjesztésre javasolja az alapszabályokat. („A bemutatott lapszabályok kifogástalanok lévén, azok felterjesztése véleményeztetik”) De csak június 13-án küldi fel azokat a tanács jóváhagyás végett. Itt nem Antunovits mulasztásáról van szó, hanem a március 21-én tartott tanácsülés utasításáról. Az utasítás pedig összefüggésben áll a párizsi kommun március 18-i győzelmével és a magyarországi eseményekkel.

Ezek után boncolgassuk részletesebben is a belügyminisztériumi felterjesztést, a szabadkai segédek hivatalos működésére irányuló törekvést.

Mindössze két oldalba és két pontba sűríti gondolatát az ideiglenesen működő egylet. Világosan kimondják, hogy a jövőben nincs szándékukban „henyeséggel és dorbélyozással” tölteni az időt. Összetartásban óhajtának működni és művelődni. A maradiság elleni küzdelemmel előbbre vihetik az ipar és a kereskedelem fejlődését. A jelenkor ezt el is várja „... s ezáltal, ha a külföldet nem is felülmúlni, de azt lehetőleg megközelíteni iparkodjunk...” A fenti elhatározásra néhány „jobb érzésű” segéd serkentőleg hatott és társait buzdítva rövid idő alatt majdnem kétszázra gyarapodott az egylet létszáma. Egyelőre ez lenne a gyümölcse a közös lelkesültségnek – hangsúlyozzák felterjesztésükben. Végül az egylet ideiglenes választmányának nevében Vida Kálmán ideiglenes egyleti elnök és Merl Ferenc ideiglenes egyleti jegyző aláírásával zárul a felterjesztendő okmány.

Csakhamar megérkezik a válasz Szabadkára. A Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium 1871. július 29-én kelt kimerítő válaszával visszaküldi a Belügyminisztériumtól átvett alapszabálytervezetet.¹⁶ Fest Imre államtitkár leiratában hivatkozik az iparrend 113. szakaszára, amelynek értelmében az iparossegédek az illető ipartársulatok szerves részét képezik. Az iparrend 114. szakaszának értelmében pedig a szóban forgó egyletnek hasonló intézmények létesítésére elsősorban az ipartársulatok hivatottak. Mindenekelőtt utasítja a szabadkai városi tanácsot, hogy tüzetes jelentést terjesszen fel az iránt, hogy milyen intézkedések vannak az itteni ipartársulatok részéről a tanonc- és segédképzés, valamint a segélyezés tekintetében. A továbbiakban az államtitkár kimerítő jelentést kér a szabadkai ipartársulatok számáról, jövedelmi forrásairól, a tagok létszámáról stb.

Összegezésként tehát az első szabadkai munkásszervezet *hivatalosan* nem alakulhatott meg. Ennek ellenére azonban – ha rövid ideig is – élt és működött!

Hogyan alakult az egylet néhány tagjának sorsa?

Vida Kálmán elnök a 70-es évek közepén elhunyt. Radics György tanárt 1873-ban Zomborba nevezik ki, Héjja Endrét pedig ugyanebben az évben Székesudvarhelyre.

Az egylettel kapcsolatos kutatás ezzel nem zárulhat le: különösen érdekes lenne alapszabályainak összehasonlítása a szegedi hasonnevű egyletével (hiszen az ennek alapján készült el).

Végezetül leszögezhetjük, hogy a százhat évvel ezelőtt megalakult első munkásszervezet taglétszáma nem lebecsülendő, mivel még 1874-ben Szabadkán az ipari- és kereskedőtanoncok száma összesen 439 fő.¹⁷

Jegyzetek

- ¹ Petkovics Kálmán: *A kérdőjeles ember* (Dokumentumriport a szabadkai munkásmozgalomról. – Rigó János). (A továbbiakban: Petkovics i. m.). Szabadka, 1975, Életjel – Veljko Vlahović Munkásegyletem kiadása, 24.
- ² Iványi István: *Szabadka szabad királyi város története* II. Szabadka, Bittermann József könyvnyomdájából, 1892, 553.
- ³ Jožef Mirnič: *Radnički pokret u Subotici do stvaranja socijaldemokratske partije Mađarske*. Matica srpska, Zbornik za društvene nauke 20. 1958. II.
- ⁴ „Šteta što ništa poblíže ne znamo o toj organizaciji. U Subotici je sačuvan samo deo dokumenata...” Mirnič i. m. II.
- ⁵ Dr. Josip Mirnič: *Radnički pokret u Bačkoj do formiranja socijaldemokratske partije Ugarske*. Izdanje Istorijskog arhiva Pokrajinskog komiteta Saveza komunista Srbije za Vojvodinu, Novi Sad, 1963. (A továbbiakban: Mirnič i. m.)
- ⁶ „Nažalost, o ovome Društvu znamo vrlo malo... Činjenica da je Statut ovog društva (koji više ne postoji) podnet na odobrenje Ministarstvu unutrašnjih poslova... U zemaljskom arhivu NR Mađarske pronašli smo samo košuljicu akta u kojoj je nekada ležao ceo predmet... Sve u svemu, izgubljen je svaki trag ovome društvu... Pozitivno se može reći jedino to da pravila ovog društva nikada nisu bila odobrena jer bi se to odrazilo u delovodnicima Magistrata grada Subotice, koji su u potpunosti sačuvani.” Mirnič i. m. 91–92.
- ⁷ Petkovics i. m. 6. A szerző által kiemelve.
- ⁸ Dr Danilo Kecić: *Revolucionarni radnički pokret u Subotici. A forradalmi munkásmozgalom Szabadkán 1918*. I. Subotica, 1973. 22.
- ⁹ Istorijски arhiv – Történelmi Levéltár, Subotica – Szabadka, Városi tanács 311/1871. (A továbbiakban: Levéltár)
- ¹⁰ Levéltár, uo.
- ¹¹ Levéltár, Városi tanács 1044/1871
- ¹² Levéltár, uo.
- ¹³ Levéltár, uo.
- ¹⁴ Levéltár, Városi tanács 1044/1871-es jelzetű iktatókönyv
- ¹⁵ Levéltár, Városi tanács 5688/1871
- ¹⁶ levéltár, Városi tanács 5688/1871, valamint 5688/1871-es jelzetű iktatókönyv
- ¹⁷ Levéltár, Városi tanács 1317/1876

Melléklet

A szabadkai Iparos- és Kereskedősegédek Önképző és Segélyegyletének folyamodványa 1871. febr. 17-én a gimnázium egyik tantermének átengedése ügyében:

„Tekintetes Polgármester úr!

A helybeli iparos- és kereskedő-segédek képzése és segítése céljából kezdeményezett egyesület folyó hó 12-én, ideiglenesen oly föltétel mellett alakult meg s választotta meg tisztviselőit és igazgató választmányát: miszerint időközben az ily célból más városokban már fennálló egyesületek szellemében házrend- és alapszabálytervezet készíttetvén a fennemlítettek által, azon tervezet végleges elfogadása céljából jövő március hó 5-én közgyűlés tartassék s az abban megállapított szabályok Tekintetes Polgármester úr útján a magas Minisztériumhoz felterjesztessenek.

Nem lévén azokban célszerű a szervezkedés előkészületeit azon időig is félbeszakítani, hogy működésünk törvényellenes ne legyen, van szerencsém eziránti tiszteletteljes jelentésemet imezzel megtenni.

Együttal a tervben levő egyesület számára megkívántató helyiség kérdésének ötletéből, s annak kiemelése mellett, hogy a tagok összejöveteli ideje hétköznapokon du. 6 órától 9-ig, vasár- és ünnepnapokon reggeli 9 órától du. 9 óráig tart, azon kéressel bátorkodom Tekintetes Polgármester úrhoz folyamodni, miszerint mindaddig, míg az egyesület anyagilag gyarapodván saját helyiséget bérelhet: a gymnasium valamelyik tantermének használatát – felvilágosítást nyervén eziránt a gymn. igazgatóságtól – egyesületünknek összejöveteli helyül kegyesen megengedni méltóztassék.

Célunk lévén az önmívelés, semminemű visszaélés nem fog előfordulni a helyiség használatában; mit alulírotton kívül Tekintetes Antunovics József tanácsnok ur, Merl Ferenc, Radics György, Héjja Endre igazgató s Balás Imre tanár urak – mint egyesületünk pártoló tagjai s felolvasásokra ajánlkozott tagok is fogják biztosítani; de biztosítja azon nemes lelkesültség is, melylyel ez ügyet az önálló kereskedő, iparos és honoratior polgárok szintugy mint az előbbieik segédei felkarolni, s belépésük által támogatni siettek és sietnek.

Végül bátorkodom felemlíteni, hogy az ideigl. elfogadott alapszabályokat – ha ez szükséges lenne – még a rég – megalakulás előtt is teljes készséggel előterjesztjük.

A ki midőn magamat továbbra is kegyeibe ajánlani bátorkodom, kitűnő tisztelettel maradok

Tekintetes Polgármester Urnak,

Szabadkán, 1871. február 17-én

alázatos szolgája

Vida Kálmán mint a fentemlített egyesület

id. elnöke, az id. választmány meghagyásából.

KERESKEDŐSEGÉDEK ÖNKÉPZŐ ÉS SEGÉLYEGYLETÉNEK ALAPSZABÁLYAI

I. Az egyesület címe

1. § Sz. kir. Szabadka városában az iparos- és kereskedősegédek egyesületet alakítanak, melynek címe: „iparos- és kereskedősegédek önképző és segélyegylete.”

II. Az egyesület célja

2. § Az iparos és kereskedősegédek számára oly gyűl. helyet szervezni hol azok célszerű eszközök által maguknak bővebb ismereteket gyűjthetnek; munkaképtelen és saját hibájukon kívül munka nélküli társaiknak a 11. alatti határozat szerint segélyt és illetőleg alkalmazást eszközöljenek a házrend szabályai értelmében.

III. Eszközök ezen cél elérésére

3. § Szellemiek és anyagiak:

- a) Szellemi eszközök: könyvtár, folyóiratok, felolvasások és értekezések.
- b) Anyagi eszközök a tagok által fizetendő illetmények, adományok és egyéb jövedelmek.

IV. Az egyesület tagjai

4. § Rendes tagok azok, kik a 6., 7. és 8. § meghatározott föltételeinek megfelelnek.

5. § Pártoló tagok azok, kik az egyesület irányában kilátásba helyezett pártfogás mellett lépnek be az alakuláskor; vagy kik szinte ily föltétel mellett az elnök előterjesztésére a megalakulás után vétetnek föl. A pártoló tagok év díjúl 2 frtot fizetnek.

Tiszteletbeli tagokul oly egyéneket választhat az egyesület közgyűlése, kik az egyesület körül anyagi és illetőleg szellemi támogatás által tüntették ki magukat.

6. § Rendes tagokul tekintetnek azon segédek, kik az alakulásig ilyenekül jelenkeznek, alakulás után rendes tagságra leendő felvételhez meg kívántatik, hogy az illető feddhetetlen magaviseletű iparos-, vagy kereskedősegéd lévén valamely egyesületi tag által a „felvételi-könyvbe” beírassék, minek folytán a legközelebbi választmányi ülésen a felvétel fölött a választmány dönt titkos szavazás útján. Idegen helyről jött oly segédek, kik ott egy ily egyesület tagjai voltak, vagy oly helyről jöttek, hol hasonló egyesület nincs, itt is egyesületi tagokul tekintetnek, úgy azonban hogy míg előbbieik beíratási díjt nem fizetnek, utóbbiak csak rendes felvétel és beíratási díj mellett léphetnek az egyesületbe. Minden tag kötelezi magát míg itt helyben marad tagságát az egész évre fizetni, ha pedig kilépni óhajt úgy az utolsó vagy is decemberben tartandó közgyűlés előtt egy héttel azt a választmánynak bejelenteni tartozik. Az elmaradt tag díjakat az egyesület hatósági úton behajthatja.

V. A tagok kötelezettségei

7. § Minden tag köteles a belépésnél 1 frt. beíratási díjt fizetni, alakuláskor belépők egy hét lefolyása alatt, későbbben belépők azonnal.

8. § Minden rendes tag fizet havonként 20 kr. és pedig minden hó első vasárnapján.

A pártoló tagok díjáról az 5. § szól és pedig akként hogy minden év negyed elején 50 krt fizetnek. A pártoló tag is tartozik díját év végéig fizetni, ha

ezt elmulasztaná, úgy azt az egylet hatósági úton behajthatja. Ha azonban az egyletből kilépni óhajt úgy tartozik azt a választmánynak egy héttel a decemberi közgyűlés előtt bejelenteni.

VI. A tagok jogai

9. § A tagok élvezik az egylet könyvtárát és egyéb eszközeit úgy szintén a kiállítást díj nélkül látogathatják – a házrend szabályai szerint.

10. § Választó és választható joggal bírnak.

11. § Minden munka képtelen – és alkalmazás nélküli – de nem dologkerülő rendes tag a választmány határozata szerint bizonyos összeggel segélyeztetik; úgy szintén az átutazó segédek is az egylet támogatásában részesülnek, de ezen segélyt három napnál tovább nem élvezhetik, kivéve ha az illető beteg.

12. § Aki a rendes tagdíjat nem fizeti, úgy egy hó után arra újra felszólítatik, s ha ezt teljesíteni vonakodik, úgy reá a 6. § fog alkalmaztatni.

13. § Valamely egyleti tag kizáratása és ismét felvétele csakis közgyűlésileg történhetik.

VII. Az egylet vezénylete

14. § Az egylet évenként négyszer közgyűlést tart, rendkívüli esetekben az elnök, ha szükségesnek tartja vagy 15 tag kiváratára rendkívüli közgyűlést hív össze. A tartandó ülést az elnök három nappal előbb meghívó jegy útján tudatja az egyleti tagokkal, valamint a közgyűlés idejét az egylet helyiségében kifüggesztett irattal is közzé teszi.

15. § Az egyletet igazgató választmány vezérli, mely egy elnök, alelnök, jegyző, pénztárnok, könyvvezető, két könyvtárnok és 20 választmányi tagból áll. Elnök csak pártoló tag lehet s az is csak úgy ha főnök, s lehetőleg mindenkor az iparos osztályból választassék.

16. § Az igazgatóság minden év december utolsó vasárnapján újból választatik.

17. § A 16. § értelmében megválasztott igazgatóság azonnal hatáskörébe lép, az iratokat s a pénztárnok számadásait átveszi.

18. § Az igazgatóság rendszerint havonként egyszer gyülekezik össze rendkívüli esetekben többször is. Az igazgatóság minden határozata szótöbbséggel történik, s ez titkos szavazás által eszközöltetik, mihez a tisztviselőkn kívül legalább hat választmányi tag jelenléte szükséges.

19. § Az elnök, alelnök vagy elnök helyettes képviseli az egyletet kifelé és a hatóságnál, vezeti a gyűléseket, s döntő szavazattal bír azon esetekben, midőn a szavazatok két egyenlő részre oszlanak, a köz- és választmányi gyűlések határozatait fogamatba veszi; az egylethez címzett irományokat felbontja s az egyletből származó iratokat aláírja. Pénzeket 10 frt. erejéig felelőség mellett utalványoz.

20. § A jegyző az egylet irományi dolgairól gondoskodik és az egyleti gyűlések jegyzőkönyveit vezeti. Tartozik továbbá a jegyzőkönyvek hitelesítéséről is gondoskodni. Ami pedig a jegyzőkönyvek hitelesítését illeti, úgy a közgyűlési jegyzőkönyv az elnök, jegyző és három erre kiküldött tag által, a választmányi jegyzőkönyv pedig az elnök és jegyző által hitelesítetik. azonkívül gondoskodnia kell a különféle hírlapok rendes előfizetéséről, úgy szintén évenként az egylet vagyonáról leltárt készít. A jegyző teendői közé tartozik a levelezés vezetése is.

21. § Az elnök, pénztárnok és könyvvezető, kik a rájuk bízott pénzekért felelősek, kötelesek a tagdíjakat saját felelőséggel behajtani, illetőleg a pénztári és főkönyveket rendesen vezetni s ha a pénztárban 50 frtnál több találna lenni kötelesek azt a helybeli takarékpénztárba kamatozásra letenni.

A kamatozásra letett, vagy visszavont pénzekről szóló irományok az elnöknél állanak.

22. § Az igazgató választmánynak jogában, sőt időnként kötelességében áll a pénztári állásáról tudomást szerezni.

23. § A könyvtárnokok kötelessége a könyvtár rendben tartásáról gondoskodni, a kívánt könyveket kiadni s azok vissza hozatalát számon tartani. A kivitt könyvekért az illetők 1 frtot biztosítéku tesznek le, mit a városból történő eltávozásukkor visszakapnak.

24. § A választmány évenként négyszer átvizsgálja a könyv- és pénztárt, s a vizsgálat eredményéről a közgyűlésnek jelentést tesz.

25. § A butorok és egyéb javak gondozása is a választmányt illeti, s mindezekről rovatos kimutatást készíteni köteles.

26. § A választmány, valamint a közgyűlés határozatai az egylet helyiségében kifüggesztendők.

VIII. Iparmű kiállítás és egyéb versenyek

27. § A választmány az egyleti rendes tagok részére évenként kétszer kiállítást rendez.

28. § Az ösztöndíjakat erre a körülményekhez képest ezt szintén a választmány állapítja meg.

29. § Az egyleti rendes tagok által készítendő s versenyre kiállítandó tárgyakat az elnök veszi át s helyezi el az egylet helyiségében.

30. § A kiállított tárgyaknak, melyek a szellemi munkálatok, rajzok és iparművekből állhatnak – megbíralására a választmány az egylet kebeléből szakértőket küld ki oly módon, hogy minden szakmából arányos számú tagok legyenek, mely bizottmány a jutalmak odaítélésében általános szavazattal határoz. Nemtagok a kiállítást belépti díj mellett látogatják.

31. § A jutalmak pénzbeliek és dicsérő okmányok lehetnek, melyeket az elnök, jegyző és egy kiküldött bizottsági tag ír alá.

32. § A jutalmak kiosztása a kiállítás határidejének lejártára eső napon, a választmány vagy az e végre egybe hívandó rendkívüli közgyűlésben ünnepélyesen történik.

IX. Az egylet pecsétje

33. § Az egylet pecsétje cserkoszorúba foglalva tartalmazza az egylet címét: „A szabadkai iparos- és kereskedősegédek önképző és segélyegylete”, mely az elnöknél leendő elhelyezve.

X. Az egylet feloszlása

34. § Az egylet feloszlása bekövetkezik, ha a tagok száma a választmányi tagok számáig csökken, mifölött a jelenlevő 2/3-da határoz; ekkor az egylet vagyona valamely rokon s jótékony egylet javára háramlik.

XI. A hatóság politikai képvisellete

35. § Az elnök minden közgyűlés előtt tartozik annak idejét a helybeli politikai hatóságnak bejelenteni, melyre az egy biztost küld ki.

Kelt Szabadkán 1871-dik évi márt. hó 5-kén tartott közgyűlésből.

Merl Ferenc
egyl. ideigl. jegyző.

Vida Kálmán
ideiglenes elnök”

Az szabadkai Iparos- és Kereskedősegédek Önképző és Segélyegylet alapszabályainak felterjesztése:

„Nagyméltóságú magy. kir. Belügyminisztérium!

Alulírottak, alázatosan bátorkodnak a Nagyméltóságú magy. kir. Belügyminisztériumnak a szabadkai iparos- és kereskedősegédek önképző és segélyegyletének mely f. é. február hó 12kén alakuló-gyűlését tartá és amely f. é. martius hó 5.kén végleg meg is alakult ezen egylet alapszabályait bátorkodunk a Nagyméltóságú magy. kir. Belügyminisztériumnak jóváhagyás végett felterjeszteni, s azoknak megerősítéséért a legalázatosabban esedezni, mely alázatos kérésünket a következő indokokkal támogatni bátorkodunk.

1. Rég érzett szükség az, miszerint sz. kir. Szabadka városában egy ily egylet keletkezzék, melybe különösen az iparos- és kereskedősegédeket összehozni lehessen, hol önmunkásság és szellemi képzés által magasabb műveltségi fokra emeltessenek, hol csak szépet, jót és nemeset látnak s komoly tanulmányok által az iparos- és kereskedelem azon magaslatára emelkedhetnek, melyet a jelenkor csakugyan jogosan követelhet, – s ez által ha a külföldet nem is felülmúlni, de azt lehetőleg megközelíteni iparkodjunk, – nem pedig mint eddig henyeségben és dorbélyozásban töltjük az időt. Ezen lépésre néhány jobb érzésű ifjaink léptek, kik buzdítás által társaikra hatván a jó magot elhintették, melynek egyelőre gyümölcse a jelen egylet lett, mely ily rövid idő alatt is a közös lelkesültség következtében majdnem kétszáz tagot számlál.

2. Az egylet alapszabályainak készítése alkalmával leginkább a szegedi hasonnevű egylet alapszabályait vette kiindulási pontul, s azokat csupán a helyi körülményekhez alkalmazta és a helyi körülményekhez módosította. Ezek előre bocsájtása után újólág a legalázatosabban esedezünk a Nagyméltóságú magy. kir. Belügyminisztériumnak, miszerint alázatos kérésünknek helyt adván alapszabályainkat megerősíttetni méltóztassék, mely reményünkben maradtunk a Nagyméltóságú magy. kir. Belügyminisztériumnak

legalázatosabb szolgálai

Kelt Szabadkán 1871-dik évi martius hó 19-kén

A szabadkai iparos- és kereskedősegédek önképző és segélyegyletének ideigl. választmányának nevében

Vida Kálmán
ideigl. egyleti elnök

Merl Ferenc
ideigl. egyleti jegyző”

A Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium leirata az alapszabályok felterjesztése kapcsán:

7468. szám.

Szabadka sz. kir. város közönségének

Szabadkán.

Az ottani iparos és kereskedősegédek által alakítani szándékolt önképző és segélyegylet tárgyában folyó évi 2089/226 szám alatt kelt jelentéssel a m. kir. belügyminisztériumhoz fölterjesztett és onnan hozzám átvett alapszabálytervezetet idezárva oly felhívással küldöm le visszavárolag a sz. kir. város közönségének, hogy miután a hatályban levő iparrend 113-ik §-a értelmében az iparos segédek az illető iparos társulatok hozzátartozóiul tekintendők, és továbbá miután az iparrend 114-ik §-a c és d pontjainak értelmében a szóban levő egylethez hasonló intézmények létesítésére első sorban az ipartársulatok vannak hivatva; mindenekelőtt tüzetes jelentést terjesszen fel hozzám az iránt, hogy mily intézkedések vannak az ottani iparos társulatok részéről, úgy a tanonci oktatás, valamint a segédi képzés és segélyezés tekintetében megtéve és általában mennyiben tesznek az ottani iparos társulatok eleget a hatályban levő iparrend 114-ik §-ában körülírt feladataiknak, azon esetekben pedig, ha hogy az ottani iparos társulatok a tanonci oktatás, segédi képzés és segélyezésről mind eddig nem gondoskodtak volna, az összes ottani iparos társulatok előljáróit minél előbb közösen tartandó értekezletre hívja össze, amelyen kellőleg megértetvén velük egy felül az ily nemű intézkedések jótékony befolyását úgy az általános iparviszonyokra, valamint az egyes iparosok jóllétére, és más felől felfedvén előttük, hogy ép a munkaadók és segédek közti rendezett viszonyok fenntartása tekintetéből felettébb óhajtottó, hogy az érintett intézkedések ne egyszóval a segédek által, hanem inkább a segédek megfelelő hozzájárulása mellett az iparos társulatok útján és azok felügyelete mellett jöjjenek létre, és végre kellőleg feltüntetvén előttük azon körülményt is, hogy a szóban levő intézmények létesítése és fenntartása a segédek megfelelő hozzájárulása mellett az iparos társulatok pénztárát aránylag csak igen kevésbé terhelné; iparostársulati határozatok nyomán az iránti nyilatkozásra hívja fel őket, hogy mennyiben volnának hajlandók az iparrend határozmányaihoz képest a tanonci oktatás, segédi képzés és segélyezésről közösen gondoskodni ezen értekezletekről vezetendő jegyzőkönyveket az arra vonatkozó iratokkal együtt az iránt teendő tüzetes jelentés kíséretében, hogy hány iparos társulat áll fenn jelenleg Szabadka sz. kir. városában, hány tagból állanak egyenként és összesen, mennyi és mily című tőke vagyonuk van, melyek jövedelmi forrásai, mennyire rúg átlagos évi jövedelmük és mily célokra fordítatnak ezen jövedelmek egyenként és összesen – lehető sietséggel hozzám terjessze fel.

Kelt Pesten 1871 évi július 29-én

A Miniszter helyett az
államtitkár
Fest Imre”

A szabadkai városi tanács 1871. augusztus 16-án Lénárd Máté polgármester elnökletével megtartott ülésén a következő határozat¹ született a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium leirata kapcsán: „Jelen magas miniszteri rendelet a kiküldött alapszabályokkal együtt Milodánovits István tanácsnokkal azon utasítással közöltetik, hogy Tarnai Károly főjegyző közbejöttével az abban jelzett körülmények iránt az ipar társulatokat meghallgatván ebbéli eljárásuk eredményét a magas rendelet értelmében szerkesztendő jegyzőkönyvbe foglaltan mielőbbi felterjeszthetés tekintetéből bemutassák.”

Jegyzet

¹ Levéltár, Városi tanács 5688/1871-es jelzetű jegyzőkönyv

(Üzenet, 1977. 10., Rukovet, 1977. 3–4. szám.)

OTTHONT A MUNKÁSOKNAK!

Levéltári adatok a szabadkai munkásotthonról

A szabadkai munkásmozgalom század eleji sokrétű kibontakozásáról meglehetősen bő adatokkal rendelkezünk. A szocialista eszmék feltartóztatlanul tért hódítónak, nőttön nő az agrárproletárok és a szervezett munkásság száma. Követelései mind távolabbra visszhangzanak és az összeomló Monarchia immár gyakran kényszerül engedményekre. A proletárok, a nyomorban sínylődők seregei egyre tömörülnek; egyleteket alakítanak, ahol tagjaik „felvilágosításban és oktatásban” részesülnek. Az első világháború befejezéséig a szervezett munkások azonban többször helyiséggonddal küszködtek.

A szakszervezet tagjai korán tudatára ébredtek annak, hogy céljaik megvalósítása elképzelhetetlen munkásotthon létesítése nélkül. Elgondolásuk már 1906-ban valóra válhat,¹ hiszen ezentúl meghúzhatják magukat a Damjanich utca 300. szám alatt, az egykori Vörös Ökör iskola és a zöldségpiac közelében, illetve a mai Makszim Gorkij és Hugo Badalić utcák kereszteződésénél. Természetesen Szalay Mátyás rendőrfőkapitánynak nem volt ínyére a szakszervezet szervezkedése, de feloszlátását nem sikerült kieszközölnie, mert a szociáldemokrata párt erős ellenállásába ütközött. A kb. négyezer szervezett munkás ezután lendületesebb munkába foghatott!

Forgách Dezső és Dobó István, a szabadkai munkások szervezeti bizottságának titkára és elnöke 1907. dec. 9-én beadvánnyal fordulnak a városi tanácshoz, amelyben előadják, hogy a tél folyamán több száz munkás részvételével írás-olvasás tanfolyamot szándékoznak indítani.² Annál is inkább, mert különösen a szabadkai munkásság körében terjedt el az analfabetizmus. A szakszervezet a négy hónapra tervezett tanfolyamhoz a 7. körüi népiskola egyik nagyobb termét (fűtéssel és világítással) óhajta díjmentesen megszerezni. Azonkívül igényt tartanak az iparrajziskola tábláira, valamint az előadók pénzelésére. A folyamodvány kiemeli, hogy a tanfolyamokkal „(...) a munkásság erkölcsi és értelmi nivóját (...)”, a tudást és műveltséget szándékozzák fejleszteni. Végül Forgách és Dobó hozzáfűzi: „Tisztelettel megjegyezzük még, hogy tudtunkkal igen sok iparostanonc sem tud írni-olvasni, és minthogy az ipariskolában írást-olvasást nem tanítanak, talán ez írni-olvasni nem tudó tanoncokat is lehetne e tanfolyam hallgatói, illetve tanulói közzé felvenni.” A tanács a Széchenyi téri iskolát (Kakas iskola) átengedi, miközben az iskolaigazgató felrója, hogy a szakszervezet nem mond egészen igazat, amikor az ipariskola

tanoncainak analfabetizmusát hozza szóba. „Az írni és olvasni nem tudó iparos tanoncok írás-olvasás tanításáról igenis történt gondoskodás. Az előkészítő osztályok közül egy csakis az analfabéta tanoncok oktatására van fönntartva” – válaszol az igazgató.³

Megjegyezhető, hogy a társadalmi igazságtalanságokra, a súlyos gazdasági viszonyokra ekkortájt Szabadkán számos visszahatás tapasztalható: 1906-ban sztrájkolnak a vasúti munkások, a malommunkások, a keményítőgyár és a vasbútorgyár dolgozói, a cipészek és utcaseprők, forrongnak a szobafestők... Nem is beszélve az agrárproletárokról, az aratósztrájkokról! Itt említjük meg, hogy a Földmunkások Országos Szövetsége oltalmába veszi az osztálytársadalom alján álló kiszolgáltatott rétegeket, a napszámosokat, cselédeket, kubikosokat, részes aratókat stb., de a bérharcok idején nyíltan nem állhatott a jogfosztottak mellé, mert alapszabálya meglehetősen korlátozta hatáskörét. Így is azonban fellépésével erősen befolyásolta a mezőgazdasági proletariátus további harcát, a bérmozgalom erősödését, az összefogásba vetett hitet.

Másrészt már egyes szabadkai iskolák falain belül is mozgolódás, szervezkedés észlelhető. A szociáldemokraták igyekeznek felvenni a kapcsolatot az iparostanonc-iskolával, sőt néhány népgyűlést a városháza és a tanonciskola közös udvarán tartanak meg. A kormányhatóság éberrel kíséri a történeteket, s 1909 elején leiratot küld a szabadkai iparhatósághoz, s figyelmeztet az országban felélénkülő iparostanonc-szervezkedésekre, az egyesületekbe való tömörülésekre.⁴ Az utasítás azonban nem vonatkozik a már engedélyezett tanoncotthonokra, önképzőkörökre stb.

A minisztériumi felszólításnak egyelőre kevés fogantatja van, ezért újabb – de már erélyesebb hangú – leiratnak lehetünk szemtanúi. És az iparostanonciskola felügyelőbizottsága megteszi a szükséges lépéseket oly módon, hogy ezentúl mindenáron törekszik tanulót a szocialista eszméktől távol tartani, határozatot hoz a tanoncok neveléséről és továbbképzéséről. Az iskolához való szorosabb kötődés céljából „napközi inasotthon” létesítését indítványozza, s a városi tanács nem gördít akadályt a Széchenyi téri népiskola egyik tantermének átengedése elé.⁵

Ilyen társadalmi viszonyok között fokozódnak városunkban a munkásmegmozdulások. Rigó István (nem tévesztendő össze Rigó Jánossal, a szabadkai munkásmozgalom kezdeti szakaszának kiemelkedő alakjával!) 1913 szeptemberében a szociáldemokrata párt megbízásából röviden bejelenti, hogy október 5-én tüntető népgyűlést szándékoznak tartani, s mellékeli a Hirth Aladár-féle könyvnyomdában előállított *Munkások! Elvtársak!* című röpiratot.⁶ Mielőtt idéznénk e nyomtatványból, elmondhatjuk, Rigó István beadványában lakásának megjelölésekor a Damjanich utca 300-at jelöli, még egy későbbiben már odabiggyeszti, hogy: Munkás Otthon. Ez pedig azt bizonyítja, hogy a szervezett munkásság szentélye továbbra sem változott, nem mozdult el régi helyéről. Nos, a röpirat a legélesebb hangon ostromozza a tőkés társadalmat. A munkanélküliség mellett éhség és nyomorúság tizedeli a munkások sorait, amit a hatóság nem kis közönnyel vesz tudomásul. „Az állam a militarizmusra, a város egyéb haszontalan célokra költi el a munkásság keserves filléreiből származó adókat. Ezt az állapotot meg kell és meg fogjuk szüntetni... Helybeli

szakszervezeteink tízezreket áldoznak munkanélküli segélyezésre és egyéb kulturális célokra. De mit látunk a hatóságok részéről ezen nemes törekvésünkkel szemben? A büntetések és egyéb vegzálások egész láncolata vonul végig szakszervezeti életünkön. Gyülekezési jogunk nincs, mindenből ki vagyunk fosztva. Munkatársak! Ezt tovább nem tűrjük!” – írja többek között a röpirat, majd feltünteti a népgyűlés napirendjét is: „1. A munkanélküliek helyzete. 2. Előké-születek a községi képviselő választásokra.”

Amikor Bíró Károly polgármester tudomására jut a röpirat szövege, a legszigorúbban megtiltja annak terjesztését. Majd utasítja a rendőrfőkapitányt, hogy hasonló szellemben cselekedjék és karhatalommal akadályozza azt meg, amennyiben valahol a város területén kísérletet tesznek a nyomtatványok szétosztására. A polgármester meg is indokolja, hogy miért nem engedélyezi a népgyűlést: „... mert a bemutatott röpirat a valóságnak meg nem felelő és kiszínezett állítások felsorolásával az állam és a közigazgatási hatóságok ellen minden alap nélkül izgat, s így terjesztése esetén esetleg alkalmat nyújtana a közrend megbontására és veszélyeztetésére.”

Rigó István 1913 novemberében ismét népgyűlési kérelemmel fordul a hatósághoz; egyben közli, hogy az említett röpiratból kétezer példányt szándékoznak a város területén szétosztani. Természetesen a polgármester ismét megtiltja a kezdeményezést. Hogy a szabadkai hatóság mennyire nem érzett együtt a munkássággal, abból is látható, hogy amikor a munkanélküliség elleni küzdelem magyarországi egyesülete 1914 januárjában hosszú leiratában úgymond felajánlja segítségét, városatyáink azt kereken visszautasítják. Az említett egyesület különben a munkanélküliség segélyezését, elemzését és az ellene való küzdelmet tűzte ki fő célul.⁷

A szabadkai polgármester azonban nem tudott sokáig ellenállni a szervezett munkásság követeléseinek. Ugyanis Takács József kőműves (ugyancsak a Damjanich utca 300-ból) kérelmét engedélyezi 1914 közepén, minék következtében röpcédulákat terjeszthetnek, nyilvános népgyűlés tartható Tavankúton, valamint a munkásotthonban „gyárimunkásnő-értekezlet”. Az utóbbival kapcsolatos röpirat a munkásnők tarthatatlan helyzetéről, a kegyetlen bánásmódról szól és szervezkedésre buzdít: „Kövessük apáink és férfitestvéreink példáját: szervezkedjünk, járjunk be a nők egyletébe, a Munkás Otthonba és összetartva, testvéri egyetértéssel legyünk azon, hogy a munkabérünk és a munkaviszonyunk jobb és tűrhetőbb legyen, mint a mostani” – olvasható a munkásnők szervezőbizottságának felszólításában.⁸

Időközben a szabadkai munkások szakszervezeti bizottsága élére Kalmár Jenő, vidékünk korai munkásmozgalmának egyik legkiválóbb képviselője került. Kalmár, tekintettel a háborús hangulatra, még inkább szívügyének tekinti a munkásság további sorsát, s erőfeszítéseket tesz a munkásotthon támogatása ügyében is. Egyik beadványában 6–8 öl tűzfát kér az épület részére, miközben ismerteti a munkásotthon fontos szerepét. Az otthonban a munkanélküliek nemcsak munkaközvetítésben, hanem rendszeres segélyezésben és tanításban részesülnek. A háború okozta gazdasági válság folyamán a szakszervezet szakcsoportjai munkanélküli tagjaikat erejükön felül segélyezték. De a tanács munkáját is megkönnyítik, amikor a hadbavonultak családtagjainak rendszeres se-

gélyt nyújtanak, a háború által nélkülözésbe és nyomorba döntött munkásokat támogatják.⁹ A városi tanács Kalmár kérelmének csak részben tesz eleget, de a későbbiek során mégis több éven át segíti az otthont néhány köbméter tűzifával. Még inkább 1917-től, amikor a munkásság már nagyobb helyiséget bérel. De Kalmár Jenő elnök már 1918 októberében – az általános politikai helyzetre való tekintettel – tisztán látja, hogy nem lesz könnyű tűzifához jutni. Folyamodványában arról szól, hogy a munkásotthon Szabadka ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi alkalmazottjainak állandó találkozó- és szórakozóhelye. Mint ilyen, művelődési szempontból jelentős helyet foglal el a város hasonló intézményei között. Miután bevételét a szakszervezeti tagok filléres tagsági díjai képezik, abból tüzelőt a téli idényre képtelenség beszerezni. Erre a hatóság a következő megjegyzést teszi: „Ha jut 2¹/₂ ölet kapnak.”

Am a szabadkai szakszervezetet más módon is támogatják. A szabadkai műpártolók köre 1918 márciusában úgy döntött, hogy pünkösdkor és úrnapján a hadiözvegyek és -árvák, valamint a munkásotthon javára jótékony célú színelőadást rendez a városi színházban, amit a tanács is jóváhagy.¹⁰ Csak később világlik ki Kalmár Jenő beadványából, hogy az egyik említett előadást az építendő munkásotthon javára tartanák, de a dokumentum hátlapjára 1918. nov. 18-án a következő megjegyzés került: „Időközben tárgytalanná vált.”¹¹

A munkásotthon további sorsa csak ezután bonyolódik igazán!

Előbb azonban tudni kell, a városi tanács még 1917-ben helyt ad a szakszervezeti tanács kérelmének, hogy a Lenkei utca 118. szám alatti épületet (a mai Ivan Goran Kovačić utcában) a munkásotthon céljaira megvásárolja, sőt harmincezer korona kölcsönt szavaz meg a vállalkozásra „(...) a Szabadka városbeli ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági munkások kulturális előhaladását a maga részéről is támogatni óhajtván (...)”¹² A nagy történelmi esemény közbeszólt, de ez csak megsokszorozza a szervezett munkásság erejét. Takács József, a szakszervezeti bizottság elnöke és Csonka Dániel titkár 1919 májusában a már jóváhagyott összeg mellett újabb harmincezer korona kölcsönre tart igényt. Kérésüket azzal indokolják, hogy „(...) a szabadkai szervezett munkásság fontos és közérdekű kulturális és szociális feladatát megfelelő helyiség nélkül nem teljesítheti.”¹³ Egy hónappal később az elnök és titkár ismét megsürgeti az ügyet, annál is inkább, mert a helyzet közben odáig fajult, hogy a szervezett munkásságnak néhány hónapon belül el kell hagynia jelenlegi helyiségét. A tél beálltáig azonban még számos beadvány érkezik e tárgyban a hatóság címére! Takács és Csonka többek között azzal érvelnek, hogy ezentúl a munkásság sokkal tömegesebben keresi fel az otthont, és a vezetőségnek különös gondot okoz majd a helyiséghiány. Végül három épületet jelölnek meg, amelyek közül bármelyik kielégítené a szakszervezet igényét. S a tanács a Petőfi utcai volt Varga Károly-féle épület (az egykori tisztai étkezde) mellett dönt.¹⁴ A két szakszervezeti vezető ellenben nem hagyja ennyiben a dolgot. Előbb néhány sorban méltatják a munkásság szellemi felemelkedésének jelentőségét, a kulturális, gazdasági és közegészségügyi oktatás fejlesztését: „Oktatni és ezzel egyúttal a teljesítő képesség fokozására kívánjuk serkenteni a munkásságot” – vallják. De nyomban hozzáfűzik újabb kívánságukat: céljaikat maradéktalanul csak úgy valósítanák meg, ha a Petőfi utcai ház egész telkét

összes épületével (bérösszeg fejében) rendelkezésükre bocsátaná a tanács, s megengedné, hogy saját költségükön (százezer korona befektetéssel) építkezésbe kezdhessenek. A hatóság részben eleget tesz a kérelemnek, de 1919. november elején Takács József szakszervezeti elnök szerbhorvát nyelvű beadványában jelenti, hogy minden erőfeszítésük ellenére nem költözhetnek be a Petőfi utca 57. szám alatti épületbe, mert ott székel a katonai telefonhadosztály. Minthogy közeledik a tél, s a gazdasági válság következtében sok munkás munka nélkül marad, feltétlenül meg kell oldani a munkásotthon kérdését. Az elnök a Kakas iskola földszinti helyiségeiben látja a kiutat azzal, hogy a szakszervezet is jelentősen kivenné részét az épület rendbe hozásából. A tanács átenged őt helyiséget 1920. máj. 1-jéig, de a szakszervezet még néhányat kér, hogy a tízezer szervezett munkás részére megfelelőbb megoldást találjon. A hatóság nem tehet mást: ismét enged a kérésnek. Az idő azonban sürget az újabb költözködésre és most Nagy Dezső elnök megint a Petőfi utcai épületért folyomodik.¹⁵

A nehézségek természetesen korántsem szűnnek meg. Tovább kísérhetnénk a munkásotthon sorsát, a szervezett munkásság rendkívüli erőfeszítéseit a két háború között, de ez újabb vizsgálódást kíván.

Jegyzetek

- ¹ Petkovics Kálmán: *A kérdőjeles ember*. Életjel, 1975. 237.
- ² Szabadkai Történelmi Levéltár (A továbbiakban: Levéltár), Városi tanács II. 313/1907
- ³ Levéltár, uo.
- ⁴ Levéltár, Városi tanács, XIX. 41/1909
- ⁵ Levéltár, Városi tanács, II. 246/1909
- ⁶ Levéltár, 2135/el. 1913
- ⁷ Levéltár, Városi tanács, XV. 15/1914
- ⁸ Levéltár, Nyomtatványgyűjtemény, 172. II. doboz, 12.
- ⁹ Levéltár, Városi tanács, XV. 505/1914
- ¹⁰ Levéltár, városi tanács, II. 123/1918
- ¹¹ Levéltár, Városi tanács, II. 142/1918
- ¹² Levéltár, Városi tanács 1917. évi jk. 207. szám
- ¹³ Levéltár, Városi tanács, II. 172/1917
- ¹⁴ Levéltár, uo.
- ¹⁵ Levéltár, uo.

„...MINDEN HORDÁR FELTÉTLEN ENGEDELMESSÉGGEL TARTOZIK...”

Nem is kell külön hangsúlyozni: a vasútközlekedés fellendülése a tőkés fejlődés elválaszthatatlan velejárója, magától értetődő tartozéka, nélkülözhetetlen családtagja... Az utasforgalom, a közszállítás zavartalan lebonyolítását, ellátását többek közt elősegítik a hordárok, illetve a hordár-, bérszolga- és szállítási intézetek.

Szabadkán 1869-ben Schwartz Béla vasúti pénztáros indítványára figyelhetünk fel, aki a tanácshoz intézett kérvényében elérkezettnek látja az időt, hogy városunk nagyobb mértékben kapcsolódjon be a vasútközlekedés vérkeringésébe.¹ Kívánatos lenne a vasút és a város, valamint a város egyes részei közti közlekedés gyors és olcsó létesítése és fenntartása céljából egy „bérszolga-intézet” felállítása – mondja Schwartz és hozzáteszi, e téren ő már elég szakavatott, hiszen Budapesten 1862-ben megalakította az első magyar hordárintézetet. Szabadkán egy hasonló vállalat, a „Szabadkai Hordár-, Bérszolga- és Szállítási intézet” létrehozására kér engedélyt. Majd részletezi elképzeléseit. Az „intézet” a pályaudvaron és a város minden részén csinos egyenruhás „bérszolga”-kat alkalmazna, akik bármely időben, mérsékelt áron teljesítenének szolgálatot. Minden intézeti szolga fehéren zsinórozott, sötétkék egyenruhát viselne, fővegén a „hordár” felirattal, mellén a megkülönböztető folyószámmal. Az intézet hatáskörét tekintve kézbesítene mindennemű csomagot, szállítaná az utazóközönség poggyászát, gondoskodna a menetjegyek váltása, a poggyász feladása stb. körül.

Hidegh Árpád főkapitány engedélyezi Schwartz Bélának az intézet felállítását többek közt azzal a kötelezettséggel, hogy hordárnak csakis megbízható egyént alkalmaznak. Különösen a vasút üzembe helyezésével vált az indítvány időszerűvé – áll az indoklásban.

A vasúti pénztáros 1870 januárjában benyújtja a „hordárintézet” terjedelmes alapszabályát.² Hadd idézzünk most néhány érdekességet a dokumentumból: „a mely Hordár 6 hónapon át dicséretesen szolgál, az az semminemű jelentékenyebb panaszra alapos indokot nem ad... sapkájára... ezüst paszományosot kap, melly kitüntetést azonban jelen alapszabályok bármelley pontjának áthágása által azonnal elveszti. Az intézet tulajdonosának, vagy az általa kijelölendő előljáró személyzetnek... felügyelőknek, munkavezetőknek s. a. t. minden Hordár feltétlen engedelmisséggel tartozik... Engedetlenség, illetlen ma-

gaviselet és hűtlenség esetében az illető Hordár szolgálatbeli rögtöni eltávolításán kívül minden általa okozott károk és hátrányokért, anyagi kárpótlással és személyes felelősséggel tartozik.” A hordárnak reggel hattól délig, majd délután egytől este nyolc óráig kell a kirendelt helyen maradnia. A kapott megbízásokat egymás között, vagy idegenekkel megbeszélni, tudatni a legszigorúbban tilos, – ellenkező esetben a hordár a szegények alapjába ötven krajcárt tartozik letenni. „Utcákon vagy térekeni csoportosulás beszélgetés vagy bármi más célból meg nem engedhető, – azért figyelem fog arra fordíttatni hogy mindegyik hordár a néki határozottan kijelelt helyen áljon az idő alatt, míg elfoglalva nincs” – mondja az alapszabály és hozzáfűzi, hogy a közönség iránt tiszteletteljes előzékenységet és szolgálati készséget kell tanúsítania. A gorombaság, vagy a közönség zsarolása (áron felüli szolgálatteljesítés) feltétlenül elbocsátást von maga után. Az ilyen indokkal elbocsátott hordárt soha többé nem alkalmazhatják. De nagy bűn az iszákosság és egyáltalán a kocsmározás is. „Ha tehát valamelyik Hordár kivételes esetekben magát – mint mondani szokás – kimulatni szeretné, köteles az intézet tulajdonosánál előlegesen és legfőllebb 24 óra tartamára szabadságot kérni, és ekkor is csak egyenruha nélkül szabad néki tisztességes mulatságokban részt venni...” – hangsúlyozza az okmány. A közönséggel való érintkezés közben, a megbízások átvétele vagy teljesítése alatt, valamint tűzveszélyes helyeken dohányozni nem szabad. Különben is szívesen látná az ügyvezetőség, ha az intézet közegei inkább családi körben füstölnének. Ezenkívül büntetendő a nyilvánosság előtti káromkodás, a különböző vallásfelekezetű közönség gyengédebb érzelmeit sértő botrány. A kártyajáték nemcsak a munkásnak, de a „vagyonosabb osztálynak is megrontója és tönkreváltatója”, ezért az intézetben határozottan tiltják. Egyáltalán minden közérkölcsiséget, vallási és családi érzelmet sértő cselekvéstől óvakodnia kell a hordárnak. Talált tárgyak esetén az illető tízszázalékos jutalomdíjban részesül. Azoknak eltitkolása elbocsátással és közhatósági büntetéssel jár. Hat hónapi szolgálat után köteles mindegyik hordár az intézetnél biztosítékképpen takarékpénztári könyvecskét (tíz forint betéttel) letéteményezni, ami azután azt is jelenti, hogy az illető személyt állandó munkára vették fel, és kabátja egy részét ezüstszinórral szegik be. A véglegesen felvett hordárok életét az intézettulajdonos még külön kétszáz forint összegben biztosítja, hogy „netán előfordulható szerencsétlenség esetében a Hordár intézet közegeinek családja az inségtől és nyomorúságtól megóva legyen”. A kapott ruházatból a télikabátot és nadrágot kilenc hónapig, a nyári öltözéket hat hónapig használhatják, és minden hordár kötelessége, hogy a közönség előtt mindenkor tisztán, illedelmesen jelenjék meg. Aki pedig merőzri ruháját, pénzjutalomban részesül. Ha úgy adódik, minden hordár köteles hetenként legalább két napot a vasúti áruraktárban dolgozni. Mi több: munkája mellett tűzoltásban is részt venni. Az alapszabály 22. pontja kiemeli, hogy a megbetegedő hordár kéthetes ingyenes orvosi kezelésben és gyógyszerellátásban részesülhet. A hosszabb ideig betegeskedő hordár felépülése után ismét szolgálatba léphet. Viszont a 23. pontban ez áll: „Az intézet tulajdonos tudta és beleegyezése nélkül a Hordárnak semminemű egyletekbe tagul belépni, munkás- vagy népgyűlésekben és választási mozgalmakban részt venni nem szabad, – az őt illető polgári jogok gyakorlatában

akadályozva ugyan egyik sem lesz, de az intézet vezetőjének tudni kell az irányt mellyet minden egyes közeg követni szándékozik.”

Még mielőtt a városi tanács elfogadná az alapszabályt, Schwartz Béla újabb indítványának lehetünk tanúi.³ Miután az alapszabály szavatolná a hordárok tűzoltási kiképzését is, a vasúti pénztárosnak az az ötlete támad, hogy megszervezi az intézet közegeiből álló tűzörségi szolgálatot. És néhány héttel később, 1870 februárjában, Schwartz Béla kijelenti, hogy itt-tartózkodása (vasúti dolgozó lévén) meglehetősen bizonytalan, éppen ezért kénytelen a szabadkai szállítási intézet tulajdonjogát átruházni társaira, Stern Mór és ifj. Geiger Mór helybeli lakosokra, ám továbbra is ragaszkodik a helyi tűzörség megszervezéséhez.⁴ A városi tanács helybenhagyja Schwartz szándékát, de pénztárosunk gondolata felette csapong: immár Szabadka és Palics között „társaskocsizási vállalat” létesítésére kér engedélyt.⁵ Felismeri, hogy fürdőidényben bizony kevés a napi egy-két kirándulóvonat; óránként szándékozik „kényelmes szerkezetű, díszes társaskocsi”-járatot beindítani nemcsak a fürdőhellyel, hanem külön a vasútállomással és a városerdővel is. Mit is tenne mást a városi tanács? Készséggel hagyja jóvá most is annak az agilis vasúti pénztárosnak kérelmét, aki emellett még más területen (pl. a távirászat népszerűsítése) törekszik érvegyesíteni szaktudását. Ám hízélgésből-e, vagy talán meggyőződésből több olyan mondatot tűzdelt az ún. hordárintézet alapszabályába, amely az ébredő tőkés rendszer kedvében jár és a bérmunkás társadalmi tevékenységének meggátlására irányul.

Jegyzetek

¹ Szabadkai Történelmi Levéltár (A továbbiakban: Levéltár, 4949/polg. 1869

² Levéltár, 418/polg. 1870.

³ Levéltár, uo.

⁴ Levéltár, 735/polg. 1870

⁵ Levéltár, 2420/polg. 1870

MEGHIÚSULT KIÚTKERESÉS

A szabadkai napszámosok összefogásáról

A tőkés fejlődés válságai Szabadkán is súlyos megrázkódtatást okoznak a múlt század hetvenes éveinek kezdetén. A vasúthálózat kiépítésével dinamikusan fejlődik a mezőgazdaság, hiszen az áruértékesítéssel kevesebb a gond, biztosított a piac. A Monarchián belül azonban tornyosulnak a megoldatlan gazdasági kérdések. A régimódi termelési mód következtében sok középbirtokos tönkrement és egyre növekszik a szegény sorsúak, az agrárproletárok száma. A múlt század végén Rigo János és társai szervezett formában igyekeznek a munkanélküliségen könnyíteni: a Szabadka közelében elterülő Tinójárásipusztát csaknem ezer családdal óhajtják betelepíteni és önállóan gazdálkodni.¹ E telepítési kísérlet már meglehetősen érett társadalmi viszonyokon belül történik. Itt meghatározott társadalmi osztály felkarolásáért folyik a küzdelem, de ez valójában menekülési kísérlet a süllyedő hajóról... Rigó elképzelése azonban nem valósulhatott meg, mint ahogy nem engedélyez a hatóság jóval korábban, 1873-ban egy hasonló kezdeményezést sem, amikor is kb. ötszáz szabadkai napszámos óhajtott saját sorsán segíteni...² A dokumentum híven tükrözi azokat a gazdasági és társadalmi viszonyokat, amelyek Szabadka munkásmozgalmának legkorábbi időszakát jellemezték. Következésképp hadd idézzük most fel az alábbiakban e 1873 januárjában felterjesztett érdekes folyamodványt:

„Tekintetes Gazdasági Szék!”

Mi körülbelül 500 szabadkai házatlan napszámos családfők folyamodunk a Tek. Gazdasági Székhez, méltóztatnék az alább érintendő helyeken részünkre bizonyos megalapítandó és több évi részletekben fizetendő vételár mellett házhelyeket adni, hogy mi arra erőnkhez képest lakházakat építhessünk; kérelmünk indoklására bátrak vagyunk a következőket felhozni:

Köztudomásu dolog, hogy a szabadkai lakosság száma napról napra emelkedik és ez emelkedéssel a szegény osztály száma kétszeres növekedésben van, köztudomásu dolog az is, hogy Szabadkán bérlakházak nem építtetnek, és minden gazda lakházát jobbadán saját családjá számára építteti, még a városi kültelkek annyira szétdarabolva nem lettek s a nagyobb birtokosság vagyonát haszonbérbe nem adta és a szőlő csőszök fel nem állítottak, addig számos család részint mint csősz, részint mint szolga vagy vincellér lakást a szállásokon vagy szőlőkben talált; de most majd minden honnan kiszorítva lévén a városba

képtelenek menhelet keresni és e városban nem kaphatnak elégséges helyiséget hová családjaikkal elbújhassanak, úgy hogy jelenleg is számosan vannak, kik egy szobába három, négy családdal képtelenek együtt lenni, és számosan kik kóbor madárként, majd egy majd más helyen ütik fel éji tanyájukat.

Mi, Tekintetes Gazdasági Tanács e város szegény bár, de még is adozó népe vagyunk e városnak morális kötelessége lakosai moralitásáról gondoskodni, és gondoskodni arról is, hogy földönfutóvá ne legyenek; mi nem kérünk a Tek. Gazdasági Tanácstól alamizsnát, mi még dolog képes emberek vagyunk, és jól tudjuk hogy ha ily embereknek is alamizsna szolgáltatna ki, a város a kiadásokat fedezni képes nem lenne, de egyuttal a munka kerülők és henyek számát is szaporítaná, hanem csak kérünk e várostól bizonyos váltásági díj mellett üres telket, melyre tehetségünk szerint házakat építhetnénk, ily üres telkek pedig a város rendelkezésére állanak és találhatók a zombori kapun túl haszontalanul heverő téglavetőkben, halasi kapunál a vasut és a putri közt fekvő térségben, s végre a pétervári kapu és a Sándor helysége közt fekvő térségen; hogy mennyien vagyunk, kik ezt kérelmezzük, azok névsorát egy részben ide csatoljuk. Midőn kérelmünket megújítanánk, maradunk a Tek. Gazdasági Tanácsnak alázasatos szolgálói

Peits Gavran Álbé
Horvátzki Z. Stipán
Ivandékits Lázár
s többben.”

A csatolt névsorból kitűnik, hogy kevés kivétellel szláv nemzetiségű nap-szamosokról van szó. És olyan összefogásnak lehetünk szemtanúi, amelyhez hasonlóval Szabadkán, a tőkés fejlődés korai időszakába eddig nem találkoztunk. A folyamodvány részletesen megindokolja a házhelyek biztosításának szükségességét, szociális kérdéseket világít meg, a proletariátus sorsáról őszintén nyilatkozik. A jogfosztott sok száz személy kiutat igyekszik találni abban a társadalomban, amelyben az osztályellentétek immár kiéleződtek. Óhajuk azonban – mint ahogy már jeleztük – nem valósulhatott meg, ám tanúbizony-ságot tettek mindenekelőtt összetartásukról. Erélyességük, szervezettségük és még szorosabb együvé tartozásuk azonban csak néhány évtizeddel később dom-borodhatott ki érezhetően.

Jegyzetek

¹ Magyar László: *A tinójárasi telepítéskísérlet körülményei (Adalék Rigó János mozgalmi múltjához)*. Létünk, 1978, március–április, 2. szám. 85–95.

² Szabadkai Történelmi Levéltár, 512/polg. 187

SZABADKA A KIVÁNDORLÁSI MOZGALOM SODRÁBAN 1850 ÉS 1914 KÖZÖTT

Az 1848-as forradalom nem szüntethette meg teljes mértékben a feudális viszonyokat az országban. A nagybirtokrendszer továbbra is megmarad, és az arisztokrácia a jobbágyrendszer felszámolása ellenére is aránylag gyorsan talpra áll. A Habsburg-abszolutizmusban már fokozatosan kibontakoznak a tőkés viszonyok. A birtokrendezéssel nagy kiterjedésű legelők kerülnek feltörsésre, és a korábban használatlan területeken megjelenik a gőzcéplőgép, a vaseke stb. Az eszközváltással párhuzamosan bontakozik ki a kapitalizmus. A gyors ütemben kiépülő vasúthálózat pedig a tőkés gazdasági fejlődés egyik leglényegesebb feltételévé válik. A földbirtokosok elvesztették az ingeny munkaerőt, a jobbágyi szolgáltatásokat, ám a közlekedés forradalmasításával kedvező szállítási és értékesítési előnyökhöz jutnak. Az agrárkonjunktúra felpesztítette a gazdasági életet. Létrejönnek a nagybankok és takarékpénztárok, amelyek a hitelrendszer alapját képezik. Nagyarányú külföldi tőke áramlik az országba.

A polgári átalakulás azonban lesújtóan hatott a középnemesség zömére, a kisbirtokos réteget pedig egyenesen tönkretette. A 60-as évek végén a parasztság fele törpebirtokos – úgymond félproletár –, több mint egyharmada kisbirtokos és csak huszada tartozik a jómódú parasztsághoz. Az agrárproletariátus rohamosan gyarapodik, noha jórészt ez a réteg képezi az ipari munkásság zömét. Az ipari kapitalizmus fejlődésével a munkásosztály kérdése mindinkább a társadalom előterébe lép, s ugyanakkor sok gondot okoz a kivándorlás.

Az európai kikötők adatai alapján Magyarországról a legnagyobb arányú kivándorlás 1900 és 1910 között történt. Elsősorban mezőgazdasági munkások és napszámosok fognak – a biztos megélhetés, vagy éppen a meggazdagodás reményében – vaándorbotot kezükbe. Ezenkívül a súlyos adóteher, az alacsony munkabérek, a rossz közigazgatás is elősegíti a kivándorlást.

Ámde az agrárviszonyok rosszabbodásával már néhány évtizeddel korábban elkezdődik a kivándorlási mozgalom, miután az iparosodás korántsem oly gyors ütemű, hogy felszívja a falusi föld nélküli osztályt.

Már 1871-ben az országból száztizenkilenc föld nélküli mezőgazdasági munkás kel útra az Egyesült Államokba, de ez a szám néhány évvel később tízszeresére emelkedik. Viszont 1899–1913 között csaknem másfél millió fő hagyja el az országot, és Amerikán kívül több európai országban keresi boldogulását. Emellett a lakosság viszonylag gyors szaporodása elősegíti a belső

vándorlást is, amely még inkább átalakítja a társadalom szerkezetét, település-földrajzát.

Mindezek a viszonyok – ha enyhébb mértékben is – fennálltak Szabadkán. Éppen ezért érdemes végigkísérni, milyen intézkedéseket foganatosítottak megszüntetése érdekében.

Szabadka már az 1850-es évek elején a temesvári helytartóság által értesül a ki- és bevándorlással kapcsolatos kormányintézkedésekről. Amerikából nem vándorolhatnak vissza azok a személyek, akik eddig elhagyták az országot.¹

A helytartóság újabb leiratában² (1854) felhívja a figyelmet a csehországi szédelgőkre, akik vagyontalan embertömeget kivándorlásra csábítanak, majd visszaélnék helyzetükkel. A minisztérium egyszerűen megtiltja a kivándorlást olyan esetben, ha az illető kivándorlási hivatal nem fedezi teljes mértékben a kivándorlók költségeit.

Szabadka a későbbiek során is részletesen értesül az ország területén lejátszódó eseményekről.

Különböző ügynökök továbbra is járják az országot és toborozzák a hiszékeny falusi lakosságot. Bács-Bodrog vármegye kormányzatától 1863. szept. 16-án ezzel kapcsolatban olyan értesítés érkezik,³ hogy hasonló jelenség az Alföld déli megyéiben is tapasztalható. A „népizgatók” „Oláhországba” csábítják tömegestül a családokat, ezért arra utasítja a várost, hogy éberén kísérje a történeteket.

A városi tanács terjedelmesebb válszában⁴ hangsúlyozza, hogy Szabadkán a kedvező kivándorlási feltételek különösen „a népnek hiszékeny alsó osztályánál visszhangra találván, némely kalandorok által kizsákmányoltattak”, melyről már korábban tudósította⁵ a főispáni helytartót és királyi biztost. Ennek megfelelően „bizonyos Hippler vagy Kipler Ferenc az e város területéhez tartozó ludasi pusztán ily nemű toborzási kísérletek mellett a lakosságtól pénzeket kicsalt (...)”. Nevezett személy „Oláhországban” nagy földterületeket, gazdasági eszközöket, útiköltséget ígért egy váltó forint beíratási díj fejében. Több száz ludasi lakos elfogadta a kedvező feltételeket, utána azonban gyorsan nyoma veszett az állítólag oroszlámosi születésű csalónak. A szabadkai városi tanács ezután megállapítja: „Őszvesen véve a kivándorlási vágy itthelyt nem nagy mérvben mutatkozott...” Ennek ellenére azonban figyelmeztető hirdetményt tesz közzé a zsarolókkal szemben.

A megye főispáni helytartója 1863. okt. 8-án felháborodását fejezi ki amiatt,⁶ hogy a lakosság útlevélügyben tömegesen jelenik meg. Ez pedig a fokozódó „idegen befolyásoknak” tulajdonítható, hiszen „kenyérkeresetre itt az országban elegendő alkalom lévén nyújtva...” és nem fontos ezért „Oláhországba” kiköltözni. Itt megjegyezzük, hogy városunkból az iparosok – de az értelmi réteg is – inkább a nyugat-európai országokba és Amerikába igyekeznek már az 1850-es évek elejétől.

A Magyar Királyi Helytartótanács 7441-es számú leirata⁷ (1866) már bővebben foglalkozik a kivándorlókkal. Néhány eseten keresztül rámutat azokra a bonyodalmakra, amelyek leginkább a szabálytalan útlevél és egyéb mulasztások folytán mutatkoznak.

Általában tehát a kivándorlók a szomszédos országokat is felkeresik, de legtöbbször rövidebb időre. A társadalmi viszonyok alakulása folytán ez a jelenség Szabadkán hol kisebb, hol nagyobb méreteket öltött. A zimonyi határőrség 1863. aug. 31-én arról tudósítja⁸ a temesvári főparancsnokságot, hogy az utóbbi időben Bácskából és Bánátból tömegesen vándorolnak a parasztok Szerbiába. Munkalehetőség hiányában azonban gyorsan visszatérnek, mivel ott még nagyobb a nyomor, és így az útiköltségbe fektetett pénzük is kárba vész. Ez a hír, úgy látszik, továbbra sem riasztja el az alsó néposztályt, mert pl. a szabadkai Maicher János napszámos 1866 márciusában egy évre szóló útlevelet kér⁹ „(...) sorsom állapotján javítandó, elhatároztam magamat Serbiába – hol hallomás nyomán a munkások jobban fizettetnek – kiutazni, és ott munkát keresni” céllal. De előfordult, hogy egyes szakmabeliek több évre szóló szerbiai útlevélért folyamodnak, mint ahogy azt Vild Antal¹⁰ szabadkai kőműves is tette 1866 áprilisában. Sőt Záríts István mérnök végleges letelepedésre Szerbiába szándékozik kivándorolni.¹¹ Erre a városi tanács alaposan felméri a helyzetet és Záríts legközelebbi rokonainak jóváhagyása alapján jelenti a helytartótanácsnak, hogy részéről a kivándorlás ellen „semmi nemű akadály fenn nem forog”. (A királyi tárnokmester mindhárom szabadkai kérelmet még 1866 folyamán jóváhagyja.)

A kutatók egyöntetű véleménye alapján nehéz megállapítani a kivándorlók létszámát a múlt század közepétől egészen a 90-es évek végéig. Viszont úgy látszik, hogy a fenti három eset sem nevezhető – még ha az többnyire megélhetési céllal történik is – kivándorlásnak, mert 1867. ápr. 17-én a szabadkai tanács jelenti¹² a Belügyminisztériumnak, „... miszerint az elmúlt 1866. évben e város területén sem bevándorlási sem kivándorlási eset elő nem fordult.”

A kivándorlás egyik formája az erkölcs súlyos megszegésén alapszik: nevezetesen a keletre kivándorló és bordélyházakban elhelyezkedő magyar nőszemélyek erkölcstelenségén.

A Belügyminisztérium már 1867-ben figyelmezteti¹³ Szabadkát is, hogy a külföldre igyekvő nőszemélyek utazási célját, útlevelét aprólékosan vizsgálja felül, mert különböző ügynökök az országban toborozzák a fiatal nőket Egyiptomba. Hasonló jelenség már néhány évvel előbb is történt, amikor Amerikába csábították a fehérnépet.

Komolyabb figyelmeztetés 1869. okt. 1-jén érkezik,¹⁴ amikor is az államtitkár részletesebb magyarázattal látja el átiratát. Tudniillik nagyon gyakori eset, hogy a szomszédos államokba tisztességes szándékkal kivándorolt nőszemélyek a helyszínen bordélyházi kerítők hálójába kerülnek, innen pedig tovább a keleti országokba. A Belügyminisztérium ezért megszigorítja a nők kivándorlását.

A hatvanas évek végén az ország alsóbb néprétege egészen Kelet-Indiáig is eljut, de ott még súlyosabb nyomorral találkozik és tömegestül tér vissza. Az államtitkár köriratában¹⁵ felhívja valamennyi törvényhatóság figyelmét, ha lehetséges, akadályozzák meg a kivándorlást Kelet-Indiába.

1881-ben a törvény kimondja,¹⁶ hogy miután kivándorlási ügynökség felállítása ez ideig tiltva van, így kivándorlás-közvetítéssel csak azok foglalkozhatnak, akik erre a belügyminisztertől engedélyt kaptak. Súlyos büntetést mérnek azokra, akik megszegik a törvényt.

Ennek ellenére a kormány képtelen megakadályozni az ügynökök működését. A Belügyminisztérium 15226/VII. számú körrendelete 1888-ban a titkos ügynökök működéséről számol be, akik kivándorlásra ösztönzik és a hatósági intézkedések kijátszására oktatják a lakosságot. Egyben elrendeli hasonló esetek kipuhatólását. A szabadkai városi tanács rögvest értesíti a Belügyminisztériumot, hogy „a város területéről kivándorlás nem történik (...)”¹⁷

Közben „a magyar alattvalók” átcsapnak Angliába és 1885-től tömegesen vándorolnak ki Londonba. A hiányos nyelvtudás és egyéb nehézségek visszatérésre kényszerítik a legtöbb kivándorlót. A szabadkai városi tanács értesíti a kapitányi hivatalt a belügyminiszter körrendelete kapcsán,¹⁸ hogy lehetőleg akadályozza meg vidékünkön az angliai munkavállalást.

Hangsúlyoznunk kell, hogy az ország gazdasági fejlődése az 1890-es évektől felfelé ível, ezzel párhuzamosan azonban a kivándorlás is növekszik. A nagybirtokok korszerűbb termelőeszközökkel rendelkeznek, a parasztgazdaságok nagy része azonban hagyományos módszerekkel gazdálkodik. A cséplőgépek száma 1895 és 1915 között megkétszereződött, de a tőkés jellegű átalakulás más tekintetben is megmutatkozik. Az agrárfejlődéssel egyidejűleg egyre növekszik az agrárproletárok száma. A parasztság gyorsan szaporodik, de földje nem. Az aratósztrájkok elterjednek az egész országban. Az 1890-es évek elején megerősödik a munkásmozgalom; sűrűsödtek a nagyüzemi munkások strájkjai, fokozódik a politikai agitáció stb. Az agrárproletariátus Bácskában 1895-ben 229 000 lelket számlál,¹⁹ a századfordulón sokkal többet. A kivándorlás innen is mind nagyobb méreteket ölt. A szegényparasztok mellett azonban az ipari munkások is kivándorolnak. A szegedi kereskedelmi és iparkamara jelentése alapján Bácskából 1900-ban 1400, 1901-ben 2992, a következő évben 6319, 1903-ban pedig 7678 személy fogott vándorbotot.²⁰ Karácsonyi Gyulának, Bács-Bodrog vármegye alispánjának körrendelete (1902) tehát eredménytelenül végződik, hiszen a következő években még többen hagyják el Bácskát.

Szabadkával kapcsolatban már most elmondhatjuk, hogy innen tömege-sebb kivándorlás az első világháborúig nem történt. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy a kisbirtok általában szilárdabban tartotta magát, az agrárproletárok száma kevesebb, a családszaporulat lassúbb volt. Mindamellett azonban Szabadka nagy figyelemmel kíséri a kivándorlási mozgalmat és igyekszik szándékában megakadályozni azt a kevés számú távozni vágyót is. A belügyminisztertől mind gyakrabban érkeznek a körrendeletek, amelyek a kivándorlással kapcsolatos leglényegesebb momentumokat, rendelkezéseket továbbítják. Így 1890. okt. 4-én arra figyelmeztet a belügyminiszter,²¹ hogy az útlevellel visszaélés történik. Tudniillik a már kivándorolt egyének sok esetben zárt levélben visszaküldik útlevelüket, amellyel mások is útra kelnek.

A körrendeletekkel kapcsolatban általában leszögezhetjük, hogy a kivándorlási mozgalmat a kormány részéről fokozott ellenpropaganda kíséri, amely egyrészt a lakosság kivándorlási szándékának megakadályozását szolgálja.

Az ügynökök működését továbbra sem tudják fékezni. Sok horvát és magyar család 1897-ben Gergolet Antal genuai ügynök²² segítségével hagyja el az országot, akiket az ügynök állítólag elcsábított és megzsarolt, ígéretét pedig nem teljesítette.

Még erőteljesebb a Gastaldi és társai²³ genuai hajóügynökség befolyása, amely az Amerikába való kivándorlást közvetíti és számtalan buzdító jellegű nyomtatványt terjeszt országszerte.

A kormány lassan beletörődik a kivándorlási folyamatba, és részletesebb felvilágosítást nyújt a kivándorlásról. Eszerint Brazíliába csak azok utazhatnak ingyenesen, illetve a nevezett állam költségén, akik földművesek és családosok: a családfő legfeljebb negyvenöt, a nő negyvenéves lehet. De magukkal vihetnek még legalább egy munkaképes, a családfővel meghatározott rokonsági viszonyban álló családtagot. Majd az útlevelek ellenőrzése közben észlelt hiányosságokra és visszaélésekre hívja fel a figyelmet.²⁴ A szabadkai városi tanács a belügyminiszter rendeletét miheztartás végett a rendőrkapitányi hivatallal közölteti. A Belügyminisztérium aggodalma eddig legjobban talán 1898-ban a 22415-es számú körrendeletében²⁵ jut kifejezésre, hiszen évtizedek óta folytonos, hol kisebb, hol nagyobb méretű, de állandó jellegű kivándorlás történik az országból. A „sajnálatos mozgalom” – hangsúlyozza a belügyminiszter – közgazdasági és szociális tekintetben a legkedvezőtlenebb állapotokra mutat. Oly káros jelenség, amelynek elhárítása a kormány egyik legfontosabb feladata. Elkerülhetetlen a statisztikai adatgyűjtés életbe léptetése, amely a ki- és bevándorlás alakulásáról hű képet adna. A sajtóságos helyi viszonyokból kifolyólag azonban egyes törvényhatóságoknál eltérő adatgyűjtési módok mutatkoznak, ezért a Belügyminisztérium arra kér valamennyi törvényhatóságot, hogy a közölt adatgyűjtési tervezetre „tüzetes javaslatot terjesszen elő”. A statisztikai lapokon feltüntetett adatok azután minden község számára tanúsággal szolgálhatnak. A szabadkai törvényhatósági bizottság aláhúzza a kormány körültekintő intézkedését és utasítja²⁶ a városi tanácsot, hogy a ki- és bevándorlási adatgyűjtéssel kapcsolatban véleményes jelentését az országos statisztikai hivatalhoz haladék nélkül küldje meg.

E pillanatban figyelemre méltó jelenség, hogy a Belügyminisztérium, amely általában elrendel, utasít és jóváhagy, most – a társadalmi viszonyok gyors alakulásával – kikéri a törvényhatóságok véleményét is, sőt „tüzetes javaslatot” vár.

A szabadkai városi tanács megvitatja a Belügyminisztérium adatgyűjtési tervezetét és 1898. június 27-én kimerítő javaslattal áll elő. Helyesli a ki- és bevándorlási statisztikai nyilvántartási lapok bevezetését és ígéri, hogy a nyomtatványok kitöltésére vonatkozó utasításokat erejéhez képest iparkodik teljesíteni. Az egyes községek helyi viszonyainak számbavételével kapcsolatban azonban a városi tanács kijelenti, hogy „(...) ezen statisztikai adatgyűjtés csak úgy lesz tökéletes, ha arra nemcsak a hivatalnokok, tisztviselők, hanem maga a nagyközönség is kötelezve lesz (...)”. Vagyis a ki- és bevándorlással kapcsolatos adminisztrációt ne kizárólag az amúgy is túlterhelt közigazgatási tisztviselők végezzék, hanem az 1881. évi törvénycikk alapján működő ügynökök, továbbá családfők, lakásadók is – büntetés terhe alatt – kötelezve legyenek. Hiszen évről évre sűrűsödnek a miniszteri rendeletek, törvények, amelyek aránytalanul viszonyulnak a hivatalnokok szaporításához. Ebből kifolyólag az egyes rendeletek végrehajtásában mulasztás történik. Tehát a ki- és bevándorlási tervezet csakis „büntető szankcióval”, a fent ismertetett módon végezhető eredményesen. Végezetül a városi tanács megjegyzi, hogy teljes mértékben tudatában van

a kérdés közgazdasági és szociális fontosságának, de „(...) a kitűzött cél biztos elérését a fent hivatkozott okokból nem jósolhatjuk”. Mindenképpen jelentős lépésnek könyvelhetjük el a városi tanács őszinte és leplezetlen jelentését. Időközben egyre gyakoribbak a belügyminiszteri jelentések és intézkedések, a kivándorlók száma még inkább gyarapodik. A kormány betiltja az ingyenes kivándorlást Brazíliába,²⁷ mivel ott – állítása szerint – a kereseti és a klimatikus viszonyok is kedvezőtlenek. Egy másik körirat²⁸ 1900-ban ismerteti a kivándorlási mozgalom eddigi körülményeit és megállapítja: „Bizonyára úgy politikai, mint nemzetgazdasági szempontból sajnálatos, hogy az ország egyes vidékeinek lakossága mind nagyobb számban, sőt tömegesen hagyja el hazáját. Mindamellett a kivándorlást kényszereszközökkel megakadályozhatónak nem tartom, mert ez ellenkezik az állampolgároknak általában elismert alapjogaival, nevezetesen a személyes és költözködési szabadsággal, de különben sem vezetnének célhoz.

Ezen baj gyökeresen csak helyes közgazdasági és közigazgatási intézkedések folytán volna orvosolható; de az ily intézkedések az állam pénzügyi erejének helyes egyensúlyára való tekintetből és a természetes fejlődés folyamatának lassú volta miatt csak hosszabb idő múlva valósíthatók meg és mutathatnak fel nagyobb eredményt.”

A belügyminiszteri körirat alapján 1900. júl. 28-án a főispán felkéri²⁹ a szabadkai polgármestert, hogy amennyiben Szabadkán Amerikába vagy máshova kivándorlás fordul elő, úgy öt nyolc napon belül szíveskedjék értesíteni. A polgármester aug. 1-jén jelenti,³⁰ hogy „(...) itt Szabadkán általában tömegesebb kivándorlások nem fordulnak elő”. Schmausz Endre, Szabadka és Baja városok főispánja aug. 13-án értesíti³¹ Széll Kálmánt, a Belügyminisztérium vezetőjét és belső titkos tanácsosát, hogy Szabadkán tömeges kivándorlásra eddig nem került sor. Amennyiben netán később mégis előfordulna, úgy Mamuzsich Lázár polgármester köteles a belügyminiszter 59207/V.-a számú rendelete³² értelmében eljárni. Ugyanis e rendelet többek között utasítja a törvényhatóságokat, hogy ha területükön kivándorlást észlelnek, mindenképp annak keletkezési okait igyekezzenek kipuhatolni, hátha valamely kormányhatósági vagy törvényhozási intézkedés által orvosolhatók.

A temesvári Délvidéki Kivándorlási Kongresszus Irodája 1902. júl. 5-én a folyton növekvő kiadások fedezéséhez Szabadka hozzájárulását is kéri. A kivándorlási kongresszus rendezőbizottságát a fenti lépésre azon körülmény készítette,³³ hogy „(...) a kivándorlási mozgalom mind nagyobb mérvet ölt, és ezzel kapcsolatban a kongresszusi iroda munkanyaga is folyton szaporodik, másrészt a kongresszus tárgyalási anyaga is napról napra bővül (...)”. Szabadka nem tesz eleget a felhívásnak, mivel a város „jutalmak és segedelmek számlája kimerítve (...)” van. Augusztus 1-jén Temesvárról újabb felhívás érkezik,³⁴ de Szabadka „fedezet nem lévén” megjegyzéssel ismét félreteszi az átiratot.

A Központi Statisztikai Hivatal 1902. febr. 3-án sürgeti Szabadkát,³⁵ hogy mielőbb küldje fel az 1898-ban leküldött statisztikai lapokat, mivel azok kitöltési határideje lejárt. A statisztikai hivatal újabb átiratában³⁶ az 1901. év folyamán történt ki- és be-, illetőleg visszavándorlási esetekről kér adatokat. A szabadkai polgármester 1902. febr. 25-én jelenti, hogy az „(...) 1901. évben az adatgyűjtés körébe tartozó egy eset sem merült fel.”

A belügyminiszteri körrendelet³⁷ alapján a városi tanács 1903. jún. 17-én hirdetményt szerkeszt,³⁸ amelyben figyelmezteti a netán Dél-Afrikába igyekvő szabadkaikat, hogy oda okvetlenül szabályszerű külföldi útlevél szükséges. Egyben megjegyzi, hogy tartózkodjanak az említett világrészre való kivándorlástól, mert ott a gyarmatokon a munka- és kereseti viszonyok határozottan kedvezőtlenek.

A Belügyminisztérium 1903-tól ideiglenesen engedélyezi az Adria Tengerhajózási Részvénytársaság által képviselt Cunard Steamship Company Ltd-nek, hogy Fiume és New York között kivándorlókat szállítson. Ideiglenesen megengedi továbbá, hogy bizonyos egyének az előbbi társaság hajóin a kivándorlókkal szállítási szerződéseket kössenek.³⁹ Szabadkáról Víg Zsigmond Sándor, Nagybecskerekéről Hegedüs Mór, Zomborból László Adolf és Újvidékről Rosenbaum Ferenc menetjegy irodafőnökök, Versecről pedig Krausz Ignác⁴⁰ kereskedő köthet a kivándorlókkal szerződést a Vajdaságból.

A 64041-III a/1904-es számú körrendelet⁴¹ tárgya a kivándorlás irányítása és ellenőrzése. A kormány biztosította a Fiume és New-York közötti hajójáratot, amelyen akadálytalanul bonyolítható a kivándorlás. Az elsődleges cél azonban továbbra is a kivándorlás csökkentése, az engedély nélküli ügynökök működésének megakadályozása, a szabálytalan útlevéllel rendelkezők ellenőrzése stb. A főispán 1904. júl. 11-én átiratában⁴² felszólítja a szabadkai polgármestert, hogy a fenti körrendeletben foglalt rendelkezéseket a rendőrkapitánnyal egyetemben „szigorúan, pontosan és tapintatosan” hajtsa végre. Valamint „(...) a kivándorlási mozgalmat folyton figyelemmel kísérni s szerzendő tapasztalatairól időnként, sürgős intézkedést igénylő esetekben pedig azonnal jelentést tenni szíveskedjék. Első időközi jelentését folyó évi augusztus 15-ig lesz szíves megtenni.”

Az újabb körrendelet⁴³ alapján 1904-től a kivándorlókkal szerződést köthet az említett liverpooli társaság igénybevételével Újvidékről Mándics Demeter magánhivatalnok (működési területe Újvidék város), Zomborból Léderer Leó menetjegy irodafőnök (működési területe Zombor város, Bács-Bodrog vármegye). A Belügyminisztérium ezenkívül Léderer Jenő újvidéki kereskedőnek 1905. jún. 24-étől 1907. júl. 19-éig engedélyezte a szerződések megkötését.⁴⁴

Életbe lép az „útlevélügyről szóló törvény” 1904-ben. A szabadkai városi tanács megbízza⁴⁵ a rendőrkapitányi hivatalt, hogy az útlevél kezeléséhez szükséges nyomtatványokat sürgősen szerezzé be.

A szegedi Kereskedelmi és Iparkamara 1905. márc. 19-i átiratában⁴⁶ Szabadkától kéri a rendelkezésre álló kivándorlási adatokat. Szabadka 1905-ben összesen tizenkilenc útlevelet adott ki, tizenhárom férfi és öt nő részére. Ebből tizenöt Amerikába szól, a többi európai államokba. A szabadkai kivándorlók között mezőgazdasági napszámosok, iparosok és iparossegédek szerepelnek többségben. Emellett néhány kereskedő és őstermelő, viszont értelmiségi egy sem található.

Az állandóan növekedő kivándorlást a kormány valamilyen formában ellensúlyozni igyekszik. A földművelésügyi miniszter 1906. jún. 2-ai 43100/VI.-3. számú köriratában⁴⁷ a következőket jelenti: „A munkáskérdés helyes mederben tartásának egyik legfontosabb eszköze az, ha biztosítani tudjuk, hogy a gazdasági munkásoknak a szorosán vett gazdasági munkákon felül is legyen

jövedelmező munkája és keresete.” És javasolja a háziipar különböző ágainak fellendítését és mindama foglalkozások üzését, amelyek kevés befektetéssel, különös előképzettség nélkül is haszonhajtók lehetnek, pl. gyékényfonás, seprőkötés, méhészet, baromfi- és selyemtenyésztés, kertészkedés, gyümölcs- és zöldségtermesztés. A munka szövetkezetek útján is folyhat. A miniszter azzal zárja köriratát, hogy a fenti akciót hajlandó anyagi támogatásban is részesíteni, hiszen a munkásnép helyzetén mielőbb változtatni kell.

A fenti körirathoz a szabadkai városi tanács a „fontos” megjegyzésen kívül 1906. júl. 14-én a következőket fűzi:⁴⁸ „Városunkban a háziiparral foglalkozó munkás telep már felállítatván – jelen rendelet, mint hasonló eszmekörben mozgó tudomásvétel után irattárba helyeztetik”.

Valóban Szabadkán már virul a háziipar. Sőt később megalakul. A szabadkai felső nőipari és iparművészeti felső iskola, amelynek feladata különböző foglalkozások elsajátítása; segítségnyújtás, hogy a nők önállóan keressék meg kenyerüket, annál is inkább, hogy „(...) a kivándorlást, a magyar lányokkal való kereskedést...” megakadályozzák. Ezenfelül a kiskereskedők egyesületbe tömörülnek.⁴⁹ Így próbálkoznak az „ár” ellen védekezni.

Látva a kormány egy helyben topogását, egyes vármegyék feliratot terjesztenek fel a belügyminiszterhez, amelyben nyíltan felkéri a kormányt a kivándorlási kérdés megoldására. A vármegyék egyben szétküldik átíratokat az ország minden részébe. Szabadka 1907-ben értesülhet Szabolcs, Szatmár és Csánád vármegyék, valamint Győr, Makó és Szatmárnémeti városok kivándorlással kapcsolatos közgyűlési határozatairól.⁵⁰ Ezek a döntések minden esetben túlmutatnak a kivándorlás problémáján, és fényt derítenek az általános társadalmi állapotokra. Kéri a kivándorlási ügynökségek felszámolását, az idegen hajóstársaságokkal kötött szerződések felbontását, a kivándorlók visszatérésének megkönnyítését stb. Megállapítják, hogy Európában a kivándorlás terén Ausztria–Magyarország vezet. Hogy ez bekövetkezett, ennek mélyebb gyökerei vannak. Köztudomású, hogy a kevés kínálat és nagy kereslet a „munkabéreknek az elviselhetetlenségig fokozott emelkedését vonta maga után”. A terményárak fordított arányban állnak a termelési költségekkel és a birtokárakkal. A mezőgazdasági válság maga után vonja az ipar és kereskedelem rosszabbodását is. Habár a vármegyei átíratok más-más időpontban érkeznek Szabadkára, mégis mondanivalójuk megegyezik, és egységesen arra a következtetésre jutnak, hogy a szegény sorsú, vagyontalan munkás életén mielőbb könnyíteni kell. Mégpedig a nincsteleneknek bizonyos minimális ingatlan birtokot kell biztosítani, hogy azt a magukénak vallhassák. Minthogy az országban a kötött birtok kiterjedése óriási méretű, az említett cél elérésére elkerülhetetlenül szükséges ezek megszüntetése, apró birtokokra való felosztása és kamatmentes állami kölcsönök biztosítása. Szabolcs vármegye odáig megy, hogy felkéri a kormányt: „Magyarországot közgazdaságilag és kereskedelmileg Ausztriától teljesen függetlenné és e tekintetben az egész külfölddel szemben teljesen önjogúvá, szabaddá tegye (...)”⁵¹

Kétségekívül a vármegyék jelentős megmozdulásának lehetünk szemtanúi. Meg kell jegyeznünk: Szabadka a vármegyék kezdeményezését egyhangúlag támogatja, amelyet az 1907. jún. 27-én hozott közgyűlési határozat is bizonyít:⁵² „A t. hatósági bizottság az ezen megkeresések kapcsán beküldött hatá-

rozatokat és feliratokat magáévá tevén, hason szellemű feliratok intézését elhatározza. Miről a tanács értesítettik.” A szabadkai városi tanács júl. 22-én megtárgyalja a vármegyék felirataival kapcsolatban hozott törvényhatósági határozatot, de Budapestre csak aug. 14-én küldi meg javaslatát:

„Mélyen tisztelt Képviselőház!

Szabolcs, Szatmár és Csanád vármegyék, valamint Győr és Szatmár-Németi városoknak a kivándorlás csökkentése érdekében hozott közgyűlési határozataikat és átírataikat törvényhatósági bizottságunk f. évi június hó 27-én tartott közgyűlésében tárgyalás alá vette, és az azokban foglalt javaslatokat egyhangúlag elfogadta. Ezen közgyűlési határozatból kifolyólag kérjük a kivándorlási ügynek a felterjesztésekben foglalt szempontok figyelembe vételével törvényhozási úton való szabályozását.”

Amint a fentiekből látható, a vármegyék részéről egyfajta összefogási kísérlet, szolidaritás tapasztalható. És örvendetes tényként könyvelhetjük el, hogy Szabadka csatlakozik a haladó megmozduláshoz, sőt a képviselőházba is felküldi észrevételét.

A kormány fittyet hány a vármegyei közgyűlések határozataira, javaslataira, és néhány évvel később, 1911. márc. 21-én arról értesíti⁵³ valamennyit, hogy újabb hajótársaságoknak engedélyezi (kénytelen engedélyezni!) a kivándorlók szállítását. E döntését április 9-én azzal egészíti ki,⁵⁴ hogy a liverpooli Cunard Steamship Company Ltd. hajótársaságnak lehetővé teszi Pancsova, Újvidék, Gombos és Gyékényes határszéli állomásokon a kivándorlási irodák megnyitását. Ennek folytán a fiemei kikötőből történő kivándorlás Csáktornyan kívül Pancsova, Újvidék, Gombos és Gyékényes határállomásokon keresztül is lebonyolítható. A főispán külön felhívja a szabadkai polgármester figyelmét a kiegészített körrendeletre,⁵⁵ az abban foglalt rendelkezések pontos betartására és ellenőrzésére.

A kormány részéről pedig 1913. dec. 2-án újabb sajnálkozás:⁵⁶ „A múlt évszázad második felében megkezdődött és az Észak-Amerikai Egyesült Államok területére irányuló kivándorlás az utóbbi két évtizedben mindnyagobb arányokat öltött, úgy hogy a kivándorlók száma ezidő szerint évenként átlag az egyszázazret jóval meghaladja”. A szabadkai városi tanács ugyanakkor a következőket jelenti:⁵⁷ „Tekintettel arra, hogy a törvényhatóság területén a kivándorlók száma oly csekély, hogy a kivándorlás csökkentése végett hatósági intézkedéseket tenni szükségtelen (...).” Dr. Bíró Károly polgármester 1914. jan. 18-án bővebb magyarázatot fűz a tanácsi jelentéshez, és a belügyminisztert mintegy vigasztalóan a következőképp tudósítja:⁵⁸ „Szabadka sz. kir. város az ő speciális viszonyainál – népének az anyaföldhöz ragaszkodásánál – és talán a város által követett birtok politikánál fogva is, eddig nem érezte a kivándorlás okozta károkat.

A hivatalos adatokból, de a közvetlen tapasztalatból nyert meggyőződésem szerint is, a város területéről történt kivándorlások száma oly csekély (a múlt évben 6 útlevéllel 15-en vándoroltak ki), hogy a különösebb intézkedések megtételére ezidőszert indokot nem látok.

A saját hatáskörömben és a város illetékes hatóságai által is mindazonáltal a kivándorlás ügyét éber figyelemmel kísérem, illetve kísértetem, és szükség esetén a körrendeletben lefektetett intenciók megvalósításáról gondoskodom.”

Annyi bizonyos: a szabadkai polgármester jelentésén érdemes elgondolnodni, főleg ami a város birtok-, illetve kisbirtok-politikáját illeti.

Már 1878-ban a Magyar Kisbirtokosok Országos Földhitelegyesület létesítő bizottsága⁵⁹ által olyan irányú kezdeményezés történik, amely a későbbiek során valamelyest elősegíti a kisbirtokos osztály hitelviszonyainak rendezését. Hiteligényeit visszafizethető kölcsöntőkék nyújtásával elégítheti ki, amely csökkenti az ijesztő mértékben elharapódzott uzsorát. Habár a fenti egyesület (később Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete) még a századfordulón is igyekszik különböző újításokkal a kisbirtokosok sorsán könnyíteni, ennek ellenére országshozza fokozódik a kisbirtokosok tehermentesítése érdekében folytatott akció. A század elején egyes vármegyék körirataiban rámutatnak a kisbirtokos osztály válságos helyzetére, aminek következményeként „(...) vagy a vándorbotot veszi kezébe, vagy – ami még rosszabb – a szocializmus, helyesebben, ma már az anarkizmus karjaiba veti magát.”⁶⁰ Mind több gazdasági egyesület arról tájékoztatja a földművelésügyi minisztert, hogy a szövetkezetek létesítésével a birtokos „(...) nem juthat sem elég magas összegű, sem elég olcsó oly kölcsönhöz (...), mely tagadhatatlanul alkalmas volna arra, hogy az uzsora karjaiból kiszabadítsa, de egyáltalán nem elég arra sem, hogy eddig eladósodott birtokát tehermentesítse.”⁶¹

Kétségkívül a szabadkai kisbirtokos osztály is hasonló nehézségekkel küszködik, ám korántsem olyan fokozott formában, mint másutt Bácskában. Azonkívül Szabadka már a múlt század végétől kedvezményekben részesíti kisbirtokosait. Egyrészt a legeltetési díjak elhalasztásával⁶² könnyít sorsukon. Tudniillik a város a kelebiai, tavankúti, ludasi, besebicsi stb. puszták csaknem ötszáz kisbirtokosának engedélyezi minden évben a kora tavasztól augusztus 16-áig terjedő időszakban a legeltetési adó elhalasztását. A társadalomban végbemenő folyamatok még a szabadkai hatóságot is meggyőzik e kedvezmények szükségességéről. A javadalmi hivatal 1900. máj. 5-én egyebek között a következőket jelenti⁶³ a tanácsnak: „(...) a házipénztárba is több befolyik, ha a tek. Tanács a halasztást megadja, mert nincs mitől tartani. Azonkívül a szocializmus minden évben úgy is terjed, ennek meggátlása végett, úgy a mostoha viszonyok, továbbá a sertésvész előidézett nyomort találok méltányosnak, hogy a tek. Tanács a fent felsorolt bajok okáért a halasztást ezen embereknek kegyesen megengedje”.

Szabadka más téren is igyekszik a társadalmi állapotokon könnyíteni: 1900-ban 6000 koronát szavazott meg az inségmunkára.⁶⁴ A téli hónapok sok mezei munkásnak kiüríti éléskamráját. A város ezért különböző közúti, gazdasági és egyéb közmunkával, 1904-től munkástelepek létesítésével⁶⁵ stb. óhajtja az 5–6000 létszámú⁶⁶ mezei munkás téli foglalkoztatását és ezzel párhuzamosan a szocialistikus mozgalmat, a munkanélküliséget, a kivándorlást stb. enyhíteni.

Az elmondottak alapján láthatjuk, hogy Szabadka hatóságának általában sikerül évtizedeken át megakadályozni a tömegesebb kivándorlást, ám nem úgy a munkanélküliséget és a munkásmozgalmat térhódítását.

Jegyzetek

- ¹ A Szabadkai Történelmi Levéltár (A továbbiakban: Levéltár), Magisztrátus 507/AEC. 1853
- ² Levéltár, Bezirksamt 465/1854
- ³ Levéltár, Városi tanács 4494/polg. 1863
- ⁴ Uo.
- ⁵ Levéltár, Városi tanács 3811/polg. 1863
- ⁶ Levéltár, Városi tanács 4885/polg. 1863
- ⁷ Levéltár, Városi tanács 848/polg. 1866
- ⁸ Levéltár, Városi tanács 4241/polg. 1863
- ⁹ Levéltár, Városi tanács 1872/polg. 1866
- ¹⁰ Levéltár, Városi tanács 2004/polg. 1866
- ¹¹ Levéltár, Városi tanács 2285/polg. 1866
- ¹² Levéltár, Városi tanács 2000/polg. 1867
- ¹³ Levéltár, Városi tanács 3520/polg. 1867
- ¹⁴ Levéltár, Városi tanács 5274/polg. 1869
- ¹⁵ Levéltár, Városi tanács 5278/polg. 1869
- ¹⁶ Levéltár, Városi tanács 5141/polg. 1881
- ¹⁷ Levéltár, Városi tanács 4148/polg. 1888
- ¹⁸ Levéltár, Városi tanács II. 396/1885; 13380
- ¹⁹ Šandor Mesaroš: *Radnički pokret u Bačkoj od formiranja socijaldemokratske partije Ugarske do kraja prvog svetskog rata (1890–1918)*. Novi Sad, 1975, 37. (A továbbiakban: Mészáros Sándor i. m.)
- ²⁰ Mészáros Sándor i. m. 110
- ²¹ Levéltár, Városi tanács 11472/polg. 1890
- ²² Levéltár, Városi tanács XIX. 162/1897; 8471
- ²³ Levéltár, Városi tanács XIX. 390/1897; 22194
- ²⁴ Levéltár, Városi tanács XIX. 202/1898; 9662
- ²⁵ Levéltár, Városi tanács XIX. 135/1898; 5368
- ²⁶ Levéltár, Városi tanács XIX. 135/1898; 10084
- ²⁷ Levéltár, Városi tanács, XIX. 136/1899; 20984
- ²⁸ Levéltár, Főispáni hivatal 443/1900
- ²⁹ Uo.
- ³⁰ Levéltár, 1029/el. 1900
- ³¹ Levéltár, Főispáni hivatal 497/1900
- ³² Levéltár, 1123/el. 1900 és Városi tanács XIX. 242/1900
- ³³ Levéltár, Városi tanács XII. 1037/1902; 12275

- 34 Levéltár, Városi tanács XII. 1037/1902; 14446
- 35 Levéltár, 293/el. 1902
- 36 Uo.
- 37 Levéltár, Városi tanács XIX. 100/1903; 8558
- 38 Uo.
- 39 Levéltár, Városi tanács XIX. 288/1903; 23360
- 40 Levéltár, Városi tanács XIX. 288/1903; 6189
- 41 Levéltár, Főispáni hivatal 432/1904
- 42 Uo.
- 43 Levéltár, Városi tanács XIX. 112/1904; 13951
- 44 Levéltár, Városi tanács XIX. 112/1904; 13995; 17411
- 45 Levéltár, Városi tanács XIX. 112/1904; 15894
- 46 Levéltár, Városi tanács XXIII. 13/1905; 6260
- 47 Levéltár, Városi tanács XIX. 124/1906; 11741
- 48 Uo.
- 49 Levéltár, Városi tanács I. 433/1901
- 50 Levéltár, Városi tanács I. 188/1907
- 51 Levéltár, Városi tanács I. 188/1907; 9824
- 52 Levéltár, Városi tanács I. 188/1907; 15584
- 53 Levéltár, 859/el. 1911; 602
- 54 Levéltár, 859/el. 1911; 761
- 55 Levéltár, 859/el. 1911; 859
- 56 Levéltár, városi tanács XIX. 103/1913; 32523
- 57 Uo.
- 58 Levéltár, 107/el. 1914
- 59 Levéltár, Városi tanács XXIII. 13/1904
- 60 Levéltár, Városi tanács XXIII. 9/1904; 10333
- 61 Uo.
- 62 Levéltár, Városi tanács XII. 699/1900
- 63 Levéltár, Városi tanács XII. 699/1900; 8251
- 64 Levéltár, Városi tanács XIX. 34/1900
- 65 Levéltár, Városi tanács XIX. 173/1904; 22434
- 66 Uo.

(Létünk, 1985. 2. szám)

GAÁL FERENC HAGYATÉKA ÉS EMLÉKE

Művelődéstörténéseink mindenekelőtt egy-egy jelentősebb személy, művelődési csoport stb. munkásságát, értékeit, erekyéit mentik át és tárják fel. Ezzel párhuzamosan – egy teljesebb kép áttekintése szempontjából – alapvetően fontos, sőt elkerülhetetlen a háttér, a társadalmi viszonyok és egyéb körülmények bemutatása, felfedése is.

A különböző jelesebb személyiségek hagyatékaival bizony Szabadka sem dicsekedhet különösebben. A múzeum, könyvtár és levéltár csak töredékesen, elenyésző mennyiségben rendelkezik – sokszor objektív okokból kifolyólag (háború stb.) – elődjaink felbecsülhetetlen értékű műtárgyaival, könyvvállományával, kézírataival és egyéb értéktárgyaival. A helytörténeti kutatás szempontjából viszont nem érdemtelen kifürkészni egy-egy hagyaték mibenlétét és átszarmaztatásának körülményeit, amelyekhez a levéltárak nyújthatnak elsősorban számottevő segítséget.

Gaál Ferenc (1860–1906) Szabadka egyetemes zenekultúrájának egyik – ha nem is a legeredetibb – kiemelkedő képviselője. Életében hallatlan népszerűségnek örvend, sok-sok emlékezetes hangversenyen lép fel Európa-szerte. Nemcsak a kiváló zongoraművészt, hanem egyben az országosan ünnepezt zeneszerzőt is tisztelték benne. Liszt és Erkel tanítványa, ennek ellenére Szabadkán igen gyakran nem talál megértésre. Így pl. amikor 1893. aug. 30-án „Liszt Ferenc volt tanítványa”¹ arra kéri a városi tanácsot, hogy nagy tanítómesterének soproni emlékszobor-leplezésén részt vehessen, a városi hatóság kérelmét elutasítja.

Szerzeményeivel pályafutása során számtalan díjat nyer, de ma már nyilvánvaló: inkább kórusműveivel és a népzenei elemek feldolgozása (szláv népek zenéjéből is!) terén írta be nevét Szabadka zenetörténetébe.

Gaál Ferenc 1906. dec. 11-én meghal. Országszerte megdöbbenéssel fogadják a gyász hírt. A Pécsi Dalárda többek közt így: „Mély megdöbbenéssel vettük a gyászjelentést, mely egy kiváló tehetségű egyén, egy hírneves zeneköltő szíve dobbanásának megszűntét adta tudomásunkra.

Tudjuk, érezzük, ki volt Gaál Ferenc a zenevilágnak, kinek nem egy művét élvezettel tanulta be Dalegyesületünk.”²

Nos, kísérjük figyelemmel néhány éven át Szabadka viszonyulását korának elismert muzsikusaéhoz, a város részére sok dicsőséget szerző fiához!

Gaál Ferencet a legnagyobb pompával helyezik örök nyugalomra, amely alkalomból az ország minden részéből számos előkelőség jelenik meg. Pár nappal később György Mór v. bizottsági tag beadvánnyal³ fordul a törvényhatósági bizottsághoz, amelyben indítványozza nevezett zeneszerző és zeneiskolai igazgató „érdemeire való tekintettel” díszes síremlékének a felállítását. Az indítvány tárgyában a törvényhatósági bizottság 1906. dec. 27-én a következőképpen határoz:⁴ „A törvényhatósági bizottság mély fájdalommal emlékezve meg Gaál Ferenc elhalálzásáról nem csak zeneintézetét, hanem az egész zenevilágot ért veszteségről, Gaál Ferenc zeneiskolai igazgató és egyházi karnagynak különösen a magyar zeneirodalom terén szerzett elévülhetetlen érdemeit jegyzőkönyvben megörökíti.

Elhatározza tovább a törvényhatósági bizottság, hogy Gaál Ferenc síremlékének felállítására megindult társadalmi mozgalom támogatására, egyelőre a városi tanács által az elhunyt zeneköltő temetésére rendelkezésre adott 600 koronából megmaradt 260 koronát – a tanács fenti intézkedésének jóváhagyásával – megszavazza.

Egyben utasítja a városi tanácsot, hogy az elhunyt zeneköltő hagyatékából kéziratainak és műtárgyainak a közkönyvtár és múzeum javára leendő megszerzése iránt a szükséges lépéseket haladéktalanul tegye meg.”

Brenner József tiszti ügyész 1907. február közepén értesíti⁵ a városi tanácsot, hogy a szabadkai kir. járásbírótság elrendelte a zeneszerző leltározott hagyatékának elárverezését, amelyet február 25-től bonyolítanak le. Ez alkalommal a zenede részére jutányos áron hangjegyek is vásárolhatók. A tiszti ügyész jelentése alapján a tanács dr. Vojnics Ferenc h. tanácsnokot és főjegyzőt hatalmazza fel⁶ a hangjegyek megvételére és egyben az árverés levezetésére.

Dr. Vojnics főjegyző a közművelődési ügyosztály nevében febr. 27-én jelentést ad az árverés lefolyásáról.⁷ Előadja, hogy a kéziratgyűjteményre, az ereklyetárgyakra és a könyvekre nézve dr. Kovács László, a Nemzeti Múzeum tisztviselője, a hangjegyekre vonatkozólag pedig Maczák Manó h. zeneigazgató értékelése alapján – dr. Brenner József tisztiügyésszel egyetértőleg – árverezett. A hangjegyek részére dr. Vojnics üvegszekerényt is vásárol, majd így folytatja jelentését: „... az 50 koronáért megvett eléggé bő, de különben igen hiányos kézirat gyűjteménynek egy részét a Nemzeti Múzeumnak átengedtem. Ennek indoklása azt hiszem aligha szükséges. Az általunk fizetett érték is oly csekély, hogy annak felosztása és részleges megtérítésének kívánása egy országos intézettől indokolatlan lett volna, annál is inkább, mert ha a Nemzeti Múzeum külön árverez, a kéziratokhoz talán nem is juthattunk volna, vagy legalábbis jelentékenyen drágábban.” Végül a h. tanácsnak betérjeszti a 157 korona összeget, amely a kiutalt 500-ból az árverésen visszamaradt.

A Nemzeti Múzeum igazgatója 1907. márc. 12-én hálóját fejezi ki⁸ a hagyaték „több érdekes és értékes kéziratának, hangjegyének és zenei nyomtatványá”-nak odaajándékozásáért. Közben a városi tanács utasítja a tisztiügyészséget és a városi levéltárat, hogy mielőbb juttassa vissza az árverési jegyzőkönyv hiteles másolatát és a zeneszerző hagyatékából megvásárolt könyvek, hangjegykéziratok, okmányok és műtárgyak jegyzékét. (A jegyzéket függelékként közöljük – M. L.).

Csakhamar az örökségre irányul a figyelem⁹: Belák Mária, János, Ferdinand és Anna nyitrai illetőségű (Gaál Ferenc is Nyitra megyéből származik – M. L.), valamint Gaál Paula és Böhm Gyula (utóbbi megvásárolta előbbi örökségi jutalékát) budapesti lakosok neheztelnek az örökösödési illeték behajtásával kapcsolatban, mivel a Gaál Ferenc utáni hagyaték részükre bíróságilag még átadva nincsen.

Ám a városi tanács homlokterébe kerül ismét a zeneszerző síremlékének a felállítása. A városi zeneiskola a Gaál Ferenc helyébe lépett Lányi Ernő irányítása mellett már 1907. dec. 1-jén hangversenyt rendez volt igazgatója síremlékének javára,¹⁰ amelynek jövedelme 241 koronát tesz ki. Később, 1909 novemberében a zombori Polgári Kaszinó rendez dalestélyt zeneszerzőnk tiszteletére és az itt befolyt 200 korona összeget a dalárda elnöke 1910 májusában megküldi dr. Biró Károly szabadkai polgármesternek.¹¹ A házipénztár az összeget csatolja a zeneiskolában összegyűlt 241 koronához. Természetesen az árverésen visszamaradt 157 koronát is a síremlék felállítására irányozzák elő.

Különösen Lányi Ernő igyekezete figyelemre méltó. Ugyanis 1909 decemberében bejelenti¹² a városi tanácsnál, hogy tavasszal a zeneiskola házi hangversenyének keretén belül újabb rendezvényt igyekszik a síremlékalaphoz hozzájárulni. A tanács ezt „... nemcsak illőnek, de érdeme szerint valónak is tartja, hogy a Gaál-síremlék első sorban azoknak lelkes közreműködéséből létesüljön, akikhez az elhunyt életében legközelebb állott... és akként rendelkezik, hogy a jövő tanévekben az első házi hangverseny 1 kor. beléptidíjjal a tanács további rendelkezéséig mindig a Gaál-síremlék alap javára rendeztesék”. Nem sokkal később, 1911. nov. 14-én Lányi ismét értesíti¹³ a tanácsot egy újabb hangverseny megrendezése tárgyában, amelyen Gaál emlékére ezúttal Liszt-művek csendülnének fel. A főgimnázium tornacsarnokában december 6-án megtartott hangversenyen többek közt a következő Liszt-művekben gyönyörködhetett a közönség: *Tantum ergo*, *Du bist die Ruh*, *Rossignol*, *Olyan vagy, mint a virág*, *Consolation*, Ily módon az alap újabb 195 koronával és 65 fillérral növekedett.

Közben a szabadkai művelődési ügyosztályon megjelenik Martinovics Béla és előadja,¹⁴ hogy Gaál Ferenc hagyatékának elárverezésekor egy ezüstkoszorút 20 korona, egy nikkelezett kerékpárt 12 korona összegért vásárolt, amelyeket a jeles zeneszerző emlékének megőrzése céljából ugyanolyan árért hajlandó a városi közkönyvtár és múzeum részére átengedni. A tanács elfogadja az ajánlatot, de pár nappal később 1912. szept. 10-én Martinovics visszavonja ajánlatát, hogy aztán két nappal később újra eredeti ajánlatát fenntarthassa. Végül Balogh Károly főlevéltáros jelenti¹⁵ szept. 22-én, hogy a városi múzeum részére átvette Martinovicstól a tárgyakat.

Ez idő tájt megalakul a Gaál Ferenc emlékműbizottság. Martinovics Béla, a bizottság elnöke 1913. jan. 22-én terjedelmesebb folyamodványában előterjeszti,¹⁶ hogy a zeneszerző carrarai márványból készülő emlékműve a befejezéshez közeledik. Ám a közadakozásból befolyt és az emlékműbizottságnál elhe-

lyezett összesen 2455 korona nem fedezi a síremlék költségeit. Újabb 800 koronára lenne szükség. A városi tanács azonban egyelőre elodázza a kérelmet, de a síremlék alapozásához 360 koronával hajlandó hozzájárulni.¹⁷

A síremlék elkészítésével 3000 korona összegért Keller Albert szabadkai szobrászművészt bízzák meg, akinek az emlékműbizottság 1913. szept. 20-ig 2545 koronát és 75 fillért kifizet.

A tanács mielőbb végére szeretne járni az ügynek. Felszólítja Martinovics Bélát,¹⁸ hogy részletes kimutatást terjesszen be az emlékműre összegyűjtött adományokról. Erre a bizottság elnöke 1914. márc. 16-án megküldi¹⁹ az elszámolást a bevételről (a betétkönyvek, a Nemzeti Kaszinó és Szabadka város adományai alapján) és a kiadásokról (Keller Albert szobrásznak, a Szent Antal nyomdának, Fuszek kertésznek, Palatinus kőfaragónak, a fuvardíjak és egyéb külön kiadásokról).

Két nappal később Keller szobrász felhívja az emlékműbizottság figyelmét a síremlék előállításáért járó hátralék kiegyenlítésére. Majd a törvényhatósági bizottság – ettől eltekintve – június 14-én helyt ad az emlékműbizottság kérelmének és segélyképpen megszavazza²⁰ a még fedezetlenül álló 831 korona 25 fillért. A szabadkai polgármester-helyettes pedig a határozatot jóváhagyás végett felterjeszti a Belügyminisztériumhoz, amely csak jóval később vizsgálja felül a síremlék addigi költségeit. Egyes igazoló okmányok hiányában azonban 1915. júl. 7-én azzal küldi vissza²¹ a dokumentumokat, hogy a tanács hozzon új határozatot és azt jóváhagyás végett újból terjessze fel.

Időközben elhunyt Martinovics Béla. Élettársa 1916. febr. 26-án Bácsalmásról egyebek közt a következőkről értesíti²² a városi tanácsot: „... Néhai férjemnek az emlékmű létesítése körül kifejtett közismeretes önzetlen buzgalma és áldozatkészsége kizárja azt, hogy bármilyen bevétel avagy kiadás igazolatlan illetve indokolatlan lett volna. Minthogy azonban én mindama számlákat és nyugtákat valamint egyéb iratokat is, amelyek tudomásom szerint befejezett tényekre vonatkoztak, már megsemmisítettem, másrészt a legmesszebbmenő áldozatkészséggel adózom magam is a néhai férjem által oly lelkesen felkarolt és intézett kultúr mozgalom céljaira, – ezennel tisztelettel beterjesztem a férjem elhalálása után általam úgy sem szolgáltatható iratok helyett a fentjelzett összeget azzal, miszerint azt a néhai férjem számadásainak kiegészítéseként elfogadni s az emlékmű ügyét véglegezve a valóban művészi alkotást végleg át is venni sziveskedjék...” És özv. Martinovics Béláné eljuttat a tanács címére 248 korona és 45 fillér összeget.

Nem sokkal később a számvevőség – mielőtt a Belügyminisztérium ismét kézhez venné – alaposan átellenőrzi²³ a síremlék összköltségeit és örömmel jelenti, hogy az emlékműbizottság ezennel végeredményben befejezte rendeltetését. Természetesen előbb még kivárja a Belügyminisztérium jóváhagyását a síremlék költségeinek kiegyenlítésére.

A Belügyminisztérium csak 1916. aug. 10-én vet véget a több éven át tartó hosszadalmas és körülményes kulturális procedúrának, amikor is a lehető leg-

mörebbe válaszol: „Jóváhagyom.- „²⁴ Erre a város törvényhatósági bizottsága a legrövidebb időn belül meghozza határozatát: „... a tanács a síremléket a város felügyeletébe és gondozásába átveszi, s annak eszközzésére a mérnöki hivatalt utasítja.”

A Bajai temetőben felállított Gaál-síremlék megszületése a városnak nem kis állhatatosságával és áldozatával járt. Kétségtől megnehezítette a körülményeket a közelgő nagy világégés hangulata, de Szabadka többszöri megtorpanása ellenére kitartott eredeti elképzelése mellett és méltóan örökítette meg kiváló fiának emlékét.

Jegyzetek

- ¹ Szabadkai Történelmi Levéltár (A továbbiakban: Levéltár), Városi tanács, II. 147/1893; 14032
- ² Levéltár, Városi tanács, XII. 906/1906; 27184
- ³ Levéltár, Városi tanács, X. 179/1906; 26426
- ⁴ Levéltár, Városi tanács, X. 179/1906; 1604
- ⁵ Levéltár, Városi tanács, X. 179/1906; 3874
- ⁶ Levéltár, uo.
- ⁷ Levéltár, Városi tanács, X. 179/1906; 4821
- ⁸ Levéltár, Városi tanács, X. 179/1906; 6100
- ⁹ Levéltár, Városi tanács, XII. 303/1909
- ¹⁰ Levéltár, Városi tanács, II. 308/1907; 25643
- ¹¹ Levéltár, Városi tanács, II. 179/1906; 9627
- ¹² Levéltár, Városi tanács, II. 95/1908; 25465
- ¹³ Levéltár, Városi tanács, II. 283/1911; 24203
- ¹⁴ Levéltár, Városi tanács, II. 244/1912; 21077
- ¹⁵ Levéltár, Városi tanács, II. 244/1912; 22483
- ¹⁶ Levéltár, Városi tanács, II. 283/1911; 2202
- ¹⁷ Levéltár, Városi tanács, II. 283/1911; 9067
- ¹⁸ Levéltár, Városi tanács, II. 283/1911; 25010
- ¹⁹ Levéltár, Városi tanács, II. 283/1911; 195795
- ²⁰ Levéltár, Városi tanács, II. 283/1911; 7557
- ²¹ Levéltár, Városi tanács, II. 283/1911; 15082
- ²² Levéltár, Városi tanács, II. 283/1911; 12164
- ²³ Levéltár, Városi tanács, II. 283/1911; 108859
- ²⁴ Levéltár, Városi tanács, II. 283/1911; 21482

Függelék

A szabadkai Városi Zeneiskola részére Gaál Ferenc hangyatekából vásárolt könyvek és hangjegyek jegyzéke

I. Könyvek

- 1 Id. Ábrányi K.: A magyar zene a 19. században
- 2 Id. Ábrányi K.: Az orosz magyar daláregyesület története
- 3 Berlioz H., Instrumentationslehre, I. kiadás 1864.
- 4 Berlioz H.: Instrumentationslehre, II. kiadás 1875.
- 5 Bige Oskar: Intime Musik
- 6 Bodrogi K.: Énekiskola
- 7 Bogisich M.: A keresztény egyház ősi zenéje
- 8 Breslaur: Musikalisches Conservations Lexikon
- 9 Brumeau: Geschichte der franz. Musik.
- 10 Czigliányi: Német dalok
- 11 Chovan K.: A zongorajáték tanmódszere
- 12 Egner Adolf: Összhangzat és zenetan
- 13 Estienne: Lettres sur la musique
- 14 Göllerich A.: Beethoven
- 15 Hauslich: Von musikalisch – Schönen
- 16 Harrach: Schopenhauer és Wagner Richárd
- 17 Heyse: Leitfaden zur deutschen Sprache
- 18 Hohmann: Harmonie und Generalbass – Lehre
- 19 Köhler: Clavier Unterricht
- 20 Krutschek: Die Kirchenmusik
- 21 Liszt F.: Chopin
- 22 Lorenz F.: Haydn, Mozart, Beethoven
- 23 Marx A. B.: Ludwig von Beethoven Leben und Schaffen, 2 kötet
- 24 Marx A. B.: Methode der Musik
- 25 Meichtner Friedrich: Wieck und seine beiden Töchter
- 26 Neumann F.: Musikgeschichte. 2 kötet
- 27 Reismann: Musikgeschichte
- 28 Richter E.: Lehrbuch der Füge
- 29 Schelle: Die sixtinische Capelle
- 30 Schubert: Vorschule zum componieren
- 31 Libeck: Kleine compositionslehre
- 32 Szabadka város szervezeti szabályrendelete

- 33 Ritter: Encyklopädie der Musikgeschichte. 6 kötet
- 34 Skuherszky: Die musikalischen Formen
- 35 Tappert: Quinten Parallelen
- 36 Tobler: Kuhreihen, Jodel
- 37 Wagner Richard: Zukunftsmusik
- 38 Walther J.: Gregorianische Choral – Gesänge
- 39 Vasichewsky W.: Geschichte der Instrumentalmusik
- 40 Wollzegen H.: Wagen – Brevier

II. Hangjegyek

- 1 Bach J. S.: Das wohltemperierte Klavier
- 2 Bach J. S.: Klavierwerke
- 3 Beethoven: Concert IV. Partitúra
- 4 Beethoven: C-dur Messe. Partitúra
- 5 Berlioz H.: Grande Messe des morts
- 6 Berlioz H.: Partitúr-Beispiele
- 7 Bizet G.: Carmen (zongorakivonat szöveggel)
- 8 Cherubini: Ave Maria
- 9 Czerny: 4 kézre való darabok
- 10 Deák Gerő: E. M. K. E. daloskönyv (2-3 szólamú)
- 11 Deák Gerő: E. M. K. E. daloskönyv (4 szólamú)
- 12 Deák Gerő: Magyar harmónia, I. kötet
- 13 Gaál F.: Compositionen
- 14 Harrach J.: Arany lant, 2 kötet
- 15 Harrach J.: Magyar Arion
- 16 Hoffmann R.: Instrumentationslehre, 2 kötet
- 17 Köhler L.: Sonaten Studien
- 18 Liszt F.: Der XIII. Psalm
- 19 Major J. Gy. Zsidó vallásos énekek
- 20 Marchesi: Coloratur – Arien
- 21 Mascagni: Cavalleria rusticana
- 22 Mendelssohn Paulus Oratorium etc.
- 23 Mozart: Requiem (Kivonat)
- 24 Moritz Geiger: Influenza Polka etc.
- 25 Palestrina: Messa
- 26 Puccini: Manon Lescaut. Zongorakivonat
- 27 Schubert: Grosse Messe (Kivonat)

- 28 Srenska Album
 29 Varga I.: Dalár- zsebkönyv
 30 Wagner R.: Meistersänger aus Nürnberg. Vorspiel
 31 Wagner R.: Parsifal (Vorspiel Partitúra)
 32 Wagner R.: Lohengrin (Partitúr)
 33 Wagner R.: Tristan und Isolde (Partitúr)
 34 Weber: Concertstück (Partitúr)
 35 Weber: Ouvertüren (Partitúr)

2. A szabadkai Városi Közkönyvtár részére Gaál Ferenc hagyatékából vásárolt könyvek, hangjegyzékek, okmányok és műtárgyak jegyzéke

A szerző neve	A mű címe	Kötet	Jegyzet
1. Arany János	Kisebb költeményei	1.	
2. Ábrahám Emil	Újabb költeményei	1.	
3. Bajza	Versei	1.	
4. Berzsenyi Dániel	Versei	1.	
5. Endrődi Sándor	Költeményei	1.	
6. Imrefi Iván	Költemények	1.	
7. Kadocsa Elek	Költeményei	1.	
8. Petőfi Sándor	Összes költeményei	1.	
9. Regőczy Győző	A szerelem könyve	1.	
10. Rudnyánszki Gyula	Fényben árnyban	1.	
11. Rudnyánszki Gyula	Új könyv	1.	
12. Tóth Kálmán	Huszonöt év után	1.	
13. Mikszáth Kálmán	Almanach 1895 év	1.	
14. Mikszáth Kálmán	Almanach 1896 év	1.	
15. - -	Nemzeti dal könyvecske	1.	
16. Környei János	Nemzeti kincs szekrény	1.	
17. Zola Emil	Nana	2.	1 kötet
18. Makai Emil	Zsidó költők	1.	
19. Szeberényi Lajos	Néhány év Petőfi életéből	1.	fűzve
20. Tissandier G.	A munka bajnokai	1.	
21. Holub Emil	A főkürostól a masukulumbék országába	2.	
22. Stanley H. M.	A legsötétebb Afrikában	3.	
23. Hanko Vilmos	Székely földön	1.	
24. Vékei Zsigmond	Utazásaim a föld körül	1.	
25. Sebestha Károly	Rövid művelődés és történelem	1.	
26. Gerevich	Fizika és csillagászati földrajz	1.	
27. Gerevich	Fizika és kozmografia	1.	
28. Dr. Hankó–Dr. Szerényi	A chemia elemei	1.	
29. Flammarion Camil	Uránia	1.	

A szerző neve	A mű címe	Kötet Jegyzet
30. Freckai János	Találmányok könyve	4. 2 kötés
31. Mederschitzky József	Villamos házi távjelző	1.
32. Markovics Iván	Gyorsírászat	1.
33. Szabó Endre	Orosz nyelvtan	1.
34. Dr. Ottó Emil	Magyar-francia nyelvtan	1.
35. Palóczy Lipót	Olasz nyelvtan	1.
36. Tóvölgyi Titusz	Van-e más világ?	1. füzve
37. Dreyfus Alfréd	Öt év életéből	1. füzve
38. Bartalos István	Magyar zeneköltők albuma	1.
39. Lung György	Magyar dallosok emlék lapja	1. füzve
40. Szepesi Imre	Áhitat gyakorlatai	1.
41. - -	Magyar szalon 1890 febr. 1.	1.
42. Heine H.	Ausgewählte Werke	1.
43. Luther D. M.	Die Bibel	1.
44. Weber G.	Weltgeschichte	1.
45. - -	Jubel - Kalender	1. füzve
46. Rennan G.	Sibirien	1.
47. Munde K.	Unterricht im Englischen	1.
48. Dr. Heyse I.	Leitfaden in der deutschen Sprache	1.
49. Walter A.	Handbuch der Gaschpreche der Schprachlehre	1.
50. Ploetz K.	Schulgrammatik der Fraznösischen Sprache	1.
51. Ploetz K.	Elementarbuch der Französischen Sprache	1.
52. Thibaut A. M.	Elementarbuch der Französischen Sprache	1.
53. Ollendorff H.	Anleitung Zur Erlernung der Französischen Sprache	1.
54. Hönisberg M.	Französische Sprachlehre	1.
55. Dr. Klein B.	Italienisch	1. füzve
56. Dr. Vogel	Handelskorrespondenz	1.
57. Sauer Naotti	Italienische Gespräche	1.
58. Sauer K.	Italienische Konversations Grammatik	1.
59. Dr. An. F.	Italienische Sprachlehre	1.
60. - -	Führer durch Nürnberg	1. füzve
61. Ekkert F.	Die Prager Domkirche	1. füzve
62. Wiesengrund B.	Die Elektrizität	1. füzve
63. Blanc S.	Dictionnaire Portatif	1.
64. Thibaud	Dictionnaire	1.
65. Jurkovics M. V.	D. A. Szlavjanszki	1.
66. - -	Souvenir de Zurich	1.
67. - -	Epistole Evangjelja	1.

A szerző neve	A mű címe	Kötet Jegyzet
68. - -	Meisterwerke der Holzschnidekunst	5.
69. - -	Moderne Kunst	4.
70. - -	Gaál Ferenc életéből lapközlések gyűjt.	2.
71. Gaál Ferenc	Hangjegy kéziratái	
72. Gaál Ferenc	Arcképei	3 drb.
73. - -	Magyar zeneköltők képe	1 drb.
74. Gaál Ferenc részére	A helyb. szerb dalárda által kiállított dísztagsági oklevél 1903.	1 drb.
75. Gaál Ferenc részére	A helyb. szerb nőegylet által kiállított dísztagsági oklevél 1903.	1 drb.
76. Gaál Ferenc részére	A hódmezővásárhelyi dalárda által kiállított dísztagsági oklevél	1 drb
77. Gaál Ferenc részére	A kassai dalegyesület által kiállított dísztagsági oklevél	1 drb
78. Gaál Ferenc részére	A debreczeni dalegyesület által kiállított dísztagsági oklevél	1 drb
79. Gaál Ferenc részére	A szentesi dal és zene egyesület által kiállított dísztagsági oklevél	1 drb
80. Gaál Ferenc részére	Az óbecsei polgári magyar dalkör által kiállított dísztagsági oklevél	1 drb
81. Gaál Ferenc részére	A budapesti polgári dalos kör által kiállított tiszteletbeli tagsági oklevél	1 drb
82. Gaál Ferenc részére	A szegedi dalárda által kiállított tiszteletbeli tagsági oklevél fakeretben	
83. Gaál Ferenc részére	A zombori Caisnőegyleti dalárda által kiállított tiszteletbeli tags. oklevél fakeretben	
84. Gaál Ferenc részére	A budapesti szerb akadémiai fíjúság daltársulata által kiállított tiszteletbeli tags. okl. fakeretben	
85. Gaál Ferenc részére	Az orsz. magy. kir. zeneakadémia által kiállított oklevele	
86. Gaál Ferenc részére	Magy. nemzeti zenedei bizonyítványa fakeretben	
87. - -	Nikolits Sándor arcképe és levele	
88. Gaál Ferencnek	adott koszorúkról 20 drb. szalag	
89. Egy ezüst serleg	„A szabadkai hölgyek 1878–1903.” felírással	

(Üzenet, 1982. 4. szám)

Tallózás neves zeneszerzőnk magánéletében

Szabadka halandói már a múltban is előszeretettel kísérték egymás sorsát, nem beszélve amikor jelesebb személyiségekről esett szó, akiknek emberi gyengéi futótűzként terjedt szét és amelyeket egyesek sebtében igyekeztek leleplezni.

A Liszt- és Erkel-tanítvány, Gaál Ferenc (1860–1906) hírneves zeneszerzőnk és előadóművésznünk magánéletét néhányan a nyilvánosság előtt befektíteni szándékolták, amiről valamelyest az egykori sajtó, nemkülönben a levéltári okmányok tanúskodnak. Nos, villantsuk fel újabb adatok alapján a századvég országos méretű botrányát és annak következményeit.

A hozzánk származott művész kezdetben nehezen tud beilleszkedni új környezetébe és mint a zeneiskola igazgatója működését állandó összeütközések tarkítják. Évek hosszú során különösen Bodrogi Károly zenetanár áskálódik Gaál igazgató ellen, és végeredményben ebből fakad a művésznünk erkölcstelen magánéletét taglaló panaszirat. Bodroginak sikerült megnyernie számos személyt e kényes ügy leleplezésére, de különösen rokona, Mortenson Gyula vette ki részét az egész hadjáratból. A Bodrogi magánlakásán 1891. febr. 20-án összesereglett jelenlevők Nyilatkozatot¹ fogalmaznak meg, amely valójában Matkovics Katica mosónő nyilatkozatán alapszik, akinek szülei éveken át a zeneiskola házmesteri állását töltötték be, és így igen gyakran fül- és szemtanúi lehettek az intézményben lakó Gaál igazgató határtalan dorbézolásának. E szerint művésznünk lakásán és a tantermekben hetente rendez tivornyát, amelyekben előkelő férfi barátai kétes erkölcsű hölgyekkel jelennek meg. Ő maga ugyanakkor egy férjétől elcsábított ágyasával szórakozik, akivel vadházasságban él. Elítélendő Gaál igazgató viselkedése, amiért megengedi „házvezetőnének”, hogy gyakran az zeneiskola tantermeiben tartózkodjon és ott háztartási munkát végezzen. Az igazgató különben zsarnoki módon bánik metreszével, akit a növendékek általános megrökönyödésére nemegyszer ütlegel és díszes kifejezések kíséretében az ablakon át kerget.

Nem sokkal később Mortenson Gyula az összegyűjtött adatok és egyéb híresztelések alapján terjedelmes panasziratot intéz² gróf Csáki Albin miniszterhez Gaál Ferenc „bűnös üzelmei”-ről, amely még kézzelfoghatóbb képet tár elénk a művész viselt dolgairól, Törvénytértést követ el azzal, hogy a növendékektől beíratási díjat szed. De zsarolása megmutatkozott már korábban is,

amikor a Vojnich Jakab lelki üdvéért szolgáltatott rekviemért 60 Ft-tal többet követelt, mint amennyi a zenészek és énekesek „jogos osztalékát” képezte. Ezt annak idején a *Szabadka* című hetilap 1886. évi 33. száma hasztalanul tette szóvá. Továbbá szentmisén gyakran vezényel illuminált állapotban, miközben zenészeit fennhangon szidja. A zeneiskolában rendszeresen rendezett díszes lakomákon Hevér városi főkapitány, Szigethy városi tanácsos, dr. Káplán főgimnáziumi tanár stb. vesznek részt, akiket Gaál művész úr a zeneiskola hangszereivel mulattatja. Egy ilyen tivornyán a hölgyeket „egy ingre levetkettették... S a midőn e lakomát követő napon M. zeneiskolai tanár úr a zenedeiskola tantermében megjelent, lámpát akarva gyújtani kitént, hogy a lakomán részt vett vendégek – bizonyára tréfából – a kérdéses lámpába helevizeltek...” Ám az is megesett, hogy neves művészünk egy ízben olyannyira elázott, hogy a városi zenekar vezénylése közben a színházban „...összerogyott s a lépcsőkről legurulva magát össze ütötte s ily állapotban – hogy a nyilvános botrány elkerülendő legyen – a színpadról a helybeli tűzoltók néhány tagja volt őt kénytelen ki vinni...”

A panaszirat még egyéb bizonyítható erkölcstelenséggel vádolja a szabadkai zeneszerzőt, és a miniszter sürgős intézkedését követeli.

Gaál Ferenc gyorsan értesül a személye ellen felhozott vádaskodásról és nagyszámú tanú írásbeli nyilatkozatával igyekszik bizonyítani a rágalom alaptalanságát. De maga is nyilatkozik. Mélyen elítéli Bodrogi zenetanár rosszmájúságát, alattomos bosszúvágyát. Hiszen már megelőzőleg Gaál igazgató – Bodrogi összeférhetetlen természetéből és fegyelmezetlen magaviseletéből kifolyólag – fegyelmi vizsgálat elrendelését kéri a hatóságtól. Így a panaszirat minden állítása – szerinte – üres koholmány! A dorbézolást illetően megjegyzi: „Szabadjon ez alkalommal megjegyznem, hogy én nemcsak a zenedei üzgszabályzat, de állásom és hivatásom szerint is tartozom a szép, nemes és klasszikus zenét itten művelni, azt városunk közönségével nemcsak megismertetni de meg is kedveltetni. Ilyen cél vezetett, vezet és vezetni fog mindig a míg élek és ilyen célból rendeztem én egy kétszer a zenede helyiségében (...) zene próbákat és előadásokat...” És ilyen alkalomra gyűlt össze az a „díszes kompánia”, amely a feljelentésben szerepel és „... kik közül bizonyára egy sem vetemedett arra, a mire a t. feljelentő úr állításaival vetemedett!!” Ám Mamuzsich Lázár polgármester is Bodrogiban látja a panaszirat értelmi szerzőjét és különben is „... az egész panaszfeljelentés egy közönséges szolgáló személy szavain alapul...” – jelenti a szegedi főispánnak.³

A Belügyminisztérium 1891. márc. 28-án rendeli el⁴ a „több rendbeli visszaéléssel, sikkasztással s közbotrányt okozó erkölcstelen étellel” vádolt Gaál Ferenc zeneszerző fegyelmi vizsgálatát. Nem sokkal később a közigazgatási bizottság ülésén napirendre kerül e kényes ügy⁵ és ott a leghatározottabban elutasítják Mortenson Gyula panaszát, mivel „panaszának egyetlen tételét sem alapítja saját tudomására, hanem egy a háztulajdonos által elbocsájtott nőcselédnek minden valószínűséget nélkülöző nyilatkozatára s ismeretlen egyének által beküldött tendentiosus hírlapi cikkekre...” De Mortenson Gyula fellebbezésében⁶ arra hivatkozik, hogy a hatóság felületes határozatot hozott, és az írásbeli nyilatkozat mellett elmulasztotta a tanúk kialgatását is. Még könyörte-

lenebb hangon leplezi le Gaál Ferenc magánéletét. Ennek ellenére a Belügy-minisztérium – ismert tényekből kifolyólag – 1892. máj. 7-én elutasítja⁷ a fellebbezést és ezzel véget vet e példátlan szabadkai botránynak.

A büntetőbírótság pedig ezután többször ítélkezik Bodrogi rovására (lekiismeretlen oktatás, távolmaradás egyházi szertartásokról stb.), mialatt Gaál Ferenc – bizonyára saját példáján okulva – szigorúbb megtorlásokat indítványoz kortyondi, léha zenészeivel szemben.

Jegyzetek

- ¹ Szabadkai Történelmi Levéltár (A továbbiakban: Levéltár), Városi tanács, I. 170/1892
- ² Levéltár, Városi tanács, I. 170/1892; 9970
- ³ Levéltár, Városi tanács, I. 170/1892; 271 főispáni/1891
- ⁴ Levéltár, 253 főispáni/1891
- ⁵ Levéltár, 221 kb. 1891
- ⁶ Levéltár, 561 kb. 1891
- ⁷ Levéltár, Városi tanács, I. 170/1892; 237 kb. 1892

(7 Nap, 1978. augusztus 25.)

TUDOMÁNYOS „MUTATVÁNYOK”-TÓL A FILMSZÍNHÁZIG

Szabadkai művelődéstörténeti morzsák

A polgárosodás erősödésével egyetemben a tudomány és a művészet fel-
lendüléséről adhatunk számot, de a szórakozás, a hasznos időöltés fogalma,
illetve lényege is idővel inkább más értelmezésben jut kifejezésre. A Bach-kor-
szakot követő időszakban színművészetünk sok tekintetben változatosabb és
tartalmasabb; a színtársulatok valóságos versenyfutásának lehetünk szemtanúi,
amikor a szabadkai színház elnyerése kerül szóba. A város lakossága mindamel-
lett művelődési körének, szórakozási területének kiterjesztésén fáradozik. Így
azután a színművészet mellett gyakrabban találkozhatunk egyéb rendezvények-
kel, sokszor neves előadók közreműködésével. A filmszínház megjelenéséig
hadd nevezzünk most meg – többnyire levéltári adatok alapján – egynéhányat
közülük.

Fontos megjegyezni, vidékünk már az 1860-as évektől nagyobb ér-
deklődést tanúsít a tudományos „mutatványok” iránt. Ezért érdekesnek ígér-
keztek 1865-ben Paul Hoffmann németországi tanár Európa-hírű földrajzi
előadásai, melyeket megvilágított fényképek segítségével illusztrálna Pancso-
ván, Újvidéken, Eszéken, Zomborban, Szabadkán...

Apropó, fényképészet! Dokumentumokkal bizonyítható, hogy Szabadkán
már az 1860-as években néhányan ismerték a fotográfiát. Michael Kahnlein
német származású, hatvanhat éves fényképész részére 1860-ban Szabadkán
Ómoravicára szóló útlevelet nyújtottak át, míg Szepessy Miklós ügyvédi írnok
nem sokkal később külföldön sajátítja el e művészetet.

Hoffmann tanár immár több száz előadást tartott a geológia és a csillagá-
szat tárgyköréből, s levelében azt is elmondja, hogy eleddig negyvenkét magyar
tanintézet nagy sikerrel használja az általa szerkesztett planetáriumot.¹ Taná-
runk mellékeli azokat az értékeléseket, amelyek a legnagyobb elismeréssel
szólnak előadásairól és taneszközéről. De megküldi a Debreceni Nemzeti Szín-
házban megtartott előadásainak részletes műsorát is (falragaszok),² amelyek
közül Szabadkán az ősvilág képződésével és a mindenhatóság alkotásaival sze-
repelne. Az ősvilág képződésében az alábbiakat öleli fel: a napok meghatáro-
zása, a planéták és holdak alakulása, a Föld keletkezése, a tengerek, ingová-
nyok, szigetek képződése, az állatok eredete. Viharok, vulkánok, őserdők,
kőszéntelegek, jégképződés, a felhő és eső keletkezése, az első állatok és az
ember megjelenése... Hoffmann a hatásos tájképeket (a Drummond által felfe-

dezett fénnel) újszerűen világítja meg. A mindehatóság alkotásai magában foglalják többek között a végtelenség és az örökkévalóság fogalmát, a ködfoltokat, a tejút- és naprendszer, az ókori világképet, Kant teóriáját, a tengerek légjátékát, a napsugarak számításait, a Kínai-tenger borzasztó viharait, a meteorhullást, a jéghegyeket és annak következményeit, a világ nevezetesebb tűzhányóit, a tenger alatti kitöréseket, szigeteket, barlangokat, földindulásokat...

Csábítóan ígérkezett még Hoffmann tanár előadása Franklin sarkkutatóról és felfedezőről, valamint a világ nevezetesebb épületeiről (fényképfelvételek). A városi tanács helybenhagyja a professzor feltételeit, miközben címére hol Belgrádból, hol Pécsről érkeznek a levelek, melyekben Hoffmann szabadkai előadásainak részleteit fejti ki. A várva várt előadás elé azonban akadály gördült: a tanár 1865 őszén Pestről jelenti, hogy az iskolai múzeum részére nem ajándékozhatja oda planetáriumának egy példányát (mint ahogyan azt korábban megígérte bizonyos ellenszolgáltatások fejében)!³

Ha már a földrajztudománynál tartunk, elmondhatjuk, 1888 végén nagy visszhangot keltett Emil Holub (1847–1902), a hírneves cseh Afrika-utazó bejelentése, hogy Szabadkán kiállítással egybekötött előadást óhajt tartani. Holub 1872 és 1879 között tartózkodott Afrikában, majd később ismét felkeresi a világrészt és csak 1887-ben tér vissza Európába. Mindkét útja könyv alakban lát napvilágot, s értékes gyűjteményét a bécsi udvari múzeumnak ajándékozza. A szabadkai főgimnázium igazgatója később arról tájékoztat, hogy a jeles Afrika-utazó tervezett felolvasása elmarad, mert Holub városunkat útba sem ejti!

Földrajzi jellegű előadásokkal, írásokkal azonban találkozhatott Szabadka lakossága a múlt században. Hadd említsük csak városunk szülöttjét, Vojnits Oszkár (1864–1914) világutazót és földrajzi író, vagy akár Kosztolányi Árpád főgimnáziumi tanárt, aki 1888 elején a legényegyesület zsúfolásig megtelt helyiségében (Gombkötő utca) *A nap melege és munkája* címmel felolvasóestélyt tartott. Dr. Bajsai Vojnits Oszkárral kapcsolatban olvashatunk jelentést egyebek között a *Bácskai Ellenőr* 1893. nov 19-i számában, amelyből megtudható, hogy a neves világutazó európai és amerikai útjának naplórészleteit a lap folytatásban közli. A szerző sajtó alá rendezte illusztrált munkáját, majd a Nemzeti Kaszinó elnökének, Farkas Zsigmondnak ígéretet tett, mihelyt képei és rajzai a cinkográfustól visszakerülnek, gyűjteményével együtt bemutatja a szabadkai nagyközönségnek. Természetesen bajsai Vojnits Oszkárral a *Bácskai Ellenőr*ön kívül egyéb lapok is foglalkoztak; a szabadkai levéltárban és egyebütt róla némi adatokkal rendelkezünk. A közelmúltban Székely Tibor világutazónk foglalta össze életútját és munkásságát.

Tudományos előadásokról lévén szó, itt jegyezzük meg, az *Újvidék* 1885. évi 47. száma közli, hogy a szabadkai Nemzeti Kaszinó döntése folytán ezentúl kéthetenként felolvasásokkal egybekötött estélyeket rendez, s erre dr. Kanyurszky György egyetemi tanár és Mikszáth Kálmán is megígérte közreműködését. E sorok írója nem tud arról, hogy Mikszáth Szabadkát egyáltalán meglátogatta volna. Viszont a nemesmiliticsi születésű teológus, filozófus és orientalista (kinek fajsúlya persze nem mérhető Mikszáthéval) többször megfordul vidékünkön. Kanyurszky (1853–1920) Szonta községben segédlelkészi minőségben működik eleinte, ahonnan később Kalocsára kerül, majd 1882-től

a budapesti tudományegyetem tanára, ahol a szír, khald, héber és arab nyelveket tanítja. Napilapok, folyóiratok költeményeit és cikkeit közlik, de néhány könyvet is megjelentet. Nevezetesebb munkái közé sorolható *A klasszikus arab nyelvtan kézikönyve* (Bécs, 1882).

Egyéb tudományok közül megemlíthetjük a zenetörténeti előadásokat, annál is inkább, mert Szabadka zeneélete, zenei hagyománya aránylag gazdag múltra tekint vissza. A *Bácskai Ellenőr* 1894. évi 70. száma arról számol be, hogy Káldy Gyula (1838–1901) zeneíró, a fővárosi zeneegyesület alelnöke augusztus 30-án a 18. és 19. század harci zenéjéről tartott zenetörténeti előadást, amelyen részben a török háborúban keletkezett műveket is bemutatták. Káldy a bécsi konzervatóriumon végezte tanulmányait és sokoldalú művésszé érlelődött: kitűnő énekes, karnagy, zeneszerző, rendező. A klasszikus zeneművek mellett nagy istápolója a modern zeneirodalomnak. Kutatómunkája eredményeként számos figyelemre méltó műve hagyja el a sajtót.

A különböző szabadkai társaskörök, társulatok (Nemzeti Kaszinó, Kereskedelmi Ifjak Társulata, nőegyletek stb.) felolvasóestélyei gyakran hangversennyel, illetve táncvígával fűszerezettek. A *Bácskai Ellenőr* 1893. nov. 19-i száma *Vasárnapi felolvasások* címmel hírt ad a „munkások kellemes és hasznos szórakozásáról”. A kérdés főleg azóta időszerű, amióta a „leghumánusabb” törvény, a vasárnapi munkaszünet életbe lépett. „Tudás, világosság, értelem, öntudatos érzés és gondolkodás kell a munkás népnek, hogy boldog legyen, hogy emberi rendeltetésének önmagával, másokkal s a közös célokkal szemben bizonyos fokig eleget tehessen... Ép azért egyűvé kell hozni a munkásokat oly körbe, hol okulnak, tanulnak, nemesednek, tökéletesednek szívben, értelemben, érzésben és tudásban” – állapítja meg többek között a lap. Hirth Lipót az újság 1893. nov. 26-i számában üdvözli a fenti sorokat, majd hozzáfűzi: az iparosíjak művelődési köre hivatott elsősorban arra, hogy gyakoribb felolvasásokkal felrzza a munkásságot. Különben a kör mindent elkövet, hogy e réteg „lelki eltompultságát” megfkezze. Társadalomtudományi előadásokat hetenként kétszer tart, ennek ellenére még mindig nem kielégítő az iparososztály tömörülése. Hirth felhívást intéz a munkássághoz egy célszerű terv kidolgozása és érvényesítése érdekében, annál inkább, mert „(...) ha felvilágosodott a nép, sokkal hamarabb lehet velök célt érni, mintha engedjük őket még tovább is a homályban botorkálni”.

Egyébként a társulatok mellett élénk (polgári) szellemi élet folyt a szabadkai főgimnáziumban, melynek évzáró ünnepélyei legtöbbször igen változatosak: az intézet történetének és a tanulók díjnyertes pályamunkáinak ismertetése, illetve felolvasása, zeneművek előadása stb.

Városunkba ellátogat a Petőfi Társaság, és az Írók és Művészek Társaságának számos tagja, de néhány neves zeneművész is hangversenyezett a múlt században Szabadkán. Többek között 1886-ban gróf Zichy Géza Európa-szerte ismert zongoravirtuóz, a költő és zeneszerző, a Liszt Ferenc-tanítvány, aki – miután még ifjúkorában elveszítette jobb karját – hallatlan akaraterejével mintegy megteremti a zongorairodalom balkezes iskoláját. Ugyanez évben vendégszerepel városunkban Marcello Rossi, a nagy híru hegedűművész, kinek

érdemeit Gaál Ferenc, vidékünk neves zeneszerzője méltatja a *Szabadka* című hetilap 1886. ápr. 11-i számában.

Fokozatosan azonban a technika fejlődése forradalmasítja a tudományos „mutatványokat”, a szórakozási feltételeket. Már az 1870-es évektől sokasodnak környékünkön az ún. panorámások, akik inkább optikai berendezéseken alapuló megoldásokkal, megvilágítással, mozgással stb. a táj- és eseményképeket úgy varázsolják elő, elevenítik fel, hogy a látvány a nézőben a valóság látszatát kelti. A panorámának számos faja ismert már az 1830-as évektől: kozmoráma, pleoráma, cikloráma, mirioráma... S talán ide sorolható, illetve a fentieknek egyik tökéletesített megnyilatkozása Erwin Weiss – Albus természetbúvár mutatványa, aki 1895 májusában a szabadkai tanácschoz fordul, hogy a nyilvánosság előtt prezentálhassa elektromos óriási diszképeit.⁴ *Albus tanár Kozmosza* máj. 4-én és 5-én háromrészes előadással mutatkozik be a színházban: az elektromos óriási mikroszkóppal, az alpesi világ természeti szépségeivel és a délibábbal. Az első rész különböző állatkák és testrészeink (a pók és légy lábának, a méhfullánknek, a tengeri disznó tövisének, a kolerabacilusnak stb.) háromszázszertől ötmilliószoros nagyítást és Nordenskjöld északi sarki expedícióját, valamint Európának és Ázsiának körülhajózását szemlélteti részletesen 1878–1880 között. A második rész Svájc regényes vidékeire és Olaszország klasszikus városaiba viszi el a nézőt, míg végül a természetbúvár mutatványa a „villámvonat”-tal való harmincperces föld körüli utazással zárul. Förstöm úr tartotta a tudományos előadást.

Most már csak egy lépés választotta el Szabadkát a filmszínháztól, amelyre nem is kellett sokáig várni. Kezdetben többek között Bianchi Angelo pécsi lakosnak engedélyezi (1899-ben) a tanács, hogy „mozgófénykép-mutatványok”-kal szórakoztassa a közönséget.⁵ Bármennyire is teret hódít a mozi, városunkban csak fokozódnak a szokványos tudományos előadások a századfordulótól. A budapesti⁶ és az újvidéki⁷ Urania tudományos színházak többször bemutatkoznak. A fővárosi társulat 1903. júniusi vendégszereplése alkalmával Hock János képviselő tart felolvasást, melyet a színház a világ leghíresebb képtáráiból összeválogatott műremekek vetített képeivel kísért.⁸ Benkő Miklós „Edison színház villanyszínháték mutatványá”-t, amellyel már addig több nagy városban fellépett, Szabadkán 1902 szeptemberében láthatta a közönség.⁹ Csíkszentkirályi Csiszér Kálmán pesti színész viszont ugyanez évben a szabadkai tanítóképző, a főgimnázium és a polgári iskolák tanulói részére a városi színházban „oktatva szórakoztató minta szavalati előadás”-ra kap engedélyt. Természetesen még egyéb előadásokra is sor kerül, mindenekelőtt azonban a szabadkai Szabad Lyceum Egyesület sokrétű tevékenysége érdemel figyelmet, melynek több évi működését a közelmúltban Káich Katalin dolgozta fel. Az egyesület munkájának számos pozitívuma mellett, az ott elhangzott felolvasások nem tükrözték kellőképpen az időszerű társadalmi viszonyokat, a gazdasági változásokat. A líceum életében a polgári gondokozási mód érvényesül, de a kiszolgáltatott tömegektől is ügyesen távol tartja magát az egyesület. A munkásosztály viszont nem nyugszik bele sorsába, s a művelődés utáni érdeklődése számos területen megnyilvánul. A Szabadkai Kereskedő Ifjak Társulata továbbképző tanfolyamai, szakelőadásai stb. mellett a szociáldemokrata párt a munkásott-

honban rendszeres felolvasásokat tart. A szabadkai munkások szakszervezeti bizottsága többek között kieszközli a városi hatóságnál, hogy Lendler Jenő, a magyar munkásmozgalom kiemelkedő egyénisége 1918. okt. 19-én „kivételesen... tudományos előadást” tartson.¹⁰

A szervezett munkásság felolvasásai, tanfolyamai, időserű szociális vonatkozású értekezései felrúzzák a jogfosztott tömeget, utat – illetve kiutat – mutatnak a több évszázados kiszolgáltatottságból.

Jegyzetek

- ¹ Szabadkai Történelmi Levéltár, (A továbbiakban: Levéltár), Városi Tanács, 2783/polg. 1865
- ² Levéltár, Városi tanács, 2783/polg. 1865
- ³ Levéltár, Városi tanács, 3440/polg. 1865
- ⁴ Levéltár, Városi tanács, II. 80/1895
- ⁵ Levéltár, Városi tanács, II. 106/1899
- ⁶ Levéltár, Városi tanács, II. 91/1900
- ⁷ Levéltár, Városi tanács, II. 139/1903
- ⁸ Levéltár, Városi tanács, II. 264/1902
- ⁹ Levéltár, Városi tanács, II. 264/1902
- ¹⁰ Levéltár, Városi tanács, II. 228/1918

(Magyar Szó, 1982. január 30.)

ADALÉK JUHÁSZ GYULA SZABADKAI CSALÁDFÁJÁHOZ

*A szép, bús Szegeden születtem,
De a dajkám dala felettem
Szabadkán hangzott hajdanán.*

(Szabadkai emlék – részlet)

Mind gyakrabban hallani, hogy a keleti államokban is egyre terjed a családfakutatás. E sorok írója külföldi kutatásai során úgyszintén megcsodálhatta, amint néhány búvárkodó vasszorgalommal bújja a poros irathalmazt. Újabban már a nyugati országokból is érkeznek az effajta fanatikusok. Így pl. nemrégén egy osztrák ügyvéd kiderítette rokonai kapcsolatát Madách Imrével, míg a szabadkai levéltárban minden nehézség nélkül a Hofbauerokra kapott adatokat. Vagyis ez azt jelentené, hogy Kosztolányi Dezsőt és Csáth Gézárt (ha távolról is) családi szálak fűzik Madách Imréhez.

Juhász Gyula (1883–1937) szabadkai családfájának felgöngyöltése nem válhat öncélúvá, hiszen a fenti versrészlet arra ösztönzi a levéltárost, hogy most, a kiváló költő születésének századik évfordulóján alaposabban is utánanézzon a családtörténeti kérdésnek.¹ Másrészt Péter Lászlónak, a kitűnő kutatónak néhány írása gondolkodásra késztet bennünket, mert pl. a 7 Nap 1969. jan. 1-jei számában *Juhász Gyula Szabadkán* címmel számunkra igen értékes cikket közöl a költő szabadkai rokonaival kapcsolatban. Idézzük az írásból: „Amikor Juhász Gyula megszületett, édesanyjának kevés volt a teje. Az éppen Szegeden vendégeskedő lánykori barátnője, Acházt Mariska szoptatta meg a kis Gyuluskát; neki is volt éppen egy négyhetes fia. Ő hozta magával Szabadkára. Jó lenne róla, a családjáról többet is tudnunk.” Maga a költő prózai vallomásaiban meg ezt írja róluk: „Rokonaim is vannak itten, Acháztok, Mamuzsok...” „Sajnos, máig sem tudjuk közelebbről, kik voltak és miféle rokonságban állottak a költő szüleinek családjával, a Juhászokkal vagy a Kállókkal. Érdekes lenne, ha idős szabadkaiak, a helyi családtörténetben búvárkodók kiderítenének róluk még valamit.” – Péter László bevezetőjében a szegedi költő prózai vallomását a *Bácsmegyei Napló* 1927. évi karácsonyi számából idézi: „Én Szabadkán először nem jártam. Úgy hoztak oda pár napos koromban Szegedről, ahol születtem, hogy a szabadkai dajka emlőjén nevelkedjem. Szabadka így lett az én dajkám, és az élet és világ első csodáit itt láttam én meg ebben a szép és kedves városban...”

Az első lépés volt tehát az Acházt és Mamuzsich családok után nyomozni. A szabadkai levéltár jóvoltából csakhamar kiderült, hogy Acházt Mária polgári iskolai tanítónő volt, akit 1885-ben Mamuzsich Benedek népiskolai igazgató vett feleségül.² A véletlen ezután úgy hozta, hogy e sorok írója többször elbeszélgethetett a tanítónő és az igazgató egykori tanítványaival: a Gombkötő utcabeli 93 éves Paul Katalinnal és a 77 éves Paul Margittal. „Kevés tanító néni volt, akit tanítványai annyira tiszteltek és szerettek, mint Mamuzsich Benedeknél. Szép, barna, középtermű, átlagsúlyú, igen mozgékony volt és az órákon

kitűnően, lenyűgözően adott elő. Nagyon jellemes és komoly asszony volt; egyenesen képtelenség, hogy lányfejjel szült, mert erről abban az időben minden diák tudott volna. Egyszer sem említette, hogy ő Juhász Gyulának rokona. Mária néni minden jóban benne volt és könnyen lehetséges, hogy a költő mellé cselédet, szoptatós dajkát fogadott” – véli meggyőződéssel a két idős néni, majd Kati néni hozzát teszi még, hogy Mamuzsich Benedek ugyancsak komoly ember volt, és boldog házaspár benyomását keltették. Úgy építették a házat, hogy a nagyszámú család együtt és kényelemben éljen. De a sors úgy hozta, hogy a férj jóval előbb elhunyt, a gyermekek kirajzoltak, és a tanító néni egyedül maradt. Egyik lánya férjhezmenetele annyira bántotta, hogy vonat alá vetette magát...

A szeged-palánki római katolikus egyház anyakönyvi másolata szerint Achátz Mária 1862. szept. 9-án született, apja Achátz Ferenc (pincér), anyja Tokár Erzsébet. Lakhelye: Szeged-Palánk 909. szám.³ A budapesti állami felsőbb leányiskola igazgatója 1883 februárjában jelentést ad Achátz Máriáról.⁴ A fővárosi polgári tanítóképezdét 1881-ben kitűnővel végzi és azonnal segédtanítónővé nevezik ki a budapesti állami legfelsőbb leányiskolába. Képesítése alapján taníthatja a felső nép- és polgári leányiskolák összes s a felsőbb leányiskolák alsóbb osztályaiban „...a mennyiség(tani) s természettudományi csoportba eső tárgyakat...” Alkalmazható rendes és kézimunka tanítónőként, valamint felügyelőnőként. Az igazgató még az alábbiakról tudósít: „Erkölciség: Jó, viselkedése szerény és példás, Politikai magatartás: Politikával nem foglalkozik. Észrevételek: Jelenleg a budapesti m. kir. felsőbb leányiskolában a mennyiség-termesztani tanszék mellett működik mint segédtanítónő az I. és V. osztályban az igazgatóság teljes megalégedésére.”

Amikor Balogh Károly, a szabadkai leányiskola tanára elhagyta városunkat, a helyére kiírt pályázatra húszan jelentkeztek, többek között Achátz Mária is. 1883. február 25-én húsz szavazattal választották meg tanárnak.⁵ Későbbi férje a választáson a második helyre szorult.

Achátz Mária 1885. február 1-jén kötött házasságot a harminchárom éves természet- és vegytan szakos tanárral, Mamuzsich Benedekkel. A IV. kerületben, a Szent Teréz-templom közelében, a mai Romania u. 22-ben laktak. A fenti adatok alapján megállapíthatjuk, hogy Achátz Mária már két évvel korábban Szabadkán munkába állt, s ez megerősíti Péter László kutatásait, hiszen Juhász Gyula születésekor (1883. április. 4-én) tanítónőnkön kívül Achátz Ferenc pincér csaknem négy évvel előbb már Szabadkára szegődött.

Hogy miféle rokonságban álltak az Achátzok Juhász Gyulával, kitűnik egyrészt Mária születési anyakönyvi kivonatából: anyja neve Tokár Erzsébet. Másrészt Péter László *Így élt Juhász Gyula* (Móra Könyvkiadó, Bp. 1980) című kötetéből. Hadd idézzünk most ebből a nagyszerű, igen szemléletes könyvből: „Velük lakott (a Juhász családdal – M. L.) anyai nagyanyjának, Tokár Anasztáziának (1835–1884) nénje, Tokár Mária (1833–1913), akinek halálakor versben állított emléket (Mári nénem)..., (13–14. o.). Majd a városunkkal kapcsolatos eseményekről így tudósít: „Nagynénje, Achátzné magával vitte őt Szabadkára, pár hétre, míg nem Kállóéknak Makórról sikerült dajkát szerezniük. Ezért írhatta Juhász Gyula: A szép, bús Szegeden születtem...” (19. o.)

Az eddig elmondottakhoz szorosan kapcsolódik a *Bács megyei Napló* 1928. máj. 20-i számában (33. o.) napvilágot látott terjedelmesebb frás *Négyszemközt Juhász Gyulával* címmel, ahol a költő úgyszintén felidéri szabadkai emlékeit: „Szubotichoz nagyon régi kötelékek fűznek, háromnapos koromban kerül-

tem először a városba, meglehetősen sokáig ott is maradtam. Az édesanyámnak ugyanis elapadt a teje s engem egy bunyevác menyecske szoptatott. Rokonaim is élnek ott, a Mamuzsich Benedek, meg az Achátz János. Egyszer csakugyan át kellene menni, restellem, hogy Milkó Izidorral se találkoztam soha.”

Mindent egybevetve megállapíthatjuk, eleddig még nem tisztázódott egyértelműen Juhász Gyula szabadkai szoptató dajkának kiléte. Nagyon valószínű, hogy a költőt Achátz Máriánál (aki még az idő tájt lány!) szoptatta az a bizonyos bunyevác menyecske! Most felvetődik egy újabb kérdés. Vajon a költő miért hangsúlyozza ki szabadkai rokonai közül Mamuzsich Benedeket és mért hallgatja el Achátz Máriát, aki a tulajdonképpeni vérrokon. Ez annál is érdekesebb, mert Mamuzsich Benedek már 1919-ben elhunyt! De míg élt, igen tekintélyes személy hírében állt. A Szent Teréz-templom esketési anyakönyvének 172. száma alatt rábukkantunk Achátz Jánosra, Mária testvéröccsére, aki 1889. jún. 10.-én (huszonöt évesen) feleségül veszi a tizenhét éves László Etelkát, László Bertalan és Bazsalik Erzsébet lányát. Szembetűnő, hogy az anyakönyvben utalás látható az apa (Achátz Ferenc) szegedi származására.

A kutatás folyamán mely Achátzokra akadunk még? Mindenekelőtt Achátz Ferenc pincérről (Mária másik testvéréről) kell megemlékeznünk, aki lakosítási folyamodványában (1893) felhossa, hogy Szabadkára még 1879-ben átköltözött két kiskorú fiával: Istvánnal és Gyulával.⁶ A Lichtneckert Andrásnál működő pincér később szűkösen él nagyszámú családjával a Gomkötő utcában, az 1881-ben átalakított ún. Schulhof-házban (később Heisler gőzfürdő). Az átellenben levő Paul-házból a már említett 93 éves Kató néni emlékezetében immár homályosan él a pincér képe, de a század elején Pesten – amikor a fővárosba került –, a Váci utcában hallott egy Achátz Ferenc nevű pincérről. Eltávozott volna Szabadkáról? Itt fűzzük még hozzá, hogy A. Ferenc 1888-ban szegénységi bizonylatot,⁷ egy évvel később pedig – megromlott egészségére és a hattagú családjára hivatkozva – palicsi gyógytattásra kér engedélyt.⁸ 1902-ben már a VII. kör 13. szám alól (az itt székelő pincéregylet gondnoka) intézik folyamodványait Achátz Ferenc és Gyula fia a városi tanácshoz. Most az utóbbi kapja kézhez szegénységi bizonyítványát,⁹ míg az apa adóügyben nehezelt; egyben említést tesz a már felszámolt „kocsmazletéről”.¹⁰ Végigbongészva a levéltár segédkönyveit 1929-cel bezárólag (Achátz Mária haláláig) ráakadtunk még néhány családtagra: Achátz Irénre, Lajosra, Klárára... Az adai születésű A. Irén huszonegy évesen, 1904. máj. 13-án (anyakönyvi szám: 1908) hunyt el roncsoló toroklobban a szabadkai kórházban. A halotti anyakönyv tanúsága szerint szülei Achátz János (adai lakos, azaz A. Mária öccse) és neje, néhai László Ilona (nem Etelka?) egykori máriagyúdi lakosok. Mint látjuk, Juhász Gyula rokonsága más bácskai községekben is fellelhető.

A halotti anyakönyvek kapcsán szólnunk kell Achátz Mária szüleiről. Az apa (Ferenc) kilencvenéves korában, végelgyengülésben hunyt el 1927. márc. 3-án (anyakönyvi szám: 390). Felesége, Tokár Erzsébet ugyancsak végelgyengülésben halt meg 1920. dec. 26-án (anyakönyvi szám: 1823.) nyolcvanhét évesen. A tanítónő nagyszülei apai ágon: Achátz József és Gromon Teréz, anyai vonalon pedig Tokár Ferenc és Bruckner Anna. Érdemes megjegyezni, hogy a szülőket Achátz Máriánál érte utol a halál, vagyis a már említett IV. kör lakóházban (egykor a Zombori út 121., majd Pletikosic u. 2., most Romanija u. 2. számú épület). Itt teszünk említést arról, hogy az Achátz szülők 1880-ban az I. kör 76. alatt (a Gomkötő utca végén) laknak. A bejegyzésről a tífuszban

kiszenvedett hétéves Teréz lányuk kapcsán értesülünk (anyakönyvi szám: 628). Majd egy évvel később már az I. kör 82. szám alá (a Gombkötő utca eleje, illetve most Petar Drapšin u. 6.), a mai Fehér Hajó vendéglő közelébe költözik át a család (a Novák cipész üzlete és a Tóth aranyműves közötti épület). A fentiekről a tüdőbajban elhalálozott öt és fél éves Anna révén tudunk (anyakönyvi szám: 36.).

Mielőtt Mamuzsich Benedekről és férjéről bővebben szólnánk, hadd kockáztassuk meg kimondani azt a valószínűnek látszó tény, hogy Juhász Gyula dajkájának dala netán a még mindig létező I. kör. 82. számú ház ablakán szűrődött ki... Ez annál inkább lehetséges, mert az Achátzok valamiképpen kedvelték e macskaköves utcát (hiszen az ifjabb Ferenc is a közelben lakott). Másrészt mindig varázsa volt e kis utcának: az iparosok mellett igen komoly művészek (Lábass Juci színésznő, Mesterházy Kálmán, jóval később pedig Oláh Sándor festőművészek), vagy olyan tudós tanár, mint Loósz István laktak itt a Pučka kasina közelében rövidebb-hosszabb ideig, nem is éppen olyan halotti csendben... S különben is Achátz Mária az 1880-as évek elején még nem férjezett (a fővárosban végzi iskoláit, majd munkába áll), tehát biztosra vehető, hogy szüleivel él együtt. Nincs tudomásunk arról, hogy Achátzék közben újabb helyre költöztek volna (ezt azonban még mindig kissé fenntartva állíthatjuk!), következésképp a csecsemő Juhász Gyula csakis itt, az I. kör 82-ben láthatta „... az élet és világ első csodáit...”

Mamuzsich Benedek tanárról, általában a népiskolai tevékenységéről, nem túl bőséges adatokkal rendelkezik a szabadkai levéltár. Ezúttal csak néhány okmány erejéig igyekszünk őt nagy vonalakban bemutatni, felvillantani egy-két életrajzi adatot, intézkedést. Népiskolai igazgatóvá 1884-ben választják meg (900 forint fizetéssel, 120 forint lakbértérítéssel). Kérvényéből kitűnik, hogy a középiskolai tanári oklevél (természettan, vegytan és földrajz szakosítás) megszerzése után a budapesti tanárképzési gyakorló gimnáziumban és a szabadkai gimnáziumban két évet tölt, 1882/1883-ban viszont a helybeli polgári leányiskolában működik.¹¹ Az igazgatói megválasztás lebonyolításának módját azonban kissé rosszallja a Belügyminisztérium, mert az utasítás ellenére Mamuzsichot a városi közgyűlés, nem pedig az iskolai szék választotta meg. Achátz Mária férje 1887-ben megválik az igazgatói állástól és a helybeli gimnáziumhoz nevezik ki rendes tanárnak.¹² Igen képzett volt, és az idős tanítvány (Paul Katalin) emlékezetében is úgy él ő, mint jó családapa, józan életű és példás nevelő. Egy másik forrásból is világlik ki, hogy tanárunk az iskolai tevékenység mellett más társadalmi jelentőségű munkából is kivette részét.¹³ A Szabadka elnevezésű temetkezési egyesület elnökeként 1902-ben beterjeszti az alapszabályokat.

Mamuzsich Benedek 1919. júl. 9-én hunyt el életének 68. évében. A szabadkai főgimnázium igazgatósága két nappal később ezt jelenti halottjáról: „Érdemes kartársunknak 37 évre terjedő működéséből 33 év esik az ezen intézetnél eltöltött szolgálatra, mely hosszú idő alatt ő szakavatott, ügybuzgó munkálkodásával a felsőbb iskolai hatóságoknak elismerését, kollegáinak és tanítványainak nagybecsülését és szeretetét érdemelte ki.”¹⁴ Dr. Vojnich József ügyvéd, genealógus a szabadkai Mamuzsich család származásfáját tanulmányozva felhasználta a Mamuzsich Lázár polgármester és néhai Mamuzsich Mátyás prépost-plébános (M. Benedek testvére) által összeállított munkát, melyet özv. Mamuzsich Benedekné példányáról másolt át 1927-ben.¹⁵ E szerint IV. Béla királyt a tatárjárás után Veglia szigetéről történt visszatérésekor több ezer dalmát család követte a letiport országba, és ezek tagjai mint királyi

harcosok Visegrád környékén, valamint a Duna mindkét partján telepedtek le. Közöttük voltak a Mamuzsichok is. Az ősapa M. Mátyás Nógrád megyei birtokos, aki nemességét 1678-ban kapta Lipót királytól. Az ősök 1737 és 1740 között Nógrád megyéből Bács megyébe, 1775 körül Szabadkára költöznek. Mamuzsich Benedekné Acházt Mária (1862–1929) tanítónőről is őriz még egynéhány adatot a szabadkai levéltár. Rövid fővárosi munkavállalás után, 1883-ban kerül Szabadkára és az új környezetben, a leányiskolában nagy lelkesedéssel oktat. Még ugyanebben az évben a Bukovinából bevándorolt székelyek javára szervez segélyakciót,¹⁶ amiért Gromon Dezső kormánybiztos köszönetet mond a szabadkai polgármesternek.¹⁷ Hogy milyen népszerűsége tett szert, tanúskodik erről igazgatóvá való kinevezése 1900-ban.¹⁸ De mint igazgatóhelyettes is érdemeket szerez az iskola felszerelésének gazdagítása terén.¹⁹ Boldog házassága során vagy hét gyermeknek adott életet (Antal szül. 1885. dec. 11.; Mária szül. 1887. febr. 22.; Mihály szül. 1888. szept. 28.; Róza szül. 1890. febr. 25.; Alajos szül. 1891. jun. 6.; János szül. 1893. máj. 12....), ám mégis magára maradt és Mathia lánya házassága a halálba kergette: 1929. szept. 7-én a vonat elé veti magát (anyakönyvi szám: 1349.) Néhány évvel később hasonló tragikus végű sors jutott osztályrészül Juhász Gyulának is.

Jegyzetek

- ¹ Néhány évvel ezelőtt Dér Zoltán hívta fel figyelmem a költő szabadkai családfájára és egyéb lényeges mozzanatra.
- ² A népiskolai igazgató zs-vel és ch-val írta nevét.
- ³ Szabadkai Történelmi Levéltár (A továbbiakban Levéltár), II. 2/1889
- ⁴ Levéltár, uo.
- ⁵ Levéltár, 18/k. b. 1883
- ⁶ Levéltár, Városi tanács, I. 165/1893
- ⁷ Levéltár, 9326/polg. 1888
- ⁸ Levéltár, 4962/polg. 1889
- ⁹ Levéltár, Városi tanács, IV. 1286/1902
- ¹⁰ Levéltár, Városi tanács, XXIV. 54/1902
- ¹¹ Levéltár, Városi tanács, I. 1885/423
- ¹² Levéltár, Városi tanács, II. 286/1907
- ¹³ Levéltár, Városi tanács, I. 163/1902
- ¹⁴ Levéltár, Városi tanács
- ¹⁵ Levéltár, Vojnich-gyűjtemény, 14. doboz, 2. tárgy
- ¹⁶ Levéltár, 6503/polg. 1871
- ¹⁷ Levéltár, 6790/polg. 1871
- ¹⁸ Levéltár, II. 243/1900
- ¹⁹ Levéltár, II. 157/1900

(Üzenet, 1983. 4. szám)

A NÉPNEVELÉS ÚTJAI

A szabadkai felnőttoktatás múltjából

Az 1867-es kiegyezés gyökeres változásokat hozott a neveléstudomány területén is. Eötvös József népiskolai törvényének alapossága, szigora ellenére a tankötelezettség kérdése sok tekintetben több évtizeden át megoldatlan marad. A szabadkai levéltár forrásaiból az is kitűnik, hogy a népiskolai nevelés megreformálásával párhuzamosan komoly erőfeszítésekre kerül sor a felnőttoktatás megszervezése terén.

Bács-Bodrog vármegye tanfelügyelője 1870. októberi átiratában hosszasan fejtegeti az oktatásban történt mulasztásokat, a lakosság szellemi tespedtségét, a felnőttoktatás megszervezésének részleteit, a művelődési teendőket...¹ „Országszerte ismeretes köznépünk elmaradottsága, műveletlensége... s innen a köznép általános szegénysége...” – állítja Miloš Dimitrijević tanfelügyelő, majd a felnőttképzés feladatairól tudósít többek között ekképpen: „(...) a köznép felnőtt tagjait, kik annak idején iskolában nem tanultak, rendes iskolába járásra kötelezni többé nem lehet... a vallás, és közoktatási magy. kir. Minister... a felnőttek oktatásának már ez őszön megkezdését ... el is rendelte... E végből hivatalos tisztelettel megkérem Tekintetes Polgármester urat, szíveskedjék... kijelölni a városban oly közhelyet, hol a tanulni kívánó nép felnőtt tagjait egybe lehessen gyűjteni, s nyilvánosan tanítani... előkészíteni rábeszélésekkel és figyelmeztetésekkel a népek azon osztályát a tanulásra a kiknek erre szükségük van... kiszemlélni az e célra alkalmas tanítókat... A felnőttek tanításának legelső tárgyai: az írás, olvasás, számvetés elemei ... követheti ezeket a hasznos ismereteket terjesztő népszerű könyvek olvastatása és magyarázása.”

Az elmondottakhoz hozzátesszük, hogy a miniszteri rendelet kilátásba helyezte a tanítók díjazását – a „megtanított” felnőttek számától függően. Ha valaki az írás mellett bizonyos nyomtatványokat nemcsak folyékonyan olvas, hanem meg is érti, annak tanítóját külön három forint jutalomban részesítik. Csak az olvasás elsajátításáért két forint jár. Tanítóink ily módon két-háromszáz forintot megkereshettek, ami még távolról sem kárpótolta fáradságukat. Végül a tanfelügyelő felszólítja Szabadkát, külön jelentést a felnőttoktatás megszervezésének eredményeiről, válaszoljon az átiratra.

Városunk az ügy komolyságára való tekintettel nagyszámú eminens polgárai jelenlétében vitatja meg az oktatásnak eddig mostohán kezelt kérdéseit. Majd arra az álláspontra helyezkedik, hogy a felnőttek tanítására legalkalmasabbak a már meglévő iskolai helyiségek, annál inkább, mert a szükséges taneszközök adva vannak, haszonbér és egyéb kiadásokkal nem kell számolni. Legcélszerűbb a délutáni tanítási idő (5–7 óra között). De milyen intézkedéseket kellene foganatosítani arra nézve, hogy a felnőttek az oktatást rendszere-

sen, odaadással és élvezettel látogassák? A jegyzőkönyvben az alábbi olvasható: „Nagyobb dolog keresztül vinni azt, hogy a népnek a kérdésben forgó osztálya a tanulásra kedvet kapjon. A kedv gerjesztést az értekezlet úgy véli kivihetőnek, ha a hatóság a legterjedtebb módon közhírré teszi a szándékot nem csak hirdetésményileg; de dobszó mellett is, ezen felül pedig az összes vallás felekezetek lelkészei felhívandók volnának, hogy a kitzűzött cél üdvösségét szószekről ismételve előadván, a népet mindenképen iparkodnának annak megnyerni.” És célravezető lenne az is, ha a néptanítók, akik különben legtöbbit a nép között vannak, megkedveltetnék a kormányhatóság oktatási tervét, meggyőznék a jelölteket arról, hogy az oktatás „... csak csekély időbe, ellenben semmi pénz áldozatba kerülni nem fog”. A tanterv kidolgozásával, a tantárgyak és az oktatás helyének megjelölésével a gimnázium tanári karát bízzák meg. Az előadandó tantárgyakkal kapcsolatban az értekezlet hangsúlyozza, hogy „... felolvasásnak, előadásnak egyedül tudományos szak ismeret szolgálhat tárgyul, a politica és más kedély izgató tárgy az előadásból egyszer mindenkorra kizáratván...” Lénárd Máté szabadkai polgármester meleg szavakkal köszöni meg a kormányhatóságnak, hogy intézkedésével az elhanyagolt népnevelést, az évszázados mulasztást igyekszik jóvátenni, illetve a „... homályban tapogatózó népet a világoosságra... kivezetni.”² A szabadkai iskolaszék 1870 decemberében körlevelet intéz a város tanítóihoz, s ebben a tanulni vágyó felnőttek számáról tudakozódik. A kimutatás szerint az írás és olvasás elsajátítására összesen 240 férfi és 172 nő jelentkezett.³ Csak az írás megtanulását 102 férfi és 6 nő óhajta. Tehát a szebbik nem jelentkezése jóval kevesebb, amiből természetesen nem az érdektelenség, a túlzott szemérmesség vonható le, hanem inkább a több évszázados társadalmi-gazdasági háttér az, amely egyenlenséget szült és bizonyos tartózkodást eredményezett a nyilvánosság előtt.

Időközben a szabadkai városi hatóság hirdetményt tett közzé a felnőttoktatás megindulásáról, amelyben többek között ez áll: „... senki ne riadjon vissza ismeretének bővítésétől – nem kerül pénzbe hanem csak szorgalom és idő áldozatba – egyesüljünk tehát és tanuljunk!”⁴ De felkérték az egyházat is, hogy a szószekről tanulásra buzdítsa a népet. A szabadkai polgármester 1871 tavaszán részletesebben értesíti Dimitrijević vármegyei tanfelügyelőt a felnőttek tanulmányi eredményéről. Örömmel látták az idős tanulók igyekezetét, határtalan lelkesedését, a vizsgákon tanúsított igyekezetet. Az öt hónapos tanfolyam azonban nem is folyt le olyan simán. Főként télen volt sok hiányzó. A tanfolyamot 206 felnőtt hallgatta végig, ám közülük csak 86 vizsgázott le sikeresen. A többiek időközben kimaradtak, vagy pedig egyszerűen nem jelentek meg a vizsgán. Ilyen körülmények között indult és némi eredménnyel zárult tehát az első szabadkai felnőttoktatási tanév, hogy később megizmosodva számos felnőttnek nélkülözhetetlen támpillért nyújtson az életben.

Jegyzetek

¹ Szabadkai Történelmi Levéltár (A továbbiakban: Levéltár), 2452/polg. 1871.

² Levéltár, uo.

³ Levéltár, uo.

⁴ Levéltár, uo.

(Magyar Szó, 1983. október 15.)

EGY HIVATÁS „BECSÜLETE”

A szabadkai tanítóság történetéből

Azonnal leszögezhetjük: a „nemzet napszámói”-ról (ahogyan olykor még ma is nevezik a tanítókat) viszonylag elég sok feljegyzés, levéltári forrásanyag maradt ránk, melyek gyakran társadalom- és neveléstudományi értékekről árulkodnak.

A szabadkai levéltár gazdag állagainak rendezése közben többször rábukantunk a város és környéke tanítóinak kétségbeesett folyamodványaira, sokszor kilátástalan helyzetére, a társadalmi helyzetképre...

Közvetlenül a szabadságharc bukása után Ispánovics Fábián külvárosi tanító többek között az alábbi szavakkal fordul a tanácshoz: „Forradalmi időszak miatt, minden egyes ember, milly viszontagság, s nyomorúságon ment keresztül... tudva vagyon, mint hogy pedig minden embernek természeti hajlama, és kötelessége magát felette terhes, s nehézkedő állapotából kiemelni, és jobb, s kedvezőbb állapotba helyeztetni, ugyan ez oknál fogva... bátorkodom... előterjeszteni, miszerint már egy év lefolytatól fogva fizetést, illetőleg ... 2000 ftnyi járandóságomat a várostól nem kaptam...” – írja a tanító és hozzáteszi, életmódja ezért olyannyira rosszra fordult, hogy nemcsak saját magát, de családját sem képes a legszükségesebb házi kelendőkkel, élelmiszerekkel ellátni. Ispánovics végül komolyabban felszólítja a városi tanácsot, fizesse ki évi járandóságát, vagy pedig „... az iskola belüli tanítás folytatását, hogy az által más életmódomat biztosító jövedelmi forráshoz nyúlni képes legyek, felfüggesztetni szíveskedjék...”¹ – A városi tanács nem esik kétségbe. Türelemre inti tanítónkat és fel is út, le is út alapon kijelöli helyettesét, amennyiben Ispánovics elhagyná a tanítói pályát. Ebből is látható, mekkora becsülete volt és hogyan viszonyultak városatyáink a néptanítókhoz.

Több évvel később, közvetlenül a Bach-korszakot követő időkből ráakadtunk a hatvanezer lakost számláló Szabadka népiskolai adataira.² A nyilvános és magán népiskolák száma harminchárom. Ezek közül kilencben található három-négy tanterem. A tanítók száma harminchat (ebből négy tanítónő). A tanköteles tanulók száma 3722 fiú és 3687 leány, de az iskolát csak 2154 fiú és 1206 leány látogatja.

A későbbi történelmi korszakban a szabadkai tanítóság elkeseredettsége továbbra is kifejezésre jut. Így 1868 áprilisában tíz külterületi tanító kérvényében felhossa, hogy a mostoha viszonyok teljesen kilátástalanná tették életüket.

A valóság súlyos terhének megkönnyítését, a „végsüllyedés”-től való megóvásukat, fáradaimaik elismertebb díjazását egyedül a közgyűléstől és a képviselőtestülettől várják. Fizetésük jóval kisebb a beltéri elemi tanítóékétól, holott összehasonlíthatatlanul nagyobb erőfeszítést követel munkájuk, hiszen a kültéri osztályok „... szegény neveletlen szülőktől befogad 200 számmal tanoncot...” addig a beltéri osztályokba csak 80–90 tanuló jár, kikkel a szülők is sokkal többet törődnek. Azonkívül a kültéri iskolában általában két nyelven folyik az oktatás. Feltétlenül ki kell egyenlíteni a tanítók fizetését, annál inkább, mert már 1858 óta hátrányban vannak a kültéri tanítók a többivel szemben. Mielőtt a közgyűlés elé kerülne az ügy, Schiessler Gyula főelemi tanigazgató is véleményyt mond a kérdéstről. Kell a fizetésemelés, de szerinte mégsem egyenlő arányban, mivel a fő- és alelemi tanítók képesítése között különbség van. A városi tanács ezúttal sem fogadja nagy örömmel a tanítók kérelmét és alátámasztja a közoktatási bizottmány megállapítását, miszerint a megoldást az új népiskolai törvény oldja meg.³

A Belügyminisztérium 1870 januárjában jelenti, hogy a kültéri alelemi tanítók eddigi 440 Ft évi illetményét, „tekintettel a jelenlegi megélhetési nehézségekre”, 500 Ft-ra felemelni. Erre a beltéri főelemi tanítók még ennél is jóval több fizetést kérnek.

Az elégedetlenség egyre növekszik; újabb tanítócsoporthoz leveléből idézhetünk: „Tapasztaljuk miszerint a mai előrehaladott kor igényei és a roppant nagy forgalom az élelmi cikkek eddigi árát igen magasra felszöktette, ugyannyira, hogy legkevesebb reményünk sincs az árák alábbszállására, azért... kérjük, hogy minden helybeli tanítók fizetése a felemelés után egyenlőssé legyen...” Annál inkább, mert az 1868-ban szentesített népiskolai törvény 33. tc.-e kiegyenlítette a tanítókat – érvelnek a „nemzet napszámosai”.⁴

Csakhamar rádöbentek a szabadkai tanítók, hogy legtöbbet összefogással érhetnek el. Különösen figyelmet érdemel 1870 decemberében a harminckilenc bel- és kültéri tanító aláírásával benyújtott terjedelmes folyamodvány, ahol egyebek között ez olvasható: „A jelen időszakban velünk is azon szerencse jutott, csekély fizetés mellett tengődünk, akik egy jövő nemzedéket alvó csfájából az életre fejlesztünk. Állásunkhoz kívántató kiképeztetésünkre több évek folyama alatt költséges kiadásokat tevének, amelyek jelenben sem szűntek meg, sőt még a mai időben csekély fizetésünk is drágasággal terheltetik”. Elmondták továbbá, hogy a korszerű oktatás érdekében évenként többször vásárolnak szakkönyvet, ami csak növeli a kiadást. Súlyosbítja a helyzetet, hogy többszöröse emelkedett a házbér, a ruházati cikkek, a gabona, a tüzelőanyag ára és a fuvardíj. Márpedig valamennyi hivatalnok csak úgy őrizheti meg saját és családi békességét, valamint munkahelyi teendőinek zavartalan végzését, ha megfelelő juttatásban részesül. Ezúttal a tanítók nem fizetésemelést, hanem csak a „drágasági pótlék” megszavazását követelik. S a közgyűlés úgy dönt, hogy a tanerők évi fizetését – a pótlék fejében – tíz százalékkal növeli.⁵

A kedélyek továbbra sem nyugszanak. Frankl István iskolaszéki alelnök 1871 márciusában előadja, miszerint „... a helybeli tanya iskolai tanítók fizetése olly csekély, hogy abból meg élni lehetetlen...” És indítványozza: a már megszavazott két lánc föld élvezésén kívül díjazzák a képezdei bizonyítvánnyal nem

rendelkező tanyai tanítókat évenként kétszáz, míg a képesítetteket háromszáz forinttal. A városi tanács „... tekintettel a mostani drágasági viszonyokra és a megélés nehéz voltára...” hivatkozva szó nélkül helyet ad a kérelemnek.⁶

A tanítók már odáig mennek, hogy elégedetlenségük alkalmával olykor még előző folyamodványuk szövegén sem változtatnak, hanem ugyanúgy terjesztik fel.⁷ Így történt ez 1871. jún. 16-án a bel- és kültéri tanítók kérelmének esetében, mire a tanács meghagyja, hogy a drágasági pótlék folyósítása az év második felére is érvényben marad. A városi tanács döntését azzal indokolja, hogy „... az év első felében fenn állott drágasági viszonyok nem csak hogy meg nem szűntek, de sőt még emelkedtek is...” Tehát városatyáink sem látják rózsásnak a helyzetet.

Patócs János kegydíjazott öreg ludasi tanító 1871 júliusában elpanaszolja, hogy az évi százhusz forintból képtelen eltartani beteges feleségét. „Sehol semmim sincs, az életmód rettenetes drága... hacsak tehát házról házra kéregetni nem megyek!...” – kiált fel Patócs tanító és kegydíjának felemelését, valamint tűzifa juttatását követeli, hogy a néhány krajcáron vásárolt eleséget megfőzhesse vagy megmelegíthesse.⁸ A városi tanács azonban lakonikusan válaszol: a folyamodó méltányos kegydíjazásban részesül! Handelsmann Leó tanító pedig a szegénységi bizonyítványért való kérelme közben előadja, hogy öt gyermekét alig tudja eltartani, ruházni... És sorolhatnánk még évtizedeken át a szabadkai tanítók keserű, fájdalmas hangú beadványait, a nyomorúságos viszonyok között tengődő rétegek jankiáltásait, a szabadkai tőkés fejlődés árnyoldalait.

Jegyzetek

¹ Szabadkai Történelmi Levéltár (A továbbiakban: Levéltár), 44. polg. II./1850.

² Levéltár, 2496/polg. 1863.

³ Levéltár, 1771/polg. 1868

⁴ Levéltár, 185/polg. 1871

⁵ Levéltár, 150/polg. 1871

⁶ Levéltár, 1958/polg. 1871

⁷ Levéltár, 4591/polg. 1871

⁸ Levéltár, 5033/polg. 1871

(Magyar Szó, 1983. december 3.)

CSUKA ZOLTÁN ÉS A SZABADKAI POLGÁRI SAJTÓ

Az alábbiakban Csuka Zoltán alapozó munkásságának, a vajdasági irodalom ügyéért hozott áldozatát, szilárd helytállásának egyik szabadkai „epizód”-ját mutatjuk be a szabadkai levéltárban nemrég fellelt dokumentumok alapján. Megkönnyítette feladatunkat, hogy a kerületi bírósági anyaghoz csatoltak „corpus delicti”-ként néhány újságpéldányt is.

Csuka Zoltán, a szerkesztésében megjelenő *Képes Vasárnap* 1919. ápr. 28-i számában, a *Nagytakarítás* rovatban *Írói hitvallás, amelyben üzleti reklám a szentlélek* címmel többek között a következőket közli: „... itt nagy viták folytatnak vala arról, hogy van-e vajdasági magyar irodalom és... a *Bácsmezei Napló* című napilap megírta azt, hogy nincs (és ezt már igen sokszor megírta vala)...” Dr. Fenyves Ferenc, a *Bácsmezei Napló* igazgatója és Bródy Mihály, a lap felelős szerkesztője, valamint a Minerva kiadó azonban a közlemény következő soraiért emelnek vádat 1929. május 6-án Csuka Zoltán ellen: „... a *Vajdasági Írásról* is mindenkor megemlékezik a B. N. (*Bácsmezei Napló* – M. L.), amikor arra alkalom adódik, hogy ismét szorítson egyet ennek a folyóiratnak a torkán. (Holott öntorkát szorongatja, mert ezzel az „irodalompolitikával” minden becsületes kultúremler megvetését vívta ki eddig és vívja ki a jövőben is). Fenyvesék tízezer dináros kártérítést követelnek azzal, hogy a *Képes Vasárnap* a bírósági ítélet szövegét – annak idején – vezércikként tegye közzé az elítélt költségén.¹

A költőt eléggé elkészerítik a fejlemények és a *Képes Vasárnap* 1919. május 19-i számban *Eldöntés előtt a nagy kérdés: van-e vajdasági magyar irodalmi folyóirat?* címmel röviden tájékoztatja a nyilvánosságot az ügyről. Hadd idézzünk ebből is néhány sort: „Tisztelettel jelentem mindazoknak a vajdasági kultúremlereknek, akiknek szívügye a magyar irodalom és ezzel kapcsolatban a magyar irodalmi lap, hogy... egyik legutóbbi nagytakarításom egyes passzusait most inkriminálták ... Eléggé sajnós, hogy a megnevezés odáig vitte a dolgot, hogy a vajdasági magyar irodalom ügyét a bíróság előtt kell tárgyalni, másrészt azonban örvendetes, hogy dr. Fenyves úr ék alkalmat adnak arra, hogy a független bíróság is megállapíthassa, hogy a sokat vitatott és elvitatott vajdasági magyar folyóirat igenis él, virul és fejlődik.”

És Csuka Zoltán védelme érdekében hosszasan fejtegeti a vajdasági irodalom ügyét, a polgári sajtó kíméletlen támadásait, az írók helyzetét, a valódi

tényállást... Válaszában erélyesen visszautasítja a vádat, ártatlannak érzi magát és érvelését három pontban fejti ki.² Elmondja, mint hivatásos írónak és lapszerkesztőnek több munkája (antológia, verseskötete, fordítása) megjelent, így természetesen nem fogadhatja el a *Bácsmezei Napló* álláspontját, a vajdasági irodalom iránt tanúsított lekicsinylő magatartását. Saját egzisztenciája került ilyenképpen veszélybe, hiszen a Vajdaságban kizárólag irodalmi munkásságából tartja el magát. Amikor a *Bácsmezei Napló* a Vajdaság egyik legelterjedtebb lapja, bírálónak vélekedik a tartomány íróiról, mélységesen bántalmaz és semmivel sem igazolhatja kirohanásait. A fentiek bizonyítására Csuka idéz dr. Fenyves lapjának 1928. november 22-i és 28-i számaiból. Megbocsáthatatlan, hogy itt a végsőkig tagadja a vajdasági irodalmi folyóirat (*Vajdasági Írás*) létezését, ezt azonban már néhány vidéki lap nem hagyhatja szó nélkül: megvetéssel könyvelik el a *Bácsmezei Napló* rosszindulatát. „Én az igazat mondtam és az igazság nem rágalom” – folytatja költőnk. Elszomorító, hogy a szabadkai lap a többi vajdasági író sem kíméli, ami nagyfokú méltatlankodást vált ki. Végül Csuka Zoltán kéri a vád elvetését és felmentését sürgeti, mert esetében semmilyen büntetés nem jöhet szóba.

Fenyvesék nem hátrálnak: követelik a bírósági tárgyalást, mert szerintük Csuka érvelése nem eléggé meggyőző. Hangsúlyozzák, hogy ők elismerik és mindig is méltányolták költőnk irodalmi tevékenységét. A *Bácsmezei Napló* gyakran megjelentette Csuka munkáit, és ha a lap szigorú kritikát gyakorol a vajdasági magyar irodalom felett, jól jár el. Sőt kötelessége felemelni szavát, annál inkább, mivel a *Vajdasági Írás* csaknem valamennyi munkatársa és a többi vajdasági magyar író is együttműködik a szabadkai újsággal. A *Bácsmezei Napló* kezdetben támogatta a *Vajdasági Írást*, de álláspontot változtat, amikor a *Nagytakarítás* rovat támadja Szabadka tekintélyes személyiségeit.

A főtárgyalás 1929. szeptember 9-én zajlott el. Csuka Zoltán beismeri (eddig sem tagadta), hogy a kérdéses szöveg az ő tollából származik és azért íródott, mert a *Bácsmezei Napló* tagadja a vajdasági magyar irodalmi folyóirat létezését. Költőnk vallja, hogy dr. Fenyves lapja a vajdasági írók kibontakozása ellen buzgólkodott, ezzel általános ellenszenvet váltott ki. Ismét hangsúlyozza büntetlenségét és azt, hogy a cikket főként saját védelme érdekében írta, hiszen a *Bácsmezei Napló* kijelentései miatt nagy anyagi károsodás éri. A kerületi bíróság pénzbüntetéssel sújtja Csuka Zoltánt, ám korántsem annyival, mint amennyit Fenyvesék követelnek. Ezután fellebbezések következnek, s az újvidéki fellebbviteli bíróság döntése ellen a védőügyvéd semmisségi panasszal él. A belgrádi semmítőszék újvidéki osztálya azonban 1930. március 12-én elveti a védőügyvéd kezdeményezését és többnyire az első fokú bírósági döntést erősíti meg. Ennek értelmében Csuka Zoltánt ezer dinár pénzbírságra ítéli és arra kötelezi, hogy a bírósági ítélet szövegét hozza nyilvánosságra lapjában, a *Képes Vasárnap* vezércikként.³

Hadd jegyezzük meg, már az ítélethozatal előtt Csuka Zoltán és a *Bácsmezei Napló* között – a folyamatban levő perrel párhuzamosan – újabb nézeteltérésre kerül sor, melynek eseményeit szintén a szabadkai levéltár őrzi.⁴ A következőkben most erről szólunk, annál is inkább, mert úgy érezzük, hogy a két dolog tárgyköre időben, társadalmi, illetve művelődéstörténeti vonatkozás-

ban nemhogy nem zárja ki egymást, hanem egy zárt kört képezve szoros kapcsolatban állnak egymással.

Csuka Zoltán a *Képes Vasárnap* 1929. május 19-i számának *Nagytakarítás* rovatában *Joe Pardy ausztráliai író Berlinben meghalt* című hosszabb közleményében könyörtelenül leleplezi a *Bácsmezei Napló* melléfogásait, a közvélemény felelőtlen tájékoztatásán botránkozik meg, a polgári sajtó „tudálékos” szerkesztőségét állítja pellengérré. Költőnk a *Bácsmezei Napló* 1928. január 29-i számából többek közt idézi Harsányi Zsolt cikkét, aki a nyilvánosság előtt felfedi Joe Pardy, a nem létező ausztráliai író kilétét azért, hogy a jövőben ne történjék nagyobb irodalmi botrány. Arról van ugyanis szó, hogy immár nyolc esztendeje Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes és Harsányi Zsolt „jókedvükben és gonoszságukban” találták ki Joe Pardy nevét, hogy hadat üzenjenek az irodalmi nagyképűségnek. Az olyan embertípusnak, amelynek „... fogalma sincs ugyan a dolgok lényegéről, de elszántan vitatkozik piktorokkal képzőművészetről és írókkal költészetről”. Ennek a típusnak a megbüntetésére született meg Joe Pardy! Tudniillik írónk társalgás közben megjegyezték tesznek az „ausztráliai íróról”, esetleg idéznek „munkáiból” és megkérdézik az áldozatot, hogy ismeri-e „műveit”. A megkérdézettek többsége ismerte, sőt ... E játék nagyszerű szolgálatot tett a hiú emberek, a sznobság leleplezésére. A dolog azonban odáig fajult, hogy Harsányi Zsolt Joe Pardy is kénytelen leleplezni ország-világ előtt. Ennek ellenére a *Bácsmezei Napló* 1929. február 3-i számában egyszerűen hírt közöl arról, milyen körülmények között halt meg Joe Pardy Berlinben! Ehhez Csuka Zoltán a következő magyarázatot fűzi: „... A legbölcsebb vajdasági szerkesztőség, amely írókat és olvasókat akar a tanári dobogóról kioktatni, egy kicsit megint elvászott a tudásával, mert nemcsak azt mutatta meg, hogy az irodalomról nincs »halvány dunsztja«, hanem azt is, hogy a saját lapját sem szokta elolvasni, mert ha megtenné, rájött volna arra, hogy Harsányi Zsolt épp a *Bácsmezei Napló* hasábjain leplezte le Joe Pardy, aki most a *Bácsmezei* hasábjain meghalt. Másként ezt úgy nevezik, hogy az újságírás csődje és a vajdasági írástudók szégyene. No meg, hogy Harsányi szavaival éljünk, azoknak az embereknek a szégyene, a kik itt a Vajdaságban irodalmat akarnak irányítani és Joe Pardy híreknek ugranak be. Ezek ítélkeztek itt vajdasági elevenek és holtak felett. Eddig. Reméljük azonban, ezentúl már nem igen...”

Ezúttal sem maradt visszhang nélkül Csuka megjegyzése. Most Bródy Mihály, a *Bácsmezei Napló* felelős szerkesztője és a Minerva kiadó emel vádat becsületsértésért és rágalomért 1929. május 25-én költőnk, valamint – mint az előző sajtóperben is – Fischer Imre, a *Képes Vasárnap* felelős kiadója, illetve Fischer és Krausz nyomdászok ellen. A felperesek határozottan állítják, hogy a vádlottak kitervezett célzattal óhajtják a *Bácsmezei Napló* hírnevét eltiporni és tízezer dinár kártérítést kérnek, valamint a bírósági ítélet szövegének megjelentetését a *Képes Vasárnapban*. Később a bíróság elejti a vádat a felelős kiadó és a nyomdászokkal szemben. Egyedül Csuka Zoltánt ültetheti a vádlottak padjára abban az esetben, ha a felperesek újabb vádirattal rukkolnak elő. Költőnk védőüggyvédje útján már korábban benyújtja „Válasz”-át és itt arra is felhívja a bíróság figyelmét, hogy a *Bácsmezei Napló* újabban valótlanságnak

tartja azt, hogy Joe Pardy haláláról hírt közölt volna. „Itt nem azon múlik, vajon hiteles-e a *Bácsmegyei Napló*ban lehozott hír, vagy sem, hanem arról van szó, a lap szerkesztősége egyáltalán nem tudja, hogy ilyen cikket leközölt” – állítja Csuka Zoltán, és miután dr. Fenyves feleletében azonnal beismeri a tévedést, magyarázkodása az előállt helyzetben nevétségessé válik. Nyilvánvaló: a bírósági tárgyalás nem jön létre, a felperesek vádiratukat immár nem készítik el. A kerületi bíróság 1929. szeptember 26-án felmenti⁵ Csuka Zoltánt, de – amint láttuk – folytatódik másik sajtópere. Az az értelmetlen vádemelés, mely ellen költőnk kissé megilletődve, de annál nagyobb szívóssággal védekezik.

Úgy gondoljuk, nem árt itt kitérni egy másik mozzanatra, amely szintén szorosan fűződik a vajdasági irodalom kibontakozásához. Ugyanis dr. Fenyves Ferenc válaszút elé állítja a vajdasági írókat: vagy a *Bácsmegyei Napló*ban, vagy pedig Csuka lapjában, a *Képes Vasárnap*ban publikálnak. Ekkor Szenteleky Kornél, a *Képes Vasárnap* 1929. január 27-i számában *Levél Fenyves Ferenchez, a Bácsmegyei Napló szerkesztőjéhez* címmel figyelemre méltó cikket közöl, amelyből már csak azért is érdemes idézni, hogy teljesebb képet kapjunk Csuka Zoltán felidézett sajtópereiről. „A *Bácsmegyei Napló* csakugyan egyetlen irodalmi forum volt, sőt több volt ennél: életrehívója, megteremtője volt az itteni magyar irodalomnak” – írja Szenteleky, majd ilyen határozottsággal folytatja: „Ez irodalomtörténeti tény, melyet elvitatni, letagadni gonoszság és galád hazugság lenne. A vajdasági magyar irodalom a *Bácsmegyei Napló* nélkül talán sohasem vagy mindenesetre sokkal későbben jutott volna levegőhöz és élethez... A vajdasági irodalom azonban... tíz év után eljutott ahhoz a fejlődési fokhoz, amikor további életéhez új életforma kellett: egy tisztán irodalmi szemle... Ez az új életforma-keresés Neked fájdalmas dolog volt. A megnőtt szárnyú fecskék kirepültek és új fészek tapasztásán fáradoznak... A mi célunk, a mi álmunk a vajdasági magyar irodalom szebb, erősebb, lombosabb, csúcsozabb jövője. Ha Neked is ez a célod, úgy lehetetlen, hogy egymással szembekerüljünk...”

Láthatjuk tehát, Szenteleky is felemeli szavát Fenyvessel szemben a vajdasági irodalom ügyéért. Nagy kitartás, konok elszántság, megszállottság kellett ahhoz, hogy az erős külső hatások viharában tovagördüljön a kevés vajdasági múzsa szekere és terebélyessé lombosodjék a fatörzs, melynek gyümölcseit nemzedékek ízlelgetik...

Jegyzetek

¹ Szabadkai Történelmi Levéltár (A továbbiakban: Levéltár), Okružni sud, K 1474/1929

² Levéltár, Okružni sud, uo.

³ Levéltár, Okružni sud, uo.

⁴ Levéltár, Okružni sud, K. 1672/1929

⁵ Levéltár, Okružni sud, uo.

Függelék

Az alábbiakban szerbhorvát nyelvről átültetve közöljük – némileg lerövidítve – Csuka Zoltán „Válasz”-át dr. Fenyves és társainak vádiratára (1929. június. 14.) „Megfelel a valóságnak a tény: én írtam a vádiratban említett inkriminált cikket a *Bácsmezei Napló* ellen. De hogy az újságcikkkel rágalmaztam volna, nem fogadható el és én ezért nem érzem magam bűnösnek. Védelmemre a következőket hozom fel:

1. Hivatásos író és lapszerkesztő vagyok, magam immár több éve írói munkásságomból tartom el. Így tavaly kiadtam egy antológiát, verseskötetet jelentettem meg, magyar nyelvre ültettem Nušić *Opštinsko detéjét* [A község gyermeke], szerkeszttem a társadalmi képes hetilapot. Eszerint egészen érthető és nyilvánvaló, hogy engem nagyon elkeserít a *Bácsmezei Napló* álláspontja, irányvonala és általában írásmódja, amikor a vajdasági irodalom értékelésével foglalkozik. Illetve, ahogyan teljes egészében megtagadja annak minden értékét. Azonkívül ez az eljárás veszélybe sodorta létfenntartásom, ami itt a Vajdaságban – mint ahogyan már említettem – kizárólag az irodalmi munkásságomon alapszik. Általában ismeretes, mennyire elterjedt a Vajdaságban a *Bácsmezei Napló*. Ezért teljesen érthető, hogy amikor egy ilyen lap a leggúnyosabb és a legkíméletlenebb módon elbírálja, ír és nyilatkozik barátaim munkáinak irodalmi értékeiről is, – az ilyen kifejezésmód bennünket érzékenyen érint; veszélyezteteti megélhetésünket és mélységesen megbánt. Főleg akkor, ha az ilyen írások semmivel sem igazolhatók...

2. A *Képes Vasárnap* mellékleteként lát napvilágot 1928 szeptemberében, majd később a vajdasági írók önálló kiadásaként jelenik meg irodalmi folyóiratuk, a *Vajdasági Írás*. A *Bácsmezei Napló* cikkeivel mindig úgy tájékoztatott, mintha az irodalmi folyóirat egyáltalán nem létezne. S az olvasóközönség előtt valahányszor úgy rontott hírnevén, hogy bennünket is nagy anyagi károsodás ért. Ez olyan irodalompolitika volt, melyet cikkemmel bélyegeztem meg...

3. Hogy a *Bácsmezei Napló* irodalompolitikai magatartása minden művelt emberből megvetést váltott ki, hadd szolgáljon állításom bizonyítékául az újvidéki *Délbácska* 1928. november 30-i száma... továbbá a nagybecskerekeli lap, a *Tükör* 1929. február 3-i száma... vagy hivatkozhatom a *Sombori Újság* cikkére...

Az idézett újságok a három legnagyobb „sajtóváros” véleményét tükrözik. Mindezek a lapok nagy megvetéssel írnak a *Bácsmezei Napló* kifejezésmódjáról, bírálatáról.

Engem a felperesek sajtó általi rágalmazásért vádolnak és idézik szavaim, melyek állítólag rágalmat fejeznek ki. Én azonban a tiszta igazságot mondtam; ezt hirdette és vallja az összes fönny idézett vajdasági magyar lap is. Ám az igazság, illetőleg a szavak, melyekkel én az igazságot kifejeztem, a sajtótörvény 52. pontja értelmében egyáltalán nem tartalmazzák a rágalom fogalmát. Mert, mint állítottam, igazat mondtam és az igazság nem rágalom. Különben szavaim – legrosszabb esetben és legszigorúbban véve – valóban valamiféle rágalomnak minősíthetők, de ha jobban megvilágítjuk azokat, mégsem könyvelhetők el

rágalomnak. Ha bárki elolvassa a panaszosok vádiratát, meggyőződhet arról, hogy itt inkriminált szavakba ágyazott bűnügy egyáltalán nem forog fenn.

Szükség esetén bebizonyíthatom a bíróság előtt, hogy a *Bácsmegyei Napló* olyan könyörtelen, indokolatlan és nem kollegiális magatartással viszonyul a vajdasági írókhoz, hogy az bennünket mélységesen megbántott, és jogos felháborodásunkat váltotta ki. Eszerint egészen helyénvaló, ha a sajtótörvény 64. pontjára hivatkozom, mely az ilyen megnyilatkozást enyhítő körülményként értelmezi. Tehát, mint említettem, itt nincs semmilyen büntett, rágalom vagy sértés. Mert nyomban bebizonyítható, hogy a *Bácsmegyei Napló* bennünket vajdasági írókat, írásunknál fogva minden alkalommal könyörtelenül torkon ragadt, hogy írásmódjával kíméletlenül sértegetett, vagy anyagi érdekeinket lábbal tiporta... Igaz, engedélyezik a nyilvánosan megjelent művek, munkák bírálatát, de tiltják az olyan kritikát, amely indokolatlan, alaptalan, kíméletlen és sértő; aminek az a célja, hogy aláássa a fiatal tollforgatók anyagi létének alapjait..., ez nem engedhető meg. Az ilyen bírálatnak legkevésbé van joga ahhoz, hogy törvényes védelemre tartson igényt...

Tekintetes Bíróság!

Miután a sajtóban közölt inkriminált szavak nem hordozzák magukon a büntetendő cselekmény jegyeit, kérem a felperesek alaptalan vádiratának visszautasítását, illetve szíveskedjenek engem mint büntetlen személyt felmenteni a büntetőjogi felelősség alól.

Tisztelettel

Csuka Zoltán

(Üzenet, 1984. 5-6. szám)

EGY ELFELEDETT ALKALMI LAP

A levéltári rendezés sok-sok meglepetést rejtegethet magában, nemegyszer egészen új mederbe terelődhetnek a helytörténeti kutatások. Ugyanis a levéltári ügyiratok mellékleteként régi fontos nyomtatványok: folyóiratok, falragaszok, röpiratok, újságok stb. kerülhetnek elő, amelyek eddig kideríthetetlen adatokra adhatnak választ. Így azután elég gyakran forgatjuk kezünkben Kolozsi Tibor, *Szabadkai sajtó* című nagyszerű kötetét, hogy az 1848 és 1945 közötti időszak „napvilágra kerülő” kevésbé ismert sajtótermékeiről többet tudjunk meg. Most azonban ismét hiába keressük a Szabadkán nyomott *Áprilisi Újságot*, de Kolozsi az úgynevezett alkalmi lapok felidézésekor tudja, hogy vidékünkön április 1-je alkalmából lapot jelentettek meg a múltban. És nemcsak ilyenkor. Az alkalmi lapok legtöbbször a szilveszteri vagy más jellegű táncmulatság, azután a farsang, május elseje stb. idején jelennek meg azért, hogy szórakoztassák a rendezvény közönségét, illetve bizonyos társadalmi kérdésekben utat mutassanak a munkásosztálynak. Szabadkán 1919. november 22-én megjelent az *Éjjéli Újság*, melyet a Katalin-bál vigalmi bizottsága adott ki. 1923. június 3-án a nyomdászok adnak ki hasonló címmel újságot a városligeti mulatságuk alkalmából – írja Kolozsi. Az *Eleven Újság* farsangi humorral szórakoztatott. Csantavéren jelent meg (valószínűleg szilveszterre) a *Karnevál* az 1920-as évek közepén. A *Szervezett Munkás* 1926-ban és 1928-ban május elseji mellékletet jelentetett meg, amelyben többek között szó esik a szakszervezeti mozgalomról, a nyolcórás munkanapról, a Szovjetunió gazdaságáról... A komoly tartalmú, időszerű társadalmi kérdéseket boncolgató alkalmi lapok száma azonban elenyésző. Több lapnak célja elsősorban a nevetetés. Ilyen volt Szabadkán ez idő tájt a *Glupe novine za sve i svašta* című szerbhorvát lap, vagy a Csantavéren kiadott *Szilveszteri Újság* az 1930-as évek közepén. Érdemes megemlíteni, hogy Kolozsi nyomára bukkant a közelmúltban előkerült *Áprilisi Újságnak* is, de nem sikerült kiderítenie a lap címét, sem a teljes tartalmát! Csupán a *Napló*ból szerzett róla tudomást, azt is csak közvetve, egy bírósági eset kapcsán... Ugyanis a *Napló* arról ad hírt, hogy Csantavéren 1938. április elsején (helyesebben: április elején!) egy vicclap jelent meg Tóth-Bagi Géza szerkesztésében. „Az alkalmi vicclap ismert személyiségek gyenge oldalaira mutatott rá, és megengedett magának néhány olyan tréfás megállapítást, amelyek miatt az áprilisi vicclap szerkesztőségét perbe fogják.” Majd Kolozsi hoz-

záfúzi: „Mint kiderül, arról van szó, hogy az április 1-jei vicclap feltette a kérdést – és válaszolt is rá –, hogy ki kinek öltözne a csantavéri álarcosbálon. Ez váltotta ki a méltatlankodást. A bíróság azonban – mint a Napló közli – felmentette Tóth-Bagit, megállapítván, hogy az inkriminált kifejezések nem bántóak.” Itt jelenthetjük, hogy a szabadkai levéltárban rábukkantunk az említett bírósági ügy dokumentumaira (ugyanitt az említett *Áprilisi Újságra* is).

Az 1938. április elején megjelent *Áprilisi Újság* fejlécén a következő olvasható: „*Külön bejáratú vicclap Csantavir, Tornyos, Szenta-Gunaras részére ... Szerkeszti az áprilisi hiszékenyek egyesülete. Szerkesztőség és kiadóhivatal a Csík-ér mindkét partján... A szerkesztésért felel Abdel Krim. Megjelent 1938. április 1-től húsvétig és vissza.*”

Mit tartalmaz a lap?

A címdalal *Vigyázat, komoly!* címmel arról tudósít, hogy az eléggé „borús és viharos” időbe a lap néhány napos derűtséget óhajt vinni, és az olvasó ilyenkor áprilisban nem sértődhet meg még akkor sem, ha ismert személyekről szólnak. A tizenkét oldalas lap a következőkben *Csantavir és környéke száz év múlva – Grimasszal szemben Copyright by Plágium rt.* címmel hírt ad arról, hogy egy évszázad múlva Žednikről földalatti vasút vezet be Csantavérre. A vasút a Csík-ér hatalmas hajókikötőjénél végződik... A főutcán gyönyörű felhőkarcolók sorát láthatjuk. A Kangödrösön az aszfaltban mesterséges gödröket ásnak, hogy megőrizték az utca ősi jellegét... A községháza helyén már óriási városháza áll. Annak egyik szobájában, egy üvegszekrényben helyezték el az egész mai községházát, emlékül. A képviselő-testület azért néha még mindig a régi községházán tanácskozik, mert kevesen jelennek meg az ülésen... A Szőlősonon villanyerőre járó késsel bicskázzák egymást a legények. A kertben az asszonyok traktorral gyomlálják a mákot... A Fő téren álló szoborcsoport „legkiemelkedőbb alak”-ja Basch Marci szobra. Kezében vödört tart...

A *Szabadtéri előadás Gunarason avagy: bika ne menjen színpadra* című írás a gunarasi gúnárőrök és libatömők egyesületének előadásáról ad jelentést. Itt a Gyöngyösbokréta is fellépett és ennek keretén belül a következő egyesületek: a ludasi lúdtolltenyésztők szövetkezete, a kanászbojtárok vigalmi bizottsága és a vályogvető cigányok közművelődési főegyesülete... A Gyöngyösbokréta a *Gunarasi csárdában ecet ég a lámpában* című nóta dallamára eljárta a legújabb amerikai tangót! Utána Csalfa Terka elénekelt az *Ómoravica, jaj, Pacsér, kenyeretlen Csantavér* című bánatos dalt, erre a marhaakolból kitört a bika, amely a nagy rendezésben már két napja nem kapott enni, s a bemozdót a közönség közé dobta!

Az *Álarcosbál* című írás miatt fogják perbe a vicclap szerkesztőségét... Ugyanis Csantavér községben álarcosbált akartak rendezni, s az előkelőség néhány tagja az alábbi szeretett volna lenni: Csernovics Pista centrifugális tánctanár; Tóth Bagi István műkedvelő álborbély; Pintér János kocsikenőcsügynök békében; Mészáros István címzetes fogpiszkálóügynök háború esetén; Szlávnic Sándor vezérkari főnök a rossz cipők között; Dvorácskó János műkedvelő malmozó bajnok...

A *Rádióműsorban* többek között az alábbiakon derülhettünk: „A rádió, mint hírlík, április hó folyamán egy csantaviri helyszíni közvetítést fog leadni.

Mi már összeállítottunk egy műsort, amely így fest: Első szám: hajnali három óraker egy tanyáról érces kakaskukorékolás. Utána alvó disznók méla rőfögése az ólból, majd messze hangzó kútgémcsikorgás és egy kenetlen kocsierek nyikorgása... A második szám reggel hat óraker kezdődik a malacok éktelen sivalkódásával, amibe kutyaugatás vegyül, majd lónyertés és libagógás hallatszik. A diszharmóniát a gazda káromkodása fejezi be. Következik öt perc szünet birkakolompolással. A harmadik számot 7.50 percker egy cséplógép egyhangú búgása vezeti be a mezőről, majd Béres István rögtönzött előadása következik a bolhatenyésztésről. Azután egy megfázott birka tüszögését közvetítik... 8 óraker egy reggelizőasztal körül ülők csámcsogása hallatszik, amihöz a kísérő zenét a haragos ebek vészes morgása adja... Éjfélt után közvetítés az egyik vendéglőből, amint a kártyaasztal körül nézeteltérés támad a játékosok között. Utána a vendégek kidobása következik. Éjfélt után két óraker a hazafelé menők lépteinek zaját közvetítik és ezzel izgalmas műsorunk közvetítése véget ér."

A lap 10. oldalán egy bejelentést tesz közzé: „A lakosság ritka természeti tüneménynek volt szemtanúja a napokban. Ugyanis id. Csetvei Ferenc józan állapotban volt látható...”

Idézhetnénk még a csantavéri vicclapból, de azokból is szívesen tennénk, amelyek kilétét még mindig homály fedi... Hiszen nem kevés azoknak a vajdasági lapoknak a száma, amelyekről semmit, vagy nagyon keveset tudunk. Alapos és szervezett kutatással fény derülhetne egyéb becses művelődéstörténeti emlékeink hollétére.

(7 Nap, 1986. április 4.)

MIKLÓS ISTVÁN TAMBURAZENEKARA

Aratóünnepségi adalék

A perzsa eredetű tambura változata már régen meghonosodott vidékünkön, s úgy látszik, e hangszer reneszánszát éli ismét. Legjobban bizonyítja ezt a tamburazenekarok közelmúltban lebonyolított szabadkai országos versenye, amelyen kitűnő zenészek hatalmas hallgatóság előtt bizonyítottak és általános megelégedésre folytatják a hagyományt. Szabadka egykor híres tamburazenészekkel dicsekedhetett. Igazán kiváló mestere volt hangszerének Pero Tumbas Hajo (1891–1967), aki több mint ötven éven át népszerűsítette a tamburazenét, miközben számos szerzeményt átdolgozott, s nem kevés népszerű zeneműnek éppen ő a szerzője. Szabadkán született, és már egészen fiatalon üstökösként tűnik fel, hogy azután néhány évig elbűvölje játékaival Belgrád lakosságát. Lassan alkotó-, illetve pedagógiai tevékenységével is magára vonja a figyelmet. Autodidakta, de ez reá nézve nem akadály: a szabadkai zeneiskola tanáraként dolgozhat a második világháború végétől egészen nyugdíjaztatásáig. S közben fáradhatatlanul alkot, tanul, szervez, nagy sikerű hangversenykörutakon vesz részt a Testvériség-Egység egyesülettel.¹

Pero Tumbas Hajo mellett a múltban még néhány kiváló szabadkai tamburazenész nevét említhetjük:² Stipan Mukić (1838–1903), Joco Mlinko Mimička (1876–1962), Miloš Pilić (1904)... Nem feledkezhetünk azonban meg Miklós Istvánról és zenekarról sem, hiszen a szórványos levéltári források ellenére is arra következtethetünk, hogy a múlt század egyik legnépszerűbb tamburazenészeit tisztelhetjük személyükben. Mielőtt szólnánk a zenekarról, elmondhatjuk, hogy az egykorú sajtón kívül éppen a levéltári forrásanyag segítségével derülhet fény (sok más fogalom mellett) régmúlt idők zenekarainak, zenészeinek kilétére. S ilyenkor nagyon gyakran a bírósi, vagy a városi tanács iratai adhatnak választ sok homályos kérdésre... Ha más jelentősebb eseményre nem, legalább a „banda” összetételére derül fény. Mint az egyik, 1871. évi ügyészi ügyiratból is kitéjük:³ „Lippai Mihály panaszolja: Kanyó Mária korcsmájában tamburásokkal mulatott. Észrevette, hogy pénze, 80 Ft hiányzik mellényével együtt. Panaszost a Kanyó korcsmájából Markovits Szávó, Kovács József és Nakits István kísérte el. Megjegyezzük, hogy a három tamburás rovott előéletű, s hogy ifj. Mezey Döme, ki szintén lopás gyanúja alatt áll, társuk volt. Vagy idézhetjük a nagyikindai kerületi alkapitányt, aki 1876-ban a szabadkai városi tanácshoz többek között e szavakkal fordult: „Miklós György frányovai il-

letőségű, 1846 évben született hadköteles az 1868-as és 1869-es években a hadkötelezettségnek eleget nem tett.

Minthogy nevezett egyén jelenleg Szabadkán mint muzsikus (tamburás) tartózkodik... kihallgattatni szíveskedjék.”⁴

Miklós György talán közelebbi rokonságban lehetett Miklós Istvánnal és zenekarának még néhány tagjával, hiszen egész Európára szóló útlevelük adatai arról tanúskodnak, hogy többségük a Tisza mellékéről származik. A teljesebb kép kialakítása végett, hadd idézzünk az 1889 decemberében felterjesztett útlevelélejárati táblázatból:⁵ Miklós István tamburazenekar-vezető 1852-ben született Óbecsén. Katolikus vallású, középtermetű, hosszas arcú, haja gesztenyes, szeme kék, szája szabályos, orra rendes, különös ismertetőjele: himlőhelyes. Színtén óbecsei születésűek Miklós Döme (1854) és Miklós András (1864), valamint Pál Ádám (1847). A zenekarnak három adai születésű tagja van: Bauernfeind János (1858), Nagy Bali Antal (1860) és Samu János (1850). Beodrán született Miskolczy József (1850). Az egyedüli szabadkai születésű: Kovács János (1871). Mikor telepedett le Miklós István tamburazenekar-vezető Szabadkán?

Egy 1884. március 15-i szabadkai keltezésű felterjesztésből látható, hogy muzsikusunk működési engedélyének megújításáról intézkednek. Viszont Miklós István csak 1884. június 26-án kéri a letelepedési engedélyt:⁶ „Alázattal alulírott ez előtt Török-Becsei lakos, jövő rendes lakhelyemül Szabadka sz. kir. várost választván, itt véglegesen letelepedni szándékozom.

Minthogy pedig az / . alá hajlított bizonyítvány tanúságot tesz arról, hogy Török-Becse községben minden fizetési kötelezettségemnek eleget tettem, és hogy erkölcsi viseletem kifogástalan volt. – Ennél fogva, alázattal kérem a Tekintetes Tanácsot: miszerint engem Szabadka város lakosai sorába felvétetni kegyeskednék”.

A városi tanács természetesen helyt ad a kérelemnek, „minthogy folyamodó önfenntartási képességét zenészi foglalkozásával beigazolta”, s a városi szegényalap javára is befizette a 2 Ft lakosítási díjat. A levéltárban ráakadtunk Miklós Dömötör hasonló kérelmére és letelepedési engedélyére is.

A fenti adatokból is kitűnik, hogy nem kezdő muzsikusokról van szó. Még inkább erről győz meg bennünket 1885 szeptemberének egyik tanácsi döntése, amelyből „Miklós István helybeli I. tamburás zenekar vezetőjének a külföldi gazdák megvendéglése alkalmával teljesített zenélés díja címén jegyzékelt s ... utalványozott 24 Frt”-ról értesülhetünk. Vagy az 1886. június 21-i döntést idézhetnénk, amelyből arra derül fény, hogy a zenekar az „Írók és Művészek Társaságának palicsi fogadtatásán muzsikál és a jutalomdíj 30 forint. Mely összeg nem is kevés, hiszen a napszám ekkortájt kb. 1 forint volt.

Kevés személynek adatott meg akkor, hogy világot lásson. A szegény sorsú idénymunkások, sőt iparosok egy-két évi kivándorlásának már szemtanúi lehetünk. Miklós István zenekarának először itthon kell bizonyítania, s csak utána ismerkedhet a világgal. Hogy mennyire vette szigorúan a hatóság e vállalkozást, bizonyítja az, hogy Miklós Istvánnak évente kellett felújítania előadói engedélyét (a lejárt jogosítványt a belügyminiszterhez terjesztette fel). S hogy zenésznek lenni nem is volt könnyű a múlt században, idézhetjük az 1887. január 16-i keltezésű belügyminisztériumi okiratot:

„Engedély

érvényes 1887 augusztus hó 1-éig.

Miklós István szabadkai illetőségű egyénnek megengedtetik, hogy Magyarországon, Budapest főváros kivételével a fenn kitett idő alatt tambura-zenekarával előadásokat tarthasson, azonban kötelességévé tétetik, hogy minde-nütt, hol ezt tenni szándékozik, ahhoz az illető helyhatóság beleegyezését előle-geesen kikérje, jövedelmének egy részét a helyi szegény alap javára lefizesse, és mind saját személyére, mind a társaságához tartozó egyénekre nézve a fennálló rendőri szabályoknak pontosan eleget tegyen...”

Miklós István azonban nem nyugszik. Ha nem mehet Budapestre, miért ne kísérhetne meg egy külföldi utazást? 1888. április 22-i folyamodványában olvasható: „Alázattal alulírott mint tambura zenekar vezető, kilenc tambura zenész társammal elhatároztuk magunkat Európa nagyobb városaiba kiutazni és ott előadásokat tartani... részünkre egy egész Európára szóló s egy évre érvényes külhoni útlevelet... kieszközölni kegyeskedjék”. S a Belügyminisztéri-um nem gördít akadályt a kérelem elé.⁷ Úgy látszik, sikerrel járt a körút, mert a zenekarvezető címére 1889. december 31-én újabb európai útra szóló útlevelet kézbesít a kormányhatóság.

Miklós István 1900-ig még sokszor, a század elejétől csupán egyszer-két-szer újítja fel működési engedélyét. Immár egyre többet betegeskedik... A „sza-badkai első tamburazenekar” (az ügyiratokban többször így fordul elő) jóllehet csaknem két évtizedig játszott, s külföldön is sikereket aratott, mégis feledésbe merült.

Talán ezért is elevenítettük most fel emlékét!

Jegyzetek

- ¹ Szabadkai Történelmi Levéltár (A továbbiakban: Levéltár), KPZ sreza Subotice, 434-E-37/1960.
- ² Pavao Bačić: *Pero Tumbas Hajo umjetnik tamburice*. Subotica, 1969. 23.
- ³ Levéltár, 139/ügyészi vegyes iratok, 1871
- ⁴ Levéltár, 3458/polg. 1876
- ⁵ Levéltár, 13092/polg. 1889
- ⁶ Levéltár, 6462/polg. 1884
- ⁷ Levéltár, 4896/polg. 1888

(7 Nap, 1986. augusztus 22.)

„... OLYAST TANULUNK, AMIT NEM ÉRTÜNK...”

A szabadkai tanoncok és nevelők közötti súrlódások 1868-ban

Ha végigkísérjük a szabadkai oktatás fejlődését, tapasztalhatjuk, hogy az ipari tanulók határozottabban, többnyire megalkuvás nélkül viszonyulnak a társadalmi rendellenességek iránt. Különösen jelentős mozzanatként könyvelhető el ez a polgárosodás kezdetén, hiszen a szellemi botladozásokat nem hagyhatják szó nélkül a haladó rétegek.

Az 1868-ban szentesített közoktatási törvény értelmében a tanulók csakis a népiskola befejezésével mehetnek iparos- vagy kereskedelmi inasnak, továbbá 13–15 éves korukig vasárnapi iskolába is kötelesek járni. A közoktatás újjászervezésének korszakából a szabadkai levéltárban rábukkantunk egy dokumentumra, amely fényt vet a kereskedelmi iskola oktatási fogyatékosságaira, a tanoncok bátor kiállítására.¹

Hadd idézzük most fel időrendben a szabadkai iskolában lejátszódott eseményeket.

1868 márciusában „II dik kereskedői osztály tanulók” aláírással Schiessler Gyula főelemi tanigazgató címére egyebek között a következő tartalmú levél érkezett: „Bátorkodunk ezen egy pár szóért Igazgató urat felkérni, Hubert Herman tanító ellen, miszerint ő folyó hó 8 kán ellenünk Igazgató urat felingerelte midőn Igazgató úr megpirongatott bennünket és a többi közt azt is mondotta hogy tanító úr bennünket mindenre tanít, az igaz hogy tanít de mire tanít azt mi nem tudjuk. Igazgató úr nem vizsgálta meg tantárgyainkat hogy mit tanulunk és mit tudunk, hogyha felszólítana bennünket hogy feleljünk, az igaz hogy felelünk mert ... a leckét megtanuljuk, nem is tanuljuk, hanem bemagoljuk, mert... olyast tanulunk amit nem értünk, tehát Igazgató urat felkérjük, hogy rendezné el tantárgyainkat”. Majd a tanoncok indítványozzák, hogy az iskola a jövőben mindenekelőtt a gyakorlatiasságot tartsa szem előtt. A valóság pedig az, hogy Hubert tanító minden két hónapban tart számtanórát, abból a tantárgyból, amely a „kereskedésre” legszükségesebb. A tanoncok esedezve kérik az igazgatót, ne történjék mulasztás egyéb fontos tantárgyak esetében sem, hiszen még a segédek és a principálisok is megjegyzéseket tesznek a tananyagra... S végül a szabadkai kereskedelmi tanoncok így zárják a levelet: „Tehát ismételve felkérjük T. Igazgató urat hogy legközelebb alkalommal vizsgálna meg bennünket, mert még sokan vannak akik nem tudják becsületessen a szorzást és az osztást, hogy még micsoda az Nyugtatvány vagy Kötelezvény.”

A még néhány érzékeny kérdést boncolgató levél kapcsán Schiessler igazgató röviddel utána részletes jelentést tesz a főpolgármesternek. Teszi azért is, mert csak nagyon nehezen, vagy pedig egyáltalán nem tudja féken tartani a serdülő tanoncokat, akikből a dacot, a nyugtalanságot sokszor éppen a társadalmi igazságtalanságok váltják ki. A jelentés egyben segélykérelem, a következmények súlyosbodásától való félelem. Schiessler igazgató kimerítő tudósítása egyoldalúnak tekinthető, hiszen a tanoncok levelében felhozottakat valótlanul, alaptalan vádnak tekinti. Határozottan állítja, hogy a kereskedelmi iskola tanulóinak tudásszintje – az utólagos ellenőrzés alapján – kielégítő, és ő semmilyen oktatási fogyatékoságról nem tud. Csupán Hubert tanítót rója meg, ha olykor testi fenytéssel illeti tanoncait.

Az igazgató tudatában van az iskolában előforduló nézetkülönbségeknek, a tanító-tanonc közötti súrlódásoknak, ám a városi hatóság előtt igyekszik a felmerült kérdéseket elsimítani, az ellenkezőjét bizonyítani és főleg egy tanoncra (Szkenderovics János) hárítani a felelősséget.

A polgármester azonban nagyon is komolyan veszi a kereskedelmi iskolában „mutatkozó féktelenségek”-et. A közoktatási bizottmány pedig a „hasonló kellemetlenségek” elkerülésére tantervet² dolgoz ki 1868 áprilisában, amelyet azután a közgyűlés jóváhagy.³ A kiegyezés korszakának kezdetén tehát nagy visszhangra talál a szabadkai tanoncok „féktelensége”.

Az alábbiakban ismertetjük néhány sorban a kereskedelmi ismételőiskola tantervét.

A kétéves díjmentes tanfolyam tantárgyai a következők: magyar és német olvasás, illetve írás; Magyarország földrajza (kereskedelmi vonatkozásban); számtan (a négy alapművelet mellett a közönséges és tizedes törtek alapos ismerete; az egyszerű és összetett hármasszabály, a kamat- és határidő-, súly-, bizományi, alkuszdíj-, lerovat-, biztosítási, ágiószámítás; az állam- és üzleti papírok és pénznemek ismertetése és számítása). „Kisebb üzleti iratok fogalmazása u. m. levelek, nyugták, árjegyzékek, vevények, körlevelek...” (német nyelven is). Ausztria kereskedelmi földrajza. Kereskedelmi könyvvitel (egyszerű és összetett könyvvitel, az árukönyv és pénztári könyv ismertetése). Általános kereskedelmi földrajz. „Nagyobb üzleti iratok fogalmazása magyar és német nyelven.” Áruismeret. A váltók megismertetése és kezelési módja.

Az újonnan elfogadott tanterv emellett egyébről is tájékoztat. Az iskolaév október első vasárnapjával kezdődik és augusztus utolsó vasárnapjával végződik. A tanítási időpont: minden vásár- és ünnepnap, kivéve a „normanapokat” és az országos vásárokkal összeeső vasárnapokat az első tanfolyambeli-ek számára de. 10-től 12 óráig, a másodikosok pedig 14-től 16 óráig hallgatják az órákat. A tanító az előadásokról állandó jegyzőkönyvet vezet, ahová a hiányzókat, a későn jövőket, vagy a fegyelmi szabályok ellen vétőket bejegyzi. Az előadás után e jegyzőkönyvet az igazgatónak átadja, aki az abban tapasztaltak alapján a tanítóval, vagy az iskolai bizottsággal egyetértve, illetve önállóan is intézkedhet. A tanterv ötödik pontja különösen nagy figyelmet szentel az iskolai fegyelemnek. Valamennyi tanuló köteles az előadásokon kellő időben megjelenni, csendesen viselkedni, a tanító előadásait a legnagyobb figyelemmel kísérni. Tilos az előadást közbeszólásokkal zavarni, szót emelni csak a tanító

előzetes engedélyével lehet. A dolgozatokat köteles minden tanuló pontosan elkészíteni, s a tanító által kiszabott időre bemutatni. „Ki ezen szabályok vagy általában a rend ellen vét: az első ízben kereskedelmi főnöke, másodsor az igazgató és tanító által fog megfenyítettetni, s ha mindezek nem használnának: kizáratik. Kizáratás azonban csak az iskolai bizottság közbejöttével eszközölhető” – áll a tantervben.

A tanoncok a tanév végén az igazgató és az iskolai bizottság, valamint a meghívott városi kereskedők jelenlétében nyilvános vizsgát tesznek, mely alkalmalmmal a növendékek dolgozatait is közszemlére bocsátják. A „másodrendű” osztályzattal rendelkező tanulókat a tanfolyam ismétlésére utalják. A kereskedelmi iskola felügyelete és igazgatása az elemi igazgatóságának feladata. Ennél fogva az elemi iskola igazgatója a tantárgyakat órarend szerint beosztja és szigorúan ellenőrzi annak végrehajtását. Az igazgató mellé az iskolai bizottságból egy háromtagú bizottságot választanak, mely az igazgatót teendőiben támogatja. A bizottság tagjai az előadásokat gyakran meglátogatják, s az észrevételeket az igazgatóval és a tanítóval megvitatják, de a tanításba közvetlenül nem avatkoznak be. Az igazgató minden év végén jelentést tesz a tanácsnak a kereskedelmi iskola állapotáról, fejlődéséről.

Szabadka oktatástörténetének nevezetes mozzanata a kereskedelmi tanoncok követelése, az elégedetlenségük folytán újjászületett tanterv. Az eseménynek főként az ad nyomatékot, hogy az nem sokkal a párizsi kommun (1871) előtt történik. Ekkor ugyanis Szabadkán megalakul az első osztályjelleű munkásszervezet, az Iparos- és Kereskedősegédek Önképző és Segélyegylete,⁴ amely azonban hivatalosan mégsem működhetett, de rövid fennállásával jelentős hatást gyakorolt az ifjú nemzedékre.

Jegyzetek

- ¹ Szabadkai Történelmi Levéltár (A továbbiakban: Levéltár), Városi tanács, 1532/polg. 1868
- ² Levéltár, uo.
- ³ Levéltár, 1868. évi jk. 136. szám
- ⁴ Magyar László: „... ha a külföldet nem is felülmúlni, de azt lehetőleg megközelíteni iparkodjunk...” Üzenet, 1977. 10. sz. 567. – Lásd kötetünkben a 75–87. oldalon.

(Magyar Szó, 1982. május 29.)

A SZEGÉNY SORSÚ TANULÓK SEGÉLYEZÉSE SZABADKÁN

Az Eötvös Alapítvány körülményei (1871–1918)

A dualista államrendszer bevezetésével (1867) általános gazdasági virágzás észlelhető, s a kapitalizmus folyamata egyidejűleg előmozdítja a közoktatás átszervezését is. A polgári társadalom iskolarendszerének megalapozója az 1868. dec. 5-én szentesített Eötvös József-féle népiskolai törvény,¹ amely több lényeges pontja mellett megszabja az általános tankötelezettség feltételeit. Le-sújtó képet fest a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1870. évi jelentése a népiskolai nevelés állapotáról:² az iskolakötelesek fele jár iskolába, télen csak a harmada. Szabadkán a népiskolai törvény szellemében az oktatás az 1870–71. tanévvel indul.³ A megszervezett megyei tanfelügyelőség székhelyéül Újvidéket, s élére Miloš Dimitrijevićet nevezik ki.

Nos, Bács-Bodrog megye tanfelügyelője 1871. febr. 27-i terjedelmes átiratában beszámol a tankerület iskolatanácsának évi működéséről, s a tanügy állásáról.⁴ Miloš Dimitrijević kiemeli, hogy Bács-Bodrog megyében a 89 768 tanköteles (6–12 éves) tanuló közül iskolába csak 56 616 gyerek jár. Tehát az iskolakötelesek 36%-a beiskolázatlan. A nemzetiségek szerinti megoszlás a következő:

Nemzetiségek	tanköteles	iskolát látogató	nem jár iskolába	
			6–12 éves gyermek	
	6–12 éves gyermek	szám szerint	%-ban	
szerb	14 621	6 441	8 180	55%
bunjevác-sokác	10 256	3 781	6 475	63%
magyar	34 240	20 668	13 572	39%
német	25 835	22 114	3 721	14%
tót	3 689	2 754	935	25%
orosz	1 127	858	269	23%

A fenti adatok bizonyos eltérésekről árulkodnak, amelyeknek forrása inkább a társadalmi-gazdasági tényezőkben lelhető. Noha Bács-Bodrog megye tankerületének 534 iskolájában egy-egy tanítóra 168 tanuló esik, szabályos oktatás azért az újabb tantervek és tantermek hiányában is folyhat – véli a megyei tanfelügyelő. Csakis az iskolaszékek tevékenységétől, a városi és községi ható-

ságok erélyétől függhet a közoktatási törvény végrehajtása. Egyedül a szegénység gátolhatná meg a folyamatos oktatást, de Miloš Dimitrijević felszólítja városunkat, hogy báró Eötvös József elhunyt vallás- és közoktatásügyi miniszter emlékére létesítsen alapítványt a szegény sorsú tanköteles gyermekek ruháztatására. Az 1871. márc. 31-i közgyűlés (125. sz. jk.) alaposan elemzi a megyei tanfelügyelő felszólítását és egyetért az indítvánnyal. Miután a vagyon-talan családok megfelelő ruhanemű hiányában valóban nem küldhetik (főleg télen) gyermekeiket rendszeresen iskolába, Lénárd Máté polgármester és Mánits Péter képviselő kezdeményezésére a közgyűlés úgy dönt, hogy már az 1871. évtől a Br. Eötvös József Alapítvány javára (a községi jövedelemből) évenként 2000 Ft-ot az iskolaszék rendelkezésére bocsát. A szabadkai polgármester az iskolaszék elnökeként részt vállal a használt ruhanemű és lábbeli begyűjtésének megszervezésében is. Az alapítvány biztosítására a város 40 000 Ft osztrák tőkeértékkel a Palics fürdőintézetet leköti, amelynek 5%-os kamata fedezné a felruházásra előírányzott összeget.⁵

A segélyösszeg folyósítása kissé lassan indul. A polgármester szóbeli meghagyása folytán Balázs Piri János szabómester 1873 januárjára elkészít egyenként 150 db férfikabátot és női zubbonyt.⁶ Városunk azonban igyekszik árverés útján – minél jutányosabban – megoldani a szegény sorsú tanulók felruházásának kérdését. Dr. Guln György bizottsági elnök az iskolaszék 1873. októberi ülésén megsürgeti az újabb ruhakészletet. S az iskolaszék a 150 db férfi- és ugyanannyi női felöltő mellett megszavaztatja a gazdasági tanáccsal 150 pár csizma és 150 pár cipő elkészíttetését is. A gazdasági tanács hirdetmény útján szabja meg az árlejtési feltételeket, melyek értelmében a vállalkozó a felmutatott minta és mérték szerint saját költségén köteles az árverés jóváhagyásától számítandó egy hónap lefolyása alatt a ruha- és lábbelizükségletet elkészíteni. S az erre kirendelt bizottság elbírálja az árut. A felsőruhák, csizmák és cipők háromféle nagyságban (8, 10, és 12 éves gyermeke számára) készülnek. A ruhák kék színű barhenttel, a lábbelik szattyánbőrrel bélelték.

A Szabadkai Történelmi Levéltár adatai szerint városunk szegény sorsú gyermekei 1877 tavaszáig élvezhették a felruháztatásukra előírányzott segélyt, mert a vallás és közoktatási miniszter 1877. márc. 31-én megszövegezett, 8052. sz. leirata az Eötvös-féle alapot iskolaépítési célokra engedi át. Mielőtt részletesebben is megvizsgálánk az újabb körülményeket, hadd tisztázzunk előbb néhány szövevényes kérdést éppen a segélyezés ürügyén.

Szabadka 1873 és 1877 között minden évben szétosztott a népiskolák között 300 db gyermekruhát és 300 pár lábbelit.⁷ Ez az áru azonban minőségi szempontból többnyire kifogásolható, mert városunk csak a legkedvezőbb ár-ajánlatokat veszi figyelembe. Olykor a gazdasági szakosztályt is megdöbbeníti az áru milyensége, melyről egy 1874. dec. 23-án készített jegyzőkönyv árulkodik:⁸ „(...) a készített ruhák anyaga gyengébb, olcsóbb s egyáltalán nem olyan minőségű, mint a minőre az árlejtés történt; hasonlóan a bélés minősége is (...) A szabás és varrás, eltekintve attól, hogy sem hosszúságra sem bőségre nem olyan, mint a megelőzött években volt (...): maga a készítés és kiállítás oly pongyola, gyenge és rosszul készített, hogy azt rendes munka gyanánt nem tekinthetni; az egész öltönyök feltűnően sok darab- és toldásból állanak.” De a

községi iskolaszék – ha árengedménnyel is – átveszi a Klein és Körpel cég által elkészített silány árut.

Mely iskolák élvezhették a segílyt és milyen szülők gyermekei?

A város tíz iskolakerületének leány- és fiúiskolái. Am a tanyaiak közül csupán a ludas-bibicháti iskola tünteti fel egy alkalommal (1876) szegény sorsú tanulóinak hat tagját. Đorđe Gojković, Nikola Konjović és Đorđe Ludajić, a szerb leány- és fiúiskolák tanítóinak osztályaiban 1876 és 1877 telén összesen harminchét tanuló részesült az Eötvös Alap támogatásában. Az iskolakerületek jelentéseit elemezve elmondható, hogy a felruházott tanulók szüleinek nagy hányada napszámos. A névjegyzékek ezenkívül még többek között a következő foglalkozásúakat közlik: cseléd, hordár, pudár, szolgál, fűtő, kocsis, koldus, házaló, drótozó, kocsis, zenész (!), sorompós, földműves, mosónő... Itt azt is megjegyezhetjük, hogy e társadalmi réteg főként a város peremén húzza meg magát, s számuk a tőkés gazdasági rendszer erősödésével mindinkább növekszik. Öt év árlejtési jelentéseit boncolgatva pedig arról bizonyosodhatunk meg, hogy a szegény sorsú tanulók segítése körül valamiféle visszaélés következhet be. Ugyanis a város 1873 és 1877 között kifizetett 7416 Ft-ot az előállított árukért (szállítással együtt), holott az Eötvös Alap öt évre 10 000 Ft-ot biztosított! A 2584 Ft különbség még akkor is vita tárgyát képezhetné, ha azt történetesen továbbra is az alap tartalékolja. Nos, a kérdésre felászt adott a tüzetes levéltári kutatás: a városi hatóság nem végzett szigorú felügyeletet az Eötvös Alap felett! Erről vall a közigazgatási bizottság 1879. jún. 4-i ülése is, amikor a városi tanácsot egyebek között arra kérik fel, hogy tegyen jelentést a városi alapítvány összegének sorsáról.⁹ Most a tanács ravasz mesterkedése nyilvánvaló, annál inkább, mert pl. az 1877. évre a tanulók felruházása 2000 Ft-ot mutat ki, holott az előző részletes tiszti jelentés csak 1545 Ft-ról tudósít. Mellesleg megjegyezzük, hogy 1873 és 1877 között a város pár száz forinttal minden évben kevesebbet használt fel az Eötvös Alapból. Persze így felszaporodhatott a kérdéses 2584 Ft. Hogy megértsük, milyen összegről van szó, összehasonlításaként felhozhatjuk, hogy akkoriban egy pár gyermekcipő nem egészen három, egy felöltő csaknem négy forint. A napszámber kb. 70 krajcár, amelyből következik, hogy az említett összegért majdnem tíz évig kellett egy nincstelennek robotolnia. A tanyai tanító viszont öt évig verejtékezhetett!

Ezek után hadd nézzük meg, mi adott okot arra, hogy az Eötvös Alap célját megváltoztatta?

A helybeli iskolaszék 1876-ban panasszal fordul a hatósághoz, mivel „(...) a báró Eötvös féle városi alapítvány után járó 2000 Frt. nyi kamatokból a szegény tanulók részére beszerzett és kiosztott ruhaneműek elhasználásának az illető szülők által számtalan visszaélések követtetnek el, amennyiben gyermekeiket csak addig járatják iskolába míg a kérdéses ruhaneműek kiosztattak, minek megtörténte után azokat eladogatják, és gyermekeiket a közoktatástól rendesen elvonják, és mivel ezen vissza élések okvetlenül megszüntetendők – javallja a jelentő iskolaszék miszerint az említett alapítvány eddigi célját illetőleg jövőre megváltoztatandó és ugyanaz a szegényebb sorsú elemi iskolai tanoncok közt kiosztandó ösztöndíjakra fordítandó lenne.” A közgyűlés 1876. dec. 28-i ülésén magáévá teszi az érvelést olyan szempontból, hogy a városi

alapítványt nem a népiskolák tanoncainak ösztöndíjazására (mert e célra eddig is nagyobb összeget folyósítottak), hanem elemi iskolák építésére fordítják.¹⁰ A szabadkai népiskolák – a fennálló törvényrendelettel ellentétben – továbbra is magánházakban működnek, s így építkezési, de közegészségi tekintetben sem felelnek meg a követelményeknek. A közgyűlés döntése alapján az Eötvös Alap mindaddig fedezné a költségeket, míg a város összes népiskoláit szabályszerű épületekbe át nem helyeznék. Mint már említettük, a minisztérium 1877 tavaszán helybenhagyja a közgyűlési határozatot azzal, hogy a kérdéses összeg hova fordításáról a számadást évenként terjessze fel. De azt is hozzáteszi a kormányhatóság, hogy az említett alapítvány az iskolák felállítása után ismét a szegény sorsú tanulók segélyezését tűzné ki célul.

És bizony nem könnyű megválaszolni a továbbiakat sem! Iványi István (Szabadka történetírója) is keserűen jegyzi meg: „Az óta egészen 1890-ig, tehát 20 évig az iskolák száma a városban nem szaporodott, csak más-más bérházakban tettek által, vagy a tanulók számához arányítva az egyesített osztályok másképpen csoportosítottak egy-egy tanító kezében... Mert 1890-ben is csak 40 tanterem volt a városban ugyanannyi tanítóval (16 nő és 24 férfiú)... Csakis a pusztai v. tanyai iskolák szaporodtak...”¹¹ A dokumentumok sem tükrözhetik a folytonosságot annál inkább, mert az alapítvánnyal kapcsolatos néhány perdöntő adatnak akkoriban lába kelt. Ez főleg akkor hökkentette meg a városi hatóságot, amikor a vallás és közoktatásügyi miniszter 1914. júl. 28-án „tüzetes felvilágosítás”-t kér az alapítvány keletkezéséről, rendeltetéséről, tőkéjének elhelyezéséről stb.¹² Ekkor derült ki többek között, hogy az egykori főszámvevő egyszerűen magánál felejtette a levéltárból kikölcsönzött okmányokat, amelyek mindmáig hozzáférhetetlenek a kutatók számára. Nos, a kormányhatóság gyanújának eloszlatása céljából 1915. jan. 7-én azért mégis elkészül egy kimerítő felterjesztés.

A városi hatóság ebben a legalaposabban igyekszik megvilágítani az alapítvány körülményeit, egész történetét. Módosításával (1876) kapcsolatban azonban beismeri: „Hogy az alap rendeltetésének ezen megváltoztatása miként történt, ez idő szerint – iratok híján – már meg nem állapítható. Tény azonban az, hogy az évi 4000 koronát (azaz 2000 Ft-ot – M. L.) egészen az 1889. évig a házipénztárból az alapba áttették és tőkésítve takarékpénztári betétként gyümölcsözőleg kezelték.” Majd hozzáteszi: „Az 1889. és 1890. években a th. bizottság 510/899 és 61/890 sz. alatt hozott és a m. kir. belügyminisztérium 68469/891 sz. rendeletével jóváhagyott határozataival a belterületi iskolák felépítését elhatározta és a 240152 frt. 54 kr.-ban megállapított építési költségek fedezetére a 30979/890 sz. belügyminiszteri rendelettel jóváhagyott 63/890 sz. alatti közgyűlési határozattal az akkor felvett 2800000 koronás kölcsönt jelölte meg.”

Mínhogy a város az iskolák építési költségeiről az alap tőkéjének felhasználása nélkül gondoskodott, az 1913. évi zárszámadás szerint már a takarékbetét összege 100 914 korona 98 fillért tett ki. „Az alap kamatait egészen az 1906. évig a tőkéhez csatolták. Az 1907 évi költségvetésben azonban a kamatokat – hogy mi alapon, most már meg nem állapítható – ismét szegény tanulók ruházatára és tankönyveire irányozták elő s az ellen a kormányhatóság részéről kifogás nem tetetvén, azt a tanács e célra minden évben fel is használta” –

állapítja meg a jelentés. Különben az alap készpénz vagyonából két házat vásárolt: az I. körű Birkása-féle házra 1891-ben felépült a központi elemi iskola, míg az I. körű Fischer-épületben 1897-ben megnyílt az I. körű óvoda. De rendezetlen maradt továbbra is a több száz korona lakbérhátralék kérdése is. A minisztérium erre külön magyarázatot kér, ám a városi hatóság kerekén kijelenti, hogy okmányok hiányában immár képtelen teljes határozottsággal megállapítani a „mulasztó” kilétét.¹³ Erre a zombori m. kir. pénzügyigazgatóság igyekszik tisztázni az Eötvös Alapítvány zürzavaros háttérét.¹⁴ Városunk a kormányhatósághoz intézett kimerítő jelentésének rövid változatát küldi meg 1916. febr. 4-én.¹⁵

Időközben a kormányhatóság figyelmét már eltereli a nagy világégés; az alapítvány rendezetlen sorsa háttérbe szorul. Annyit azonban kihámozhattunk az okmányokból, hogy a város az alapítvány terhére 65 000 korona járadékkölcsönt (hadikölcsön) jegyez, magát az alapot viszont kijelöli a Nagyfény pusztán épített „15 munkásház” költségeinek fedezésére...¹⁶

Összegezésként leszögezhetjük: az Eötvös Alapítvány – habár eredetileg Szabadka közoktatásának fellendítését, a beiskolázást serkenti – távolról sem teljesíthette maradéktalanul feladatát, valódi rendeltetését! Vétkes ezért a városi közigazgatás szűk látókörű, haszonélvező, hanyag gépezete! Mert elképzelhetetlen, hogy az alapítvány céljának megváltoztatására fő érvként csupán a szülők visszaélései hozható fel (még ha ilyesmi elő is fordult, különösebb nehézség nélkül megoldható lett volna). Megmagyarázhatatlan, hogy az alapítványról sokáig még csak a kormányhatóságnak sem volt tudomása, nem beszélve a városi számvevőség mesterkedéséről, az iskolaépítés sokévi elodázásáról stb.

Hogy a dolgok nincsenek rendjén, arról nem csupán az illetékeseknek volt tudomása. Különösen figyelmet érdemel Szabó János statisztikus 1892. okt. 10-i *Miként oldható meg a pusztai iskoláztatás kérdése?* című emlékirata.¹⁷ Szabó ebben nyomós kérdéseket vet fel, de a tanyai tanulók segélyezését, egész napos foglalkoztatásukat is fejtegeti igen szemléletesen. A többnyire hiányosan öltözött és táplált, naponta nagy távolságot megjárt pusztai iskolások számára az iskolalátogatás „(...) a mostani felügyelet nélküli hatósági gondatlanság miatt elhanyagolt tanyai építkezés mellett (...) majd nem lehetetlen.” A már meglevő tanítói lak és tanterem mellett óhatatlanul szükséges lenne még két szoba, hogy egy-egy pusztai iskolában zökkenőmentesen megoldódjon a rendszeres oktatás. Ugyanis a tanulók egészségének megóvása szempontjából egyedül az egész napos ott tartózkodás a célravezető, amelynek megszervezése közös szülői összefogással különösebb nehézség nélkül megoldható. Szabó János szerint az olvasás, írás és számolás mellett a fő hangsúly különösen a természettudományokra, valamint a történelem oktatására fordítandó a tanyai iskolákban is. A szabadkai statisztikusnak még néhány figyelemre méltó ötlete támadt a tanyai iskoláztatás válságos helyzetének megoldására. A közgyűlés azonban figyelmen kívül hagyja az emlékiratot.

Csupán melleleg jegyezzük meg, hogy Szabadka – az Eötvös Alapítvány mellett – még a század elején is különböző ösztön-, segélyezés- és jutalomdíjakkal támogatja tanulóit. Az ilyen célra létesített alapítványok száma ekkor

már csaknem harminc!¹⁸ De mindez városunkban – a már hanyatló Monarchiában – persze édeskevés tényező ahhoz, hogy a tornyosodó társadalmi ellentmondásokkal együtt valamelyest is megoldódjék a közoktatás súlyos szociális kérdése.

Jegyzetek

- ¹ Pálinkás József: *Szabadka népoktatása (1687–1918)*. Életjel, 1974. 59. (A továbbiakban: Pálinkás i. m.)
- ² *Magyarország története* IV. Egyetemi tankönyv. Tankönyvkiadó, Budapest, 1972. 156.
- ³ Pálinkás i. m. 63.
- ⁴ Szabadkai Történelmi Levéltár (A továbbiakban: Levéltár), XIII. 104/1913; 2110
- ⁵ Levéltár, XIII. 104/1913; kgy. jk. 159. sz.
- ⁶ Levéltár, 108/polg. 1873
- ⁷ Levéltár, 108/polg. 1873; 112/polg. 1874; 8254/polg. 1874; 6361/polg. 1875; 6825/polg. 1875; 6920/polg. 1875; 69/polg. 1876; 4638/polg. 1876; 6622/polg. 1876; 7338/polg. 1876; 8864/polg. 1876; 633/polg. 1877; 3172/polg. 1877
- ⁸ Levéltár, 8259/polg. 1874
- ⁹ Levéltár, XIII. 104/1913; 4674
- ¹⁰ Levéltár, II. 182/1909; 5763
- ¹¹ Iványi István: *Szabadka szabad királyi város története* II. Szabadka, 1892. 405.
- ¹² Levéltár, XIII. 104/1913; 20368
- ¹³ Levéltár, uo.
- ¹⁴ Levéltár, XIII. 104/1913; 1736
- ¹⁵ Levéltár, uo.
- ¹⁶ Lásd a 12. jegyzetet!
- ¹⁷ Levéltár, II. 158/1892; 14951
- ¹⁸ Levéltár, XX. 263/1906

Függelék

1

„Szabadkán, 1876. évi december hó 28-án tartott rendes havi közgyűlés jegyzőkönyvi

kivonata:

5763. szám.

146. kgy.

Tárgyaltattott a helybeli iskolaszéknek f. évi 160 szám alatt kelt jelentése, melyben azon körülménynél fogva, mivel a báró Eötvös féle városi alapítvány után járó 2000 Ft. nyi kamatokból a szegény tanulók részére beszerzett és kiosztott ruhaneműek elhasználásának az illető szülők által számtalan visszaélések követtetnek el, amennyiben gyermekeiket csak addig járatják iskolába míg a kérdéses ruhaneműek kiosztattak, minek megtörténte után azokat elado-

gatják, és gyermekeiket a közoktatástól rendesen elvonják, és mivel ezen visszaélések okvetlenül megszüntetendők – javallja a jelentő iskolaszék miszerint az említett alapítvány eddigi célját illetőleg jövőre megváltoztatandó és ugyanaz a szegényebb sorsú elemi iskolai tanoncok közt kiosztandó ösztöndíjakra fordítandó lenne.

Mint hogy pedig addig is még az e tekintetben hozandó közgyűlési határozat felsőbbileg jóváhagyatnék, – a jelenleg fennálló gyakorlat minden esetre fenntartandó, ennél fogva a jelentő iskolaszék véleményével odajárul miszerint a gazdasági tanács a kérdéses ruhaneműek mielőbbi beszerzésére közgyűlésileg utasítandó lenne.

H.

Mint hogy a kérdéses alapítvány kamataiból beszerzett és a szegény tanulóknak kiosztott ruhaneműek elhasználása körül tapasztalt számos visszaélések az említett alapítvány eddigi céljának megváltoztatását igénylik, és mint hogy más részről e város hatósága a nép iskolák jelesebb tanoncainak ösztöndíjazására évenként nagyobb összegeket szokott kiutalványozni végre pedig miután az itteni nép iskolák többnyire oly magánházakban vannak elhelyezve melyek a fennálló törvény rendeleteinek építkezési és közegészségi tekintetben egyáltalán meg nem felelnek, és okvetlenül szükséges, miszerint azok a város által felállítandó szabályszerű épületekbe egyenként áthelyztessenek ennél fogva az iskolaszék az érdembeni javaslatának mellőzésével ezúttal határozatilag kimondatik, hogy a többször említett báró Eötvös féle városi alapítvány után járó 2000 Ft.nyi kamat összeg az etekintetben fennálló alapítvány levél módosítása mellett e város által építendő elemi iskolák felállítási költségeinek fedezésére leszen fordítandó mindaddig, míg az összes népiskolák a város saját épületeibe át nem helyeztetnek, – miért is jelen közgyűlési határozat felsőbbi jóváhagyás végett a m. kir. vallás és közoktatásügyi minisztériumhoz felterjesztetni rendeltetik.

Addig is azonban míg a közgyűlésnek ezen határozata felsőbbileg jóváhagyatnék, az e tekintetben fennálló gyakorlat változatlanul fenntartatik és a gazdasági tanács ezennel megbízatik, miszerint intézkedjék aziránt, hogy a szegény tanulók részére szükséges ruhaneműek a kérdéses alapítvány kamatainak felhasználása mellett e folyó tanévre mielőbb beszereztesse és az illetőknek kiosztassanak.”

2.

Szabó János statisztikus emlékirata

„Miként oldható meg a pusztai iskoláztatás kérdése?

Emlékirat Szabadka sz. kir. város közgyűléséhez

Az 1868 évi 38. t. c. hatása alatt Magyarország népoktatás ügye oly hatalmas fejlődésnek indult, mely áldásos jótéteményeit már is annyira szét árasztja a szép ország majd minden lakosára, hogy ma-holnap alig akad ember a városok, községek s egyéb gondozott pusztai lakosok közt, kik írás, olvasás s egyéb műveltségi szakmákban jártasak ne lennének. Mindamelllett a közlekedési akadályok, távolság, szegénység miatt a pusztákon lakók igen hiányosan, vagy

sehogy sem részesülhetnek a tanítás-nevelés áldásaiban; ez a sajnos körülmény a pusztai iskoláztatást folyton nyílt kérdésnek hagyta fenn addig, míg a nagyobb gondolkozású egyének áldozathozó jóakarattal, e közérdekű nagy eszme is, boldogító hatásával elősegíti a közkifejlődést.

Akármely eszme keresztül-vitelénél számolni kell az adott, adandó vagy esetleges körülményekkel, mert csak így lehet az eszmét legkönnyebben diadalra juttatni. Hogy tehát a pusztai iskoláztatás végre-valahára lehetőleg célszerűen és könnyen megoldassék ismernünk kell a mai állapotokat, hogy azokból a jövőre a tanulást levonhassuk; mert a mostani felügyelet nélküli hatósági gondatlanság miatt elhanyagolt tanyai építkezés mellett, az iskolalátogatás majd nem lehetetlen.

Az érző szív elszorul, ha tél-víz idején látja azt a többnyire hiányosan öltözött gyermeksereget, melyek korán reggel 1-2 óra járásról is a pusztai iskolába mennek, délután pedig haza. Valóban ezt a gyermekek egészsége és talán életbiztonsága ellen intézett merényletet csakis a szülői szeretetből eredett az a jóakarát mentheti, hogy mindenik szülő gyermekeiket több-kevesebb iskoláztatásban óhajtják részesíteni. – Hogy tehát az a napokénti oda-vissza gyaloglás és az evvel járó veszélyek elkerültesse, szükséges mindenek előtt a tanítói lak, tanterem mellett még két szoba, háló és egyúttal étkező szobának berendezése, egyik a fiúk, másik a leányok részére.

Ha egy pusztai iskola növendékeinek számát 80-ra tesszük, ezek közül 20 olyan gyermeket számíthatunk, kik az iskolához közel laknak, naponkint haza mehetnek; 60-ra lehet számítani, a kiket a hazameneteltől naponkint meg kellene kímélni. Hétfőn reggel mindenik eljönne hazuról és szombaton délben, sőt a körülményekhez képest többször is hazamehetne; és így a szülői háztól sem lenne huzamosabb időre elszakadva; a tanórákon pontosan ott lenne; délben este meleg jó főtt ételt kapna, mi egészségi szempontból sokkal előnyösebb lenne, huzamosabb időre, mint a máig megszokott hideg, száraz és nem ritkán hiányos étkezés. Este a fiúk és leányok is külön szobáikba vonulnának és egy értelmes jó bánásmódú férfi és nő gondviselése mellett, a maguk körül teendő dolgaikat elvégezhetnék.

Ezen férfi és nő mint iskolaszolga, egyúttal régi szolgálatánál fogva nyugdíjazásra érdemesített s a községbeni szolgálatában jó magaviseletet tanúsított cseléd alkalmaztatnék, az iskola körüli egyéb teendőket is végezné, sőt a férfi a fiúkra, a nő a leányokra tartozó házi dolgokban is gyakorolná a gyermekeket; mi által a munkásság gyönyöreivel is megismerkednének a gyermekek. Az e téren irányítás és felügyelet a tanítót illeti.

Az így berendezett tanítói állás mellett, egy pusztai tanító két iskolát is elláthat egy lótartás kedvezménye mellett; mely eljárás a vándortanítói állással – ez esetben ugyanazonos. A két iskola közti távolság csak másfél-2 órai lehet.

Ami az élelmi szerek beszerzését illeti, azokat az illető szülők maguk erejükből adnák össze, a mennyiben vagyon és egyéb körülményeikhez mérten, mint saját terményeiket szívesen is adnák össze a rendelkezésre álló élelmi szereket; így minden néven nevezett élelmi szert igen jól lehetne értékesíteni, melyek különben rothadás vagy más enyészeti események által könnyen pusztulnának.

A mindennapi tapasztalás különben sokra megtanítja az embert!

A tantárgyak oly mennyiségben való felölelését, mint azt a miniszteri tanterv előírja, a pusztai iskolában is előadhatók. Fő gond fordítandó az alaptudományokra, vagyis: olvasás, írás, számvetésre; ezek a mindennapi élet nélkülözhetetlenebb követelményei, kimeríthetetlen anyagoknál fogva bőséges tananyagot szolgáltatnak; de korunk főmozgatói a természettudományok levén, részint olvasókönyvek alapján, részint magyarázat és kísérletezés által a legszükségesebb ismeretek nélkül nem hagyhatjuk őket; végre a történelmi tárgyak, melyek hazaszeretetre nevelnek, nemzeti hibáink elhagyására figyelmeztetnek, nemzeti erényeink megtartását hathatósan elősegítik, szinte nem hagyhatjuk figyelmen kívül, de csakis olvasás és magyarázat alapján.

Az iskola szolga és neje, vagy a nyugalmazásra érdemes régi szolgák egyike a *férfi*, a kertészet, faültetvényezés és gondozás, állattartás körüli teendőket s egyéb férfiakra illelő munkák begyakorlását vezetné; a *nő*, a női munkák mindenikét ismertetné meg a házi körben a leányakkal.

Jelen vázlat az eszménél alig mond többet, de hiányait mentse ki az, hogy ezúttal sem elég alkalom, a korlátozó pénzhiány is, a szegénység, mely a tanulmányozni való szükséges költséget megvonja, nem adatott ezen nagy fontosságú ügy részletesebb megvilágítására a szükséges erő!...

Kiváló tisztelem kifejezése mellett maradtam a tekintetes közgyűlésnek:

Szabadka, 1892 október 10.

Szives választ 7 nap alatt kérve:

alázatos szolgája

Szabó János

statisztikus

U. i. Tisztelettel felajánlom szolgálatom az *ezeréves ünnepélyre*, a nemes város 20 táblázatos kimutatásban statisztikai leírására.”

(Oktatás és nevelés, 1980. 38. szám)

KÉPZŐMŰVÉSZEK LEVELESLÁDÁJA (1850–1951)

Ahhoz, hogy alaposabban megismerjük egy-egy alkotó művész lelkivilágát, s egyáltalán a lobogó elme lényét, nem támaszkodhatunk csupán az alkotásra mint végtermékre. Ez azt jelenti tehát, hogy pl. az elhunyt Konjović vagy Czöbel megszólalása a rádióban vagy a képernyőn igenis varázserővel hat még ma is, sőt egyre inkább úgy hat... Olyan életigazságokról, különös megfigyelésekről és értéktételekről értesülhetünk, amelyek felette gazdagítják a hallgató érzelemlilágát. Így most már érthető, miért tulajdonítunk olyan nagy jelentőséget az alább közreadott (és a Szabadkai Történelmi Levéltárban válogatott) képzőművészeti tartalmú leveleknek is. Az alkotó művész gondolatainak nyom követésével, a hiteles adatok feltárásával közvetlenebb kapcsolatba kerülünk magával a művel. Megtudjuk a részleteket, s a mozaikkockák összeillesztése a háttérben mutatkozó „titkok”-ra derít fényt, az alkotás megszületésének folyamatát szemlélteti. Az itt csokorban szedett dokumentumok Szabadkához fűződnek, ami egyben azt jelenti, hogy a megnyilatkozások szélesebb vonatkozásban is tanulságosak.

DOKUMENTUMOK

1

Pest 1850. január 10.

Marastoni Jakob,¹ az „első magyar festő academia alapítója és Tulajdonosa” felajánlja szolgálatait a királyi arckép megfestésére

Igen Tisztelt Tanács!

Hírlap útján értesemre esvén hogy a tisztelt Tanács Ő Felsége kegyelmes Királyunk arcképét hivatal tereme számára megszerezni elhatározá, bátor vagyok a tisztelt Tanácsot alázatos ajánlatommal, – a nálam különféle nagyságban készen levő – Ő Felsége arcképeire figyelmeztetni, mellyeknek jól sikerült hasonlatáról meggyőződve, Pest városa Tanácsa szinte engem érdemesített megbizni, tereme számára Ő Felsége életnagyságú arcképe festésével.

A nálam készen levők:

Több életnagysági mellkép német Generál tábori (: campagne) öltönyben szép aranyozott rámában a szállításhoz szükséges ládával100 pft

Élet nagyságú térdig mellékdolgokkal, német Generál díszruhában 4 láb magas 3'3" széles, – aranyozott rámában, a ládával 350 pft mellyek műtermemben naponként láthatók.

Ha a tisztelt Tanács azonban más idomban kívánná a képet, levél vagy megbízott egyén által kérem a szükségeseket velem tudatni és semmit el nem mulasztandok az általános megelégedést megnyerhetni.

Miután művészeti szolgálatomat ajánlanám maradok a Tisztelt Tanácsnak Pesten 1850, Január 10-én

alázatos szolgálja
Marastoni Jakab
az első magyar festő academia
alapítója és tulajdonosa.

(Szabadkai Történelmi Levéltár, (A továbbiakban: SzTL), 116. Polg. – II. /1850)

2

Pest 1862. március 15.

Jakobey Károly² „festész” Szabadka polgármesterétől kér anyagi támogatást gróf Széchenyi István és Deák Ferenc arcképének befejezéséhez

Tisztelt Tekts: Mukics úr!

Ollyan bátor vagyok, (miután munkálatom egy kissé még tart,) szükséges költségeim fedezésére 300 oszt. ért: forintot kérn; hogy az aranyozónak a rámákat, félig legalább kifizethessem; s új vállalataim alapítására, kell egy kis költség; – azért bátor vagyok e sommát alázatosan kérni, ne terheltettnék azt mielőtt elküldeni, igen nagyon lekötelezne Tekintetes úr.

Deák Ferenc arcképén, még kell eleget dolgoznom, de Gr. Szécsenyi arcképe készen ál, rámák is meg lesznek e napokban.

Kegyes pártfogásába magamat alánlv, maradok alázatos tisztelettel

Pest márc. 15. 862.

Br. Sándor útza 19.

Tekintetes úrnak
szolgálja
Jakobey Károly
festész.

(SzTL, Városi Tanács, 1272/polg. 1862)

3

Szabadka 1862. szeptember 22.

Marodics Auxent³ „festészművészeti tanuló” bécsi tanulmányainak folytatására pénzsegélyt kér a községi tanácstól

Tekintetes községi Tanács!

Az A alatti hiteles bizonyítvány begyózi miként f. évben a bécsi cs. kir. képzőművészeti tanintézetben, a már azelőtt általam gyakorolt festészeti művészethez tartozó tantárgyakat jó sikerrel tanulmányoztam.

Tökéletesebb kiképzésem tekintetében szükséges hogy megkezdett tanulmányaimat folytassam azonban, minthogy tulajdon vagyonom nincs, és szűkölködő családomtól segélyre nem számolhatok, a szükséges költségekre szert tenni képes nem vagyok.

Mint e város egyedüli egy szülöttje, ki a fent említett művészet emeltebb polcára jutni kívánom s igyekszem – azon bizodalomnál fogva, melyet fentisz-telt Tanács az igyekező szegények felsegélésére és a szépnek előmozdítására minden időben tanusított készsége bennem felgerjesztett, bátor vagyok mély alázattal esedezni:

Miszerint fenebbi tanulmányim folytatására egy évenkinti segélypénzt e városi közjövödelmből – iparom felöli bizonyítványoknak minden évben bemutatási kötelezettségem mellett, részemre kegyesen elrendelni, s annak kiadása végett intézkedni méltotassák.

Kelt Szabadkán September 22 én 1862

Marodics Auxent
festészetművészeti tanuló

(SzTL, Városi Tanács 4910/polg. 1862)

4

Szabadka, 1863. szeptember

Marodics Akszent a bécsi festészeti akadémia végzős növendéke tanulmányainak befejezésére anyagi támogatásért folyamodik a városi tanácshoz

Tekintetes Tanács!

Méltóztatott a Ttes. Tanács még 1862 ik évben benyújtott folyamodványomra a festészetbeni bővebb kiképezhetésem tekintetéből, – atyai kegyességgel o. é. 100 fto. – festészeti tanulmányaimnak Bécsbeni folytathatására segedelemkép adományozni.

Ebbeli kegyességben szerencsés valék 3 éveken át folytonosan részesülni.

Miután az ide mellékelt bizonylat szerint a bécsi festészeti akadémiaiban a 4 ik tanévet jó sikerrel befejeztem, az eddig velem éreztetett atyai gondoskodásra támaszkodva, bátorkodom ismét a Ttes. Tanács kegyes színe előtt alázattal esedezni;

Miszerint festészeti-tanulmányaim bevezésére az eddig élvezett segedelmet részemre ismét utalványozni kegyeskednék.

Alázatos kérésem hathatos atyai pártfogásába ajánlva, vagyok

A. ttes. Tanács

alázatos szolgája
Marodics Akszent
bécsi festészeti 4 ik évi
akadémikus

(SzTL, Városi Tanács 6260/polg. 1865)

Szabadka, 1871. április
Marodics Axent festőművész német- és olaszországi tanulmányútra kér útlevelet

Tekintetes Tanács!

Festészeti tanulmányaimban való további kiképzézetésem véget legközelebb olaszthonban és németországban utazásokat tenni óhajtván, ez indokból a lejárt útlevelemnek 1/2. alá rekesztése mellett bátorkodom alázattal esedezni:

Mikép külföldre szóló és 3 évre érvényes útlevelet a m. Ministeriumnál részemre kieszközölni méltóztatnék.

Az útlevél kiállításához szükségelt 1 frtos bélyegjegyet ide mellékelem.

Marodics Axent
 akad. festész

(SzTL, Városi Tanács 2492/polg. 1871)

Budapest 1876. november 14.

A szabadkai születésű Mesterházy Kálmán⁴ „festészjelölt” immár 16 éve Budapesten tartózkodik (Molnár utca) s értesíti a városi hatóságot, hogy a sorozáson szülőhelyén nem jelenhet meg

Tekintetes városi hatóság!

Alolirott bátor vagyok a Tekintetes városi hatósághoz azon Kéréssel járulni, hogy engem mind a ki 1857 Január 28-án Szabadkán születtem, s az 1877-ki sorozáson kell megjelennem, Budapestre áthelyezni, illetőleg sorozó íveimet a budapesti IV. kerületi sorozó bizottsághoz átküldeni, hogy a had kötelezettségnek Budapesten tehessek eleget.

Kérésemet azzal indokolván hogy anyám Budapestre költözvén, itt már 16. éve tartózkodom, s szegénységem miatt szülőhelyemen a sorozáson meg nem jelenhetnék

Mély tisztelettel maradtam Budapest 1876. Nov. 14

A Tekintetes városi hatóságnak

alázatos szolgálja
 Mesterházy Kálmán
 festész jelölt

(SzTL, Városi Tanács 7870/polg. 1876)

Szabadka, 1881 augusztus 11.

A városi gazdasági tanács engedélyezi a szabadkai születésű Mesterházy Kálmán festőnek, hogy műveiből kiállítást rendezzen

Tekintetes gazd. Tanács!

Mesterházy Kálmán helyb. születésű festő előttem személyesen megjelenvén, miszerint itt helyt saját műveiből kiállítást rendezni szándékozik minthogy pedig erre a jelenleg üresen álló polgári leány iskola tantermei legalkalmasabbak lennének, azok közül egyet e hó végéig a kiállítás berendezésére átengedtetni kért.

Annak tekintetbe vetelével, hogy kérelmező művész helyb. születésű s mint ilyen a lehetőségig, pártolandó, azonfelül a kért termék az ingyenes kiállítás idejére üresen állanak: véleményem odajárul miszerint a többször említett termék egyike a kért célra neki átengedendő lenne.

Kelt Szabadkán

881 évi augusztus hó 11-én

Malachovszky László

(SzTL, Városi Tanács 7063/polg. 1881)

Budapest, 1882 március 10.

Mesterházy Kálmán festőművész tanulmányai folytatására pénzsegélyt kér, vagy pedig a királyt ábrázoló arckép elkészítését vállalja.

Tekintetes tanács!

Alulírott felbátorítva azon nemes buzgalom által, melyet Szabadka városa a művészetek iránt mindenkor tanúsított s mely a múlt nyáron általam Szabadkán saját műveimből rendezett kép tárlat alkalmával oly kiváló mérvben nyilvánult, azon alázatos kéréssel bátorkodom járulni mélyen tisztelt Szabadka városának tanácsa elé miszerint engem mint e város szülött fiát némi segélyben részesíteni kegyeskedjék hogy eként tanulmányaim folytatása lehetővé tétessék s vázlatban lévő nagyobb művem – melyről a fővárosi sajtó tekintélyes közlönyei már említést tettek s elismeréssel nyilatkoztak – befejezhessem. – Vagy pedig ha fenebbi alázatos kérésem e városi pénztár megterheltségével járván, annak teljesítése akadályokba ütköznék, akkor alázattal esedezem hogy a Szabadka város tanács terme számára festetni szándékoltt Ó cs. kir felsége apostoli királyunkat ábrázoló kép elkészítésével én bizassam meg.

E kérelmemet még egyszer a tekintetes tanács kegyes jó akaratába ajánlva, kitűnő tisztelettel maradtam a tekintetes tanács

Budapest 882 10/3

alázatos szolgálja
Mesterházy Kálmán
festő

(SzTL, Városi Tanács 2631/polg. 1882)

Budapest, 1880. augusztus 3.

Than Mór⁵ festőművész jelenti a városi tanácsnak, hogy Mária Terézia életnagyságú képét elkészítette és igényt tart a 800 Ft tiszteletdíjra

Tekintetes városi tanács!

Van szerencsém jelenteni, hogy Czorda Bódog ö mlga közbenjárására tek: Malachovszky tanácsnok úr a t: városi tanács f. év. Martius 1-én tartott ülésében tett ajánlata folytán Maria Theresia életnagyságú arcképének elkészítésével a tek: tanács által elől írott bizatván meg – ezen megtisztelő megbizatásnak eleget tettem – miután a fenn nevezett arcképet tökéletesen bevégeztem. – mellyet Czorda Bódog úr ö Méltósága meg is szemlélt, s hihetőleg ez ideig jelentését erről meg is tette; – az arany keret, mellynek elkészítésével Tausig itteni aranyozó bizatott meg, hasonlókép elkészült.

Most azon kérdés merül tehát fel, mi történjék a képpel? – részemről az egy néhány nap múlva elküldhető lenne – azonban szó lévén arról is, valjon a kép itt kiállitassék é vagy nem? Erre nézve meg kell jegyezmem, hogy a műcsarnokban az ősz kiállitás November és December havában lessz, s kiállitása esetén legfeljebb Január hóban küldethetnék csak el – én ugyan a tek: tanács eziránt hozandó határozatához fogom tartani magam, – azonban igen óhajtanám, és alázattal kérném a kiállitás esetére is (mi által a kép átvétele csak Januárban történhetnék) hogy a megszavazott 800 frt fiztelet díjjat a tek: tanács részemre utalványozni kegyeskednék – ha pedig az ki nem álitattnék, úgy a kép rövid időni átadása után történhetnék az utalványozás. – Miután én jelenleg hosszabb időre Fiuméba utazom, itteni ügyeim elintézésével Perlaky Kálmán ügyvéd barátomat hatalmazom fel (lakik Budapest Gizella tér 3) ki is a netalan addig folyóvá teendő 800 frtot is át veendő hivatalos megbizása folytán.

Midőn jelentésem alázattal betержsztem a tek: tanácsnak, kérelmem megújítva, és az irántam tanúsított bizalomért köszönetem kijelentve mély tisztelettel vagyok

A tek: városi tanácsnak

Kelt Budapesten Aug. 3. 1880.

(SzTL, Városi Tanács 5759/polg. 1880)

szolgája
Than Mór

10

Szabadka, 1885. július 27.

Szauer Károly⁶ „festész” költségvetése a Szent Rókus-kápolna kifestéséről

Költségvetés

Szabadka szabad királyi város által szent Rochus kápolna számára megrendelendő olajfestékü falfestményékről:

1 szor Sima falra, olajos aszfalt alapra, kétszeres olajfestékü márványzat méterje egy forint mintegy 90 [négyyszög] m.

90 frt

2 szor A Sanctuarium boltozatra Szent-Háromságot ábrázoló olajfestményt harminc forint.	30 frt
3 szor A hajó boltozatra 30 darab festett, valodi Katalin aranyal aranyozott csillag, darabját 50 kr:	15 frt
A sima falak rózsza színü, a diszitmények gránitszinü márványzat	
A Sanctuarium ivre aranyozott felírás tiz forint	10 frt
Négy evangelistákat ábrázoló 4 olaj festékü mellkép, darabját tiz forint	40 frt
	<hr/> 185 frt

Szabadka Julius 27-én 1885

Szauer Károly
festész

Az egész összeg kiteend mintegy 185 frtot.

Gáli Adolf
ép. mérnök.

(SzTL, Városi Tanács V. 1885/209)

11

Szabadka, 1885. szeptember 21

Szauer Károly számlája a Szent Rókus-kápolna festészeti munkáiról

Számla

A szent Róchus kapornában készített festészeti munkákról.

Sima falak festése	131	forint
Szept Háromság kép	30	forint
4 Evángelista	40	forint
aranyozott felirat	10	forint
arany csillagok	15	forint
Összesen	<hr/> 226	forint

Szabadka September 21-én 1885

Szauer Károly
festész.

A szt. Rokus kápolna belsejének területe kitesz összesen 147.60 [négy-szög] mtrt; de ebből levonandó az ajtó 4 ablak és a 4 evangelistának területe összesen 16.63 m, minek folytán marad fizetendő 131 négyszögméter. A számadások alapján e számlában festésért kitett 131 frtnyi összeg, valamint a többi tételek helyessége igazoltatik.

Szabadkán 1885, októberhó 31 én.

Gáli Adolf
építész-mérnök

(SzTL, Városi Tanács V. 1885/209)

Szabadka, 1885 szeptember 27

Szigethy József gazdasági tanácsnok jelenti a Városi Tanácsnak, hogy Szauer Károly a Szent Rókus-kápolnát kifestette és a munkálatokért járó hátramaradt összeg kifizetését sürgeti

Tekintetes tanács.

F. évi 10455/3269 sz. végzése folytán az építész mérnöki hivatal közbe jöttével megbizattam hogy az újonnan épített Rokus kápolna kifestésére egy megbízható mesterrel alkura lépjek s azt felügyeletem alatt készíttessem el.

A mellékelt költség vetés szerint a munkálatok Szauer Károly helybeli festőre bíztattak, ki azt a legpontosabban elis készíté, az összes kiadás a mellékelt számla szerint 226 frt tesz ki az előforduló szaporulat onnan ered hogy a felvevő mérnök a 131 [négyesög] méternyi meglévő falterület helyett csak 90 négyzet méternyt vett fel. Megjegyzem egyszersmind hogy a vállalkozó ezen munkára már 50 frtnyi előleget kapott s hogy a szükséges anyagok beszerzésekor több helybeli kereskedőnél 100 ftig érte szavatosságot vállaltam. Kérem ez okból a míg fenmaradt összeget közbejöttömmel fizetni csak ki a vállalkozónak.

Kelt Szabadkán 1885 szeptember hó 27

tisztelettel
Szigethy József
g. tnok

(SzTL, Városi Tanács V. 1885/209)

Szabadka, 1893. szeptember 15.

Bencze Ferenc,⁷ a bécsi festészeti akadémia növendéke pénzsegélyért folyamodik a Városi Tanácshoz

Tekintetes Városi Tanács!

Alulírott bátor vagyok a Tekintetes Városi Tanácshoz azon alázatos kérelemmel járulni kegyeskedjék részemre némi segílyt adományozni, hogy a bécsi festészeti akadémián magamat tovább képezhessem.

Legalázatosabb kérelmemet a következő okmányokkal indokolom:

az 1). alatt ide mellékelt szegénységi bizonyítvány szerint, atyám mint szabadkai illetőségű, semmi nemű vagyonnal nem bír a mint vasúti vonatvezető csekély évi fizetéséből több tagú családját alig képes fenntartani, melyből részemre semmi segílyt nem nyujthat.

a 2). alatt mellékelt bizonyítvány szerint a rajzolás és festészet több neméből kitűnő előmenetelt úgyszintén példás és feddhetlen erkölcsi magaviseletet és ernyedetlen szorgalmat tanúsítottam.

a 3). alatt mellékelt bizonyítvány szerint egy év lefolyása alatt a bécsi „K. K. Lehr u. Versuchsanstalt” ect... intézetben jeles előmenetelt tanúsítottam, mely a festészeti akadémiába való felvételre jogosít.

Legalázatosabb kérelmem teljesítéséért újból esedezve vagyok.

A Tekintetes Városi Tanácsnak
Szabadkán 1893 szeptember hó 15-én

alázatos szolgálja
Bencze Ferenc
Szabadkán

VI. kör Vörösmarty utca 23 sz.

(SzTL, Városi Tanács II. 166/1893)

14

Szabadka, 1912. augusztus 11.

Bencze Ferenc festőművész a szabadkai új városháza megfestésére tesz ajánlatot

Tekintetes Városi Tanács!

Miután a város birtokában lévő régi városháza látképe tudomásom szerint a tanácsteremben, a faburkolat egyik ovális alakú kihagyásában lesz elhelyezve s ugyanott, a fal másik oldalán egy hasonló méretű kép helye üresen marad, bátor vagyok, a város új székháza látképének megfestésére ajánlatot tenni.

A monumentális épület az előtte elterülő gyönyörű és sokszínű virággyaival valóban fenséges képet nyújt. Megfestését úgy tartanám ajánlatosnak, hogy új székházunk mint építészeti remekmű teljesen érvényesüljön s a kép háttérében városunknak e rövid négy év alatti óriási fejlődését hűen visszatükrözze. A festendő objektum bár összehasonlíthatlanul komplikáltabb az előbbinél, megbízatásom esetén csak 600 korona megszavazását kérem e célra. Tehát csekély 100 koronával többet, mint a régi városháza képéért a 7812/1908 alatt kiutalva lett.

Kérelmemet legyen szabad alább elmondandó művészi multammal támogatnom: Mint a bécsi képzőművészeti akadémia rendes növendéke az 1894 ik évben a Dessauer-féle díjat nyertem. 1902 ben pedig Frigyes főherceg öfenségének életnagyságú képét, magas megelegetésére természet után festettem Pozsonyban. Ezenkívül több ízben vettem részt úgy a müncheni Glaspalast, valamint a budapesti Múcsarnok és Nemzeti Szalon kiállításain, mit a birtokomban lévő okmányokkal, illetve kiállítási katalógusokkal igazolhatok. Városunkban pedig, az előkelőség egész sorozatát festettem teljes sikerrel. Rövid ittartózkodásom alatt – e mellett még nagyszámu genre és tájképem talált jóízlésű közönségünk pártolására.

Azon esetben, ha a Tekintetes Városi Tanács fentebb ajánlott munkával engem megbízni lesz, ígérem, hogy tőlem telhetőleg a lehető legjobbat fogom nyújtani.

A Tekintetes Városi Tanácsnak kész hive
Szabadkán 1912 augusztus ho 11 én.

Bencze Ferenc
festőművész
I. Szabadka,
Széchenyi tér 106.

(SzTL, Városi Tanács II. 224/1912)

Szabadka, 1899. július 17.

Mamuzsich Lázár polgármester indítványozza, hogy K. Kováts István festőművész Palicsról készített olajfestményeit a Városi Tanács vásárolja meg

Tekintetes Tanács!

A városunkban időző K. Kováts István akadémiai festőművész hat darab eredeti olajfestményt készített a Palics fürdő egyes tájrészeleiről; miután pedig ezen festmények a város részére nemcsak szép, de egyuttal becses emléket képeznek a jövőre nézve Palics fürdőnek a millenaris évben való kinézése tekintetében, másrészt pedig alkalmasak arra, hogy a fürdő tájékoztató ismeretetését elősegítsék, érdekében állónak találom, hogy a város ezen képeket a maga részére annál inkább is megszerezze miután főntnevezett festőművész az összes képeket értéküknél jóval olcsóbb áron, azaz összesen 250 frt szóval kétszázötven forintért hajlandó átengedni. – Kérem ennél fogva a tekintetes tanácsot, mikép e képeket a kített összegben K. Kováts Istvántól megvásárolni és az összeget részére kiutalványozni méltóztassék.

Szabadkán 1899. július 17

Mamuzsich
polgármester

(SzTL, Városi Tanács XII. 973/1899)

Szabadka, 1899. szeptember 5.

Mamuzsich Lázár polgármester a Városi Tanács által megvásárolt palicsi képekkel kapcsolatban keletkezett nézeteltérésekről

Tekintetes Közgyűlés!

Szabadka szab. kir. város tanácsa folyó évi július hó 20-án tartott tanácsülésében 13079/899 szám alatt hozott határozatával K. Kováts István, jelenleg itt tartózkodó akadémiai festő-művész által megfestett és Palics fürdő különböző részeleit feltüntendő hat darab képet vásárolt meg azon célból, hogy Palics fürdőnek a millenaris évben való mikénti kinézését és annak mikénti fejlettségét az utókor részére arra méltó képekben megőrizze.

Szükségesnek tartom megemlíteni, hogy ezen képeket sem a tanács, sem pedig én nem rendeltük meg a nevezett művésznél, hanem azokat nevezett spontán, és pusztán Palics iránti előszeretetből festette meg, s csak midőn azok már teljesen készek voltak, ajánlotta fel a város közönségének megvételre.

Tisztelettel alulírott, noha a szépművészet iránt mindenkor előszeretettel viseltetem, és viseltetem, mit igazol azon körülmény is, hogy lakásomat budapesti elsőrangú művésztől vásárolt nem egy drága kép díszíti; – s noha a nevezett festőművész által felajánlott képeket úgy a dispositio, mint a kivitel tekintetében teljesen jóknak és a létesítendő városi múzeum részére okvetlen

megveendőknék tartottam, mégis szükségesnek véltem, hogy azok előbb a tanácsteremben kiállítatva, azok jószágára és értékére nézve ne csak a tanács tagjainak, hanem az ott nagyszámban megforduló városi képviselőknek véleményét is kikérjem, és csak midőn tapasztaltam, hogy a képek sokaknak tetszését megnyerték, és azok árára nézve is helyes útbaigazítást nyertem, határoztam el magamat, hogy az említett 6 drb. képet 250 frt vételárért a város közönségének megvételre ajánlom.

Tekintetes közgyűlés! Ezen ténykedésemet tisztán a közérdek vezette, mert ha az egyes egyének, s ha az egyes családok iparkodnak magukat nem csak fényképekben, hanem drága festményekben az utódok számára megörökíteni, akkor egy erkölcsi testületnek, egy szabad királyi városnak culturtörténeti szempontból kötelessége gondoskodni arról, hogy életének egyes phasisait az utókor számára fixirozza, megörökítse.

Sajnálattal kell kijelentenem, hogy széles e hazában e törekvésben nem mi vagyunk az elsők, hanem a legeslegutolsók, – mert a most jelzett irányban városunk közönsége még alig tett valamit; és a midőn a mult idők mulasztásait, a város anyagi viszonyaihoz mérten szerényen és lasanként pótolni kívántam, akkor akad Szabadka városában egy magát a *Népszavának* gúnyoló lap, mely ezen törekvésben a legméltatlanabb gyanúval illet.

A Szabadkán megjelenő *Népszavának* ugyanis folyó évi szeptember hó 3-án kiadott és 1/2 alatt ide mellékelt 36. számában *Számadást kérünk* című vezércikkében az ismeretlen cikkíró azzal gyanúsít engemet, hogy K. Kováts István akadémiai festőművész által megrendeléseimre elkészített életnagyságú arcképeim munkadíját részben a város terhére alku nélküli s állandóan tartó hosszabb festő munkák megrendelésével egyenlítem ki.

Tekintetes Közgyűlés!

Életem mindig és mindenkor nyitott könyv volt. Ebből csak a gyűlölettel párosult rosszakarat olvashat ki ily intinuatit, a milyennel vádoltatom.

Ezen gyanúsítással szemben elég lenne, ha csak hivatkoznám K. Kováts István által kiadott és a *Bácskai Újságban* megjelent és 2/3 alatt ide mellékelt nyilatkozatra. Nehogy azonban a gyanúnak még csak árnyéka is illessen, állásom és erkölcsi reputatiom megvédése érdekében tisztelettel bejelentem a tekintetes közgyűlésnek, hogy a város közönsége részére, a tanács által közérdekből megvett és K. Kováts Istvánnak már kifizetett 6 darab palicsi festménynek az árát 250 frtot, a mai napon ... szám alatt a városi házipénztárba lefizettem, és a mennyiben a város közönsége a kérdéses és Palics fürdő különböző részleteit feltüntető képeket a maga, illetve a létesítendő városi múzeum részére megtartani nem akarja, ünnepélyesen kijelentem, hogy azt a letett 250 frt vételárban a magam részére megtartani hajlandó vagyok.

Szabadkán 1899 évi szeptember hó 5-én

Mamuzsich Lázár
polgármester

(SzTL, Városi Tanács XII. 973/1899)

Szabadka, 1903. március 14.

Kovácsnai Kováts István⁸ festőművész ajánlata Kossuth Lajos arcképének megfestésével kapcsolatban

Tekintetes Tanács!

Huzamosabb külföldi tartózkodásomról hazaérkezve arról értesültem, hogy Szabadka törvényhatósági bizottsága elhatározta, hogy Kossuth Lajos arcképét a Városház tanácsterme részére megfesteti.

Tisztelettel alul írott mint a ki kiválóan az arckép festészettel foglalkozom, nagy megtiszteltetésnek és kiváló ambíciómnak tekinteném ha a Tekintetes Tanács engem méltóztatnék az arckép megfestésével megbízni, és evégből bátorkodom jelen ajánlatomat betervezni annak erkölcsi támogatásával a következőkre nagyobb szabású alkotásaimra hivatkozni.

Pancsova sz. kir. város megrendelése folytán nem rég készítettem el ő felsége a király életnagyságú arcképét, a legszélesebb korú megelégedésre.

Legutóbb a Bpesti Kir. Tudomány Egyetem megrendelésére elkészítettem Gróf Csáky Albin volt Cultusminister új Ő nagyméltóságának élet utáni arcképét, amely az ide A / . és B / . alatt csatolt, de különben az összes fővárosi lapok közleménye szerint is nem csak hogy teljes megelégedés mellett lett átvéve, de annyira tétszett, hogy az Egyetemi tanács határozata folytán mindkorra az Egyetem festőjének lettem kinevezve, minek folytán máris megrendelést kaptam további Br. Eötvös Loránd és Wlassits Gyula minister urak arcképeinek megfestésére.

Ezek előre bocsajtása után hajlandó vagyok Szabadka város részére is Kossuth Lajos arcképét a Tekintetes Tanácsnak 8906/902 sz. alatti irataiban a mérnöki hivatal által megadott méretekben kerettel ellátva és helyre állítva 2400. az az kétezernégy száz koronáért elkészíteni, megjegyezvén, hogy a kép átvételét megelőzőleg hajlandó vagyok, azt bármily Bpesti műbírálóknak, akár a képzőművészeti társulatnak, valamint Kossuth Ferenc és Gróf Kreit Béla uraknak a hasonlat tekintetében való megítélésének alávetni és az átvételt ezen bírálatoktól függővé tenni; nem átalva még megemlíteni mikép már ezuttal is meg ígérhetem hogy ezen kép mint kifogástalan műalkotás egyuttal egyike lenne az Országban a legjobb Kossuth arcképeknek.

Kérem ennél fogva a Tekintetes Tanácsot mikép ajánlatomat elfogadni és a kép megfestésével a jelzett feltételek mellett engem megbízni méltóztatásuk.

Kiváló tisztelettel

Szabadka 1903. Márc. 14

Kovácsnai Kováts István
festőművész

(SzTL, Városi Tanács I. 102/1903)

Szabadka, 1903. március

Löschinger Béla⁹ ajánlata Kossuth arcképének megfestésére

Tekintetes Városi Tanács!

Tudomásomra jutott, hogy Szabadka szab. kir. város tekintetes Tanácsa már régebben elhatározta, hogy a városi tanácsterem részére Kossuth Lajos életnagyságú képét megfesteti.

Tudomásom szerint egy festőművész tett is ajánlatot, hogy a képet 2400 kor. tiszteletdíj ellenében megfesti.

Ezek után nem tartom idő előttinek, hogy én is tisztelettel alulirott, ajánlatot tegyek.

Legyen szabad előre bocsájtanom, hogy mint a szabadkai községi főgymnásium rajztanárának rajztanári oklevelem van, s ezzel kapcsolatban a festészetben is teljes kiképeztetést nyertem: és festészeti tanulmányaimat Münchenben egészítettem ki. Miért is ajánlatom a következő:

A képet életnagyságban 1000 koronáért hajlandó vagyok megfesteni, teljes élethűen. Munkámat alávetem a műkritikának oly módon, mint azt már a pályázó festőművész is felajánlotta, megjegyezvén, ha a Tekintetes Városi Tanács által felkért műbírálok a képet elfogadhatónak nem találják, a képet egyszerűen megtartom.

Tekintettel arra, hogy ajánlatom sokkal kedvezőbb, mint az említett, élek azon reményben, hogy a Tekintetes Városi Tanács ajánlatomat fontolóra venni, és engem a kivitellel mielőbb megbízni kegyeskedik.

Maradtam a Tekintetes Tanács

kész szolgálja

Löschinger Béla

főgymn. tanár.

(SzTL, Városi Tanács, I. 102/1903)

Budapest, 1903. április 7.

Szirmai Antal¹⁰ a „létesítendő” szabadkai múzeum számára felajánlja ajándékként *Választás a korona és kard között* című nagyméretű történeti festményét. Egyben vállalná – a múzeum fejlesztése céljából – a műtárgyak gyűjtését is

Nagyságos Polgármester Ur.

A létesítendő városi Múzeum számára felajánlom ajándékképpen nagy méretű történeti festményem *Választás a korona és kard között*, a mely a nemzeti szalon kiállításán látható. Melegen érdeklődöm ezen létesítendő Museum iránt s iparkodom, tőlem telhetőleg ezen kultur intézmény sikerét előmozdítani úgy most mint a jövőben is. Ha tehát a város közönsége felhatalmazna engem ezen Museum céljaira való ajándék vagy letét tárgyak gyűjtésével, hiszem, igen sok művészi, vagy kultur érdekű tárgyat, költség nélkül tudnék a Museum

számára megszerezni. Hisz annyi szobor pályázat van a melynek modeljei alkal-
lodnak hely szűke miatt és mely modelleket az illető szobrászok szívesen aján-
dóznak egyes Museumok számára. Egyes elismerést vagy köszönést megsza-
zó levelekkel pedig gyakran értékes képeket is lehetne szerezni.

Nagykörű ismerettségemet művészi körökben, szívesen kihasználnám e Mu-
seum gyarapítása érdekében. Büszkeségem lenne ha szülővárosom, mint hazánk
harmadik városa, végre megalkotná kulturcentrumát a Museumot, s ha oly sikere-
ket tudnók elérni a melyet Szeged, Kolozsvár vagy Kassa eddig is elértek.

Budapest
1903 ápr. 7 én
Szondy u. 74.

Maradok a nagys.
Polgármester Ur
kiváló tisztelője
Szirmai Antal

(SzTL, Városi Tanács 122/1903)

20

Szabadka, 1903. június 25.

*A szabadkai Közkönyvtár és Múzeum Egylet nevében Bibó-Bige György¹¹
válaszol Szirmai Antalnak a műtárgyak megszerzésével kapcsolatban*

Nagyságos Szirmai Antal művész urnak

Budapest

A szabadkai Közkönyvtár s „Múzeum Egyesület” vezetősége értesülve
Nagyságodnak városunk közönségéhez intézett azon szíves ajánlatáról, misze-
rint a nép művészeti múzeum létesítésére közben járni s egyes művészeket
műtárgyak, festmények stb. adományozására felszólítani, – ha ez iránt a város
közönsége által megbízatást nyer – hajlandó; ennek alapján Egyletünk ve-
zetősége, míg egyrészt a maga nevében nagybecsű ajánlatáért hálás köszönetét
fejezi ki, más részt éppen ezen ajánlatból kifolyólag a következő kérelemmel
járul Nagyságodhoz:

1. Kérje meg Nagyságod művész társait hogy alkalomadtán egyes ajándé-
kokkal városunkban egy oly irányu múzeum létesítését elő mozdítsák, s így
közvetlen a magyar művészetnek egy eddig még kihasználatlanul fekvő támaszt
megszerezzenek városunk közönségében.

2. Ne terheltesék egyletünk vezetőségének szíves utbaigazítást adni az-
iránt, hogy a kormánytól egyes tárlatokon vásárolt művek a műtárgyakból mi
módon lehetne múzeumunk számára is egyeseket megszerezni; s ez uton szíves
közreműködésével s közbe járásával törekvésünket előmozdítani.

3. Hasonlóképen utba igazítást kérünk az iránt, hogy az ipar művészeti
múzeum által, adandó alkalommal szétosztásra kerülő művekből miuton lehet-
ne múzeumunk részére egyes példányokat megszerezni.

4. Végül, hogy kegyeskedjék alkalomadtán Egyletünket néhány rövid sor-
ban értesíteni, hogy ha valahol valamely mű vagy műtárgy Múzeumunk számára
megszerezhető volna.

Midőn ezen kérésünkkel terhelni bátorkodunk, egyuttal mély hálánkat fejezzük ki ama érdeklődés iránt, melylyel városunk kulturális fejlődését kíséri s elősegíteni szíveskedik, s kérve ennek a jövőben is megtartását, maradtunk

Hazafias üdvözlettel

Szabadka 1903 junius 25.

(SzTL, Polgármesteri Hivatal 1146/el. 1903)

A szabadkai Múzeum Egylet
nevében:

Bibó-Bige György

21

Jászapáthi, 1904. augusztus 20.

Szirmai Antal festőművész dr. Biró Károly szabadkai polgármesterhez intézett levelében megmagyarázza, miért nem festette meg Kossuthot „magyar nadrág”-ban

Kedves Károly barátom

Sajnálatom nem tudtam a Kossuth képet személyesen átadni.

A mint feleségemtől hallottam, a képpel meg voltak elégedve az urak, egyedül nem találták eléggé magyarosnak, hogy pantalonba festettem.

Én ezt azért festettem így mivel Kossuth soha nem viselt magyar nadrágot.

Ugynevezett pék lába volt vagy másképp x lába és nagyon rosszul festett ilyen lábakkal szűk magyar nadrágban. Azért is, szinte maga csinált magának egy külön ruházatot a mely ezt a kis testi fogyatkozást eltakarta. Többnyire így is festik az utolsó időben. Én egy időre megkaptam azon öltözetet a melyet Kossuth 1848 viselt és a melyet a híres körútjában használt. Ez után csináltatott Roskovics egy teljes azonos kosztümöt és ez után festettem én is a képet.

Ép ezért a ruháért sem tudtam a képet elkészíteni mivel időközben el kérték azt tőlem s sokáig kellett reá várakoznom a mig azt vissza kaptam.

Nyugtasd meg tehát az urakat; így a kép sokkal korhűbb mintha magyar nadrágba bujtattam volna.

Mellékelve küldöm a nyugtát ugyszintén az arany keret és szállítási költségeket.

Szíveskednél intézkedni hogy ezen összegeket folyósítsák. Cim. Sz. A. Jászapáthi.

Fogadd szives jóindulatodért köszönetemet régi hived

Szirmai Antal

(SzTL, Városi Tanács II. 199/1904)

22

Szolnok, 1906. december 21.

Szirmai Antal a szabadkai Városi Tanácshoz benyújtja pályázati kérvényét Rákóczi fejedelem arcképének megfestésére

Tekintetes városi Tanács.

Tudomásomra jutott hogy Szabadka szab. kir. város közönsége Rákóczi Ferenc fejedelem arcképet tanács terme számára megfestetni szándékozik.

Van szerencsém ezen művészi feladat elnyeréseért ajánlatomat a tek. városi Tanácsnak benyújtani.

Hajlandó vagyok a közgyűlés által megszavazott összegért ezen arcképet megfesteni.

Tekintetbe véve hogy egyedül én vagyok szabadkai születésű festő, a ki általános országos hírnek örvend és a kinek 25 éves működése elég garancia, hogy ezen arcképet művészi követelményeknek megfelelően el készíti.

Részemről azon leszek hogy ép úgy mint a multban, ez esetben is, szülővárosomnak a lehető legjobb tehetségem szerint szolgáljak.

Kérem tehát a tek városi Tanácsot ajánlatomat figyelembe venni és a megbízatást nekem adni sziveskednek.

Maradok a tek városi tanácsnak

Szolnok 1906 dec 21

(SzTL, Városi Tanács I. 344/1906)

teljes tisztelettel

Szirmai Antal

23

München, 1904. február 17.

Csóvits Ilona, ¹² a müncheni akadémia növendéke palicsi helyiségért folyamodik a törvényhatósági bizottsághoz, mert rajz- és festészeti órákat óhajt adni, hogy kiegészítse a városi hatóságtól folyósított segélyösszeget

Tekintetes Törvényhatósági Bizottság!

Mély tisztelettel alulírott esedezem a Tekintetes Törvényhatósági Bizottsághoz, hogy Palicson, Szabadka szab. kir. város birtokában lévő épületeknek egyikében egy szobát, juliustól – szeptember végéig ingyen átengedni kegyeskedjék. Annak fejében egy képet fogok festeni, a tanácsterem részére, a mely egy Palicsi részletet fogja ábrázolni. A festményt szeptember hónapban átszolgáltatom.

Tekintetes Törvényhatósági Bizottság! Azért óhajtanék lakni Palicson, mert a nyár folyamán, szabadkai intelligens, festőművészet iránt érdeklődő közönségünk nagyobbrészt kint lakik. – Óhajtásom volna Palicson rajz- és festőórákat adni, mert bízom abban hogy Palicsi intelligens közönség körében, bizonyára találkozni fog, a ki a festészetet diletánskép akarná elsajátítani. Én pedig anyagilag támogatva lennék, s ezáltal a jövő évfolyamban megszakítás nélkül folytathatnám tanulmányaimat. – Mert az a segélydíj a mit a Tekintetes Törvényhatóság részemre megszokott szavazni, nem elég arra hogy itt Münchenben megszakítás nélkül, bevégezem az évfolyamot. Az évközben való szünet pedig ártalmamra szolgál.

Alázattal kérem a Tekintetes Törvényhatósági Bizottságot, hogy kegyeskedjék tekintetbe venni azt, hogy főtörekvésem az, miszerint szülővárosomnak hálás legyek. S céloom az, hogy elérje a művészetben a felvirágozását. – Tehát esedezem a Tek. Törvényhatóság Bizottságához kegyeskedjék részemre átengedni a kért szobát de megjegyzem hogy kellő világossággal bírjon, mert arra *szűz* kell fektetnem.

Kelt München 1904 II. 17.

alázatos tisztelettel

Csóvits Ilona

(SzTL, Városi Tanács XVIII. 4/1904)

Szabadka, 1906. május 6.

Csóvíts Ilona értesíti a Városi Tanácsot, hogy a müncheni akadémia három évét elvégezte és tanulmányainak támogatására további segélyösszegre tart igényt. Ezért eladásra felajánlja Carrucci egyik művének másolatát

Tekintetes Tanács!

Én mély tisztelettel alulírott Szabadka város évi 600 korona segélyével az 1903, 1904 és 1905-ik tanévekben a Müncheneri festő akadémián a festőművészeti tanulmányaimat bevégeztem; mely idő alatt az elmúlt év végén hazaérkezésemkor rendesen felmutatott bizonyítványaim szerint professorom teljes megelégedésére – tanultam.

Az elmúlt 1905-ik tanév alatt Münchenben festettem illetőleg lemásoltam Caruccinak XVI. ik században készült *Assisi szt. Ferenc álma* című festményét a mely képet még a múlt év tavaszán a tekintetes Tanácsnak megküldtem. Ezen festményem – nem öndicsekvésből állítom – szakértők véleménye szerint az eredeti után igen sikerült festmény.

Tudomásom szerint Szabadka város tekintetes Tanácsa több tanyai templom felépítését tervbe vette. Ezen festmény szent képet ábrázol a menyiben Assisi szt. Ferenc sanyargatott életének elgyengült vég óráit élénk tárja; a mely kép szerény véleményem szerint keresztény hívőinkre mély hitvallási érzelmeket fog gyakorolni.

Én alulírott 1905 évi szeptember hó 20-tól Szabadkán alakult Szabad Lyceumban ideiglenes 72 korona havi fizetés mellett a rajz- és festészeti tárgyból tanórákat adok amely csekély fizetés mellett alig vagyok képes napi szükségleteimet beszerezni, holott folyó tanév befejeztével tanulmányaim folytatása és bővítése végett szünetidő alatt kénytelen leszek ismét egy olaszországi festő akadémiát látogatni, melyhez természetesen kiadásaim lesznek.

Mivégből mély alázattal kérem a tekintetes Tanácsot, hogy fentjelzett festményemet a felépítendő templomok egyike részére a tekintetes Tanács által meghatározandó összegért megváltani méltóztassék.

Szabadka 1906 évi május hó 6 án

Teljes tisztelettel
Csóvíts Ilona

(SzTL, Városi Tanács II. 79/1906)

Szabadka, 1906. november

Csóvíts Ilona festőművész folyamodványa II. Rákóczi Ferenc arcképének elkészítésére

Tekintetes Törvényhatósági Tanács!

Alulírott azon alázatos kérelemmel fordulok a Tekintetes Törvényhatósági Tanácshoz kegyeskedjék a tanácssterem számára készítendő II. Rákocz Ferenc

nagy fejedelmünk arcképének meg festésével engem megbizni, illetőleg annak megfestését nekem itélni.

Alázatos kérelmemet a következőkkel vagyok bátor támogatni; mint Szabadka városának szülötte kiképeztetésem alkalmával szerencsés voltam a város kegyes támogatását élvezhetni s ha szabad mestereimtől kapott bizonyítványaimra hivatkoznom, ezek igazolják, hogy a Tekintetes Törvényhatósági Tanács nem egészen érdemetlenül pazarolta jótéteményét. – Végre oriási küzdelmek és nélkülözések árán pályám elején volnék. – De, hogy épp ezen a pályán mily nehéz már férfinak is, hát még nőnek a kezdet nehézségeivel megküzdeni, – ezt emlitenem szinte fölösleges. S mivel ez idő szerint támogatás, tehát határozott megbízás nélkül nagyobb munka megalkotásához nem foghatok, mert hisz ma még a mindennapi kenyérért is a legerősebb küzdelmet kell folytatnom, s pályámhoz, – noha eddig csak töviseit ismertem, oly hévvel ragaszkodom, hogy a tőle való megválás rám nézve egyet jelentene a megsemmisüléssel: ismét csak a Tekintetes Törvényhatósági Tanács nagyrabecsült tagjainak jóakarására és bölcs belátására appellálhatok, mint a kik legjobban ismerhetik anyagi helyzetemet. Esedezem tehát a tekintetes Törvényhatósági Tanácshoz, kegyeskedjék engem a már elébb nevezett kép megfestésével megbizni; mert hisz kitől is várhatnék inkább ily segílyt, mint szülővárosom erkölcsi és szellemi vezetőitől, kik ezen támogatásukkal örök hátlára köteleznének egy nehéz pálya kezdetén lévő nőt.

Mint Szabadka város szülötte bátorkodom boldog emlékü fejedelmünknek arcképét a Tekintetes Törvényhatósági Tanács bölcs óhaja szerint megfesteni azon határozott kikötéssel, hogy – ha a megfestendő képem *előlegesen kikérendő szakértők véleménye alapján meg nem felelne, a kifizött pályadíjra nem számítok.*

Ezen a városra nézve előnyös feltételek felajánlása mellett vagyok bátor alázatos kérelmemet megismételve, hogy a Tek. Törvényhatósági Tanács ügyemet jóakaratulag lesz kegyes támogatni, magamat

A Tekintetes Törvényhatósági Tanács kegyes pártfogásába ajánlva maradok

Szabadkán 1906 évi november hó

Alázatos Tisztelettel

Csóvíts Ilona

(SzTL, Városi Tanács I. 344/1906)

26

Szabadka, 1907. május 9.

Csóvíts Ilona festőművész a palicsi hidegfürdő ingyenes használatára kér engedélyt. Megemlíti, hogy 1906-ban az országos festőművészeti egyesület meghívására Nagybányán töltötte a nyarat

Tekintetes Tanács!

Én tisztelettel alulirott Szabadka város tekintetes Tanácsának 17634/905 számú határozatával Palics fürdőn az ide 7. alatt visszamutatott 1905 évi sep-

tember hó 16-án kiállított fürdőjegy szerint vásár- és ünnepnapok kivételével hétköznapokon használható Hideg gyógyfürdő használatát nekem méltóztatott megengedni. Minthogy a fürdőjegy kelte is igazolja, hogy az csak későn az őszi idényben lett volna használható a mikor már a meleg fürdőket sem veszik igénybe, annak használatától elállottam.

A mult 1906 év nyarán pedig Szabadkán nem lehettem, mert az országos festőművészi egyesület meghívására kénytelen voltam Nagybányán tölteni a nyarat. Így én a hideg gyógyfürdőt nem vehettem igénybe.

Miért alázattal kérem a tekintetes Tanácsot: miszerint a nekem 1905 évben engedélyezett 30 díjtalan ingyenes hidegfürdő engedélyezését kegyesen megadni méltóztatásék.

Szegénységemet a 17634/905 szám alatt benyújtott kérvénnyel igazoltam.

Szabadka 1907 évi május hó 9 én

Tisztelettel
Csóvits Ilona
festőnő

(SzTL, Városi Tanács XVIII. 30/1907)

27

Szabadka, 1906. november 26.

*Aczél Henrik*¹³ festőművész Rákóczi Ferenc arcképének megfestésére pályázik

Tekintetes Városi Tanács!

Szabadka város Törvényhatóságának határozatából kifolyólag hogy Rákóczi Ferenc életnagyságú arcképét a város tanácssterme számára megfesti, mély tisztelettel nyújtom be ajánlatomat alázattal kérve a tekintetes Tanácsot, hogy ezen művészi munka elnyerésével engem bizzon meg.

Mult évben készítettem a tekintetes Tanács megbízása folytán néhai Czorda Bodog arcképét, akkor még szükségesnek tartottam hogy felsoroljam azon előkelőségek neveit a kiket eddig festettem hatóságok megrendelésére, ezuttal legyen szabad felemlítenem munkásságom eddigi eredményének egy részét.

1897-ben a közoktatásügyi minisztérium az évi sikereimért 1897/66501. rendelettel kinevezett az országos múzeumba, a hol több évet töltöttem. (Kivülem eddig csak Than és Barabás részesültek ilyen kitüntetésben.) Képzőművészeti kiállításokon való sikereim közül felemlítem a műcsarnok 1899. évi nagy nemzetközi és 1900 évi tavaszi nemzetközi kiállításait, ugyan csak ez években az őszi szegedi kiállításokat. A nemzeti szalón 1901 évi nagy kiállítását, továbbá a műcsarnok által rendezett 1904 évi nagyváradai kiállítást. Ezeken kívül közel 30 magyar és külföldi kiállításon szerepeltem elég sikerrel, így a szabadkai kaszinó kiállításán is több képpel, de ezek felsorolásával nem akarom a tekintetes Tanács szives türelmét igénybe venni. Ezek felemlítésével is csak vázolni akartam művészi munkásságomat a tekintetes Tanácsnak, hogy tisztább képet alkothasson arról, hogy méltó vagyok-e ezen kitüntető megbízás elnyerésére. A mi pedig pályázatom anyagi oldalát illeti bátor vagyok tiszteletteljesen bejelen-

teni hogy a munka elkészítéséért 1000 azaz ezer koronát kérek. A festményt teljesen Szabadkán készítem el és így a tekintetes Tanácsnak bármikor módjában áll, annak készítését is megtekinteni.

Mély tisztelettel kérve ajánlatom elfogadását, vagyok a tekintetes Tanácsnak

Szabadka, 1906. nov. 26.

kész szolgálja
Aczél Henrik

(SzTL, Városi Tanács I. 344/1906)

28

Szabadka, 1908. február 10.

A városi hatóság Szirmai Antalt bízza meg II. Rákóczi arcképének megfestésével

Jegyzőkönyv

Felvétellett Szabadkán 1908. évi február hó 10-én a városi tanácsnak 25668/907. szám alatt kelt határozatával kiküldött joury üléséről

Elnök: Dr Biró Károly kir. tanácsos polgármester

Jegyző: Dr Vojnics Ferenc h. tanácsnok

Jelen volt tagok:

Birkáss Gyula

Dr Milkó Izidor.

Miután megállapítottattott, hogy a kiküldött joury tagjai szabályszerűen meghíva lettek, jegyző előadta, hogy a törvényhatósági bizottság 1906. évi október hó 24-én tartott rendkívüli közgyűlésében 441/21596-1906. sz. határozatával II. Rákóczi Ferenc fejedelem életnagyságú arcképét a város tanácssterme részére megfestetni határozta. – Ennek alapján a városi tanács 1907. január hó 12-én tartott ülésében 26933/906. sz. határozatával a képnek 2400 koronáért való megfestésével Szirmai Antal budapesti festőművészt bízza meg azzal, hogy a képnek 2 m. 64 c/m magas és 1 m. 75 c/m. széles méretekkkel és 20 c/m széles arany kerettel kell bírnia. Miután a festőművész megbízatásának eleget tett, a tanácsnak 25668/907. tan. sz. határozatával kiküldött és a mai napra egybehívott joury a képet felülbírálta s azt úgy a méretet, mint az ár tekintetében, valamint decoratív rendeltetésének megfelelőnek találván átvehetőnek véleményezte.

Kmft.

Dr Vojnics Ferenc
h. közm. tanácsnok

Dr Biró Károly
kir. tanácsos
polgármester

(SzTL, Városi tanács I. 344/1906)

Szabadka, 1912. március 15.

Martinovics Béla elnök és Aczél Henrik titkár bejelenti, hogy megalakult a miskolci országos amatőr és háziipari kiállítás szabadkai csoportja. Működéséhez 400 korona segélyt kér

Tekintetes
Városi Tanács

A miskolci országos háziipari és amateur kiállítás elnöksége, a mely kiállítását Izabella főhercegnő öfensége védnökségével és személyes jelenlétében folyó évi március 31 én fogja megnyitni, felhívást intézett a D.M.K.E. szabadkai osztályához, hogy hasonlóan a többi városokhoz alakítsa meg helyi csoportját, a mely a város közönsége által kiállítandó tárgyak rendezését, odaszállítását, intézze és irányítsa.

Ezen csoport folyó hó 14 délután megalakult és elnökévé Martinovics Bélát, titkárnak Aczél Henriket, jegyzővé Liuba Kornélt választotta meg. Tekintve hogy a sürgősnél fogva a csoport fenti irányú munkálkodását megkezdte, mély tisztelettel fordulunk kérésünkkel a tek. városi Tanácshoz, kegyeskedjék, a város kulturhaladásának feltüntethetése céljából (minthogy a kiállítandó tárgyak szállítása és elrendezése anyagi áldozatot követel) 400 azaz négyszáz koronával ezen kulturtörekvés létesítését támogatni; miként más városok is ezen ügy létesülhetése tekintetében hoztak hasonló áldozatot.

Szabadka 1912 március 15.

Aczél Henrik
csoport titkár.

(SzTL, Városi Tanács II. 64/1912)

Tisztelettel
Martinovics Béla
elnök.

Budapest, 1909. november 16.

Róth Miksa¹⁴ üvegfestő beterjeszti költség-előirányzatát a szabadkai városi székház építkezéséhez készítendő üvegfestészeti munkálatokról

Költség-előirányzat

a szabadkai városi székház építkezéséhez készítendő üvegfestészeti munkálatokról:

1) 27 ablak a közgyűlési teremben, díszes, ornamentális üvegfestészeti kivitelben, darabja átlag 340 9180

2) Alternatíva:

Ugyanezen 27 ablak, a felső részek díszes, ornamentális üvegfestészeti kivitelben, az alsó részek gazdag, figurális üvegfestéssel:

	12 ablak ornamentális,	a	340	4080
	15 ablak figurális, dbja		700	10500
		kor.		14580
3) 7	ablak a kisteremben, közép- gazdagságú ornamentális üvegfestészeti kivitelben, darabja		200	1400
4) 11	nagy ablak a polgármesteri és főispáni szobákban és az esketési teremben, közép- gazdagságú ornamentális üvegfestészeti kivitelben, darabja		470	5170
5) 30.00 m	közép- gazdagságú üvegfestészet a lépcsőház ablakaiba	a	120	3600
6) 70.00 m	egyszerűbb üvegfestészet a vesztibül ablakaiba	a	80	5600
7) 2	üvegfestmény a régi és az új városháza képével a vesztibül ablakaiba	a	500	1000
		összesen kor.		25.950

Kiváló tisztelettel
Róth Miksa

(SzTL, Városi Tanács XV. 87/1906)

31

Budapest, 1912. május 25.

Róth Miksa tudósítja Váli Gyula városi főmérnököt, hogy az üvegfestmények egy részét elkészítette és a szabadkai Városi Tanács címére elküldte

Nagyságos Váli Gyula v. főmérnök urnak
Szabadka

A küldött 2 fényképet köszönettel vettem s most már a két apród-alakos ablakot is elkészíthetem. – Bár a fényképek egyike fordított helyzetben van fölvéve, azt hiszem hogy mégis sikerülni fog ezt a nehézséget is leküzdeni.

A kész üvegfestmények egy részét 11 ládába csomagolva mai napon a városi tanács címére elküldöttem. – Kérem azok odaérkeztnél arra ügyelni, hogy a ládák csakis álló helyzetben fuvaroztassanak a helyszínére. – Egyben pedig kérném, hogy a küldemény odaérkeztről engem értesíteni szíveskedjék, hogy elhelyezőimet azonnal odaküldhessem. – Ezen ládák a lépcsőházi, folyosó és nagyterem felső ablakait tartalmazzák.

Főmérnök urnak szíves fáradozását hálásan köszönve, maradok
kiváló tisztelettel
Róth Miksa

(SzTL, Városi Tanács XV. 87/1906)

Budapest, 1912. augusztus 13.

Róth Miksa értesíti Váli Gyula főmérnököt, hogy a városháza számára az összes üvegfestményt elkészítette és azokat el is küldte

Nagyságos

Váli Gyula
főmérnök úrnak

Szabadka

Van szerencsém főmérnök urat tisztelettel értesíteni, hogy a városháza számára készült összes még hátralevő üvegfestményeit a mai napon a tekintetes Tanács címére biztosított határidővel elküldöttem.

Amennyiben a küldemény oda érkezik igen kérném főmérnök urat szíveskedjen engem táviratilag értesíteni, hogy elhelyezőmet haladéktalanul oda küldhessem.

Fogadja főmérnök úr nagyrabecsülésem kifejezését mellyel vagyok
kiváló tisztelettel
Róth Miksa

(SzTL, Városi Tanács XV. 87/1906)

Budapest, 1909 szeptember

A Nemzeti Szalon Művészeti Egyesület elnöksége dr. Bíró Károly támogatóját kéri, hogy Szabadka is belépjen az egyesület tagjainak sorába

Nagyságos Polgármester Ur!

A Nemzeti Szalon művészeti egyesület, mely a f. év december havában üli fennállásának 15 éves jubileumát, ezt a csendes házi ünnepet azzal akarja emlékeztetessé tenni, hogy azt a kulturális működést, melyet a magyar képzőművészet érdekében folytat, lehetőleg megsokszorozza.

Művészegyesületünk, mely 15 év előtt azért alakult, hogy a magyar képzőművészet érdekét előmozdítsa, s a műizlést nemesítse, ezen aránylag rövid idő alatt minden töke nélkül, önszorgalmából, állandó díszes palotát emelt a magyar képzőművészetnek, s nagyszabású, a legmagasabb művészi nivón álló tárlatai révén másfél millió koronát meghaladó összeget juttatott a magyar művészeknek.

Hogy a vidékről az év különböző szakaiban a fővárost felkereső közönség mindig megtalálja azt a lelki harmóniát és szükségletet, melyet a műrecek szemlélete nyújt, igazgatóságunk akként intézkedett, hogy az év minden napján új és változatos kiállításban legyen része a közönségnek; sőt a nyár folyamán is, midőn a testvérintézetek és múzeumok zárva vannak, a vidéki műbarát közönség elsőrangú, magas művészi nivón álló kiállításban gyönyörködhetik a Nemzeti Szalon Erzsébet téri művészpalotájában.

Házi jubileumunk keretében igazgatóságunk elhatározta, hogy a körülbelül 10 év előtt megkezdett művészeti decentralizációt folytatni fogjuk, a programszerűen megkezdett vidéki kiállítások rendezését állandósítjuk, intenzívebbé tesszük, azon okból, hogy a magyar művészet termékei az ország legtávolabbi zugában is meghódíthatassák a műélvezetre vágyó lelkeket. E munkánkban az ország legtöbb megyeszékhelyének és hazafias városok közönségének támogatását bírjuk, de nem lehetne sikeres és teljes akciónk, ha működésünk körébe bele nem vonhatnánk a Nagyságod bölcs vezetése alatt álló város lelkes és műbarát közönségét, mint a hol a Nemzeti Szalónban képviselt hivatalos magyar képzőművészet már évekkel ezelőtt lelkes fogadtatásban részesült, s a hol a magyar képzőművészet propagálása Nemzeti szükséglet és a honnan évek óta kapunk felszólításokat, hogy a magyar képzőművészet bontsa ki lobogóját Szabadkán s időről-időre rendezendő kiállításai révén adjon alkalmat Szabadka város műbarát közönségének a műszeretet ápolására.

A Nemzeti Szalón 10 év alatt nagy áldozatkészséggel 38 vidéki kiállítást rendezett. A 39-ik tárlatot Nyiregyházán a 40-iket Temesvárott fogja rendezni. Egy ilyen nagy művészeti országos esemény előkészítéséhez az egyes városok 6-800 K segélyösszeggel járulnak a rendezési költségek fedezésére és a szükséghez képest megfelelő helyiséget bocsájtottak rendelkezésünkre. Most, hogy a vidéki kiállítások rendezésének intenzívebbé tételével a Nagyságod bölcs vezetése alatt álló várost – egyrészt kulturokobból, de másrészt a kiállító művészeink kívánságára is – be akarjuk kapcsolni az ország kulturművészeti vérkeringésébe, azzal a tiszteletteljes kérelemmel fordulunk Nagyságos Polgármester Úrhoz, kegyeskednék odahatni, hogy Szabadka város közönsége a Nemzeti Szalón 15 éves jubileuma alkalmából alapító tagként belépjen.¹⁵ A Nemzeti Szalón a maga részéről ezt a megtiszteltetést és áldozatkészséget azzal honorálja, hogy beosztja Szabadka városát műkiállítások rendezése céljából legközelebbi időre kijelölt városok sorozatába, mely nagy országos és művészeti esemény rendezése a város közönségét semmiféle anyagi áldozattal nem fogja terhelni.

Nagyságos Polgármester Úr előtt nem akarjuk vázolni fontosságát a vidéki műkiállítások rendezésének sem a magyar művészet, sem pedig az ilyen vidéki városok közönsége műizlésének és a városok szépészeti fejlődésének szempontjából, azért is tájékoztatásul tisztelettel idecsatoljuk alapszabályaink egy példányát és az 1910 évi művészeti programot és így a magyar művészetre rendkívül fontos kérelmünket Nagyságos Polgármester Úr szíves jóindulatába ajánlván.

Fogadja Nagyságod kiváló tiszteletünk nyilváníását.

Budapest, 1909. szeptember hó

Déry Béla
a Nemzeti Szalón
ügyvivő titkára

Molnár Viktor
a Nemzeti Szalón
alelnöke

(SzTL, Városi Tanács II. 265/1909)

Budapest, 1912. február

A Nemzeti Szalón kérvénye a Szabadkán rendezendő tárlat helyiségének biztosítása, segély-megszavazása és képvásárlás iránt

Nagyságos Polgármester Úr!

A Nemzeti Szalón művészeti egyesületnek a magyar képzőművészet érdekében kifejtett immár közel két évtizedes működése alatt mindig egyik fő programpontja volt az, hogy az egyes nagyobb vidéki kulturális központokban rendezett tárlataival a művészet iránti érdeklődést az egész országra kiterjessze. Ez irányú működésünk úgy a magyar képzőművészet mint az ország általános kulturális élete szempontjából jelentős eredménnyel járt és immár 51 szép sikerű kiállításra tekinthetünk vissza, melyeket az ország különböző városaiban rendeztünk. Ezen tárlatok közül talán az ezelőtt 9 évvel rendezett szabadkai tárlat volt az, mely a legmaradandóbb kulturális eredménnyel járt. Ezen kiállítás nagy sikere buzdította egyesületünket a bajai, zombori és újvidéki nagy sikerű tárlatok rendezésére és a szabadkai kiállítás eredménye volt az, hogy azóta az egész délvidék mintegy bekapcsolódott az ország művészeti vérkeringésébe.

Mivel ezen jelentékeny eredmények, továbbá a művészek és a szabadkai műbarátok óhaja arra bírták a Nemzeti Szalón vezetőségét, hogy egy újabb kiállítást rendezzen Szabadkán, azzal a tiszteletteljes kérelemmel fordulunk Nagyságos Polgármester Úrhoz, kegyeskedjék ezen, most már igazán kultúr-szükségletet képező második szabadkai kiállításunk megtartását ugyanazzal a jó indulattal lehetővé tenni, a mit első ízben tapasztalni szerencsénk volt. Méltóztassék Szabadka város nagy tekintetű tanácsa elé terjeszteni abbéli kérelmünket, hogy a f. évi április végén, vagy május hóban tartandó második szabadkai képzőművészeti kiállításunk céljaira az új művészi városháza nagy termét rendelkezésünkre bocsátani és a kiállítás tartama [alatt] annak világtársáról gondoskodni kegyeskedjék.

Bátrak vagyunk továbbá arra kérni nagyságos Polgármester Urat, hogy tekintettel a kiállítással járó tetemes szállítási és adminisztratív kiadásokra, részünkre – mint az a mult alkalommal is történt – 600 K segély kiutalását és a városi múzeum számára kiállításunk anyagából 1000 K-nyi, vagy esetleg nagyobb összegű művásárlást a nagytekintetű tanácsnál kieszközölni méltóztassék.

A magyar képzőművészet ügyét Nagyságos Polgármester Úr szíves jó indulatába ajánlva, fogadja Nagyságod nagyrabecsülésünk

őszinte nyilvánítását

Budapest, 1912. február hó

Déry Béla
igazgató

Andrássy Gyula
elnök

(SzTL, Városi Tanács II. 55/1912)

Szabadka, 1912. május 6.

A szabadkai polgármester értesíti a törvényhatósági bizottságot, hogy a Nemzeti Szalon kiállításán a város részére három festményt vásárolt

Tekintetes Tanács!

A törvényhatósági bizottság 1912 8114 sz. határozata folytán tisztelettel jelentem, hogy a „Nemzeti Szalon f. hó 5-én Szabadkán megnyílt 52-ik vándor kiállításán a nyert felhatalmazás alapján Piukovits József, Farkas Zsigmond, Dr. Dembitz Lajos és Váli Gyula b. tag urak közre működése mellett a következő képeket vásároltam meg:

1. Kacziány Ödön: Pásztor tűz	300	kor.
2. Kézdi Kovács László: Álmodozás	900	kor.
3. Glatter Armin: Varróleány	350	kor.

A mellé írt számok szerint 1550 kor értékű 3 kép vételára 1100 korona volt.

Kérem ezen összeget az „Előre nem láthatók” számlájánál elszámolás terhe mellett Dr Dembitz Lajos h. polgármester kezeihez kiutalni.

Szabadkán, 1912 május hó 6-án

kir tanácsos
polgármester

(SzTL, Városi Tanács II. 55/1912)

Szabadka, 1914. március 18.

Keller Albert¹⁶ szobrász jelentése Gaál Ferenc síremlékének elkészítéséért járó összegről

A Gaál Ferenc síremlék-szoborbizottság tek. elnökségének.
Szabadka

A Gaál Ferenc síremlék elkészítéséért járó megegyezés szerinti 3000 korona összegből részletekben felvettem: 2641,75 Korona összeget. Kifizetendő összeg: 358,25 Korona.

A szobor bizottság által jóváhagyott márvány többlet: 100 Korona.

Kifizetendő fennmaradt összeg:	358,25	Kor.
Márvány többlet :	100,00	Kor.
járandó összeg összesen:	458,00	Kor. 25 fill.

Szabadka 914. III/18 án

tisztelettel:
Keller Albert, szobrász

(SzTL, Városi Tanács II. 283/1911)

Bécs, 1918. augusztus 6.

Dr. Károlyi Árpád, a cs. és kir. Udvari Levéltár nyugalmazott igazgatója Barabás Miklósnak Gál Lászlóról készített festményéről ad hírt

Nagyságos Polgármester Úr!

Tudni méltóztatik, hogy *Gál László* honvédtábornok még mint ezredes 1849. március 4. dikén Szabadka mellett kivívt fényes győzelmével ezt a várost a rác hadnak dúlásától megmenté s hogy ezért nekie (és őrnagyának Földvárynak) hála fejében Szabadka városa földbirtokot is ajánlott föl, a melynek birtokbavételét azonban a folytonos harcok s aztán Világos stb. megakadályozták.

Ezen *Gál László* magas életkorban elhunyt özvegyének az ingóságaival jutott az özvegy második házasságából való leányának – Budapesten lakó húgomnak – birtokába *Gál László* életnagyságú olajfestésű egész szép acrképe, mely őt honvédezredesi egyenruhában ábrázolja s mely a nagyhírű festőművésznek, néhai *Barabás Miklósnak* egyik javabeli alkotása.

Öreg és nagyon beteges húgom nem szeretné, ha ez a történeti ereklje s művészeti szempontból is nagybecsű festmény halála után illetéktelen kezekbe kerülne. Elhatározá ezért még életében lépéseket tenni és tételni, hogy a kép *megfelelő s méltó* helyre jusson. – A levelem elején említett historiai eseményre való tekintettel *kötelességének* véli a képet *legelőbb és mindenekelőtt Szabadka városának* ajánlani föl megvételre.

A festmény – csaknem térdkép, tehát nagyobb mintha csupán mellkép volna – díszére válnék a város tanácstermének (de mindenmásnak is), mert, mint mondám, történeti és művészeti szempontból egyaránt értékes. – Tury Gyula kitűnő festőművésznk (*Barabás Miklós* művészetének speciális ismerője) 5-6000, mondd: öt-hatezer koronára becsüli.

Ha Szabadka városa hajlandó volna a kép megvásárlására, tisztelettel kérnék Nagyságodtól *a hó végéig* szíves értesítést. Intézkedni fognék ez esetben, hogy a képet a város megbízottja szeptember hó folyamán Budapesten megtekinthesse.

Kiváló tisztelettel

Dr. Károlyi Árpád
a cs. és kir. Udvari Levéltár
nyugalm. igazgatója
lakik: Wien, VI. Chwallagasse 4.

(SzTL, Városi Tanács II. 185/1918)

Szabadka, 1918 szeptember 9.

Dr. Dembitz Lajos alpolgármester válaszevele dr. Károlyi Árpádnak a Barabás Miklós által készített festménnyel kapcsolatban

Nagyságos igazgató Úr!

Szabadka város polgármesteréhez intézett becses soraira, – a melyben a néh. *Barabás Miklós* festőművész által alkotott *Gál László*t honvéd ezredesi

egyenruhában ábrázoló életnagyságú olajfestésű arcképet városunknak megvé-
telre felajánlotta – válaszolva, van szerencsém felkérni, hogy szíveskedjék Sza-
badka város tanácsát levélileg értesíteni, miszerint a kérdéses arckép e hó
folyamán Budapesten kinél és mely órákban tekinthető meg, miután a városi
tanács hajlandó a felajánlott arcképet képtára részére megvenni, ezt meg-
előzőleg azonban a festményt szakértő megbízottja útján megtekinteni óhajtja.

Kiváló tisztelettel
Dr. Dembitz
h. polgármester

(SzTL, Városi Tanács II. 185/1918)

39

Bécs, 1918. szeptember 15.

*Dr. Károlyi Árpád jelenti a Városi Tanácsnak, hogy Barabás Miklós festmé-
nye Tury Gyula festőművész műtermében tekinthető meg*

Tekintetes városi Tanács!

A helyettes polgármester urnak f. hó 9-dikén 20880/1918 tan. szám alatt
kelt nagybecsű soraira van szerencsém levélileg tudatni, hogy a néhai Barabás
Miklós festőművész készítette s Gál Lászlót honvédezedesi egyenruhájában
ábrázoló életnagyságú olajfestésű arckép f. hó 24-dikétől kezdve

Tury Gyula festőművész úr műtermében

Budapest, IV. Veress Pálné-utca 19. sz. a. naponkint d. e. 11 és d. u. 3 óra
közt Szabadka sz. kir. város szakértő megbízottja által megtekinthető.

Kiváló tisztelettel
Dr. Károlyi Árpád

(SzTL, Városi Tanács II. 185/1918)

40

Budapest, 1942. július 13.

*Légrády Sándor¹⁷ festőművész levele Czuczay Emil főtanácsoshoz a kenyér-
szelő kés vésetének elkészítésével kapcsolatban*

Mélyen tisztelt Főtanácsos Úr!

A mult évi magyar kenyér ünnepségen a Kormányzó Ur által használt kés
felőli szives érdeklődésre tisztelettel közlöm, hogy a kést mindezideig gon-
dosan megőriztem. Hallgatásom oka az volt, hogy a vésési árajánlatra nem
kaptam meg Szabadka város vezetőségétől a rendelkezést a kés vésetének
elkészíttetésére. Ugyanis arról volt szó, hogy a város vezetősége döntené az
ajánlat összegének elfogadását illetőleg. Sajnos, a helyzet az, hogy most ugyan-
ezt a munkát nem készítik el a mult évi árajánlat összegéért. Ha e munka
elvégzése most ismét aktuális, úgy érdeklődöm a kivitelezés mai ára felől:

Erre vonatkozó szíves értesítéset várva, maradtam szívélyes üdvözlettel
mindenkor készséges

hived
Légrády Sándor
előadó festőművész.

Nagyságos
Czuczai Emil urnak,
főtanácsos

Szabadka.

(SzTL, Polgármesteri Hivatal V. 23973/1944)

41

Szabadka, 1912. június 25.

*Oláh Sándor¹⁸ festőművész a festőiskola céljaira a központi elemi népiskola
tantermének átengedését kéri*

Tekintetes Tanács

Alulírott tisztelettel kéri a tekintetes Tanácsot, miszerint méltóztassék
részemre festőiskola céljaira a központi elemi népiskola Damjanich utcai olda-
lán levő két földszinti tantermét kiszolgálással együtt f. é. július és augusztus
hónapokra díjmentesen engedélyezni.

Kérésemet a tekintetes Tanács jóindulatába ajánlva maradtam a tekinte-
tes Tanács

Szabadka, 1912. június hó 25

alázatos szolgálja:
Oláh Sándor
festőművész

(SzTL, Városi Tanács II. 165/1912)

42

Szabadka, 1948.

Oláh Sándor jegyzeteiből

Megfelelő műterem = van
lakás = van

Vászon, festék csak a legminimálisabb mennyiségben, csak igen rövid
időre = nincs.

*

Szociális tendenciájú félkész dolgaim vannak, melyeket épp most akarok
befejezni.

Kész képeim Belgrádban rövidesen visszakapom.

Fa – szén – nincs.

A munkában elsősorban az anyagiak, tehát pénz gondok gátolnak (fa,
szén, házbér, villany – stb.) Egy kiadós megrendelés levonná a gondokat a

vállamról. 62 éves vagyok, elég súlyos idegbaj és sükettség, ez azonban alig hiszem, hogy gyógyul.

Dolgozni ettől még tudok, ha nagyméretű munkákat nem is

Oláh

(...)

Írány csak egy lehet = propagandisticio naturalismus.

(...) Delacroix, Puvis de Chavannes és a legújabb áramlatok is hatással vannak még ma is rám.

(SzTL, GNO Subotica – Sekr. za prosvetu i kulturu, kut. 44.)

43

Szabadka, 1951. június 19.

Oláh Sándor megküldi önéletrajzát Horovitz Endre szabadkai művelődési felügyelőnek

Kedves Horovitz uram!

Itt küldöm a curriculum vitaet, sajnos csak hézagos okmányaim vannak, mert a zivataros időkben a legtöbbje elveszett és én bizony nem tudtam utána-járni, hogy pótoljam. Van egy látogatási bizonyítvány a pesti festőakadémiáról (akkor mintarajziskola volt a neve) melyet mint II. éves növendék vlmi ösztöndíjhoz kértem. A müncheni akadémiának sajnos csak egy igazolványa van. Fontos – azt hiszem a dátum, – így mégis pontos adatokat tudok adni.

Melegen üdvözlí

Oláh Sándor

P. S.

Az iratokat ha nem kell, kérem küldje vissza.

*

Oláh Sándor született 1886. november 5-én – Magyar-Csékén (Bihar m.). Atyja bírósági ember Nagy Szalontáról 1891-ben került ide a városba. Rosszul fizetett hivatalnoki állás mellett 5 gyermek neveltetése és ellátása igen szűkös és hiányos volt. O. Sándor már gyermekkorában hajlamot árult el a rajzolás iránt, amiért bizony sokszor verés lett a jutalom. A gymnasiumba kerülve sok baja volt az akkor erősen katolikus jellegű iskola vakbuzgó tanáraival, kik nem nézték jó szemmel az olyan diákot ki Voltaire, Büchner (Erő és anyag) könyveit olvassa és citál belőlük.

A gymnasiumból csendesen eltanácsolták, hogy a gyermekek vallási erkölcsseit megvédjék az atheista szellemű fiú befolyásától.

A család úgy határozott, hogy a fiút inasnak adják, úgy is lett. Deák István lakatos mesternél néhány hónapot töltött, majd a vasúti fűtőházban a sebességmérő órák és Westinghouse fékek javításánál mint „gyakornok” segédkezett. Egy ismerős ajánlására a Krompachi vasgyár (akkor Rimamurányi R. T.) vette

fel mint szerszámlakatost és kovácsot. Itt töltött egy évet és a serdületlen, gyengén fejlett fiúnak kemény és szigorú életiskola volt ez.

A vasgyárban, nehéz munkában töltött idő alatt ismerkedett meg a munkás világgal s a szociális világszemlélettel, mely egész életére kihatással volt. Aztán szülei a kassai felső ipariskolába adták, hogy egy év után a bpesti Iparművészeti iskola növendéke lett az ötvösművészeti szakon (az újvidéki Ruzsicska Pál festővel járt egy osztályba). A kassai felsőipariskolában szerzett tudása különösen az ábrázoló geometria lett a veszte, mert az egyik iparművészeti tanár magyarázatát nem tartotta kielégítőnek és ezt meg is mondta. A tanár gúnyosan felszólította: ha jobban tudja hát jöjjön a táblához és magyarázza el jobban. – Ezt meg is tette és a tanár úr kénytelen volt fanyarul kijelenteni, hogy így is lehet megoldani.

Persze mennie kellett. Így aztán 1905-ben végre álmai netovábbja, a művész akadémia növendéke lett. Közben persze – szülői átok, kitagadás (elvezett fiú), nyomor, éhezés, öngyilkossági kísérlet (ciankálival) – Rókusgyógyintézet (öngyilkosok osztálya) megismerkedés a legszörnyűbb szegénységgel és nyomorral.

Az akadémián Zemplényi Tivadar keze alatt gyorsan fejlődött, haladt, ösztöndíjat is kapott. Szabadka város ha jól emlékszem 300 K. évi ösztöndíjjal segítette meg. Két év múlva kiment Münchenbe és először Hollósy Simon iskolájában majd a bajor akadémián A. Jank osztályán tanult. Sokat nyomorgott, éhezett, küzdött.

Háromévi müncheni studium után hazakerült és Nagy-Bányán dolgozott nyaranta, majd Iványi Grünwald Béla meghívására a kecskeméti művésztelep tagja lett.

1914-ben innen vonult be katonának a szabadkai 6-ik gy. ezredhez. 1918-ban festőiskolát nyitott és éveken át tanított, dolgozott, nélkülözött de a harcot fel nem adta. Közben természetesen majd minden kiállításon részt vett, ami kis pénze volt elköltötte: keretek, szállítás, helyiség stb. Eredmény mindig lesújtó – semmi. 1917-ben megnősült, egy lánya van ki jelenleg Amerikában él.

1941-ben a hős magyar honvédek a városi bérház tetején levő műtermét 4 óra hosszat lőtték ágyúval, gépfegyverrel, puskával ronggyá lőtték a műveit, csekély bútorait és csak csodás véletlen, hogy ő és felesége élve kerültek ki a szörnyű lövöldözésből. A magyar kincstár természetesen egy fillért sem volt hajlandó kártérítésül fizetni. Ugyanakkor a polgármester barátai és rokonai pár bevett ablakért és ajtóért százazreket vágtak zsebre. – Persze – a felesége zsidó volt.

A felszabadulás után ismét tanított s azóta dolgozik szorgalmasan és kitartóan. Ezek szerint 46 esztendeje szolgálja a kultúrát és minden nyomorúság mellett is kitart és remél. A gyárban szerzett impressióit szeretné még feldolgozni, amelyek a legnagyobb emberi élményei voltak. Reméli hogy mielőtt meghal ezt még hátra hagyhatja az utókornak és akkor tudja, hogy nem élt hiába.

(SzTL, GNO Subotica- Sekr. za prosvetu i kulturu, kut. 44.)

Szabadka, 1950-es évek eleje (?)

Oláh Sándor újabb rövid önéletrajzát írta meg

Oláh Sándor

szül. 1886. nov. 5. (Magyar – Csébn. Románia). Nemzetisége: magyar.
Nős. Vagyontalan.

1905-ben az orsz. magy. képzőművészeti főiskola hallgatója Zemplényi Tivadar osztályán. (Ezt megelőzőn 1 évig az orsz. Iparművészeti Isk. hallgatója 1 évig mint ötvösnövendék.

1909-től a müncheni Akademie für Bild. Künste hallgatója Angelo Jank osztályán. 1911-ben Hollósy Simon tanítványa, ugyanakkor az akadémia hallgatója is. Nyári szünetekben a nagybányai festő kolónián dolgozik.

1913–1914 ig a kecskeméti művésztelep tagja. 1915-ben bevonult katonának 1918 ig, azóta itt él, alapító tagja volt a Becskerekén megalakult művésztelepnek.

Állandóan tanít 40 éve festeni, rajzolni.

Egy évig dolgozott mint szerszámlakatos a Krompachi vasgyárban.

A Beográdi „Ulus” tagja.

Abból él, hogy a *még meglevő* vagyontárgyait eladogatja.

100%-os rokkant, teljesen süket.

(SzTL, GNO Subotica – Sekr. za prosvetu i kulturu, kut. 44.)

Szabadka, 1951. augusztus 16.

Oláh Sándor festőművész levele Horovitz Endréhez, amelyben nyomoráról ad hírt és képvásárlásra szólítja fel a városi hatóságot

Kedves Horovitz néptársam

Talán már tudja is a kiállítás eredményét: tőlem nem vettek semmit. – OK: a témáim nem felelnek meg.

A múlt (három éve) kiállításon megfelelő témák voltak és vettek egy tájképet (kétszer vették meg, de csak egyszer fizettek), de a szocialis témák nem kellettek. Tehát itt máshol lesz a hiba és nem a téma a fontos hanem a személy. Én nem lehetek ott és nem kilincselhetek stb. stb.

Én teljes szívvel lélekkel szolgálom a jugoszláv kulturát, részt veszek minden erőmmel az ország építő munkájában, de hogy ezt tovább is tehessem – élnem kell. Így pedig nem élhetek, mert már az utolsó bútordarabom is eladtam s több nincs. Nem vár más rám mint a dicstelen suicidium. De talán ez az amire sokan várnak. Lakbérem öt hónapja nem tudom fizetni, ennivaló, orvosság stb. – semmi. – Miből s mivel dolgozzam hát tovább? Mindenki mindent ígér és semmi sem teljesül, csak ígéretetek maradnak.

Kérem, mondja meg, mi az oka hogy engem ily kirívó mellőzéssel tüntetnek ki?

Hajlandó a város sürgősen segíteni egy, vagy több képvásárlással rajtam? Ha igen, tegyen valamit és ne csak ígéretekkel intézzenek el. Itt a lakásomon vannak olyan képek melyek a várost érdeklik, talán azok közül lehetne valamit venni?

Kérem üzenje meg, mit szándékozik tenni?

Hálás köszönettel és igaz
tisztelettel
Oláh Sándor

(SzTL, GNO Subotica – Sekr. za prosvetu i kulturu, kut. 44.)

Jegyzetek

- ¹ Marastoni Jakab (1804–1860) olasz származású festő, aki Pozsonyban, majd Pesten működött. Itt 1846-ban megnyitotta az ország első festőiskoláját, amelyet sokan látogattak (pl. Lotz Károly, Zichy Mihály stb). Arcképet, biedermeier életképeket stb. festett, de jelentősebb oktatói tevékenysége. Szabadka részére elkészíti az I. Ferenc József királyt ábrázoló olajfestményt.
- ² Jakobey Károly (1826–1891): festő. Marastoni Jakabnál és a bécsi akadémián tanult. Később Lotz Károllyal, Than Mórral, Székely Bertalannal stb. dolgozott együtt. Különösen vallásos tárgyú alkotásai jelentősek. A Szabadka környéki templomokban is több oltár- és mennyezetképe található. Ismertebb portréi szintén magán viselik az akadémizmus jellegét.
- ³ Aksentije Marodić (1838–1909): festő. A szabadkai születésű művész 1851-től a zentai Petar Pilić festőműhelyében (és másutt is), majd 1862–1866 között Bécsben tanulja a mesterséget. Később hosszabb olaszországi és németországi tanulmányúton vesz részt. Kiváló ikonostáz- és arcképfestő, aki művészetével a romantikus irányzathoz áll legközelebb. Életének utolsó két évtizedét Újvidéken töltötte. Festményeinek zöme a Matica srpska képtárának tulajdona. (A szabadkai levéltárban a festő több folymodványa található.)
- ⁴ Mesterházy Kálmán (1857–1898): festő. Szabadkán született, de nem sokkal utána Budapestre került. 1871 és 1873 között a budapesti Központi Főrajtánodát végezte el, majd a bécsi világkiállításon munkáiért elismerésben részesítették. 1874-ben az Országos Mintarajziskola és Tanárképző tanulója, ahol egyebek között Lotz Károllyal és Székely Bertalannal tanult. Ezután önálló műtermet nyitott. Szabadkán 1881-ben nyílt meg első önálló kiállítása. Táj-, zsáner- és portréképeket, akvarelleket, krétarajzokat készített a romantikus naturalizmus stílusában. (A Városi Tanács helyt ad a festő kérelmének)
- ⁵ Than Mór (1828–1899): festő. A becsei születésű művész a magyar történeti festészet egyik legjelesebb képviselője. Tanulmányait a bécsi akadémián kezdte, majd Rómában és Párizsban tökéletesítette tudását. Akvarelljei a szabadságharc eseményeit örökítették meg. Történeti képeinek zömét hazatérése után, az 1860-as években festette. Lotz Károllyal a falfestészet területén is kiemelkedő műveket alkotott, de számos mellőzés érte s Olaszországba távozott. Triesztben hunyt el. (A művész itt közölt folymodványával kapcsolatban: a szabadkai hatóság teljesíti Than Mór kérelmét.)

- ⁶ Szauer Károly (1823–1894): festő. A szabadkai születésű művész Marastoni Jakab festőiskoláját látogatta, s miután jó kapcsolatban állt a katolikus és pravoszláv egyházzal, több vallási tárgyú alkotása láthatott napvilágot. Emellett címtáblákat, ritkábban arcképeket festett, sőt szobrászattal is foglalkozott.
- ⁷ Bencze Ferenc (1874–1926): festő. Bátaszéken született, a budapesti Mintarajziskolában tanult, majd a bécsi akadémia növendéke s 1894-ben Dessauer-díjat nyert. Eleinte Pozsonyban, később Szabadkán is alkotott. 1916-ban Baján gyűjteményes kiállítást rendezett. Életképeket, csendéletet, arcképeket festett. Művei a szabadkai Városi Múzeumban is megtalálhatók.
(A művész itt közölt kérelmével kapcsolatban: a szabadkai hatóság nem hajlandó anyagilag támogatni a festőművész bécsi továbbképzését. Másrészt a Városi Tanács Bencze Ferencet bízza meg – 500 korona összeg ellenében – az új városháza látképeknek megfestésével.)
- ⁸ Kovásznai Kováts István (1864–?): festő. A szilágysomlyói születésű művész a budapesti Mintarajziskolában és Münchenben tanult. 1904-ben Budapesten állította ki munkáit, de Párizsban már 1900-ban néhány tájképpel bemutatkozott. Később Zilahon élt. Táj- és arcképeket festett.
- ⁹ Löschinger Béla (1880 előtt – 1913 után): festő és rajztanár Szabadkán. 1904-ben a Nemzeti Kaszinóban rendezett kiállításon vett részt. Főként arcképfestéssel foglalkozott.
(Löschinger Béla ajánlatával kapcsolatban: Kossuth arcképének megfestésével Szirmai Antal festőművészt bízza meg a Városi Tanács.)
- ¹⁰ Szirmai Antal (1860–1927): festő. Szabadkán született, tanulmányait a budapesti Mintarajziskolában, majd Münchenben és Párizsban végezte. Utána Benczúr Gyula mesteriskolájában három évet töltött. Szabadkán 1903-ban és 1912-ben állította ki munkáit. Freskódíszítései Nagyvárad, Versec, Hódság és Szabadka templomaiban található meg. Ezenkívül életképeket, portrékat, tájképeket, történelmi jeleneteket festett.
(A művész folyamodványaiával kapcsolatban: a városi hatóság elfogadja a felajánlott történelmi festményt, egyben megbízza a festőművészt Kossuth arcképének megfestésével (2400 korona összegért). A Városi Tanács meghatározta a kép méreteit: 2 m 64 cm magas és 1 m 75 cm széles.)
- ¹¹ Bibó-Bige György (1871–1935). A hajdúnánási születésű latin és történelem szakos tanár 1893-ban került Szabadkára. Nagy alaposággal tanulmányozta a történelmi és régészeti szakmunkákat, gyűjtötte a tárgyakat. Őstörténelmi tanulmányai önálló kötetben jelentek meg. Az első Szabadka környéki tudományos régészeti ásatás fűződik nevéhez. A város művelődési életének sok éven át fontos személyisége.
- ¹² Csóvits Ilona (1879–1951): festő. A szabadkai születésű művésznő tanulmányait a soproni festőiskolában kezdte, majd a budapesti Szépművészeti Akadémia növendéke. Utána Münchenben képezte tovább magát. Tanulmányutat tett Bécsben, Berlinben és Párizsban. Kiállított Münchenben, Sopronban, Szegeden és Szabadkán. Táj- és arcképeit különböző művészeti technikával készítette.
(A művésznő folyamodványaiával kapcsolatban: Csóvits Ilona csak a palicsi hidegfürdő ingyenes használatára kapott engedélyt.)
- ¹³ Aczél Henrik (1876–1946): festő. A nagyváradi születésű művész a budapesti iparművészeti főiskola elvégzése után Székely Bertalan és Lotz Károly irányítása alatt képezte tovább magát. Olaszországi tanulmányain főként iparművészettel foglalkozott, majd Münchenben festészetet tanult. Később nagy sikerrel szerepelt a budapesti

- Műcsarnokban rendezett tárlatokon. Az 1900-as évek elején került Szabadkára, ahol a Felső Nőiipari és Iparművészeti Szakiskolát vezette egészen a háború befejezéséig. Utána Budapestre távozott.
- Aczél Henrik tájképeket, arcképeket, ritkábban életképeket festett. Restaurálással is foglalkozott.
- 14 Róth Miksa (1865–1944): üvegfestő. Üvegmozaik-készítő műhelye 1885-től állott fenn. Budapesten, de másutt is számos kimagasló munkája található. Művei nem mutatnak művészi egyenletességet, mert a historizmus és a szecesszió korszakát tükrözik. Követte a középkori hagyományokat s mindig az üveglak anyagszerűségét igyekezett megtartani.
- 15 Szabadka 1909. november 30-án belép a Nemzeti Szalon Művészeti Egyesület tagjai sorába.
- 16 Keller Albert szabadkai szobrász pályafutásáról szegényes adataink maradtak fenn. A dokumentumok tanúsága szerint társával szobrászműtermet tartott Szabadkán s Gaál Ferenc síremlékének elkészítésére kapott megbízást. 1917-ben a palicsi képzőművészeti kiállításon Ferenc Józsefről készített mellszobrával vett részt. Ennek gipszöntvényét a város megvásárolta.
- 17 Légrády Sándor festőművészről Szabadkán egyelőre bővebb adatokat nem sikerült kideríteni.
- 18 Oláh Sándor (1886–1966): festőművész. Itt közölt önéletrajzához hozzáadjuk, hogy személyében a vajdasági képzőművészet egyik kiváló alkotóját tisztelhetjük, akinek műveit több hazai és külföldi múzeum, valamint számos műgyűjtő őrzi.

(Híd, 1997. 2. szám)

NYOLCVANÉVES A SZABADKAI SAKKÉLET

A szabadkai levéltárban megtalálható a Szabadkai Sakk-kör 1897. április 4-én megtartott, „alapszabályt megvitató és alakuló közgyűlésének jegyzőkönyve”, valamint a sakk-kör alapszabálya és annak felterjesztése. Végül a Belügy-minisztérium jóváhagyása 1897. június 21-én.

Tehát nyolcvan évvel ezelőtt alakult meg a szabadkai sakk-kör, azonban teljes bizonyossággal állíthatjuk: városunkban már jóval korábban ismerték e nemes játékot. Érdemes megemlíteni, hogy Szabadka a sakk-kör megalakításával megelőzi Szegedet, Zombort, Kolozsvárt, amire már a korabeli sajtó is felhívja a figyelmet. Így a *Zombori Hírlap* 1897. évi 28. száma kiemeli a Nemzeti Szállodában megnyíló sakkegylet jelentőségét és részletesen közli a vezetőség névsorát.

Ezek után foglalkozzunk kissé bővebben a sakk-kör indulásával! Az alakuló közgyűlésen jelen voltak: Emanuel Győző, dr. Csillag Károly, Schlesinger Sándor, Rothman Imre, Zambelly Károly, Frankl Salamon, Hirsch Lipót, Kramer Károly, Völgyi Péter, Nedeljković Nikola és még több ismert közéleti személy. Egyhangúlag Emanuel Győzöt választották meg a sakk-kör elnökévé, Birkáss Gyulát és Lábás Gyulát pedig alelnökké. Az egylet titkárává Schlesinger Sándort, pénztárnokává pedig Rothman Imrét választották. A választmányi tagok közé került: dr. Csillag Károly, Frankl Salamon, Beck Hugó, Kunetz Jákó, Vermes Nándor, Vojnits József, dr. Mamuzsich Bódog. Az alakuló közgyűlésen felolvasták a szervezőbizottság által kidolgozott alapszabály-tervezetet, majd azt a módosítás után a városi tanács felterjesztette a Belügyminisztériumhoz.

A jubileum alkalmából lássunk néhány részletet a 22 szakaszból álló első Szabadkai Sakk-kör alapszabályaiból! A második szakaszban található a kör hivatalos pecsétje: Szabadkai Sakkör[!] 1897 körirattal és sakk- király jelvénnnyel.

A harmadik szakasz rögzíti az egyesület célját: „a sakkozást gyakorlatilag és irodalmilag művelni.”

Majd az alapszabály későbbi szakaszaiban meghatározza a kör tagjainak jogát és vezetőségének hatáskörét, feladatát. „Az elnök a kör szellemi vezetője... A titkár szerkeszti a közgyűlés és igazgató-tanács üléseire vonatkozó jegyzőkönyvet, – végzi a kör levelezéseit...”

A tizennyolcadik szakasz kimondja: „A kör helyiségében minden más játék és nem a kör céljainak megfelelő összejövetel tilos”.

Az utolsó szakaszban a következő található: „Az esetben, ha a kör az alapszabályokban meghatározott célt és eljárást illetőleg hatás körét meg nem tartaná, a m. kir. kormánynak joga van, – amennyiben a kör működése által az állam, vagy a kör tagjainak vagyoni érdeke veszélyeztetnék – haladéktalan felfüggesztés után elrendelendő szabályos vizsgálat eredményéhez képest a kört az alapszabályok legpontosabb megtartására, különbeni felosztatás terhe alatt kötelezni, esetleg végleg fel is oszlatni.”

A Belügyminisztérium jóváhagyásával 1897. június 21-től a Szabadkai Sakk-kör hivatalosan is megkezdte működését. Már a következő évben Chaursek Rezső magyar sakkmeister vendégszerepel városunkban. Az első világháború előtt és utána is mozgalmas sakkélet folyik városunkban. A korabeli sajtó híreiben olykor olvashatjuk a sakkör választmányának hírdetését is, amelyből láthatjuk, hogy kedden, csütörtökön és szombaton 16-tól 20 óráig játszhattak elődjünk a sakk-körben.

1911-ben a kör Milodanovics Simon ezredes elnöklete alatt választmányi ülést tartott. A választmány az új tagok felvétele után elhatározta, hogy Magyarország legkiválóbb sakkmeistereit „szimultán produkciók tartására és versenyre” Szabadkára hívja, majd olyan határozat is született, hogy a sakk-kör részt vesz a *Magyar Sakkújság* levelezési versenyén.

Ebből is látható, hogy Szabadka már korán felismeri a sakkjáték igazi fontosságát és minden igyekezetével annak népszerűsítésére törekszik. Csakhamar néhány országos hírű versenyzője születik, de a szabadkai sakkélet igazán csak a második világháborút követő években bontakozhat ki. Ekkor Lendvai Vinko, Meliskó József és Halász László kezdeményezi a sakk-klub újjászervezését. A klub együttese 1949-ben megnyeri Vajdaság bajnokságát és negyedik helyezést ér el a II. Szövetségi ligában. Olyan versenyzőkkel dicsekedhetett a klub ekkortájt, mint: Fuderer András, Engl Ferenc, Ridički Mihajlo, Tamasi Lajos, Kalmár Sándor, Lulics Gábor, Balázs-Piri Péter és Sreiber László. Fuderer András nevéhez fűződnek a legnagyobb sikerek, hiszen igen korán több versenyen bebizonyította kivételes tehetségét. Így már 1947-ben, az országos ifjúsági bajnokságon Ivkovval holtversenyben az első helyen végzett. Fuderer 1950-ben, tizenhat éves korában a Bledben rendezett nagy nemzetközi versenyen több nagymestert megadásra készített: Neidorf, Tartakower, Stolz és Kostić nyújtottak neki elismerésül kezecskét és végül is „Fuci” összesítésben a negyedik helyen végzett. Így kezdődött Fuderer fényes pályafutása. 1953-ban az országos bajnokságon holtversenyben az első helyet osztotta Rabarral és Pirccel.

Fuderer nemzetközi mester a későbbiek során különböző versenyeken győzelmet arat Bronstein, Keresz és Petroszján későbbi világbajnokok, valamint Geler, Gligorić, Trifunović, Pirc és Pilnik felett. Világhírnévre tesz szert, de sajnos az 50-es években végleg visszavonul az aktív szerepléstől. Energiáját ma a tudomány fejlesztésére, az emberiség tudásának gyarapítására összpontosítja és már csak ezért sem hasonlítható össze életútja Fischer nagymesterével.

Fudereren kívül igen neves versenyzőnk Stadler Teréz is, aki 1966-ban megszerzi a nemzetközi mester címet. De már 1964-ben országos bajnokságot

nyer, többször tagja az országos válogatottnak és számos nagy nemzetközi versenyen sikerrel szerepel. 1967-ben a Szabadkán megrendezett világbajnokjelöltek tornáján a negyedik helyen végzett.

Említésre méltó sakkozók még: Buljovčić Ivan, Szegi Lajos, Gyantár György, Tamasi Lajos, Fodor László, Sineš Josip, Torma Zita, Újházi Iván stb. Elmondható, hogy továbbra is ilyen lelkes versenyzők nevelésén fáradozik a város sakk-klubja.

Természetesen csak nagy vonalakban vázoltuk fel a szabadkai sakkélet útját. Összegezésül azonban megállapítható, hogy Szabadka sakkéletének eddigi története országos méretekben is figyelemre méltó, és versenyzőinek eredményei alapján méltán ünnepelhet a város.

(Magyar Szó, 1977. április 8.)

NYOLCVANÉVES A BAČKA SPORTEGYESÜLET

Az idén ünnepli fennállásának 80. évfordulóját az ország egyik legrégebbi labdarugó-egyesülete: a szabadkai Bačka. Ennek kapcsán átböngésztük egyebek között a szabadkai levéltárban idevágó néhány folyóméternyi forrásanyagot, hogy teljesebb képet alkothassunk mindenekelőtt az egyesület legkorábbi időszakáról. Az alábbiakban pillanatképekben számolunk be néhány érdekesebb mozzanatról.

A Bácska Szabadkai Atlétikai Club 1901 nyarán alakult, s már az indulásnál olyan kiválóságok kapcsolódtak be munkájába, mint Stantić Đuro, az 1906. évi athéni olimpiai játékok győztese gyaloglásban, Szárits János, a repülés úttörője és többek között kitűnő kerékpárversenyző, Wagner Zoltán országos hírví labdarúgó-szakértő stb. A labdarúgó-egyesület 1907. január 15-i jegyzőkönyve alapján éppen Wagner Zoltán, a Műegyetemi F. Club egyik kiválósága „(...) sőt az országban a labdarúgás terén talán első hírré szertett játékos volt az, a ki e játékot Szabadkán megismertette és megkedvelte.

Ő ugyanis még 1898-ban, egyetemi tanulmányairól hazatérve, magával hozott egy labdát, maga köré gyűjtötte Szabadka ifjúságát, megmagyarázta a labdarúgás szabályait, megismertette a játék technikáját, beosztotta a csapatokat, – s azután egy éles fütty jelezte, hogy megkezdődött a játék.”

Ez a fiatalság eleinte minden egyesületi kötelék nélkül kultiválta a labdarúgást, de mindinkább előtérbe lépve az egyesületi szervezkedés szükségessége, 1901-ben megalakította a Bácska Szabadkai Athletikai Clubot, amelynek labdarúgócsapata azóta is jelen van sportéletünkben.

A megalakult klub nemcsak azt tűzte ki célul, hogy a labdarúgást tagjaival gyakorolja és játssza, hanem azt is, hogy minél magasabb színvonalra emelje, annak szellemébe behatoljon, annak szépségét is érvényre juttassa. A jegyzőkönyv emellett ismerteti annak a huszonhat labdarúgó-mérkőzésnek az eredményét is, amelyet a Bácska 1906. szeptember 9-éig lejátszott.

Labdarugó-egyesületünk első nyilvános mérkőzését 1901. jún. 4-én a Mohácsi Torna Egylettel vívta Szabadkán és 4:2-re győzött. A csapatban fellépett: Stamec, Kozla, Konc, Silberleitner, Mamužić, Horvacki, Hegedús, Ostrogonac, Gruber, Wagner (edző) és Omerović. Majd júl. 15-én Eszéken a Sokol Egylet-

tel 0:0-ás döntetlent ért el, míg augusztus 30-án a mohácsi visszavágón elszentvedte első vereségét (1:0). Érdemes megjegyezni, hogy a Ferencváros 1902. jún. 2-án vendégszerpelt először Szabadkán, s a fővárosi csapat 1:0-ra verte a szabadkai csapatot. A Bácska Belgrádba először 1901. júl. 20-án látogat el olyan céllal, hogy ott a szabadkai futballklub két csapata bemutató és népszerűsítő mérkőzést játsszon! De ekkortájt még Zágrábban sem kergették a labdát...

A szabadkai csapat kezdetben a néhány budapesti csapaton kívül megmérkőzik számos vidéki város (Szeged, Arad, Temesvár, Nagyvárad, Pécs, Szolnok, Újvidék stb.) tizenegyével is, ám a fővárosi együttesekkel akkor még nehezen tudott zöld ágra vergődni. A dél-magyarországi bajnokság megindulása (1908/9) színesebbé teszi Szabadka sportéletét, s csakhamar újabb egyesületekkel gazdagodik vidékünk. A Bácska az első világháború befejezéséig többször nyert bajnokságot, s országos hírnévre tett szert. Néhány játékosa bekerült a nemzeti tizenegybe is.

A nagy világegést követően nyomban kezdett éledezni a Zombori úti zöld gyepe. A labdarúgók mellett újra jelentős eredményekkel dicsekedhetnek az egyesület atlétái, de a nemes sportág mégis a bőrlabda árnyékában marad... Szabadkán időközben több labdarúgó-egyesület alakult (Sport, SVAK, SMTC, SAND...) és amit még fontos kiemelni: a Jugoszláv Labdarúgó-szövetség felhatalmazta a Bácskát a vajdasági alszövetség megszervezésével – szabadkai székhellyel! A szabadkai alszövetség mellett a régi Jugoszláviában még öt alszövetség működött az 1920-as évektől.

A futballklub tevékenysége felélénkül, számos fiatal játékos csatlakozik a csapathoz és rendkívüli megfeszítéssel, segéllyel sikerült a pályát, a lelátót és környékét újjávarázsolnia. A terület bővítésével helyet kapott itt egyéb sportág is. A rendezett sportkörülmények lehetővé tették, hogy Szabadka megismerje más nagy központok fejlettségét is. Barátságos mérkőzésekre kerül sor városunkban többek között Zágráb, Belgrád, Szarajevó, Split, Ljubljana, Újvidék stb. neves futballcsapataival, s a visszavágókkal a Bácska tovább öregbíti hírnévét, mélyítette a sportbarátságot, de értékes tapasztalatcserére is sor kerül. Sokak szerint az 1918 és 1925 közötti évek a futballklub legtermékenyebb időszaka.

Elmondható még, hogy a szabadkai sportegyesület a két háború között meglehetősen sok nemzetközi mérkőzést is játszott. Megfordulnak Szabadkán a legjobb budapesti, bécsi, prágai, pozsonyi, temesvári stb. csapatok, de futballklubunk nem tudott mindig tisztességes eredményt kiharcolni neves ellenfeleivel szemben, ahol a labdarúgás nagyobb múltra tekintett vissza. Sokszor azonban a balszerencse is kísérte a csapatot, mint pl. a bécsi Amateur ellen 1926-ban, ahol olyan hírneves játékosok is felléptek, mint Sindelar, Tandler és Wieser. A Bácska két tizenegyest kihagyott és 5:1-re kikapott!

Szót kell ejtenünk a bajnokságban elért eredményekről is. A labdarúgó-csapat 1926 között az alszövetségben első helyezést ér el, de ezután a nemzedékváltás következtében és egyéb körülményekből kifolyólag kissé halványabb játékot mutat fel. Viszont az igazsághoz tartozik az is, hogy időközben más szabadkai csapatok – köztük főleg a SAND – sokat fejlődnek. Ez utóbbi azután többször megnyeri a bajnokságot is. S csak 1930-ban sikerült a Bácskának ismét

megszereznie (éppen a SAND feletti győzelemmel) a bajnoki címet. Ezután azonban újabb mozzanatnak lehetünk szemtanúi, amely rendkívül érdekessé teszi az alszövetség mérkőzéseit: a Bácska vetélytársai között ott találjuk a ŽAK-ot is! A vasútascsapat (amelynek jogutóda a jelenleg második ligás Spartacus) néhányszor bajnokságot is nyer, míg a Bácska (habár az 1930-as években többször végez első helyen) 1939-ben kénytelen kilépni a bajnokságból! Tudniillik az alszövetség egyes negatív elemei több éven át önkényesen viszonyulnak, alaptalanul és részrehajlóan járnak el a szabadkai csapattal, valamint vezetőségével szemben. A Bácska ezután a horvát–szlovén ligába kerül, ahol többek között olyan kitűnő együttesekkel versenyez egy csoportban, mint a zágrábi Gradanski, Concordia és HAŠK, a spliti Hajduk és Split, a szarajevói SAŠK stb. Ekkor tudódik ki, hogy bizony a Bačka tudásban, felkészültségben, lelkesedésben már nem a régi, viszont egyúttal arra is rádöbbenhetett, hogy az ország nagyobb városaiban rendkívül sokat fejlődött a labdarúgás. Így aztán nem csoda, ha csak a táblázat alján álló Ljubljánát tudta megelőzni és a kilencedik helyen végzett. A lemaradás jelei azonban már előbb is megmutatkoztak, mert az országos bajnokságért folyó selejtezőkben az 1920-as és 1930-as években a Bácska minden igyekezete ellenére kiemelkedő eredményt nem tudott felmutatni. Majd a háború bolygatja meg a csapat egységét: néhányan abbahagyják a labdarúgást, mások a partizánegységek soraiba lépnek. Kevesen maradnak az öregek közül, fiatalok kapnak lehetőséget arra, hogy tanúságot tegyenek képességükről. Ők aztán még sokáig öregbítik a csapat és országunk hírnevét, kitartóan nevelik az új nemzedéket.

És ez nem kevés!

(Magyar Szó, 1981. június 22.)

LOVARDÁK, LÓVERSENYEK ÉS AGARÁSZAT

Adalék Szabadka sporttörténetéhez

Ha úgy tesszük el a kérdést: vajon ki hintette el a sport magvait Szabadkán? – a válasz egyértelmű: Nagybudafalvi Vermes Lajos egyetemi tornatanár, korának allround sportolója, Európa-hírű szaktekintély, az ország leglelkesebb sportagitátora. Vermes utolérhetetlen szervező és versenyző, aki több száz érem, oklevél és babérkoszorú, valamint számtalan serleg nyertese. Számos addig ismeretlen sportágat honosít meg, s hála a Palicson évente rendezett nemzetközi sportversenyeknek, személyében az újkori olimpiai játékok előhírnökét tisztelhetjük. Dr. Siklóssy *A Magyar Sport Ezer Éve* c. könyvének III. kötetében kimerítő és érdekes – gyakran ironikus képet fest hősről, és nem ártallja kijelenteni: „Az egész ember egy óriási lelkesedés – hypertrophia, amely görögtüzes fáklyaként rohan az élet országútján, hogy hirdesse a sport dicsőségét. És ezenközben a magát is, a fáklyatartóét. Hazájáét, a tágabbét (...) s a szűkebbét, Szabadkáét, Palicsét, Nagybudafalváét. Itt a világ közepe.”

A szabadkai *Napló* 1935. dec. 25-i számában *A szubotikai testezés magvetője* címmel terjedelmes riportot közöl a hetvenhatodik életévében járó Vermes Lajos életútjáról. Szabadka sportjának hőskoráról is szó esik, de inkább közvetlenül az 1880-ban alakult Tornaegylet előtti néhány év körülményeinek megvilágosításától errefelé peregnek szemünk előtt a képek. Megtudhatjuk, hogy Vermes a diszkoszt 1876-ban Nápolyban eredeti görög szoborról mintázta le, s Szabadkára hozta. Az első atlétikai versenyt 1878 augusztusában az egykori SAND pályával szemben, Vermes-területen bonyolították le.

Felkeltette érdeklődésünket, vajon milyen formában mutatkozott meg Szabadkán – Vermeséken túlmenően – a szórakoztató időtöltés, a különböző módon űzött játék. Egyszóval a sportolás kezdetei milyen területeken lelhetők fel városunkban?

Adatunk van arról, hogy a Szabadkai Korcsolyázó Egylet hivatalosan 1876. dec. 15-én megkezdte működését (*Magyar Szó*, 1977. ápr. 24.), mely célul tűzte ki a korcsolyázás népszerűsítését, oktatását, jégünnepélyek és versenyek rendezését. Az egyesület tagjai sorába kezdetben főként az „előkelő uraságok” iratkoznak. Az egylet tevékenysége különösen az 1890-es évektől élénkül fel. Egyes jelekből ítélve Szabadkán a katonai személyzet mellett a polgárság is bekapcsolódhat bizonyos tekintetben a lövészet előmozdításába (főként az epreskerti céllövőde és a palicsi céllövő sátor felállítással az 1870-es évek-

ben). Itt meg kell jegyezzük, hogy már korábban – a rablótámadások megfékezése szempontjából – fegyverhasználati engedélyt szerezhettek a földbirtokosok. Különösen az 1860-as évek elejétől tömegével teljesíti a hatóság kérelmüket. A biztos fegyverforgatáshoz azonban a gyakorlás nélkülözhetetlen, amely azonban sokszor a virtuskodásig fajul, s a hatóság 1869-ben betiltja a nászmenetek alkalmával támadt lövöldözéseket.

Mindamelletten igen figyelemre méltó br. Eötvös József iskolareform intézkedése, melynek eredményeként az 1867/68-as tanévtől a testgyakorlat tantárgyát is beiktatják a tantervbe. Hiszen „(...) az újabb társadalmi viszonyoknál fogva (...) az iskolákban a test épségének fönntartására, a testi erő edzésére szinte kiváló figyelem fordítottassék” – parancsolja meg a báró. A gimnasztikai tanfolyamok, majd a középiskolások országos versenyeken való kitűnő szereplése – az időközben megalakult sportegyesületek mellett – messze földön ismertté teszik városunkat a múlt század végétől. (*Oktatás és nevelés*, 1977. 23. szám. 121–128.) Főleg a gimnáziumban népszerűsíthető sikerrel (egyik-másik még az egyesületek megalakulása előtt) néhány sportág: pl. a vívás tudománya!

Csakhogy a megsárgult okmányok fényt vetnek a gazdaságpolitikai tényezőkre is, melyek ugyancsak befolyásolják, sőt közvetlenül meghatározzák a sportélet kibontakozását egy-egy környezetben. S ha Szabadka sportjának kezdeteit nyomozzuk, még mélyebbre kell tehát hatolnunk, hogy megértsük, miért éppen a lovardák, a lóversenyek és az agarászat képezik elsősorban írásunk tárgyát.

Elég egy 18. vagy 19. század eleji térképet szemügyre venni, nyomban feltűnik a várost körülhatároló sok ezer holdnyi pusztaság és erdőség, ahol az állattenyésztés a főfoglalkozás. Br. Orczy Lőrinc különösen szívügyének tekinti az ország lótenyésztésének felvirágoztatását. Poszonyi keltezésű körlevelében (1827. február) e tevékenység serkentése céljából a tenyésztők jutalmazása mellett száll síkra.¹ Megparancsolja Szabadkának is a lótartók, a ménesek és a lófajták szigorú számon tartását.

A felszólítás eredménnyel jár, s a következő években városunk a mezőhegyesi nemesítésre mind több lovat szállít. De főleg a katonaság helyez – magától értetődően – különös hangsúlyt a lótenyésztés fejlesztésére. Következésképp a lovardák, a lovaglóliskolák létrejötté Szabadkán a hadsereg nevéhez fűződik, amelyek – mint később látni fogjuk – a lakosság rendelkezésére is bocsáthatók, azaz bizonyos időpontokban a polgárság szórakozását szolgálhatják.

A feudalizmusban a lovagi nevelés keretébe tartozik többek között a lovaglás, úszás, vívás, nyilazás, vadászat..., melyek mindenekelőtt a katonai oktatást helyezik előtérbe. Majd Angliában, a 19. században kialakul a mai értelemben vett sportélet és ezen belül gyorsan terjednek az ún. arisztokrata sportágak, melyekhez tartozik (a vívás és tenisz mellett) a lovaglás. A szélesebb néptömegek viszont az atlétika, a birkózás vagy az ökölvívás iránt vonzódnak.

A lovaglás oktatását és gyakorlását, valamint a lovasbemutatókat lovardákban bonyolítják le. A lovarda a múlt században 18–22 m széles és 36–40 m hosszú helyiség (legtöbbször laktanyákban), amelyet 15–20 cm vastag homok vagy cserháj borítja. Megkülönböztetünk zárt (ha bekerítik), nyílt és fedett lovardát.

Szabadkán az „arisztokrata sportág” nyomaira bukkanhatunk pl. 1841-ben, amikor a helyben tanyázó Szász király vasasezred téli lovaglóliskola felépítését szorgalmazza „(...) mellyben a városbeliek is bizonyos órákban magokat gyakorolhatnák (...)”². Ezt megelőzően br. Baltheser ezredes már hosszú levélben felszólítja a vasasezredet a fedett lovaglóliskola megépítésére.³ Indítványában (1841. szept.) felhossa: nélkülözhetetlen immár az ifjabb tiszteket magasabb fokú lovaglásban részesíteni Szabadkán, de a létesítmény építésének költségeit (adakozással) a város lakossága viselné. Figyelmet érdemlő br. Baltheser alábbi megjegyzése: „Ezen lovag iskola bizonyos napi órákban az aláírt Uraknak kik vagy a lovaglásban tanítást venni, vagy pedig ottan lovaikat taníttatni szándékoznának, használatul örömmel átengedtetik.” Jóllehet, a felhívásnak csak tizenhét polgár tesz eleget (Antunovits József, a lótenyésztés és lósport egyik leglelkesebb szorgalmazója, egymaga ötezer téglát adományoz), a lovarda mégis felépül. Érdemes megjegyezni itt, hogy az adakozólista egyben fényt derít a lósport kedvelőinek kilétére.⁴ Antunovits Józsefen kívül többek között Mukits Simon, Szárits József, Mácskovits József, Kuluncsits István, Zomborcsevits Ferenc, Gyelmis Miklós, Pilaszanovics Károly és Sztipics Kristóf veszi ki részét tevékenyen a vállalkozásból. Tehát valamennyien jómódú nagybirtokosok: a dolgozó néprétegek bevonása még egyelőre akadályba ütközik.

A társadalmi változásokból adódóan sokasodnak városunkban a katonai alakulatok táborhelyei. A Bach-korszak különböző egységeiben a lótartásra és -ápolásra különös figyelem irányul. Ennek köszönhető, hogy 1851-ben egy nyitott, majd 1855-ben újabb fedett lovarda épül Szabadkán.⁵

Időközben a polgárság, a nagybirtokos osztály körében is fokozódott a lótenyésztés, a lósport iránti érdeklődés. Erről tanúskodik a Szabadkai Lóverseny Társaság könyvecskéje,⁶ melyet a közelmúltban leltünk fel az Országos Széchényi Könyvtárban. E dokumentum arról győz meg bennünket, hogy városunkban már 1846-ban a lósport szervezeten bonyolódik le. A hetvenhárom részvényes között olyan nevekkel találkozhatunk, mint Vojnits Barnabás megyei főszolgabíró, Vermes Gábor megyei aljegyző, Zákó István táblabíró, Turszky Ferenc megyei főszámvevő stb. Természetesen a részvényesek között szerepel néhány olyan tag is, akinek az 1941. évben felépült lovaglóliskola létrehozásában része volt. Egyébként a társaság könyvecskéje még a következő fejezeteket tartalmazza: A társaság rendszere; A társaság ülése; A verseny külön törvényei; A társaság ügyvivői stb.

Az egyes passzusok sorai között fürkészve, néhány érdekes mozzanatot leshetünk el a klub életéről, a versenyzés szabályairól. Így pl. a versenytárs nélkül maradt ló csak akkor kiáltható ki győztesnek, ha egyedül körülfutja a pályát. Azután: „Melly versenyző a másíknak útját vágja, a másikat kiszorítja, annak lovát üti, vagy más alacsony és csalárd fortélyokkal él, nem nyerhet, s kimaradtnak tekintődvn (...)” – Ha viszont két ló egyszerre ér célba, akkor ezek (a többiek részvétele nélkül) újra futnak. A pályabírák kötelessége pedig: „(...) minden lovat még elindulása előtt lovassa színével együtt jól megnézni, hogy igazán mondassák mellyike az első s második – nem különben mennyi perc alatt futák meg a kiszabott pályatért”.

A Szabadka melletti Sándor helység gypén 1846. máj. 15-én összesen tíz futam lebonyolítását hagyta jóvá a közgyűlés. A győztesek részére kijelölt díjak között néhány érdekesebbre figyeltünk fel. Így pl. az első nap ötödik futamának (két mérföld) díját a Bács megyei szépnem alapította, s egyedül úri lovasok és részvényesek lovai nyerhették el. A jutalom egy csinos munkátú lovaglóstor. Fontos azonban a másfél mérföldes negyedik futamot kiemelni. Ezen szegényebb nemesek, városi lakosok vehettek részt. Itt az első díj harminc, a második tíz forint. Másnap az előbbieket mellett másfél mérföldön a pásztorok lovai is futhattak. Sőt a második futam győztesét pásztordíjjal jutalmazták! A fentieket felettébb ki kell hangsúlyozni, mert kissé szokatlan, hogy a társaság több futamban szerepelteti az említett társadalmi rétegeket. Mégsem meglepő, hiszen a szabadságharc viharára már nem is kell sokat várni!

A verseny fődíja a száznyolcvan pengő forint értékű Sztratimirovits kard, mely csak a négy mozdíthatatlan gát átugrásának elbírálása után nyerhető el.

A lóverseny társaság könyvecskéje részletes magyarázattal látja el a verseny alatt bemutatott csikók jutalmazásának feltételeit. Ugyanis a kiállításon szegény sorsúak is részt vehetnek, s néhány ezüstitallérral díjazták jelesebb kitenyészett példányaikat. Végül a versenynapok végeztével – Bajmok és Sándor helység „gyors kocsisok” részvételével – élvezetes kocsiversenyt rendeztek, amely óhatatlanul felidézi bennünk a rómaiak cirkuszi látványosságait! A négylovas parasztszekerek versenytávja másfél mérföld, s az első díj értéke harminc pengő forint.

Itt jegyezzük meg, hogy az Országos Széchényi Könyvtárban megkerült még: *Alaprajza Bácsvármegyei lótenyésztő társaságnak és jelentés annak munkálódásáról* (1846),⁷ valamint az ugyancsak Szabadkán nyomtatott: *A bácsi lóverseny társaság alapszabályai s munkálódásainak eredményei 1847-ben.*⁸ – Mindkettőből kiderül, hogy itt számos tag már a szabadkai lóverseny társaság részvényeseinek névsorában fellelhető. Szembetűnő továbbá, hogy az előbbi társaság egyik versenyét 1846. máj. 16-án a palicsi kert északi térségén, míg az utóbbi Sándor helység gypén tartja 1847. máj. 19-én és 20-án. Következésképp Szabadka a bácskai lósport egyik fellelegvára, ahol a közbejött nagy társadalmi változások (szabadságharc, Bach-korszak) sem akadályozhatták meg a lótenyésztés rohamos felívelését. A Bács vármegyei társaság 1841-ben kezdte meg a lóversenyek (teherhordási mérkőzések beiktatásával) rendezését olyan céllal, hogy egyben serkentse vidékünkön a lótenyésztést. *Az Alaprajz... kihangsúlyozza, hogy a csikók díjazásakor „(...) csak szegényebb sorsúak vehetnek részt (...)”.*

A levéltári kutatások bizonyítékeként főként az 1860-as évek közepétől dicsekedhet Szabadka a lótenyésztés kiemelkedő teljesítményével. Különösen az 1866-os császári rendelettel részesítik ezentúl értékes lótenyésztési állami díjakban a mintaszerűen gondozott, illetve kinevelt tenyészkanca és mének tulajdonosait.⁹

Korábban már főleg ifj. Magyar Imre és Vojnits Sándor birtokosok tesznek nagy erőfeszítéseket a Bácskai Lovar- s Agarászegylet megalakítására.¹⁰ Már 1862-ben felterjesztik a „(...) férfias multság s állattenyésztési (...)” céllal Szabadkán létesítendő egyesület programját. Újabb kérelmükben részletezik

céljuk hasznosságát gazdasági szempontból. A lóversenyek rendezésével jelentősen előmozdítható a lótenyésztés, ám kiemelik „(...) nemes kedvtöltésül az agarászatot.” A negyvenhat részvényes nagy igyekezetének azonban egyelőre kevés a fogantaja (a kormányhatóság kifogásolja az egyesület céljának megszűntetését stb.), habár a szabadkai hatóság nem gördít akadályt a kezdeményezés elé. Viszont egy 1869-ben Szabadkán kiadott nyomtatvány tanúsága szerint a Bács-Bodrog Megyei Agarászegylet hivatalosan három évre (1868. nov. 15. és 1871. nov. 15. között) megalakult.¹¹

Az agár feltehetőleg az abesszin vörös farkastól eredő kutyafajta; s az agarászat olyan ősi sportág, amelynél agárral rókára vagy nyúlra vadásznak. Szabadkán az agarászat már az 1860–70-es években a lakosság körében „nemes kedvtöltés” és „férfias multság”, amelyet a belvárosban olykor nagy porfellegek közepette rendeznek meg (hiszen az utcák kövezése csak 1878-ban veszi kezdetét).

Persze, ha belelapozunk a Bács-Bodrog Megyei Agarászegylet alapszabályaiba, több érdekesség ragadja meg figyelmünket. Megtudhatjuk, hogy a közgyűlés 1869. májusi (szabadkai országos vásár vasárnapján) napirendjén szerepel többek között a „díjagarverseny” menete, időpontjának meghatározása. Az egyesület tervbe veszi októberben a kölyökverseny, novemberben a szuka- és kanverseny megrendezését. A „díj-agarászatok szabályai” mindjárt az elején leszögezik: „Futhat minden agár, bár kié legyen”. Osztálykülönbség nélkül tehát részt vehet agarával a versenyen bárki, de természetesen túlsúlyban képviselteti magát a földbirtokos osztály. Az agarászegylet alapszabályai az ítélelhozatalt, a bírói szabályokat külön pontokban állapítják meg. Néhány érdekesség ezekből: „Minden félreszaladó, kertelő, okoskodó agár röktön elejtendő”. – „Agár, mely a nyúlról leáll – elejtendő.” – „Ha az utolsó pár agár a díjért való futásban leáll a nyúlról, a díj nem adatik ki, hanem a pénztár javára marad.” – A Záradék kiemeli, hogy a versenyen mindig csak két agár futhat egyszerre.

Végül még annyit, hogy a Bács-Bodrog Megyei Agarászegylet negyvenhárom részvényese közül huszonegy szabadkai lakos. A többiek egyebek között roglaticaiak, moravicaiak, pacsériak, bajsaiak, zomboriak, tornyosiak, újvidékiek...

A Monarchia államrendszerében Szabadkán a lovardák, a lovaglóliskolák korszerűsítésével a lóspport folytonos izmosodását, töretlen fejlődését észlelhetjük. Bizonyosságát, tanújelét adja a fentieknek az 1891-ben megalakult Szabadkai Lóverseny Egyesület,¹² amely a későbbiek folyamaán igen jelentős szerepet töltött be a szabadkai sportéletben. Itt említjük meg, hogy hajdan a különböző szabadkai, de a megyei lóverseny- és agarászegyletek is rövid időre (néhány évre) kérik működésüket, hogy azután újból megalakulhassanak. Így történik azután, hogy pl. a Szabadkai Lóverseny Egyesület ismét felterjeszti alapszabályait anélkül, hogy jelezne jogelődjét!

Volt azonban a „férfias multság”-nak és „nemes kedvtöltés”-nek egyéb (még ha nem is versenyszerű!) megnyilvánulása, melynek Szabadkán és környékén is régóta hódolt szenvedélyesen főként a birtokososztály. Itt elsősorban a vadak felkutatásának és elejtésének gyönyörére, azaz a vadászatra gondolunk. A város óriási földterületeket ad vadászati célra haszonbérbe. Így pl. 1855-ben

kiadja a Palicsi- és Ludasi-tavakat; a Bajmok, Csantavér, Sándor, Hajdújárás, Radanovác, Tavankút és Kelebia határában fekvő hetven lánchnyi pusztát.¹³ A szórakoztató időtöltésen túl azonban más indítékok is vezérik a szabadkai hatóságot, majd a század végén alakult vadásztársaságokat (Nimród és Diana): „a vadtenyésztés előmozdítása mellett a vadászatnak okszerű gyakorlása és fejlesztése.”

Mindent egybevetve megállapítható: szabadkai sportélet – ha jóval szerényebb és egyoldalú vonatkozásban is – létezik már több évtizeddel Vermes Lajos és társai előtt! Az 1880-as évek sportágainak robbanásszerű kibontakozását, lendületes fejlődését feltétlenül elősegítik városunkban az elmondott előzmények, a különböző területeken megnyilvánuló testnevelési alkotóelemek.

Jegyzetek

- ¹ Szabadkai Történelmi Levéltár (A továbbiakban: Levéltár), Bács vármegye körlevelei 1827–31. 1.
- ² Levéltár, 14. A. 48/Aec. 1841
- ³ Levéltár, 4. A. 136/pol. 1841
- ⁴ Levéltár, 12. C. 241/pol. 1841
- ⁵ Levéltár, 892/Bürgermeisteramt 1851; 1260/Bürgermeisteramt 1851; 603/Bürgermeisteramt 1855
- ⁶ Szabadkai Történelmi Levéltár fénymásolat-gyűjteményében, 172. 94.
- ⁷ Uo. 172. 93.
- ⁸ Uo. 172. 95.
- ⁹ Levéltár, 3045/polg. 1867
- ¹⁰ Levéltár, 3096/polg. 1862; 3174/polg. 1862, 1642/polg. 1863
- ¹¹ Levéltár, Nyomtatványgyűjtemény, 41.
- ¹² Levéltár, 4918/polg. 1891
- ¹³ Levéltár, 1483/Aec. 1855

(Magyar Szó, 1981. július 21.)

NÉVMUTATÓ

- Ábrahám Emil 117
 Ábrányi Károly 115
 Achátz Anna 131
 Achátz család 128, 130–131
 Achátz Ferenc 129–130
 Achátz Ferenc ifj. 131
 Achátz Gyula 130
 Achátz Irén 130
 Achátz István 130
 Achátz János 129–130
 Achátz József 130
 Achátz Klára 130
 Achátz Lajos 130
 Achátz Mária 128–132
 Achátz Mariska 128
 Achátz Teréz 130
 Aczél Henrik 73, 180–182, 195
 Andrássy Gyula 186
 Antunovics József 81
 Antunovits János 55
 Antunovits József 42–43, 58, 76–77,
 79, 205
 Arany János 117
 Assisi Szent Ferenc 10, 178

 Bach, Alexander 19, 25, 54, 72, 123,
 135, 205–206
 Bach, Johann Sebastian 116
 Bačić, Pavo 149
 Bacslia Antal 61–62
 Badalić, Hugo 88
 Bajsai Vojnits Máté 124
 Bajza József 117
 Balás Imre 77, 81
 Balázs Piri János 154
 Balázs-Piri Péter 198
 Balogh Imre 55

 Balogh Károly 112, 129
 Baltheser 205
 Bán János 12
 Barabás 188–189
 Barabás Miklós 180, 188–189
 Bartalos István 118
 Basch Márton 145
 Bauernfeind János 148
 Bazsalik Erzsébet 130
 Beck Hugó 197
 Beck Konrád 12
 Beethoven, Ludwig van 115–116
 Bél Mátyás 11
 Béla, IV. király 131
 Belák Anna 112
 Belák János 112
 Belák Mária 112
 Bencze Ferenc 169–170, 195
 Benczúr Gyula 195
 Benkő Miklós 126
 Béres István 146
 Berlioz, Louis Hector 115–116
 Berzsenyi Dániel 117
 Bianchi, Angelo 126
 Bibó-Bige György 175–176, 195
 Bige, Oskar 115
 Birkáss Gyula 181, 197
 Bíró Károly 47, 49, 90, 106, 112, 176,
 181, 184
 Bíró Miklós 49
 Bittermann József 60, 80
 Bizet, Georges 116
 Bodrogi Károly 115, 120–122
 Bogisich Mihály 115
 Böhm Gyula 112
 Böröcz András 66
 Both család 6

- Brenner József 111
 Breuer 60
 Bródy Mihály 138, 140
 Bronstein, David Jonovics 198
 Bruckner Anna 130
 Büchner, Georg 191
 Buljovčić, Ivan 199
 Bulla Károly 26–27

 Carrucci (Pontormo), Jacopo da 178
 Chaursek Rezső 198
 Cherubini, Luigi 116
 Chopin, Fryderyk Franciszek 115
 Chovan Kálmán 115
 Corvin János 6
 Custodis, Alphons 44
 Czigler Béla 55
 Czírfus Ferenc 72
 Czóbel Ernő 162
 Czorda Bódog 167, 180
 Czuczay Emil 189–190

 Csáki Albin 120, 173
 Csarsch Ferenc 24
 Csáth Géza 128
 Csekonics Endre 68
 Cselebi, Evlija 8
 Csernovics István 145
 Csetvei Ferenc 146
 Csillag Károly 197
 Csiszér Kálmán 126
 Csonka Dániel 91
 Csóvits Ilona 177–180, 195
 Csuka Zoltán 138–143

 Damjanich János 88–90, 190
 Deák Ferenc 163
 Deák Gerő 116
 Deák István 191
 Dembitz Lajos 187–189
 Dér Zoltán 132
 Déry Béla 186
 Dimitrijević, Miloš 133–134,
 153–154
 Dimitrijević, Svetozar 69
 Dobó Ferenc 56

 Dobó István 88
 Dreyfus, Alfred 118
 Drummond, Thomas 123
 Dvoracskó János 145

 Egner Adolf 115
 Ekkert, F. 118
 Emanuel Győző 197
 Endrődi Sándor 117
 Engels, Friedrich 78
 Engl Ferenc 198
 Eötvös József 133, 154, 204
 Eötvös Loránd 14, 153–159, 173
 Eperjesy Kálmán 16
 Éri István 15
 Erkel Ferenc 110, 120
 Ernyesi József 76
 Estienne 115

 Farkas Zsigmond 124, 187
 Fenyves Ferenc 138–139, 141–142
 Ferenc József 194, 196
 Fest Imre 79, 86
 Fischer Imre 140
 Fischer, Robert (Bobby) James 198
 Flammarion Camil 117
 Fodor László 199
 Fodor Roza 64
 Forgách Dezső 88
 Frankl István 43–44, 136
 Frankl Salamon 197
 Franklin, Sir John 124
 Frecskai János 118
 Frigyes főherceg 170
 Frigyes Vilmos 68
 Fuderer András 198
 Fuszek 113

 Gaál Ferenc 110–112, 114–117,
 119–122, 126, 187, 196
 Gaál Paula 112
 Gabry Lászlóné 68
 Gál László 188–189
 Gálfy György 37
 Gáli Adolf 168
 Geiger Mór 95, 116

- Geler (Geller) Jefim, Pertovics 198
 Gerevich Emil 117
 Gergolett Antal 101
 Glatter Armin 187
 Gligorić, Svetozar 198
 Gojković, Đorđe 155
 Gombkötő János 8
 Gorkij, Makszim 88
 Gottlieb L. Pál 47–49
 Gömcsik Ferenc 74
 Gromon Dezső 132
 Gromon Teréz 130
 Gruber Gyula 200
 Guln György 154
 Gyantár György 199
 Gyelmis Miklós 205
 György Mór 111
 Gyulay-Kuun család 6

 Habsburg család 7, 98
 Halász László 198
 Hamvas József 12
 Hanák József 55
 Handelsmann Leó 137
 Hanko Vilmos 117
 Harrach József 115–116
 Harsányi Zsolt 140
 Haydn, Franz Joseph 115
 Hegedűs István 200
 Hegedűs Antal 7
 Hegedűs Mór 104
 Héjja Endre 77, 79, 81
 Hevér Mihály 63–64, 121
 Heyse, I. 115, 118
 Hidegh Árpád 41, 93
 Hidegh Béla 36, 42, 61–62, 68
 Hillbrand, Erich 16
 Hippler I. Kipler Ferenc 99
 Hirsch Lipót 197
 Hirth Aladár 89
 Hirth Lipót 125
 Hock János 126
 Hofbauer család 128
 Hoffmann Ferenc 24
 Hoffmann Mihály 24
 Hoffmann, Paul 123–124

 Hoffmann, R. 116
 Hohmann 115
 Hollósy Simon 192–193
 Holub, Emil 117, 124
 Homor János 55
 Horovitz Endre 191, 193
 Horvacki 200
 Horvátzki Z. Stipán 97
 Hönisberg, M. 118
 Hönsch Dezső 42
 Hubert Herman 150–151
 Hunyadi János 6

 Imrefi Iván 117
 Ispánovics Fábrián 135
 Ivandékits Lázár 97
 Iványi Grünwald Béla 192
 Iványi István 5–6, 13–14, 54, 59, 75,
 80, 156, 158
 Ivkov, Borislav 198
 Izabella főhercegnő 182

 Jakobey Károly 163, 194
 Jank, Angelo 192–193
 Jankovich Aurél 67–69
 Jaramazov Báshó 63
 Jedlicska Pál 8
 Joó Ignác 34
 Joó Károly 33–37, 42
 Juhász Gyula 128–132
 Jurkovics M. V. 118

 Kacziány Ödön 187
 Kádár Mátyás 56
 Kadocsa Elek 117
 Kahnlein, Michael 123
 Káich Katalin 126
 Káldy Gyula 125
 Kálló Antal 128–129
 Kalmár Jenő 90–91
 Kalmár Sándor 198
 Kant, Immanuel 124
 Kanyó Mária 147
 Kanyurszky György 124
 Káplán 121
 Karácsonyi Gyula 101

- Karinthy Frigyes 140
 Károly Lajos 69
 Károlyi Árpád 188–189
 Károlyi Gyula 67
 Kecić, Danilo 76, 80
 Keiser Ferenc 22
 Keller Albert 113, 187, 196
 Keresz, Paul Petrovics 198
 Kernyaiszky Ignác 54
 Kertész Sándor 55–56, 59, 66
 Kézdi Kovács László 187
 Kinsky 17
 Kipler Ferenc 99
 Kiss György 60–62
 Kiss János 61
 Kiss Mihály 74
 Klein, B. 118
 Koháry család 7–8
 Koháry István 7
 Kolozsi Tibor 144–145
 Konc Ernő 200
 Konjović, Milan 162
 Konjović, Nikola 155
 Kosáry Domokos 13
 Kossuth Ferenc 173
 Kossuth Lajos 173–174, 176, 195
 Kostić, Bora 198
 Kosztolányi Árpád 124
 Kosztolányi Dezső 128, 140
 Kovačić, Ivan Goran 91
 Kovács József 147
 Kovács László 111
 Kovacsics Ágoston 41
 Kovásznai Kovács István 171–173,
 195
 Kovács János 148
 Kozla 200
 Köhler István 23
 Köhler, Louis 115–116
 Környei János 117
 Körpel, Joseph 155
 Körtvélesi Tamás 57
 Kramer Károly 197
 Krausz Ignác 104, 140
 Kreit Béla 173
 Krutschek 115
 Kuluncsits István 205
 Kuluncsits József 68
 Kunetz Jákó 197
 Lábass Gyula 197
 Lábass Juci 131
 Lambion 16
 Lányi Ernő 112
 László Adolf 104
 László Bertalan 130
 László Etelka 130
 László Ilona 130
 Léderer Jenő 104, 127
 Léderer Leó 104
 Légrády Sándor 189–190, 196
 Lénárd István 54
 Lénárd Máté 51–52, 87, 134, 154
 Lendvai, Vinko 198
 Libeck 115
 Lichtneckert András 130
 Lichtneckert János 64
 Liebetraut, Gottfried J. 13
 Lipót király 132
 Lippai Mihály 147
 Liszt Ferenc 110, 112, 115–116, 120,
 125
 Liuba Kornél 73, 182
 Loósz István 131
 Lorenz, F. 115
 Lotz Károly 194–195
 Löschinger Béla 174, 195
 Lucsits Félix 61
 Ludajić, Đorđe 155
 Lulics Gábor 198
 Lung György 118
 Luther Márton 118
 Mácskovics József 71
 Mácskovits József 205
 Maczák Manó 111
 Madách Imre 128
 Magyar László 97, 152
 Maicher János 100
 Major J. Gyula 116
 Makai Emil 117
 Makai Ferenc 11

- Malachovszky László 61, 166–167
 Mamuzić, Josip 200
 Mamuzsich Alajos 132
 Mamuzsich Antal 132
 Mamuzsich Benedek 128–131
 Mamuzsich Benedekné 129–132
 Mamuzsich Bódog 197
 Mamuzsich család 128, 131
 Mamuzsich János 132
 Mamuzsich Lázár 103, 121, 131, 171–172
 Mamuzsich Mária 132
 Mamuzsich Mathia 132
 Mamuzsich Mátyás 131–132
 Mamuzsich Mihály 132
 Mamuzsich Róza 132
 Mándics Demeter 104
 Mánits Péter 154
 Marastoni Jakab 162
 Marchesi 116
 Mária Terézia 167
 Markovics Iván 118
 Markovits Szávó 147
 Marodić, Aksentije 163–165, 194
 Marodics Auxent 1. Marodić, Aksentije
 Marsigli, Ferdinando Luigi 14–15
 Martinovics Béla 112–113, 182
 Martinovics Béláné 113
 Martinovics Ignác 38
 Marx, Adolf Bernhard 115
 Mascagni, Pietro 116
 Matits Ábrahám 64
 Matkovics Katica 120
 Mátyás király 6
 Mederschitzky József 118
 Meichtner, Friedrich 115
 Meliskó József 198
 Mendelssohn, Bartholdy Felix 116
 Merl Ferenc 77, 79, 81, 85
 Mesterházy Kálmán 131, 165–166, 194
 Mészáros István 145
 Mészáros Sándor 108
 Mezey Döme 147
 Mihanovich, F. 17
 Miklós András 148
 Miklós Dömötör 148
 Miklós György 147–148
 Miklós István 147–149
 Mikszáth Kálmán 117, 124
 Milassin Miklósné 68
 Milkó Izidor 68, 130, 181
 Milodanovics Simon 198
 Milodánovits István 87
 Mirnics József 76, 80
 Miskolczi József 148
 Mlinko, Joco Mimika 147
 Molnár Viktor 185
 Móra Ferenc 11, 129
 Mortenson Gyula 120–121
 Mozart, Wolfgang Amadeus 115–116
 Mukić, Stipan 147
 Mukits János 51–52, 61, 67–68, 163
 Mukits Simon 205
 Müller Károly 55
 Munde, K. 118
 Nagy Bali Antal 148
 Nagy Dezső 92
 Nagy Lajos 15
 Nagybákay Péter 15
 Nakits István 147
 Nedeljković, Nikola 197
 Neidorf, Miguel 198
 Neorcsits Szaniszló 55
 Neumann, F. 115
 Novák 130
 Nušić, Branislav 142
 Oláh Sándor 131, 190–191, 193–194, 196
 Omerović 200
 Orczy család 13
 Orczy Lőrinc 204
 Ostrogonac, Marko 200
 Ottó Emil 118
 Ökrös Mária 74
 Ösztreicher Jónás 44

Pál Ádám 148
Palestrina, Giovanni 116
Pálffy család 8
Pálincás József 158
Palóczy Lipót 118
Pápits Katalin 68
Parady, Joe 140–141
Patócs János 137
Paul Katalin 128–129, 131
Paul Margit 128
Peits Gavran Álbé 97
Perlaky Kálmán 167
Pertich Mihály 61–62
Pertics István 46
Petőfi Sándor 91–92, 117, 125
Péter László 128–129
Petkovics Kálmán 75–76, 80, 92
Petroszján, Tigran Vartanovics 198
Pilaszanovics Károly 205
Pilić, Miloš 147
Pilić, Petar 194
Pilnik 198
Pintér János 145
Pirc, Vászja 198
Piukovics Borbála 64
Piukovits József 69, 187
Pongrácz család 6
Puccini, Giacomo 116

Rabar, Braslav 198
Raczkó Mihály 44–49
Radics György 77, 79, 81
Radnich Emília 68
Rákóczi Ferenc, II. 176, 178,
180–181
Regőczy Győző 117
Reizner Lajosné 68
Rennan, G. 118
Ridički, Mihajlo 198
Richter, E. 115
Rigó István 89–90
Rigó János 76, 80, 96–97
Ritter, August Gottfried 116
Rosenbaum Ferenc 104
Rosenfelt, Leopold F. v. 17
Roskovics Ignác 176

Rossi, Marcello 125
Róth Miksa 182–184, 196
Rothman Imre 197
Rudics Dániel 26, 29–30
Rudnyánszki Gyula 117
Ruzsicska Pál 192

Samu János 148
Sauer, K. 118
Sauer, Naotti 118
Savoyai Jenő 16
Schäffer Mór 32, 68
Schiessler Gyula 136, 150–151
Schlesinger Sándor 197
Schmausz Endre 103
Schmit, Rudolf 16
Schopenhauer, Arthur 115
Schöffner, Nicholas 12
Schubert, Franz Peter 115–116
Schwartz Béla 93, 95
Scossa Zoltán 23, 44
Scultety János 22, 24–25, 50
Sebestha Károly 117
Siklóssy László 203
Silberleitner 200
Simony János 23
Sindelar, Matthias 201
Sineš, Josip 199
Skuhersky, František 116
Sreiber László 198
Stadler Teréz 198
Stamec János 200
Stanley, Henry Morton 117
Stantić, Đuro 200
Stern Mór 95
Stolz 198
Stratimirović, Đorđe 206
Stuhl Sándor 54

Szabó Endre 118
Szabó István 6
Szabó János 157, 159, 161
Szabó Mihály 74
Szabolcs Ottó 30
Szakály Ferenc 8
Szalay Mátyás 88

- Szárits Fábián 64
 Szárits János 200
 Szárits József 205
 Szauer Károly 167–169, 195
 Szauer Tamás 54
 Szeberényi Lajos 117
 Széchényi Ferenc 8, 14, 205–206
 Széchenyi István 163, 170
 Szegedi Ambrus 7
 Szegi Lajos 199
 Székely Lukács 55
 Székely Bertalan 194–195
 Székely Tibor 124
 Szelim, II. szultán 7
 Széll Kálmán 103
 Szenteleky Kornél 141
 Szentiványi Joó Károly 34–35
 Szepesi Imre 118
 Szepessy Miklós 123
 Szigethy József 68–69, 121, 169
 Szilágyi Erzsébet 6
 Szilágyi Mihály 6
 Szirmai Antal 174–177, 181, 195
 Szkenderovics János 151
 Szlávnics Sándor 145
 Sznopcesek István 46
 Sztérenyi Hugó 117
 Sztipics Kristóf 63–64, 205
 Szucsich Lajosné 68
 Szudárovits János 55
- Takács József 90–92
 Tamasi Lajos 198–199
 Tandler 201
 Tappert 116
 Tarnai Károly 87
 Tartakower, Savielly Grigorijevics
 198
 Taussig (Tauszig) Izsó 167
 Taussig Vilmosné 68
 Tenz Ferenc 24
 Than Mór 167, 180, 194
 Thibaut, A. 118
 Tissandier G. 117
 Tobler 116
 Tokár Anasztázia 129
- Tokár Erzsébet 129–130
 Tokár Ferenc 130
 Tokár Mária 129
 Tokody 55
 Torma Zita 199
 Tóth 130
 Tóth-Bagi Géza 144–145
 Tóth Bagi István 145
 Tóth Kálmán 117
 Tótvölgyi Titusz 118
 Török család 6
 Török Miklós 6
 Trebics Lipót 45
 Trifunović, Petar 198
 Tumbas, Pero 147, 149
 Tumbász Marian 55
 Tumbász Máté 55
 Tumbász Teza 64
 Turszky Ferenc 205
 Tury Gyula 188–189
- Újházi Iván 199
 Újhelyi József 34
 Unger Mátyás 30
- Vadász József 54
 Váli Gyula 183–184, 187
 Varga I. 117
 Varga Károly 31, 33, 91
 Vasichewsky, W. 116
 Vasily Todor 14
 Vass Előd 6–7
 Vékei Zsigmond 117
 Veress Pálné 189
 Vermes Gábor 205
 Vermes Lajos 203, 208
 Vermes Nándor 197
 Vida Kálmán 75, 77, 79, 81, 85
 Víg Zsigmond Sándor 104
 Vild Antal 100
 Viski Károly 12
 Vlahović, Veljko 80
 Vogel 118
 Vojnich Etelka 68
 Vojnich Jakab 121
 Vojnich József 131

Vojnich Lukács 68–69
Vojnich Márk 68
Vojnics Ferenc 111, 181
Vojnits Barnabás 205
Vojnits István 43
Vojnits Jakabné 68
Vojnits József 197
Vojnits Oszkár 124, 132
Vojnits Párgál 24–25
Vojnits Párgál Máté 24–25
Vojnits Sándor 206
Voltaire, Francois-Marie 191
Völgyi Péter 197

Wagenmann 17
Wagner Zoltán 200
Wagner, Richard 115–117
Wallner, Stephan 17
Walter, A. 118
Walther, Johann 116
Weber, Carl Maria 117–118

Weiss, Erwin 126
Werner 12
Wesselényi Ferenc 8
Wieck, Friedrich 115
Wiesengrund, B. 118
Wieser 201
Wlassich, Gabriel 14
Wlassits Gyula 173
Wollzege, H. 116

Zabik László 73
Zákó István 205
Zambelly Károly 197
Zárits István 100
Zemplényi Tivadar 192–193
Zichy Géza 125
Zichy Mihály 194
Zola, Emil 117
Zomborcevich Ferenc 68
Zomborcevits Ferenc 19, 21, 205
Zrínyi Ilona 11

TARTALOM

Mélyre nyúló gyökereink.....	5
Vidékünk történetének mozaikkockái	10
Szabadkai céhprivilegiumok, térképek... ..	13
Bécsi levéltárakban	16
Bácskai településtörténeti adalékok	19
Kút a színpad alatt!	22
Még egyszer a színház kútjáról!	24
Fenyőmagfüst és ecetgőz	26
Az „epekórság nyavalya” gyógyítása	29
A szabadkai szegények gyógykezeltése	31
Egy gyógyszerész üzelmei	34
Vidékünk egykori halottkémei	39
Köztisztasági visszatekintő (1861–1918)	41
Egy kolerajárvány áldozatai	51
Kirurgus borbélyok	54
Szabadka koldusai	57
A szabadkai szegények kenyere	60
Szegényházi gonoszságok	63
A szabadkai „koldusgyár” borzalmai	65
Levéltári adalék a szabadkai Vöröskereszt történetéhez (1881–1918)	67
Lakodalmi tivornyázás, dáridózás... ..	71
Háziiparunk múltjából	73
„... Ha a külföldet nem is felülmúlni, de azt lehetőleg megközelíteni iparkodjunk...”	75
Otthont a munkásoknak!	88
„...Minden hordár feltétlen engedelmességgel tartozik...”	93
Meghiúsult kiutkeresés	96
Szabadka a kivándorlási mozgalom sodrában 1850 és 1914 között	98
Gaál Ferenc hagyatéka és emléke	110
Gaál Ferenc „tivornyai”	120
Tudományos „mutatványok”-tól a filmszínházig	123
Adalék Juhász Gyula szabadkai családfájához	128
A népnevelés útjai	133
Egy hivatás „becsülete”	135
Csuka Zoltán és a szabadkai polgári sajtó	138
Egy elfeledett alkalmi lap	144
Miklós István tamburazenekara	147

„... Olyast tanulunk, amit nem értünk...”	150
A szegény sorsú tanulók segélyezése Szabadkán	153
Képzőművészek levelesládája (1850–1951)	162
Nyolcvanéves a szabadkai sakkélet	197
Nyolcvanéves a Bačka sportegyesület	200
Lovardák, lóversenyek és agarászat	203
Névmutató	209

CIP – A Matica srpska Könyvtára, Újvidék

930.25(497.113 Subotica) „1891/1942”

949.711.3 Subotica „1891/1942”

MAGYAR, László

Továtűnő századok : Helytörténeti írások : 1891–1942 : Iratvállaló II. / Magyar László. – Szabadka : Szabadegyetem, 2001 (Szabadka : Studio Bravo). – 216 p. : ill. ; 23 cm. – (Életjel Könyvek ; 89.)

Példányszám 300. – Névmutató : p. 209–216.

ISBN 86-82147-42-4

a) Arhivska građa – Subotica – 1891–1942

b) Subotica – Istorija – 1891–1942

A szabadkai Szabadegyetem kiadása

Felelős kiadó: Blažo Perović igazgató

Recenzensek: Hegedűs Antal és Vajda Gábor

Szerkesztő: Dér Zoltán

Számítógépes megmunkálás: Farkas Attila, Hegedűs Edit

A fedőlapon: Szabadka központja az 1860-as években

Megjelent 300 példányban, 13,75 (B/5) ív terjedelemben

Készült a szabadkai Studio Bravo Nyomdában

Magyar László (1937–1998), a Kanadában váratlanul elhunyt kiváló szabadkai levéltáros alapos ismerője és művelője volt szakmájának. A hazai és külföldi, elsősorban a budapesti, bécsi és kalocsai levéltárakban általa felkutatott több tucat, mindaddig ismeretlen, megsárgult okmányokra úgy tekintett, mint megannyi drágagyöngyre, amelyek feldolgozása sokban hozzájárulhat múltunk megfejtetlen kérdéseinek megvilágításához.

Ez a válogatás azokat az írásait tartalmazza, amelyek a hetvenes évektől folyamatosan jelentek meg a vajdasági lapokban. Valamennyi sokoldalú érdeklődését tükrözi. Miután beszámol a magyar és az osztrák intézményekben végzett kutatásainak eredményeiről, településtörténeti és építészeti kérdéseket taglal. Szociális érzékenységét bizonyítja, hogy részletesen foglalkozik Szabadka egészségügyével, a cselédekkel, a koldusokkal, a kialakuló munkásosztály gondjaival, a kivándorlás kérdéseivel. A kulturális élet problémái is igencsak érdeklik. Fontos adatokat közöl azzal kapcsolatban, milyen szálak fűzték Csuka Zoltánt és Juhász Gyulát városunkhoz, milyen vádak érték Gaál Ferencet, az országos híró zeneszerzőt. A *Továtűnő évszázadok* legizgalmasabb része a *Képzőművészek levelesládája*, mert az itt tevékenykedő festők és szobrászok folyamodványait tartalmazza, amelyekkel a városi tanácshoz fordultak, különféle juttatásokat kérve. A tavaly megjelent *Iratvallató* folytatásának tekinthető kötet zárórészeiben a szerző adalékokat közöl vidékünk sportéletével kapcsolatban.

A több mint negyven rövidebb-hosszabb tanulmány, ismertető, cikk Magyar László korán megszakadt életművébe nyújt betekintést. Olyan adatokkal ismertet meg bennünket, amelyek nélkülözhetetlenek Szabadka társadalom- és művelődéstörténetének megértéséhez.

